

XI. évfolyam.

1–2. füzet.

(Új sorozat VI.) 1910.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK
ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tag-
ságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére
(VI., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések
a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának
küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1910.

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Novák József Lajos</i> : A temetők népi művészete. I. (1 tábla és 9 ábr.)	1
<i>Szinte Gábor</i> : A kapu a Székelyföldön. (Befejező közlemény.) (6 tábla.)	27
<i>Bartucz Lajos dr.</i> : Adatok a nagy magyar Alföld népies építkezéséhez. (19 ábr.) .	32
<i>Győrffy István</i> : A tözegvetés. (7 ábr.)	55
<i>Téglás István</i> : Építő áldozat emléke Tordán. (1 ábr.)	60
<i>Szilády Zoltán dr.</i> : Nyárs, ponk, tüzi kutya	61
<i>Kiss Lajos</i> : A csiholó aczélakról. (6 ábr.)	63
<i>Hajnal Ignác és Ernyey József</i> : Legénybiróságok a Körmöczbányát környező német falvakban. (5 ábr.)	67
<i>Beluleszkó Sándor dr.</i> : Erdőhátsági oláh ruhaékszerek. (1 tábla.)	98
<i>Schmidt Tibolt</i> : A turkajárás Hunyadmegyében. (7 ábr.)	102

Irodalom.

<i>Beluleszkó Sándor dr.</i> : Bátky Zsigmond dr.: A magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképe	117
<i>Schmidt Tibolt</i> : Al. Tzigara-Samurcaş: Muzeul Neamului Românesc	119
<i>Semayer Vilibald dr.</i> : Wörter und Sachen. I. köt. (1 ábr.)	121
<i>Ernyey József</i> : Szláv folyóiratok szemléje	123

Múzeumi ügyek.

<i>Semayer Vilibald dr.</i> : Jelentés a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1909. év IV. negyedében	127
---	-----

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

==== a nagyközönség számára ====

nyitva.

Díjtalanul: vasárnap d. e. 9–12-ig, d. u. 3–6-ig, kedden és pénteken d. u. 3–6-ig.

Személyenként 1 korona belépődíjért: a többi hétköznapokon d. e. 9–1 óráig.

Iskolák és intézetek előzetes jelentkezés után a délelőtti hivatalos órák alatt mindennap megtekinthetik.

➡ Megjelent: ➡

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége,
(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

➡ Ára 8 korona. ➡

A TEMETŐK NÉPI MŰVÉSZETE

Az „ősvilág“ embere házat, melyben életét leélje, még nem épített, de sirja fölé már dolment, cromlechet rakott. S mert halottja mosolygását többé nem látta, szava többé fülébe nem csengett, hogy mégis mindig tudhassa, hol van, s merre menhirrel jelölte a szent helyet.

Az „óvilág“ embere önző. Saját földi jólétének áldoz pompás palotákkal Mezopotámiában, de a sirjával alig törődik. A jelennek él. — A Nilusmentiek sárkunyhóban élnek, de sirjaik granit masztabák, teleírva dicsekvéssel, megrakva pompával, disszel, hogy a holtak mérlege javukra billenjen ott alant, hol Horusz, a sólyom isten, és a sakálfejű Anubisz várják a lelkeket. — A klasszikus népek is az életnek élnek. Isteneiknek építenek: hálából épp annyi templomot, a mennyit csupán hiúságból is. Maguknak csak stélákat állítanak. A császárok közül is kevés vetemedik Hadriánus büszke példájára. De a keleti aranydús vidék sorba állítja a mauzóleumokat. — Azután meghal a nagy Pán, ledöntött szobrai borostyán futja be. A gallileai vizek Isten-embere életre kelti az ó-kereszténységet s e korban pompás sirokat emelnek maguknak: Teodorik, Ravennának, a tenger rózsájának, ősi erdejében, s messze északon, Aachenben, Nagy Károly is. A későbbi korok a templomok falába rakják czimereikkel ékes koporsóikat. Ez a román és csúcsíves középkor izlése. Utóbbiban már a siremlék egész külön építmény a templomok hajóiban. Ez a renaisszanzkorban magasztossá válik; a barokkban követelődző, kérkedő. Ma már nincs hely a templomokban többé. Visszatértünk ismét a temetőkhöz. De már nem azok a büszke nekropoliszok ezek, mint a renaisszanze campo santó-i, avagy az óvilágiak. Szerény és csendes, nyugalmas a falusi temető. Hallgatnak a kereszték a sirokon, s csak disszonanciát teremt egy-egy nyeglén kérkedő családi sirbolt, a maga építészeti izléstelenségeivel.

A falusi temetőkben van csak igazán megnyugtató, egyben kibékítő csendes hangulat. És azok között is leginkább a turáni sikokról ide származott, faragott fejfás, karcsu kopjafás temetőkben.

Mert én bizony ősi jó turáni szokásnak tartom a fejfa- és kopjafatüzését, melyet hála a mi református népünk puritán vallásosságának, mai napig is megőriztünk az utókor számára.

Általában fejfának (fejtű való fa, fejefa stb.) szokták nevezni a sirok fejenél beásott fatáblákat vagy fahasábokat, mikre a név, évszámok, halotti versek, faragások stb. sorba fel vannak vésvé, írva, róva. Ezekről csak a székelyeknél divatozó kopjafákat különböztetik meg magával az elnevezéssel is.

Majd évtizedes gyűjtésem nagy anyagából cikkemben a temetők eme olykor igazán valódi műremekeit összeszedve, rájöttem, hogy nem elégedhetünk meg a két régi elnevezéssel: *fejfa* (tömörebb fejfa) és *kopjafa* (karcú, lándzsaszerű fejfa). Mert itt a mi Nagyalföldünk térséges rónáin (gyűjtéseim színhelye: Pest-Pilis-Solt és Jász-Nagy-Kun-Szolnok, továbbá a dunántúlról Tolna vármegyék) szabad tere volt a népkeverődésnek, s ezzel együtt a stílusok keveredésének, annyiival inkább, mert a történelmi stílusoknak sikerült bejutniok még a csiki és háromszéki havasok zárt völgyeibe is, mit igen sok népi műemlék bizonyít.¹ A mi Alföldünkön helyet talál a székelység kópjafájának karcú alakja, a márvány sírkövek lapos, szélessikű jellegét utánzó fejfák mellett; miket — más elnevezés híjján — *táblás fejfáknak* nevezek. De volt itt, különösen a kis-kunoknál és a dunamelléki magyaroknál, elhúzódva Ócsa és Alsó-Némediig, egy egész különálló és csodálatos pazarsággal kifejlődött motívum-gazdag oly fejfatípus, mely az összes eddigi típusokat a szellemesnél szellemesebb és gyönyörűbbnél gyönyörűbb motívumainak igen nagy számával fölülmulja. Vetekedvén a székelyek ősi kopjafáival. E típust, azt hiszem, lehetne magyarnak tartani. Szó sincs róla, nem stíluszta ez sem. Bizony felismerszik rajtuk néha a román stílus és a gótika, utóbbi a profilrozásban, sőt néha a renaisszanze meg a barokk is, de e két utóbbi csak a díszítéseken. Leginkább pedig a székelyek hatása kapott bele még sokszor a motívumokba. De mindezekről el kell tekintenünk. Hiszen a népi művészet, mint azt dr. Semayer Vilibáld egy nemz. múz. ismeretterjesztő felolvasásában meggyőzően fejtegette,² éppen nem maradhatott érintetlen. E típust, miután tetejétől lábáig egyenlő széles marad mind a négy oldalán, legföljebb lábazata szélesedik ki, vagy teste karcúsodik kissé, de a függőleges jelleg megtartásával, teljesen négyzetes hasáb karakterét tekintve: *oszlopos fejfának* tartom helyes néven nevezni. Itt közbevetem, az oszlop kerekességét, körmetszetét, s tudvást tudom, hogy az építőművészetben a pillér jellege felelne meg inkább az említett fejfatípusnak, de egyrészt a nép pillért nem ismer, csak oszlopot, neki még a tisztán négyzetes gerenda is oszlop, ha az támasztó szerepet visz, másrészt meg a nagyszerű gazdagságú díszítés és faragás miatt a pillérszerűség nyugodt komolyságából a nagyobb teher-

¹ Szinte Gábor: A kapu a Székelyföldön. Népr. Ért. X., Sebestyén Károly: Háromszéki sírkövek. U. o. VIII. 105. II.

² A történelmi stílusok hatása a magyar népi művészetre. 1909. decz. 12.

hordást kifejező egyszerű vonalokból, széles síkokból semmi sem marad. Itt minden szinte fantasztikus játszísággal tolul egymás fölé (V., VI. stb. ábra), úgy, hogy e bonyolult formabontakozás láttán a pillér eszünkbe se juthat.

Ezek után most már talán szabad lesz a régi két csoport helyett négyet venni fel, úgymint:

1. *Fejefák*: ama kisebb méretű (1 m—1.20 m magas), csak kevésbé tagolt, legtöbbször a fatömb, fadorong karakterét magukon viselő emlékek, a miket az I., II. és III. ábrákon mutatunk be. Ezek Jász-Nagy-Kún-Szolnok-megyében többször ereszes írásmezővel bírnak, míg más megyékben az ereszes vagy egyáltalán nem, vagy csak a legritkábban fordul elő. Az ereszes fej-fák többször homlokosak is. Ez is leginkább Jász-Nagy-Kún-Szolnok-megyében dívik, másutt ritka. Megkülönböztethetünk rövid és hosszúhomlokú-fejefákat, mely utóbbiak rendszeren íróvésővel, többször kupásvésővel is vannak díszítve. Ezeknél a rovátkolás a homlok alatt, kivételes esetben a homlok fölött és a háton is jelentkezik.

2. *Oszlopos fejefák*: négyoldalú, egyforma kiképzés, a díszítés rendszeren rovátkolás és a legkülönbözőbb gazdagságú barkácmunkával történik; az író- és kupásvésőknek is engedvén helyet. Homloka csak kivételes esetekben van. IV., V., VI. stb. ábrák.

3. *Kopjafák*: a székely típusnak megfelelő, karcsú, sudár fejefák, ritkán ereszes, homloka szintén nincs. Metszete négyzetes, nyolczszöges, hatszöges is előfordul, legritkábban „esztergás“, körmetszetű. A díszítés, mivel sok helyet nem talál, csupán a kupásvésőre szorítkozik. IV., VII., VIII., IX. tábla.

4. *Táblás fejefák*: a sírkövek széles lapjaihoz hasonló, sőt azoknak sokszor fejevonalaikat is átveszik. Többször ereszesek. Keretes nem fordul elő. Miután nagy sík területek állnak a rendelkezésre, a díszítésben igen nagy szerepe jut az íróvésőknek. X—XIII. ábrák.

Csak természetes, hogy gyűjteményemből e közlemény számára kiválogatott 140 fejfa közül minden egyes típushoz számtalan átmeneti forma vezet. Sőt egyiken-másikon feltalálni a kopjafák karcsúságát a táblás karakterrel együtt és még egy-egy csillagos keresztet is az oszlopos fejfák motívumai-ból. E nagy formagazdagság oka leginkább abban keresendő, hogy volt ősi hagyomány elég, a miből lehetett szedegetni s a mi el nem fogyott soha. De kihálnak bármilyen ősi szokások, hagyományok is, ha intenzíve és állandóan nem művelik. Ezt a művészetet pedig bizony minden időben és mindig egyforma intenzivitással művelték eleink. Mert a sírját mindenki más-más fej-fával akarta megjelölni. Büszkesége volt ez a gazdagnak is s a furó-faragó barkácsnak még inkább az lehetett. Jól megfizették a munkáját mindig. Sőt nem is mindig barkácsoló ember faragta a fejefát. Például Kúnhegyesen igen érdekes szokásokat sikerült megtudnom erre vonatkozólag, hol a város elől-járósága a legmelegebben fogadott s megértvén gyűjtéseim tudományos intenzióit, mindent elébem hordott, mit csak lehetett. Ezt annyival inkább is felemlíthetem, mert kilencz évi vándorlásom alatt mindössze három ily köz-

ségre akadtam; másutt mindenütt bizonyos megmagyarázhatatlan ellenszenvvel találkoztam. Kúnhegyesen ugyanis egy igen szép jellemvonás és meg-ható szokás fűződött egykor a fejfákhoz. Csak a szegényebb sorsúak — s ilyen kevés volt — faragták maguk a fejfájukat. Barkácsoló ember itt nem volt azelőtt. Mindenki értette ezt a mesterséget. A módos gazdák pedig különösen, kik közül, vagy akár családjaik közül is, bárki elhalálozott, a többi gazdák közül mindig ajánlkozott egy-egy, ki az elhunyt fejfáját kifaragta az udvarbeli fák valamelyikéből. Ezzel vélték leróni egymás iránti tiszteletüket. A kit azután nagy kitüntetésben akartak részesíteni, annak a város főbírája, a legmódosabb gazda, faragta a fejfát. A főbírói méltóság ugyanis Kúnhegyesen a Józsa-család méltósága a XVIII. század vége óta. A jelenlegi főbíró, Józsa Sándor, negyedízigen tudja levezetni családfáját, vissza az 1700-as évekig. Apái közül István, id. Sándor és Mihály értettek még a fafaragáshoz. Az öregbíró még azelőtt csinált, de már nem igen tud hozzá, a fia meg éppen nem foglalkozik vele soha. Ez a szép szokás régebben, 30—40 év óta elmaradt; azóta nem kell faragott fejefa a módos gazdáknak már, csak márványtábla illik hozzájuk, úgy vélik azt. S így a jelenlegi főbíróval, ki bizony túl van a hetvenen, ez a gyönyörű kultusz is kihál. De családi ereklye gyanánt őrzik most is az első Józsa-bírónak, István-nak, valóban remekművű kisebbik gyaluját, melyen ízléssel van kifaragva az 1759-es évszám. Ezt a gyalut azóta használta mindenkor a család feje. Ma már árván maradt. S napjainkban oly rohamosan hanyatlak ez a népi művészet is, hogy ritkaságszámba megyen már, ha valaki nem márványkövet állítat fel a temetőben. De nem is tudnak faragni már. Drága az idő, másra kell: politizálni, szervezkedni stb. s mindezt csak a korcsmákban lehet. Szomorú? Szomorúbb az, hogy a kik felelősséggel tartoznának ezért, megközelíthetetlenek, de csakis ilyen esetben.

* * *

Irodalom. A fafaragással irodalmunk mostohán bánt el eddig is. Nem sok a remény, hogy valaha is megjelenhessék nálunk érdemleges munka e tárgyról. Hiszen íróink kevés számmal is, leginkább csak a „*grand art*“-ra vetik magukat,¹ holott a minden népek fafaragó munkájához képest, a nagy stílusok ilyenmű munkái bizony csak elenyészőek s legtöbbszörre nem a szigorúan vett fakarakterhez alkalmazkodó műveket teremtettek, hanem a legnagyobb számban művészeti kuriozumokat, technikai furcsaságokat, miket megcsodálhatunk ugyan, de szívüinktől épp oly távol állanak, mint azok a mutatványok, melyek mindenáron hírt, nevet akarnak szerezeni készítőjüknek. A népi fafaragóművészet közvetlen és hangulatos egyszerűségéhez képest, mely ugyancsak megengedi a legpompásabb formagazdaságot, úgy viszonylanak e nagyot akaró hires, mutatványos munkák, hogy szinte a beteges kinövésnek hatására keltik. Áll ez különösen a barokk fafaragásra, mely stílus

¹ Iparm. műv. könyve. Szerk. Ráth György. Budapest, 1905. II. köt. 107. ll. Divald Kornél: A fafaragás.

a fa karakterének éppen nem felel meg. Épp úgy a kőnek sem. De a vasnak, bronznak annál inkább. Mostani tárgyunkról több érdekes, köztük néhány nagyértékű közlemény és nagyobb tanulmány is jelent meg már a mi népünk temetőinek fejfáiról.

Az ábrák leíró magyarázata.

I. Fejefák.

A jásznagykúnszolnokmegyei temetők kezembe adták a fejfafaragás ama legkezdetlegesebb emlékeit is, mikén alig van faragás nyoma s melyeken a barkácsoló fejsze úgyszólván csak a nagyolást végezte el. E vármegye temetőiben nemcsak a formák kifejlődésének majd minden fázisát kapjuk meg, hanem láthatjuk, hogy lesz a faragás tökéletesedésével a *kis fatönkös* fejefából *oszlopos, majd kopjás* fejefa s hogyan hanyatlik alá e két típus, virágzásából, a sirkövek lapos formáit mimelő *táblás fejfákká*. Egyáltalán nem állíthatom, hogy ez az itt bemutatott fejlődés időbelileg is épp ilyen sorban következett volna be. Ezt állítani felesleges is volna. De annyi bizonyos, hogy jól esik látnunk a formák szárnybontogatásait, mind gazdagabb és gazdagabb díszben való kivirágozását, mely ha szigorúan nem is ekként fejlődhetett ki a valóságban, az életben, mégis kezünkbe ad egy oly kulcsot, melylyel a fafaragás, különösképen a magyar fafaragás egy igen gazdag és értékes epizódjának keletkezését és kifejlődését egyaránt megismerhetjük és megérthetjük.

Itt tartom szükségesnek megjegyezni azt is, mielőtt az egyes alakzatok érdemlegesebb tárgyalását megkezdendők, hogy a rovásos díszítés egyes tagozatait rendszerint a klasszikus építészet elnevezéseivel fogom említeni, egyrészt azért, mert ezek általánosabban ismertek, másrészt mert az egyes tagozatoknak magyaros, vagy népies elnevezéséről le kell mondanunk sok okból. Többek közt, mert a mi nyelvünk nem oly gazdag, mint például a görög s e formák nem vágtak úgy bele egyéni létünkbe, mint a klasszikus népeknél, különösen a görögöknél, melynek nyelve épp azért volt képes nevének nevezni minden kis tagozatát, fordulatát annak a nagyszerű építészetnek, mely úgyszólván e csodás nép jellegét is mutatja egyben. De tehettem ezt azért is, mert e tagozatok épp úgy nem a görög nép sajátja, mint a meanderszalag, vagy rozetták stb. Ezek mind olyan általánosan emberiek, hogy ezekből félreértések nem származhatnak, csak entuziazmus révén.

Kifejlődés a homlokrész alatt. E típus nem fejlődik át más típusá, mert mérete lefelé kötött.

I. ábra. 1—2. szám: az inokai temetőből. Régiek. Az elsón csak fejlet és törzset különböztethetünk meg. Írásnak és díszítésnek nyoma sincs. Bár a homlokrész már meg van rajta, de nincs lesimitva lappá, mint a későbbi fejlődésben. Mindössze egy vízszintes van jelezve a fej és törzs között, mely a hátán azonban már hiányzik. A másikon már ott van a lesimitott homloklap, van nyaka is, melyet a fejtől ereszt választ el. De hátán ez is épp oly érintetlen, mint az első. A fatönk karaktere erősen kiérzik.

3. szám: a tiszaroffi temetőből. Régi. Különbösen a jásznagykúnszolnok-megyei fejfák általánosan elterjedt típusa is egyben. Igen nagy számban fordul elő. Ezen már tökéletesen kifejlődik az itteni fejfa-karakter. Homlokát négyszögletes lap képezi, erre csak diszítés jöhet. A homlokot alul ereszt viszi át a mélyített törzsre, mely azonban csak az elülső részre terjed. A többi három oldalrész és háti rész egysíkú, csupán a hát lekerített. Az ereszt alá jön az írás, vers, évszám stb.

4. szám: a kenderesi temetőből. Régi. Ugyanaz, mint az előbbi, csak-hogy homlokrésze egy felnyúló koronázó részt kapott, mely azonban egy síkban van úgy elől a homlokkal, mint a két oldallappal. A fatönk jellege mindeddig erősen érvényesül.

5. szám: az inokai temetőből. Régi. A tuskó-karakter eltűnik, de a fa eredeti görbesége megmaradt. A homlokrész egészen lekerített, még elől is. Ide tehát diszítés nem jöhet. Ereszes. Itt az írás mezeje behajlott sík, mely alul megtörik és külön testet ad a fejfának. Oldallapjai egysíkúak. Háta a fa eredeti hajlásának görbéit őrzi, fent lekerekítve.

6. szám: a tiszaburai temetőből. Régi. Elmosódott évszámmal és írással. A fent lekerített, de négyzetes homloklap alatt megjelenik az első diszítő tag. Ezek a rovásos fejfák. E tag a thorus, mit a homlokból egy befelé eső ferde sík közvetít. A thorus meghosszabbuló alsó síkja képezi az ereszt.

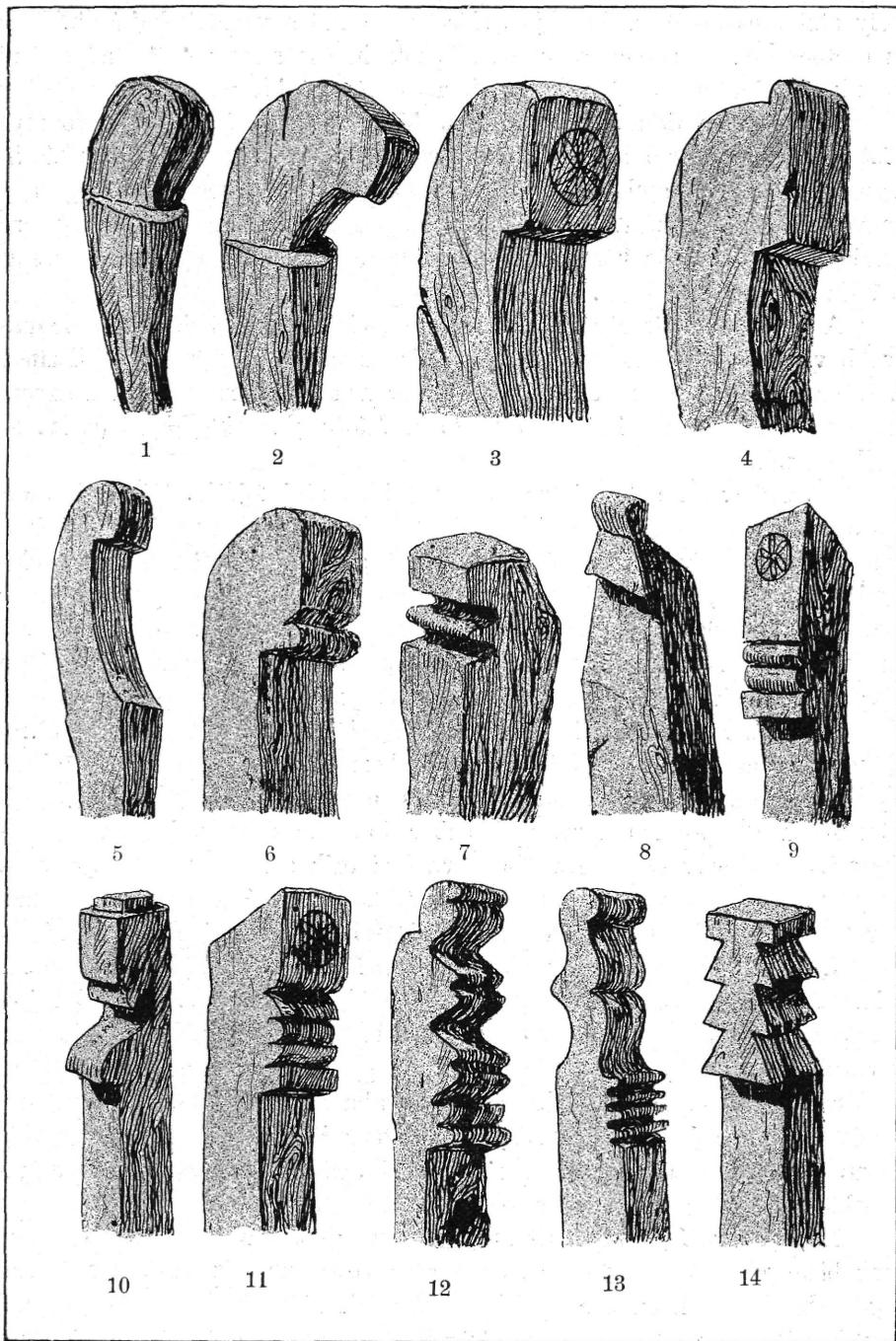
7. szám: a tuskó-karakter egy fagörcs miatt megmarad a hátán. Mely e miatt két ferde síkka törik. A fejtető vízszintes négyszögű lap. A homlokrész annyira nyomott, hogy a diszítést mellőzni kellett. A homlok alatt három tag következik egymás után: trochilus, thorus, trochilus, de a profilozás minden klasszikus szabályt mellőzve, illetőleg nem ismerve, népies közvetlenségű. Nevezetes, hogy az utolsó trochilus (negatív thorus) egész a homlok síkjáig viszi ki az írás mezejét, s így ereszt itt nincs.

8. szám: érdekes típus a tiszakürti-i temetőből. Igen sokféle jelleg szunnyadoz benne. Az egész piramidálisan keskenyül s alul a lába felé kiszélesedik. Az írásmező síkja ferde és nyúlt trapézalakú a piramidális alakzat miatt. Nemkülönbösen a kis homlokrész is nyomott trapéz. A fej azonban bűbbá fejlődött felfelé s így ebben a homlokfeletti rész fejlődésének első csirája is megvan, ereszes.

9. szám: a tiszaburai temetőből. Általános típus, igen sokszor fordul elő úgy hosszú homlokkal, mint nyomottal is. A fejtető hátrafelé lejtős s így az egésznek emelt homlokú kellemes hatása van. A homlokon a hatágú csillag a naptányérba helyezve küllőszerűen. A homlok alatt már két thorus-tag duzzadoz, szorosan egymás mellett, s igen helyes érzékkel zárja a két thorust a lemez-tag, mely alul az írás síkjának eresztét képezi. Két oldalt és hátul tagozatlan.

10. szám: a tiszaroffi temető fejfája. Előfordul igen régi és újabb példányokban is. Diszítésnélküli s ez megokolt, mert tagozása oly kellemesen változatos vonalvezetéssel van csinálva, hogy a disz csak fölösleges czafarang lenne. Fejét egy lapos, négyszögletes hasáb koronázza. Homloka fent

I. ábra.

élben, az első részen pedig alul legömbölyítve végződik. A homlok alatt egy erősen barokkos hajlású chimation-jellegű visszahajlott levél (dór szima), mely alul ereszt képez. Itt látjuk először feltűnni a vonalak hajlásait, mely ez esetben ugyan erősen a nagy stilusok hatása alatt áll, de mint látni fogjuk mindjárt a következő esetekben, tisztán népies jelleget vesz fel.

11. szám: a tiszaburai temetőből. Totalitása szintén egyenes vonalak közt mozog. A fejtető hátrafelé harántos. A homlokon a napkorong kicsillagozva. A homlok alul lekerekítve lendül át a szellemes tagozásba, egy nagyobb lendületű körívbe, mely a közepén egy thorus által két részre bomlik, s így a rovás háromtagú, mit a lemez zár, mely egyúttal az ereszt is adja az írásmező felett.

A következő két ábrában végre a homlokalatti fejlődés eljut legnagyobb virágzásához. Homlok már nincs is, minden csupa rovásos díszítés, mely gazdagságában nem elégszik meg már az elülső homlokrésszel, hanem átfut a hátsó részre is. Így áll elő a *hátán faragott fejefa*, (a 12. és 13-ik számú.)

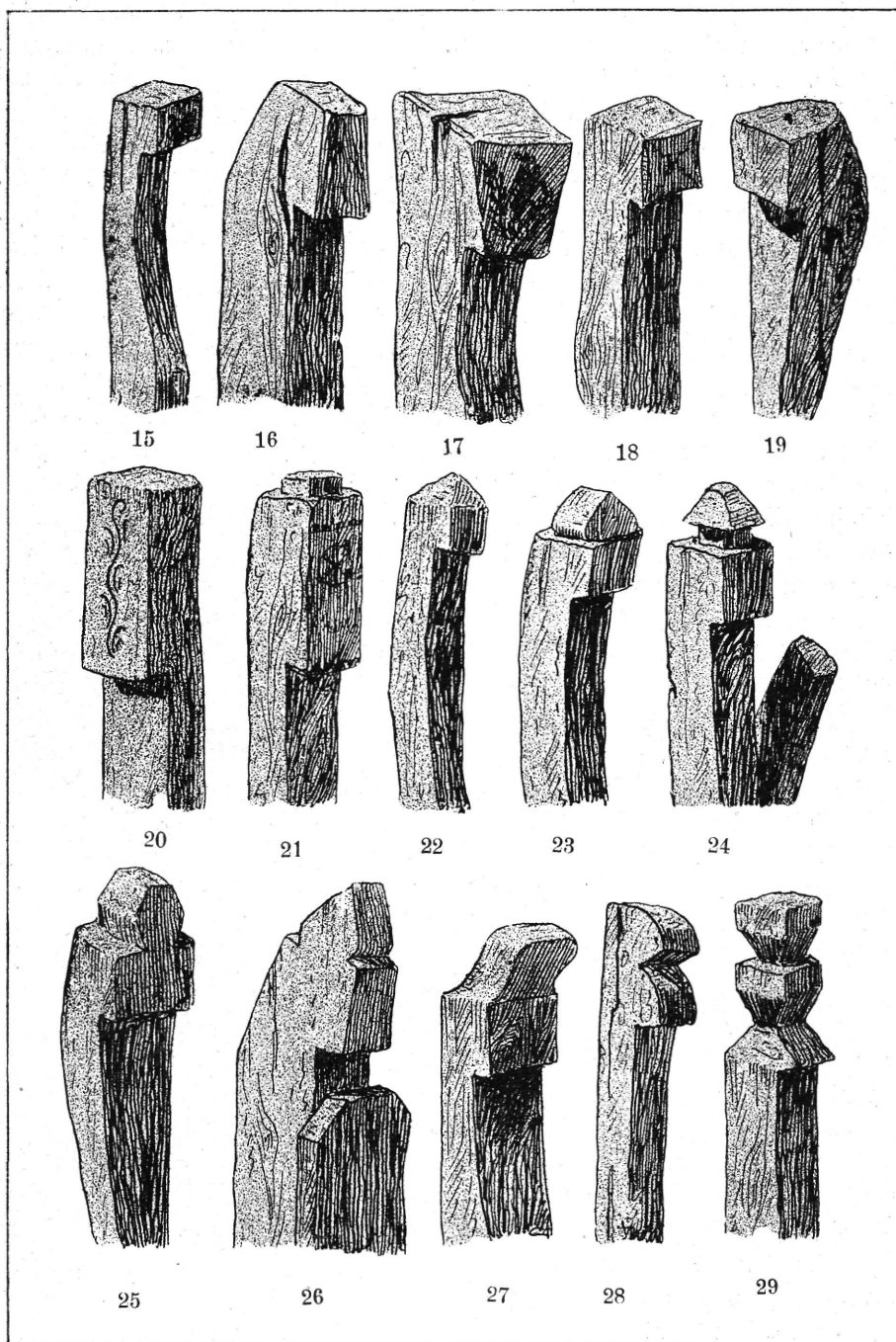
12. szám: a kenderesi temető egyik igen régi fejfája. Hátán faragott része élesen tört vonalban fejezetté szökik s egy thorussal lendül át a homlokrészre, melyből folytatólag hullámszik alá nagy lendülésű kettős chimation-tagokban, mik közepén kidomborodó részükön egy-egy trochilussal osztódnak. Az ekként kétszer ismétlődő tagozatcsoport egy negyed pálczában végződik, mely alatt még egy elliptikus metszetű pálczatag fejezi be a vonalak élénk lendüléseit, ereszt is képezvén az írásmező felett.

13. szám: a tiszakürti temető régibb fejfája. Háta két elnyújtott trochilusban s az ezek közt kidomborodó thorussal van tagozva. A fejezet $\frac{3}{4}$ körben lendül át a homlokrészre, s onnan a hátsó rész lendületeit követő s a középrészen kétszer kidomborodó lezboszi chimationban hullámszik alá. Hogy mily nagyszerű billanceval dolgozik a néplélek, mutatja az is, hogy az erőteljes vonalú s erősen barokkos felsőrészt az egymás után következő négy thorussal és négy trochilussal egyenliti ki. Eresz nincs.

E két utóbbi fejfán túlnyomó — mint láttuk — a görbe vonal. S bár szinte tömegesen halmozódnak, lendülnek fölfelé a háti részeken s hullámszik alá a homloklapon, ismétlődésük nem lesz egyhangúvá, sőt vonalritmusuk folyton oly élénken emelkedő, hogy szinte rapszodikus hatást ér el. Hozzávehetjük, hogy mindez csak úgy alla prima készül, modulus, partes és trigonometria nélkül. Bizony csodálkozhatik az, ki csak Vignola és Vitruvius verejtékes kánonjai szerint tud elképzelni egy-egy precíz csigavonalat, voluta-hajlatot, vagy egy-egy chimationt.

A felfelé való fejlődés. Láttuk, hogy a fejlődés a homlokalatti részen csak bizonyos határok közt mozoghatott s ezért nem is lehetett a formafejlődésből más típus. De felfelé e hatások hiányozván, akadálytalanul követhették egymást a formák. Eleinte csak félénken és félszegül, majd biztonsággal s utóbb a legragyogóbb kivirágzásban.

II. ábra: szintén Jász-Nagykún-Szolnokmegye temetőiből való fejfákat tartalmaz. A fejlődés első fázisa itt a *19. szám:* az inokai temető igen

II. ábra.

megviselt fejfája. A háti részt szintén egy fagörcs alakítja át két enyhén egymásba hajló síkká, a fejtető síkja hátra félkörös, mit a homlok felső egyenes vonala zár. A homlok nyomott. Az írás mezeje ereszes. Tönkjellegű.

16. szám: tiszakürti fejfa. A tönk-jelleg nagyjában megmarad, a fej piramidálisan keskenyül, tetősíkja oblongum, melynek egyik rövidebb oldalát a homlok felső vonala képezi. A homlok elnyújtott trapéz. Háti része függőleges sík, mely után élben tört ferde sík fut fel a tetősíkra. Ereszes.

17. szám: a tiszaroffi temető egyik igen érdekes tönkjellegű fejfája. Piramidális feje *lefelé keskenyül*, mi által szokatlan hatást ér el. S beigazolja azt a hitemet, mit különben ugyanitt az 5. szám s az I-ső ábra 1., 2., 4. és 7. száma is felkeltett bennem, hogy tudniillik a fejfákat olykor nem a gyökeres, tehát nagyobb tömegük részével ásták a földbe, hanem fordítva. Így azután a gyökeres rész csomói alakították a formákat. Annyi igaz, hogy e csomós rész a legkeményebb része a fejfának s ily módon erősebb ellentállású az idő viszontagságaival szemben. De úgy vagyunk vele, hogy ez az eljárás a fejfáknál legalább is szebb hatású, mint a karcsú, törékeny alakok, mik tagozva is alig-alig vannak. Ha már karcsú a fejfa, szinte követeli a finomabb megmunkálást. Míg a tönk-karakterű éppen azért szép, hogy csak pár rovás vagy vésés díszíti, így azután egyben ellentállóbb és monumentálisabb hatású is. E fejfa homloka tehát alul keskenyedő trapéz. Az íróvéső három hajladozó rozmaring-ágacsát mivel ki rája. Ereszes írásmezeje behajló sík, mely közvetlenül a föld szintáján törik csak függőlegessé.

18. szám: inokai fejfa. A tönkszerűség eltűnik. Egyenes vonalai tiszta hasábos karaktert adnak. A tető síkja s a homlok egyaránt négyzetes. A homloksík az íróvésővel az átlók irányában hullámvonalakkal van díszítve. A homlok élei hajló szivaroidban vannak letompítva, de úgy, hogy a csúcsok érintetlenek.

15. szám: tiszakürti fejfa, melynél a természetes hajlásokat meghagyták. Homlokát, nyomottsága daczára, liliummal ékesítette fel a fürge íróvéső. Ereszes írásmezeje szintén a természetes hajlást követi, s alig tenyérnyíval a talaj felett esik függőleges síkká.

20. szám: a kenderesi temetőből. Tiszta hasábos jelleg. Feltűnő hosszú homlok, melyen rozmaringszár ingadozik jobbra-balra. Ereszes írásmezeje egyenesen a talajba fut,

21. szám: tiszaroffi fejfa. A háti rész hajlása daczára hasábos jellegű. Igen hosszú homlok, melynek két felső csúcsa kis háromszögekkel tompítva. A homlokon a kupásvéső szalagot teremtett. Ezalatt a napkorong a hatágú küllős csillaggal. S a homlok alsó élét csipkésre verte ki az ügyes kupásvésővel a fejfa mestere. A fejen megjelenik az első tagozat. Az alacsony, szétterült négyzetes hasáb. Ereszes írásmezeje szintén függőlegesen a talajba fut.

22. szám: a tiszakürti temető fejfája. Egyike a legritkább típusoknak, a mennyiben a feje piramikusan csúcsban végződik. A csúcsot e megyében végződésnek alig alkalmazzák. Az a kopjafák karaktere. S igaz, a mi igaz: leghamarabb kikezdi az eső, meg az idő. Egyébként a hasáb-karakter a

természetes hajlások és törések daczára megőrződött. Ereszes, keskeny írásmezeje szintén a földbe fut alá.

23. szám: inokai fejfa. A fej már egy csücs élével felfelé fordított szivféle formával van megkoronázva, de úgy, hogy a fej síkja körülte mind a négy oldalon keskeny párkányt képez, mely azonban hátul a legszélesebb.

24. szám: tiszakürti fejfák. A kisebb csak dorong. A nagyobb már két tagozattal van megkoronázva. A hasábos fejfa négyzetes homloka felett az előbbi lapos hasáb képezi a koronázó rész nyakát, s a tulajdonképeni korona egy lecsonkított négyzetes piramis, melynek erőteljes kiugrása van. Többi részlete formaismétlődés.

25. szám: az inokai temetőből. A koronázás egy hatoldalú hasáb, melynek fedőlapja a legkeskenyebb. A tetősík csak három oldalról párkányozódik s két oldalt széles, hátrafelé keskenyedik, míg a homloksíkkal egy síkba esik a koronázó hasáb elülső lapja. Miután a fejfa inkább széles, mint vastag, háta is meggörbült, a kellemesebb hatásúak közé tartozik.

26. szám: fejfák az inokai temetőből. A nagyobb ismét igen megkapó forma. Előre bukó feje a már ismert szivalakkal van megkoronázva, de az előbbi esethez képest éppen keresztbe. Így aztán a szivalak síklapja az oldalsíkokba megy át, míg elől és hátul a fejtető két párkányt alkot. Előtte egy táblás fejfa látható, melyen semmi érdekes vonás nincsen.

27. szám: a tiszakürti temetőből. A legeredetibbek egyike. Maga a fejfa teljesen hasábos karakterű, függőleges vonalakkal. A koronázórész rátapad az egész tetősíkra és enyhe hajlatú fordított chimationban oly érdekes tagozattá alakul, melynek iránya ferdén előrehajlik.

28. szám: inokai fejfa. Tulajdonképeni koronázó tagja nincsen, de a homlok úgy van berovátkolva, hogy két negyed-pálczát kapunk.

A fejlődés további fázisain nemcsak a koronázó tagok sokszorosodnak és lesznek változatosabbak, de a rovátkos megmunkálás kiterjed most már az oldalrészekre is, melyeknek síkjai mindeddig, mint láttuk, megbontatlanok, érintetlenek voltak.

Az I. ábra 14. száma az inokai temető egyik érdekes alakzatát nyújtja, mely azonban nemcsak itt, de több helyütt e megyében elég gyakran fordul elő. A homloksíkot csak az ereszt bontja meg. A hát egyikű, de az oldalakat a zeg-zugos vonal szerint négyszer is megtörték, s mindegyiknek szélét a kupásvésű csipkázta ki.

Itt megjegyezhetjük, hogy ez az oldaldiszítés a homloksíkot ugyancsak megcsorbítgatta. De a továbbiakban egészen eltűnik a homloksíkja s átadja anyagát a koronázó rész hovatovább sokasodó tagozatainak.

A II. ábra 29. száma szintén inokai fejfa. A mint látjuk a homlok-síkja eltűnt. De helyét a koronázórész két egymásfelett ismétlődő és hasábos végződő, — csücsával lefelé egymásba, illetőleg a fejfába állított piramis foglalja el. Maga a fejfa szintén piramisba szökik, hogy tovább fejlődhesen felfelé. S a piramis elől az alapsíkja mentén van ereszezve, melyhez a megyebeli fejfák a végsőig ragaszkodnak. Ritka fejfa az Szolnok megyében, melynek eresze hiányoznék.

A *III. ábrán* 30—32. számok inokai fejfák. Az elsőnél a test ugyanolyan ereszes piramissá szökik, mint az előzőnél. De az előbbi fordított piramid már pár alig észrevehető hajlással virággá alakul, mely fölül teljes hullámmal koronázódik. A második teljesen egyazon jellegű, a piramis aláfelé fordítva s e fölött párkányoktól szegve lapos hasábon négyzetes piramid. A harmadik már teljesen elütő az előbbiektől. A koronázó rész süvegszerű hajlással új formát képvisel. Kissé bemetszve nyúlik alább az előbbihez, hasonló formában képződve ki. Olyan, mintha két eresze és két írásmezeje volna. Az alsó kiugró tag szélén a kupásvésű csipkézete látható.

33. szám: tiszakürti fejfa. A tuskójelleg ismét előnkbe tűnik, de meg-nemesedve. A hát hajlott. A tetőlap keskeny. A homloklap megvan ugyan, de erősen homorú, hasonlóan az előbbihez. Disz nincs rajta. S egy gótikus ékalakú tag viszi át a homlokot a törzsbe.

34. szám: szintén inokai. Írásmezeje ferde síkú és egy arasznyira a föld felett függőlegessé sikulva megy a talajba. Homloksíkja már annyira átalakult a lekerekítés és nyomottság miatt, hogy alig ismerhető fel. Koronázó részei fordított chimationszerűen tornyosodnak s egy lemezben végződve a tulipánt tartják, mely kis háromszögekkel hajlik el alul, s felső élei szivaroiddá tompítva, a csúcsokat kihegyesedőnek hagyják.

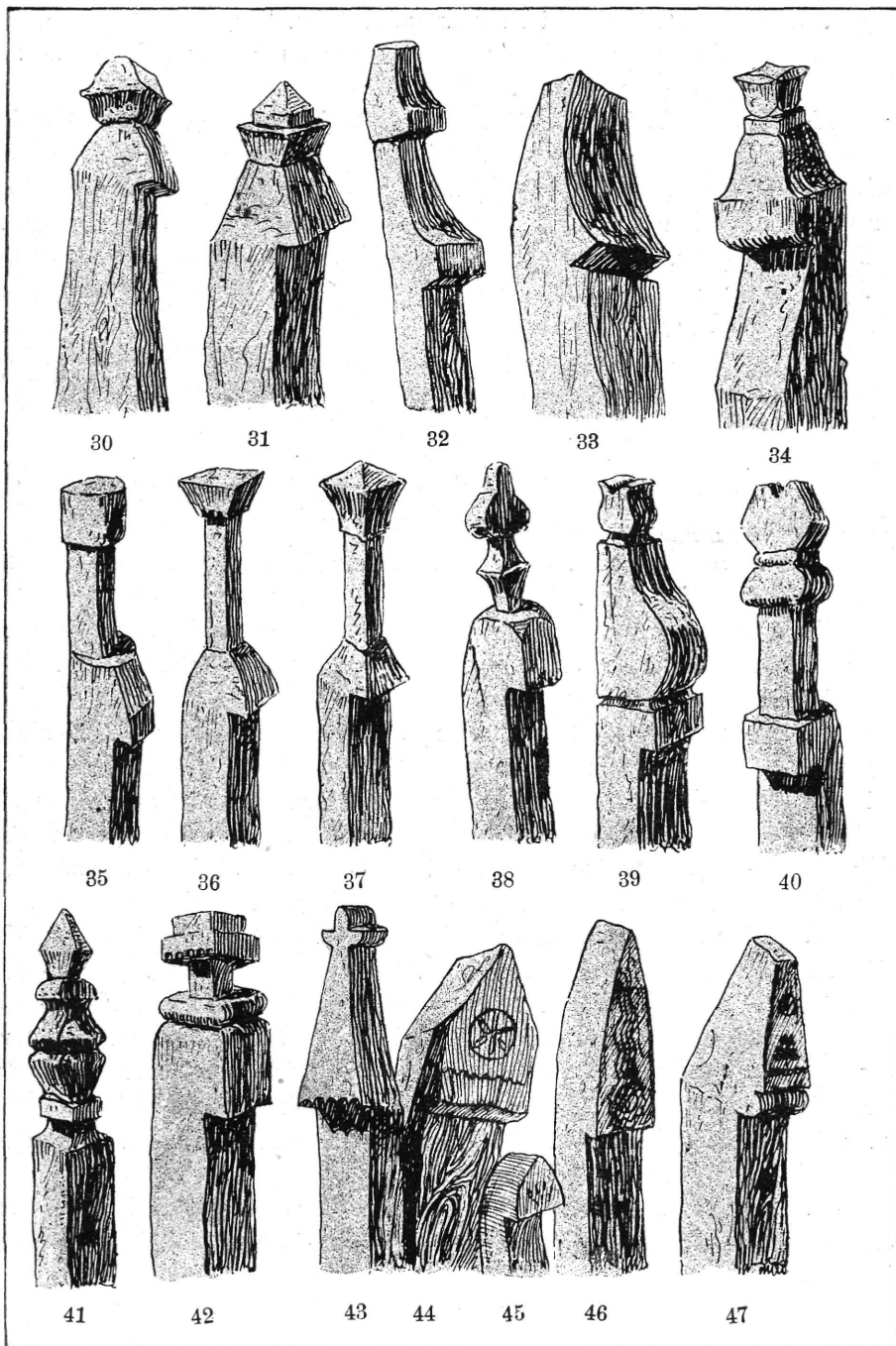
35—37. számok: inokai fejfák és a kopjaszerűség első típusaiként jelennek meg. Az elsőnek nyomott homloksíkja ferdén metsződik fölfelé a köralakú tetősíkra. Ebből a hátsíkjában maradvá, hosszú négyzetes hasáb nyúlik magasra, mely enyhén kiugró félhengerben koronázódik, de a hát mindennek daczára egysíkú marad. Erősen primitív jelleg. Diszítése nincs. A másodiknak homloksíkja nincs. Domború hajlásokkal képezi ki a négyoldalú piramist s abból egyszerre a szintén négyzetes szárba fut. Mert az alakzat igen hasonlít az erős száron ülő virághoz. A virág itt igen kezdetleges: lefelé fordított négyzetes, csonka piramis, melynek alsó szélét a kupásvésű csipkézte ki. A harmadik szintén megőrzi a kezdetlegességet. Abban különbözik az előbbiektől, hogy alul homorúvá hajlik, s fent piramikusán csúcsban végződik.

38. szám: tiszakürti régi fejfa. Homloksíkkal. A tetősík csúcsai háromszögesen letompítva. Belőle karcsú gótikus kettőstagú száron szivalakú virág ül, melynek kiképzése lapos. Az eresze csipkézve.

39. szám: inokai fejfa, meglátszik rajta a barokk stílus hatása. A homlokrészen erősen kihasasodó álló chimationt a törzsbe kis homorú hullámtagok közvetítik. Nemkülönben így a koronázó tulipánt is, melynek valódi formáját elsőül látjuk megjelenni itt. De kiképzése még csak kétoldalú.

40. szám: az inokai temetőből. Első tekintetre vaskosabb elődeinél. A szár egy nagyobb és fölötte egy kis méretű pálczatag után megy át a koronázórészbe, mely a bimbózó tulipán igen kezdetleges és szintén csak kétoldalú kiképzése.

Továbbiakban már csak egy-egy lépést kell tennünk, hogy elérjünk egyrészt az oszlopos fejfákhoz (42. szám), másrészt a kopjafákhoz (41. szám). S itt ismételen rá kell a figyelmet fordítanom arra, hogy az itt követett

III. ábra.

formafejlődés praktice nem következett be szükségszerűen az említett sorrendben. De azt hiszem, szabad hinned, hogy elméletileg többé-kevésbé megáll. S ha itt-ott zökken is, annak tudható be, hogy csupán a gyűjtött s pontosan lerajzoltatott kopjafákra szoritkoztam. De érzem, hogy az átmenetek így is megfelelő símák.

41—42. számok: inokai fejfák. Előbbi a kopjafaszerűség világos példája. A törzsből homorú taglemezt emel, majd a kihegyesedő oktaéder középső éleit két thorosos (s középen trochilussal) tag enyhíti. Az oktaéder fent dór chimationba kanyarodik, s fent kopjavég a koronázása. Utóbbi az oszlopos fejefe típusa. Ereszes homlokrésze lekerekítve pálczataggá ismétlődik. Majd kis négyzetes hasáb képezi a nyakrészt s a koronát két egymásfölkötti lemez, miknek szélei csipkézettek.

Ezek után már az oszlopos fejefákra és kopjafákra térhetnénk. De még előbb legyen szabad kitérnem a Kunhegyesi fejfákra. (43—47. számok.) Valamennyi piramidális. Alig van itt más. De a formák igen széles területen, többnyire a Nagykunságon, általános *divatnak* örvendenek.¹

43. szám: oldalt kerekített, csúcsíves homlokú, igen kis fejefa. Rajta jelentéktelen, de virágcsokrot ábrázoló vésett dísz.

44. szám: nyergestető. Homloka házhomlokú. A napkoronggal és hullámvonalú szalagdíszítéssel.

45. szám: hosszú, süvegalakú homlokkal. Az íróvéső itt már némi dísz is ad. A csillagos napkorongot csipkés sugárral veszi körül, mely felfelé levéltelen rozmaring-ágakká alakul.

46. szám: a piramidális fej előre bukó. Fent lecsontítva. A homlok-részen a napkorong, csipkézett vonalból fűzfa hajt elő. Az első fűzfa, mellyel eddig találkoztunk, de a mely oly banális sokaságban ömlik el temetőinken, hogy csak az érdemesebbeket vettem fel gyűjteményembe. Az eddig tárgyalt fejfák többnyire oly régiek, hogy semmi írás, semmi dísz meg nem látszik rajtuk, de nem is volt eredetileg se, csak némelyiken.

47. szám: elegánsan karcsú alakzat, mely fent valami keresztfele virágban hajt ki. Eresze alul csipkézett. Különben dísznélküli.

S most még csak egyet. A legnagyobb fejfát szintén itt, Kunhegyesen láttam. Több mint 2 m. magas, óriási fatömeg. Impozáns, hatalmas formák, egyenes vonalak. Igazi monumentum. Méltó jele a földi nagymódnak. Mert módos gazda volt Koczó János uram, a kinek ez óriási fejfa készült. Nincs ennek párja nemcsak hét határban, de széles ez országban sehol talán. (Lásd színezett műmelléklet 48. sz.)

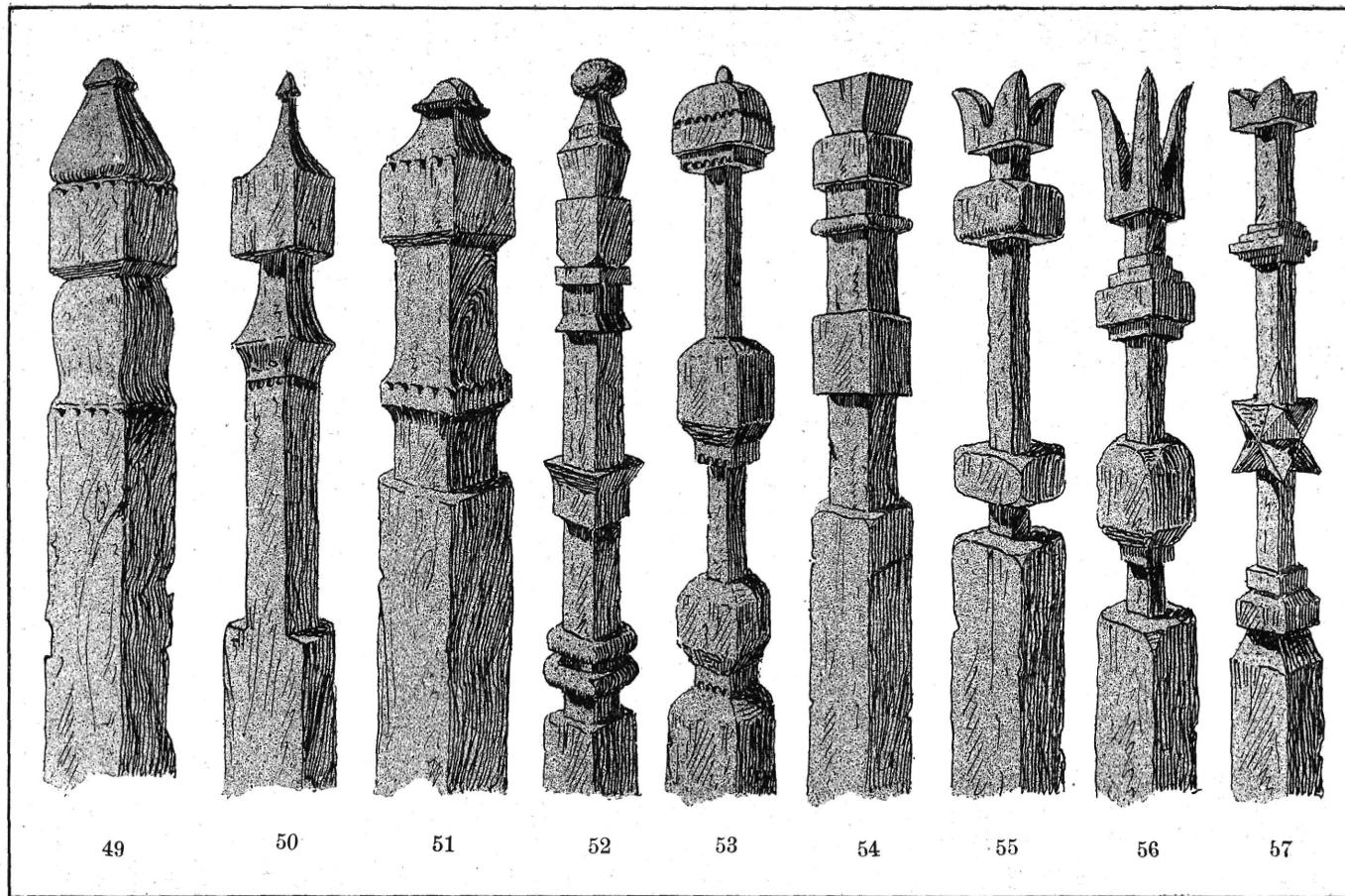
48. szám: az egész fejfa bécsi korommal feketézve s a betük és az öreg fűzfa rajza kivésve belőle, mik a fa természetes színében élénken kiválnak.

¹ Györfly István: Nagykunsági fejfák. Népr. Ért. VIII. 94. II.

IV. ábra.

II. Oszlopos fejfák.

A továbbiakban első sorban az *oszlopos fejfákat* szándékozom bemutatni, mint a dunamelléki (Tolna- és Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegyék) fejfák legáltalánosabb és legerjedtebb típusát.

Követvén az eddigi formafejlődési rendszert, megállapíthatjuk, hogy az elsőfokon a legegyszerűbb s már eddig is előfordult formák használatosak:

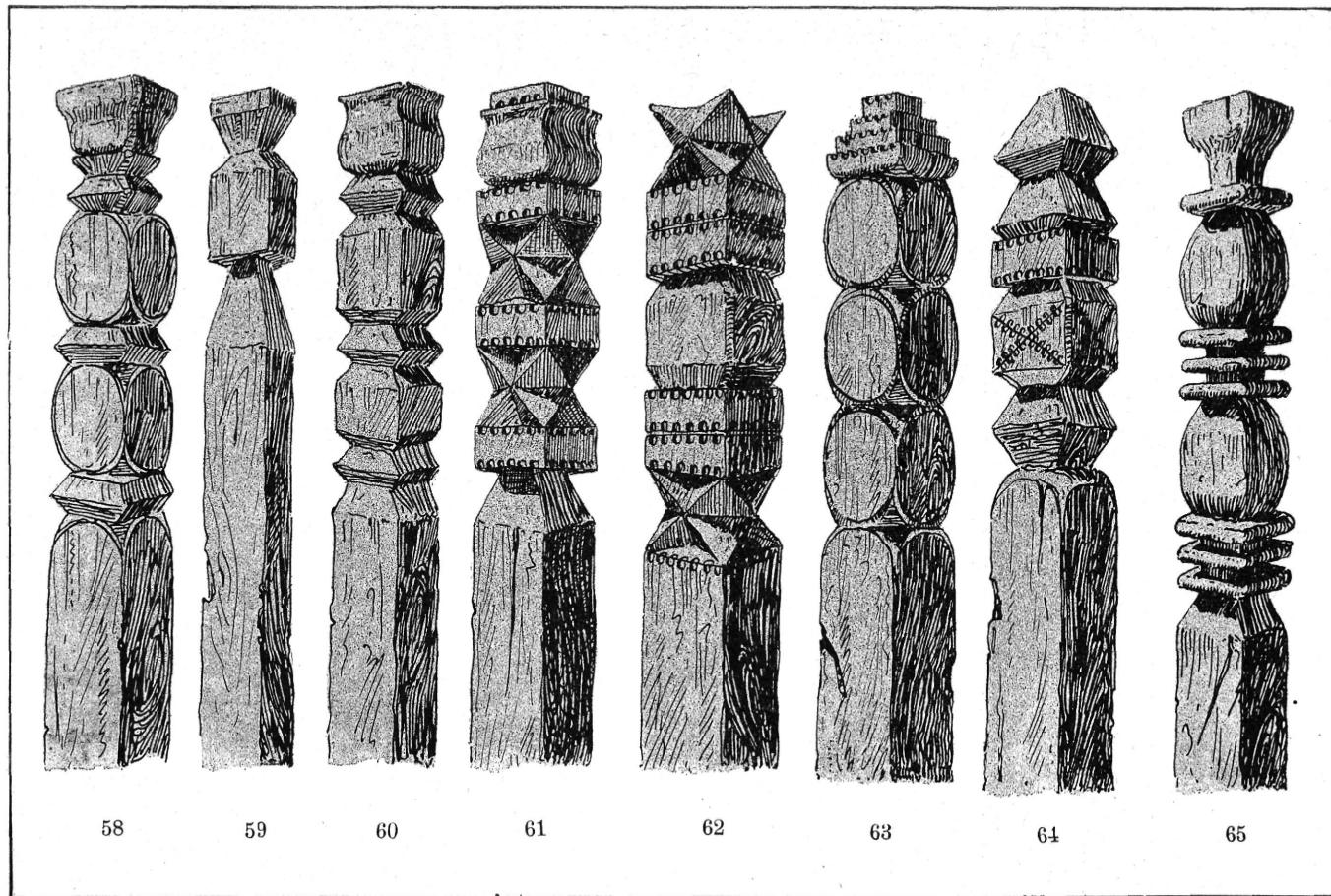
V. *ábra. 59. szám*: bölskei (Tolnam.) fejefa. Hosszú, karcsú törzse piramidban nyúlik fölfelé. Abból minden átmenet nélkül koczkába szökik, mely felül felfelé és lefelé fordított piramisban koronázódik. Nem tudom, nem csalódom-e ha ezt az alakzatot a homokórával hozom kapcsolatba. Tekintettel arra, hogy a formadisz mindig valamely eszmével vagy babonával kapcsolatos, azt hiszem, szabad hinnünk, hogy itt sem az üres formák szerepelnek csupán önmagukért. Ez azonban csupán feltevés, melyre okunk lehet ugyan, de a határozott állításokhoz sokkal szilárdabb alap szükségeskéntvén ez állításomat a további kutatásokra kell bíznom. Annyi bizonyos, hogy ez alakzat igen sokszor szerepel, s néhol még föltünőbbben adja a homokóra-karaktert. (VIII. ábrán a 85., 86., 87. számok; IX. ábrán a 97. szám erősen módosítva, II. ábra 29. stb.)

IV. *ábra 49. szám*: a tass-i (Pestm.) temetőből. Az oszlopszerűség, mely a négyoldalú egyenlő kiképzéssel jár, itt is szigorúan megvan tartva. A kupásvésővel csipkézett törzs lefelé fordított tulipánvirágban folytatódik. Ez azonban már inkább csak játszás a formákkal, mert bizony itt már a Toutmes-féle harangos oszlopokra gondolni, nem nagy komolyságra vallana. Pedig voltak embereink, kik annak idején nagy buzgalmukban még ilyen merész következtetésektől sem tartózkodtak. A tárgyalt fejefa további tagozásában egy befelé ferde síkkal kapcsolódó koczka, mit a kupásvéső ismét lecsipkézett. E fölött kettős, egy nagyobb, s egy kisebb gombszerű piramis, lecsönkítva.

51. *szám*: ugyancsak a tassi-i temetőből. Mint újabb diszitési elem az elkarcusítás jelentkezik. A főtörzs bemetsződő párkányzattal a belső, hosszabb törzset adja, mely egész a fejezetig ugyanabban a terjedelemben marad, kivéve a magassága alsó egyharmadát, hol kicsücsösödve lemez tagozatában a kupásvéső használatára, adott alkalmat. A fejezet ugyanolyan tagozatú, mint az előbbiben, csak méretváltoztatások szerepelnek.

54. *szám*: a fülöpszállási temetőből. A fejefa itt is főtörzsrre és belső törzsrre oszlik. Észre vehetjük, mily struktív, mily megokolt, szerkezetileg mily helyes az ilyen beosztás. A belső törzs kétszer is megvan szakítva. Lejjebb egy, a fatörzs síkjaiban maradó koczkával, majd feljebb astragáloszerű kiugró nyakszalaggal. A fejezet lapos hasáb, mely harántosan visz át a lefelé fordított csonka gulába.

V. *ábra. 60. szám*: bölskei fejefa. Az oszlopszerűség szigorúan megmarad minden tagozáson át. A rovásos diszítés legtökéletesebb példája. Ritmikusán váltakozódnak rajta a román stíl zeg-zugos párkánya és a koczka. A koronázó forma a tulipán egy kezdetlegesebb variációja.

V. ábra.

IV. ábra. 50. szám: tass-i fejefa. A tagozás ismét a fő és belső törzs kettőssége köré csoportosul. Karcsú jellege abban is újat nyújt, hogy a belső törzs a homlokrészen a főtörzs síkjában marad, s így a párkányzat itt lent csak háromoldalú. A négyoldalú egyenlő kiképzés nincs következetesen végig vezetve. Nyaka kiugró, oktaéderszerű homorú vonalakkal van profilozva, úgyszintén fejezete is, mely igen karcsú végződéssel apróska gombban végződik.

VI. ábra. 60. szám: bölcskei fejefa. Az oszlopszerűség állandó. A törzs legalsó széle kupásvésővel csipkézett. Behomoruló teste egy kiugró szalaggal van élénkítve, mely a haránt síkokkal csatolt hasáb felett ismétlődik. Ezek után a gömb és felette, a még inkább gombaalakú, virágbimbó eléggé egyetlen formája szolgál koronázó motívumul.

IV. ábra. 52. szám: a fülöpszállási (Pest m.) temetőből. Szintén fő és belső törzsrre osztott, mégis mindvégig megtartja az oszlopszerűséget. A belső törzs négyszer van megszakítva. Legalul kettős, de rövid magasságban ismétlődő thorussal. Azután párkányos koczkával. Feljebb pedig ugyanennek egy variációja, mint mellékfejezet. Azután a törzs ismét előtérbe kerül, oly koczkát mutat, mely az alsó sarkaiban kis háromszögekkel letompítva, a virág egyik primitív alakzatára emlékeztet. E fölött emelkedik a tulajdonképeni koronázás. Gúlákból és gömbből szellemesen tagolva.

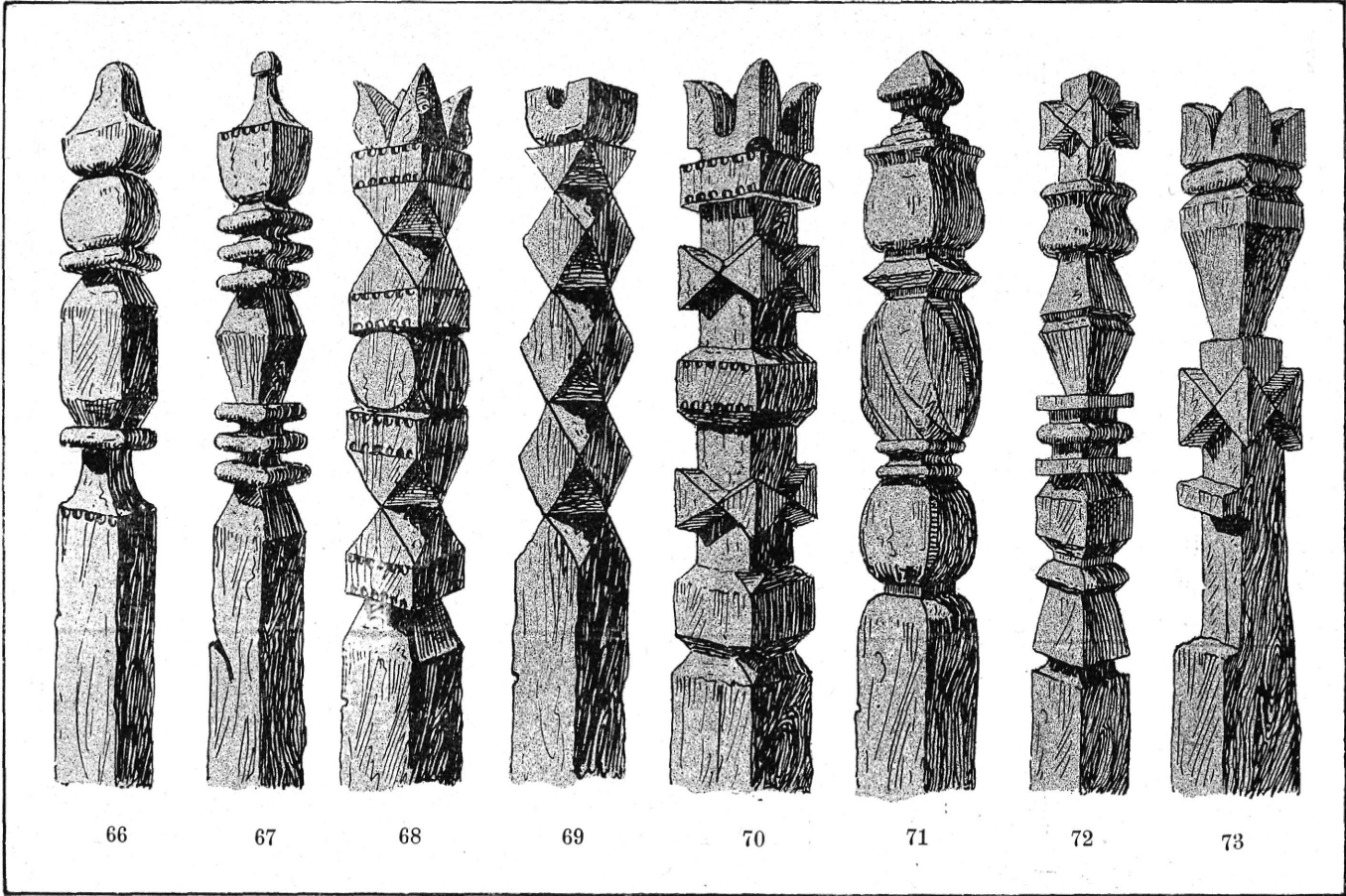
VII. ábra. 74. szám: madoccai (Tolna m.) fejefa. Gazdag ritmusú rovásos típus. A gúla és hasáb számtalanszor ismétlődő, de élénk változatoságú profilozásával. Szigorúan négyoldalú kiképzés. Az oszlopszerűség egyszer kizökken a felső részben, hol a homoruló gúla igen karcsúvá válva, a fejezetet sejtetni enged. Míg az eddigi oszlopos fejfák mindig gúlaszerű elkarcsúsodásban pengtek el fölül, addig itt egy oly típussal állunk szemben, hol a kipengés teljesen elesik, s a fejefa épp oly nagy vízszintes négyzetes síkban fejeződik be, mint a milyen a törzs legalsó vízszintes metszete.

Miután észrevehetőleg a formák gazdagodását és számbeli szaporodását vettük fel eme fokozatos tárgyalás tengelyéül, a formák tulajdonképeni fejlődésének tárgyalását későbbre tartva fent, a következő fokozat az:

V. ábra. 64. száma: bölcskei fejefa. Az oszlopszerűség a törzsön következetes, a fejezet tagozásán azonban elenyészik. A törzs legömbölyítve zeg-zúgos tagozatba szökik. Majd harántsíkokkal koczkába megy át, melyet az átlók irányában a kupás vésű csipkézett ki. Figyelmesebb vizsgálat mutatja, hogy az átlókat először íróvésűvel rajzolták rája. A szintén kicsipkézett, lapos hasáb után a három gúlából meglehetősen kezdetleges esetlenséggel összetákolt koronázó tag következik.

65. szám: szintén bölcskei fejefa. Már a gazdagabb és izlésebb típus közé tartozik. Haránt csikban felszökő törzse hármas szalagban emelkedik felfelé. Azután két nagyolt gömbszerű tag következik, miket szintén az alábbi hármas kiugró szalag választ el. A koronázó tag bukó hullám, (chimation), mely így a virágkehelyalakzat egyik primitív változata. Ezt már csak egy szalag választja el a törzstől.

VI. ábra. 67. száma: a bölcskei temetőből. A jellege igen hasonló.

VI. ábra.

Törzse szintén harántosan nyúlik fel. A hármasszalag után oktaéder következik, majd ismétlődően a hármasszalag, a fejefa közvetlenül a fejezetbe megy át. A fejezet itt igen emlékeztet az empir stílus koronázó edényeire (oszlopokon, kályhákon stb.), de négyoldalú kiképzése megmaradt.

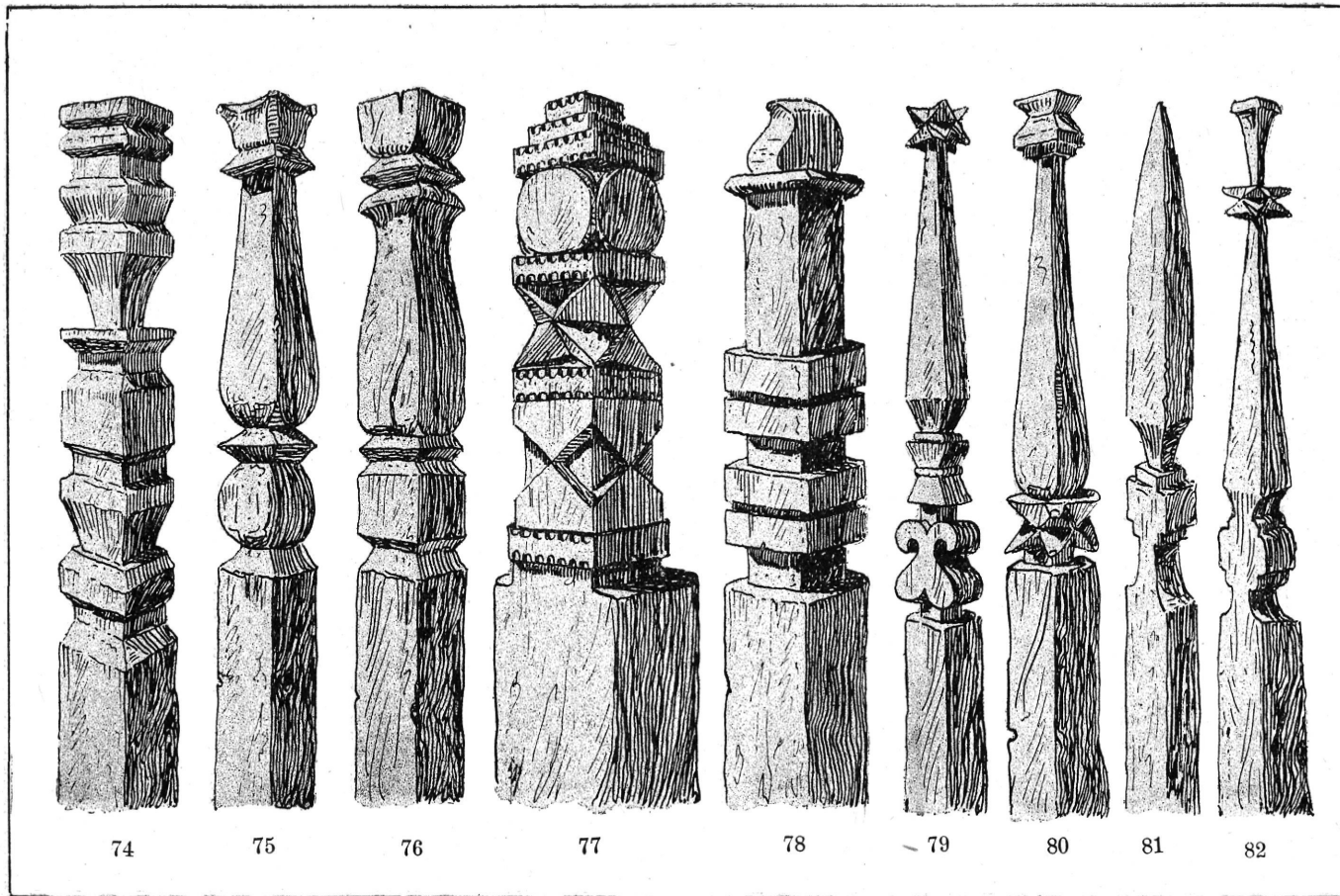
IX. ábrán a 100. szám: a pándi (Pest m.) temetőből. Főtörzse harántosan csúcsosodva a belső törzsbe megy át, mely mindvégig megmarad s ezáltal új jelleget ad. A belső törzs háromszor van megszakítva, a főtörzs tömegéig kiugró díszítésekkel. Legalul harántsíkokkal átvezetett lapos hasáb. Azután enyhe ferdeséggel kinyúló lemeztag, s feljebb homorú vonalakkal kiugró koczka, melyen a kupás véső kettős csipkesort vágott. Negyedszer már a koronázás motívumja szakítja meg a belső síkot, mely szellemes kiképzésével a formák virágkorának első jele.

VI. ábrán. 72. szám: péteri-i fejefa, gazdag tagozású. A törzs homorú vonallal kehelyszerű tagba megy át, mely után a kétfelől harántosan átvezetődő koczka következik. Az ismert hármasszalag tovább emeli a formákat s a kettős élben bemetszett oktaéder a következő tulipánvirág szárát látszik képviselni. Ennyi teljesen elég volna a kiképzéshez, a menyinyiben a tulipán már koronázás. De a Péteri falucska tótajkú lakossága minden oldalról körül van véve Uri, Gomba, Pánd magyarajkú lakosságával s így természetes, hogy nagy formakeveredés állott elő itt a fafaragásban. A mit a tárgyalt fejfa is élénken bizonyít azáltal, hogy noha a tagozatok a tulipánban véglegesen koronázódtak, az esztétika s a felépítés minden követelménye már ezáltal is ki van elégítve a nevezett fejefán, s a tulipán felett mégis ott találjuk az előbbi pándi fejfa koronázó motívumát is, még pedig ugyanabban az alakban. Semmi kétség se fér hozzá, hogy e motívumot a tótajkú lakosság vette át, mert ugyanezen motívum sokkal nagyobb számmal fordul elő a dunamelléki magyaroknál (Makád, Bölske, Madocsa), hol még egy sokkal szellemesebb változatban is általános használatnak örvend. Míg a felvidék fejfáin nem sikerült felfedeznem e motívumokat.

V. ábra. 58. szám: bölskei fejefa. A naptányér motívuma uralja, mely a négyoldalú kiképzésben kétszer ismétlődik, tehát nyolcszor fordul elő rajta. E motívumokat a zeg-zug párkány választja, a koronázó tulipánmotívumot, mellyel már a 65. ábrán is találkoztunk, pláne kettős ilyen zeg-zug párkány emeli a magasba.

63. szám: szintén a bölskei temető egyik igen régi fejfája. A naptányér minden átvezető tag nélkül egymás fölött háromszor ismétlődve, tehát tizenkétszer fordul elő rajta. A koronázó rész igen érdekes, négyszer ismétlődő és lépcsőzetesen elpengő tagozatsoportból áll, melyeket a kupás-vésű szépen kicsipkézett. A legelső lemez még le is van gömbölyítve sarokaiban, hogy az alábbi sarokmegoldások enyhe ritmusát meg ne törje. A koronázás ily neme igen nagy multra tekinthet vissza. A legrégebbi népeknél is általában divott. Különösen az a-szir stílus egyik legjellegzetesebb kiképzése. De egyaránt használták a föníciaiak és az acztékok is. E forma tehát azok közül az általános emberi motívumok közül való, miket minden nép használt minden időben.

VII. ábra.

VII. ábra. 77. szám: madocsai fejefa. Törzse alul lábazatszerűen szélesedik ki, s a belső, keskenyebb törzs a homlokban egysikű a lábazattal. A kupásvéső csipkézte lemez után a 72. és 100. ábrákon levő háromszögek egyik igen szép variációja következik. Ha valahol, úgy itt beszélhetünk leginkább a homokóráról, mely mint a mulandóság szimbóluma, kedvelt motivuma volt már a középkori grafikának is, de a középkori temetőknek még inkább. Ily szoros vonatkozásban lévén e motívum az elmúlással, nem csoda, hogy ide is elkerült a dunamelléki faragott fejefák derekára, persze a kezdetlegesség olyan stádiumában, hogy inkább csak sejteni lehet, mint bizton állítani. Fölötte a két oldalt csipkézett lemez után ismét egy új díszítő formát találunk: a csillagot, mely mind a négy oldalon egyenlően kiképezett nyolcz gerincz körül kristályosodik ki. Egyike a legfurfangosabban kiokoskodott és egyben legszebb formának is, melynek jelenléte már a formák legnagyobb virágzására enged következtetni. A csillag felett a már ismert naptányér, a négy oldalon egyszer-ször, tehát négyszer fordul elő. S a naptányér felett a lépcsőzetes korona, hasonlóan csipkézve, mint az elsőnél.

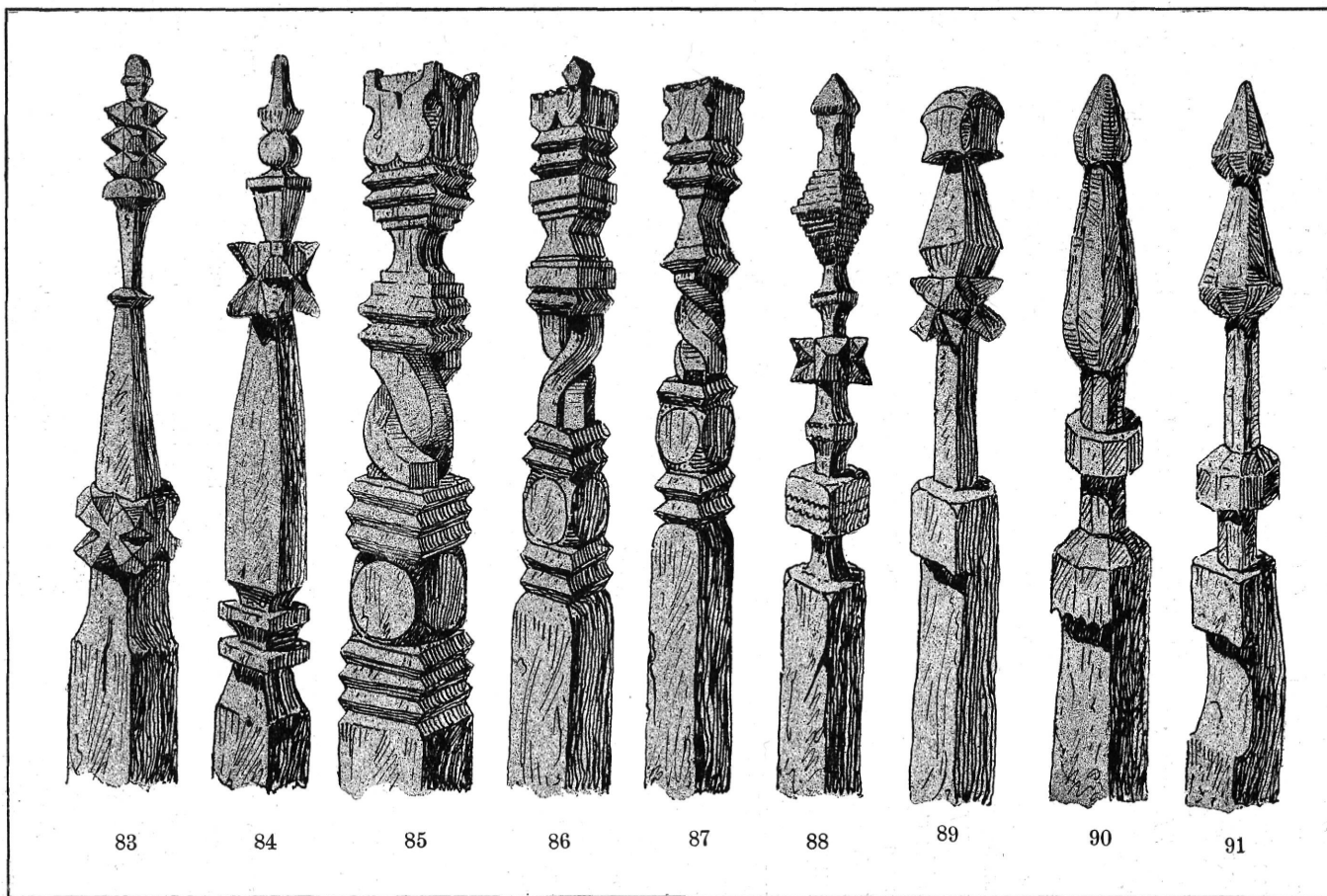
V. ábra. 61. szám: bölskei régi fejfa. Oszlopos karakterű. Teljesen az eddig említett motívumokból. Piramikus törzse három csipkézett lemeztág által tagolva, mik között két csillag díszlik. A koronázó forma egy lemezzel ékített tulipán.

62. szám: szintén a bölskei temetőből. Hasonlókép a már előfordult motívumokból képezve. Azzal az újítással csupán, hogy a csillag mint koronázó tag jelentkezik. S ez alkalommal nem titkolhatjuk el ennek igen szellemes voltát sem.

VI. ábra. 68. szám: bölskei fejefa. Oszlopos jellegű, igen szépen kiképezve. A csipkés lemezzel fent és lent zárt homokóra egy igen érdekes változatban ismét előttünk áll. A naptányért (négy oldalon négyszer kifaragva) közbevetve, ugyanazon kiképzésben megismétlődik az előbbi homokóra. A koronázás igen szép új formával: az immár kinyitott, felhasadt bimbójú tulipán virággal történik. E motívum méltóképp sorakozik a legszellemesebb motívumok közé.

69. szám: (Bölske.) A homokóra annyira dúsan (négyszer egymás felett) ismétlődik és pedig minden átmenet nélkül egymásba olvadva, hogy így már szinte a csomózás karakterét kapjuk. A legérdekesebb formajátékok egyike, mivel csak találkozhatunk a népi művészetben. E merész újításhoz egy kevésbé ügyes, de szintén új virág az ú. n. „vályús tulipán“ szolgál koronázó motívumúl. Ezt az egy motívum elnevezést sikerült a bölskei temetőcsőszel folytatott beszélgetésem nyomán megkapni. De felvilágosításai éppen nem vallottak kellő tájékozottságra, mindent csak „cifrá“-nak mondott s ezért csak az egy elnevezést említem fel, miben rejtőzhetik valami csakugyan, mert az elnevezés tökéletesen jellemzi a szóban forgó formát.

70. szám: (Bölske.) Az ismert motívumok: két oldalt harántos hasáb kupás vésővel csipkézve, s a háromszöges dísz kétszer ismétlődve. A koro-

VIII. ábra.

názó motívum kinyílt tulipán. Gyönyörű tagozatokkal s nagyszerű érzékkel alkotva.

73. szám: a makádi (Csepelsziget, Pest m.) temetőből. Írásmezeje ereszes. Az eresz felett az írásmező sikkja folytatódik tovább, a háromszöges díszszel koronázza. E fölött még egy hatalmas fejezet ékeskedik. Nagy, lefelé fordított piramison lemez- és thorus-tagok. Ezek felett pedig a kinyílt tulipán legelső fejlődési stádiuma.

71. szám: uszódi fejefa. (Pest m.) Legömbölyített törzse lemezbe megy át. A lemezből gömb dudorodik elő. Majd két lemez között trochilus áll s e fölött egy új motívum, a csavaros gömb keltheti fel az érdeklődést. Feljebb a zeg-zug párkány s a tulipán következik, mely lépcsőzetes lemezekkel, negyedpálczával, trochilussal (negatív thorus) és csúcsában piramidállal (gömb) van koronázva.

VIII. ábra. 85—87. számok: az ordasi (Pest m.) temetőből. A legszebbek az oszlopos fejfák között. Erősen a román stílus hatása alatt vannak a megcsavarodó rudacsák miatt. Alul a napkorong, felül a homokóra újabb s háromféle változatán kívül a tulipán kivirágzó motívumához három igen szép adattal járulnak hozzá.

Mielőtt befejezném az oszlopos fejfákat, kötelességemnek tartom a VII. ábra 78. számát is kellő figyelembe részesíteni. A komoly, egyenes vonalak igazán nemes tagozást adnak. S tekintve a nép találékony ügyességét és nagyot, újat akarását, én azt a fejfát a fáklya kifaragásának tartom, annak daczára, hogy a felső lánagalakú, különben erősen barokk vonalú tagozatot Szinte Gábor süvegnek nevezi.¹ Én itt is, ott is határozottan fáklyát s a szabadvégződésben fáklyalángot látok, a mi talán mégis közelebb van a mi népünk lelkéhez, mint a francziák vörös jakobinus süvege. (Szinte *székely* süvegnek nézi. Szerk.)

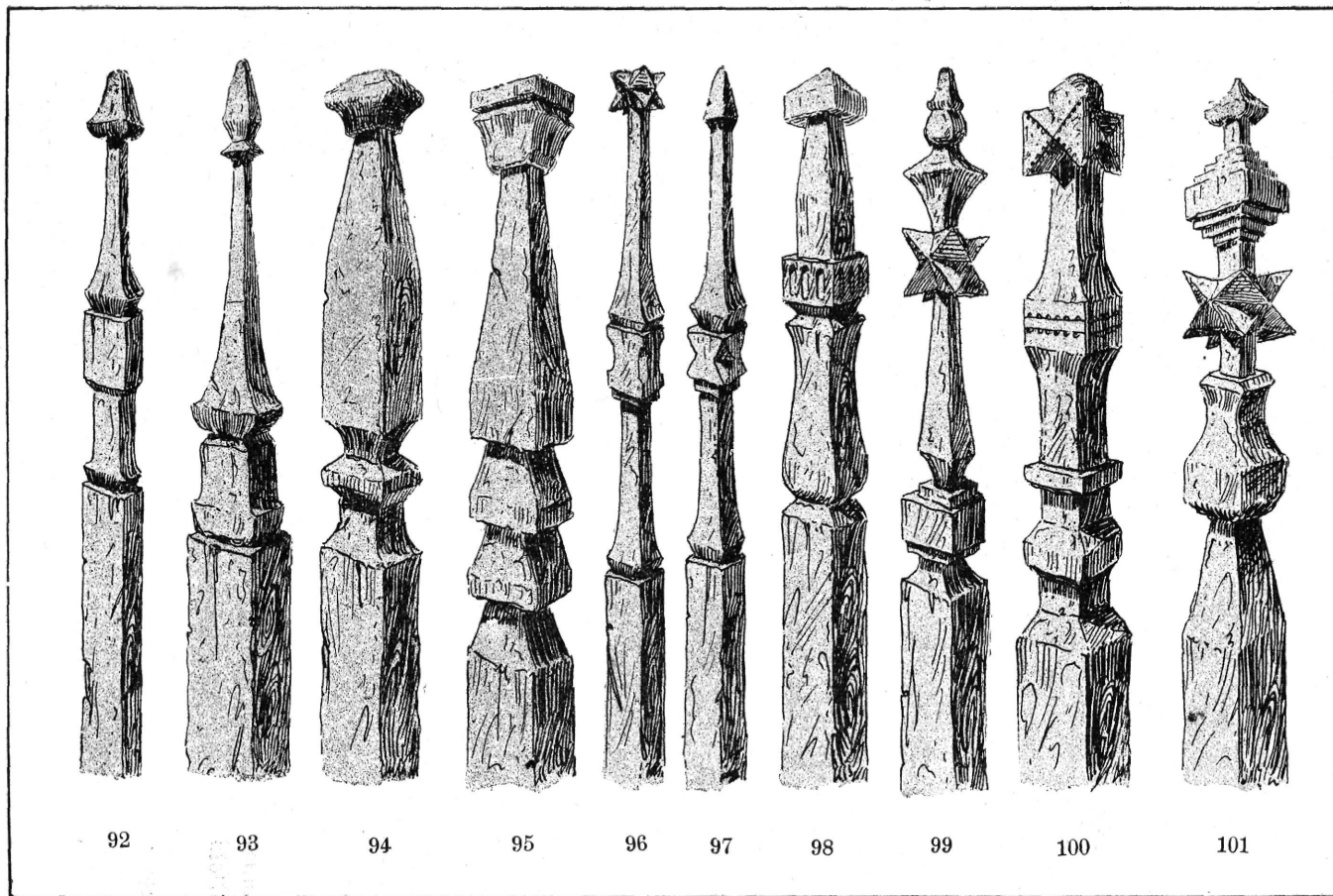
III. Kopjafák.

Az oszlopos fejfákból két út is vezet a kopjafákhoz. Egyik a IV. ábra 53, 57, 55 és 56. számai, másik a VII. ábra 76, 75 és a IX. ábra 94, 95 stb. számai. Mindkét esetben szinte zökkenés nélkül jutunk át a kopjafákat megillető karcsú karakterbe.

IV. ábra. 53. szám: a fülöpszállási temetőből. Az oszlopos fejfák főtörzse itt is legömbölyítve megy át egy csipkézett lemez és harántsík után a gömbféle tagozatba. Majd belső teste oly karcsúra keskenyedik, hogy a kopjafák nyulánkságát kapjuk. S miután közepén az alsó motívum pontosan ismétlődik s innét az előbbeni keskenységbe megy át, a fejezet csak erős gombaszerű végződésé alakul, mely által természetesen a kopjaszerűség még nincs tökéletes fokon.

Továbbiakban 55—57. számain ugyanez vonul végig, változatosság csupán abban van, hogy lépcsőzetes vagy csillagos tagok szakítják meg az

¹ Szinte: A kapu a székelyföldön. Népr. Ért. X. 6. tábla. 2. ábra. 54. l. E kitűnő munka különben elsőrangú s lelkiismeretességét sok nagy, erősen protezsált munka átvehetné.

IX. ábra.

elkarcsúsodott belső testet. Mindhárom fejefa fülöpszállási (Pestm.) s mindháromnak végződése egy-egy igen szép fázisát adja a tulipán motívum kifejlődésének, melyek közül a legutóbbi (56. ábra) már szinte szarvakkal bir.

Az előbb említett másik átmenet részletes tárgyalásában az első fázist a:

VII. ábra 76. száma képviseli. Madocsai fejfa. A szokott haránt-sikkokkal átvezetett koczka egy vaskos szárban nyúlik fel. E tag keskenyedik a továbbiakban (75. ábra. Ugyancsak madocsai fejfa) s így jutunk el a *IX. ábra 94 és 95. számához* (pándi fejefák), melyeken már a kopjafaszerűség nyilvánvaló.

98. szám: (pándi fejefa). A kehelyalakzat még mindig elég vaskos, bár az előbbieknél a fejfa karaktere sokkal karcsúbb. A kehely feletti koczka új kivésett diszitással bir, mely nagyjában a triglifek tagozásaira emlékeztet. Koronázó motívuma hosszú száron ülő gombaalakzat.

101. szám: (pándi fejefa). Piramidálisan elkarcsúsodó törzse vaskos kehelybe megy át, melyből vékony száron kiszélesedő csillag s e fölött lépcsőzetes lemeztagok után hegyes gombaformában koronázódik.

VII. ábra. 81. szám: péteri tót lakosságú népének temetőjéből. Tökéletes kopja csúcsban szabadon végződik. Egyike a legritkábban előforduló alakzatoknak. Alsó részén a táblás karakter a jellegzetes. S így, a mint látjuk, már átmenetet kapunk a továbbiakban a táblás fejfák felé.

VIII. ábra. 90—91. számai: inokai fejefák. (Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.) Mindkettő nyolczszögletes és a szolnokmegyei szokásokhoz hiven ereszes írásmezővel is bírnak. Érdekes jelensége a kopjafák vidékenkénti átalakulásainak.

89. szám: a tiszakürti (Szolnok m.) temetőből. Szintén ereszes írásmezőjű. Fent csillagból és oktaéderből kiemelkedő új koronázó formában végződik, mely az élek lekerekítéséből áll elő.

88. szám: kunhegyesi fejefa. Gazdagabb tagozással. Új motívum a felfelé 6, lefelé 9, fokozatosan keskenyülő, tehát összesen 15 lépcsőzetből álló forma, mely elég gyakori itt. Mindössze azt kell még lerögzítenem a szolnokmegyei fejefákról, hogy a kopjafa a legritkább, s az oszlopos fejefa tudomásom szerint nem is fordul elő.

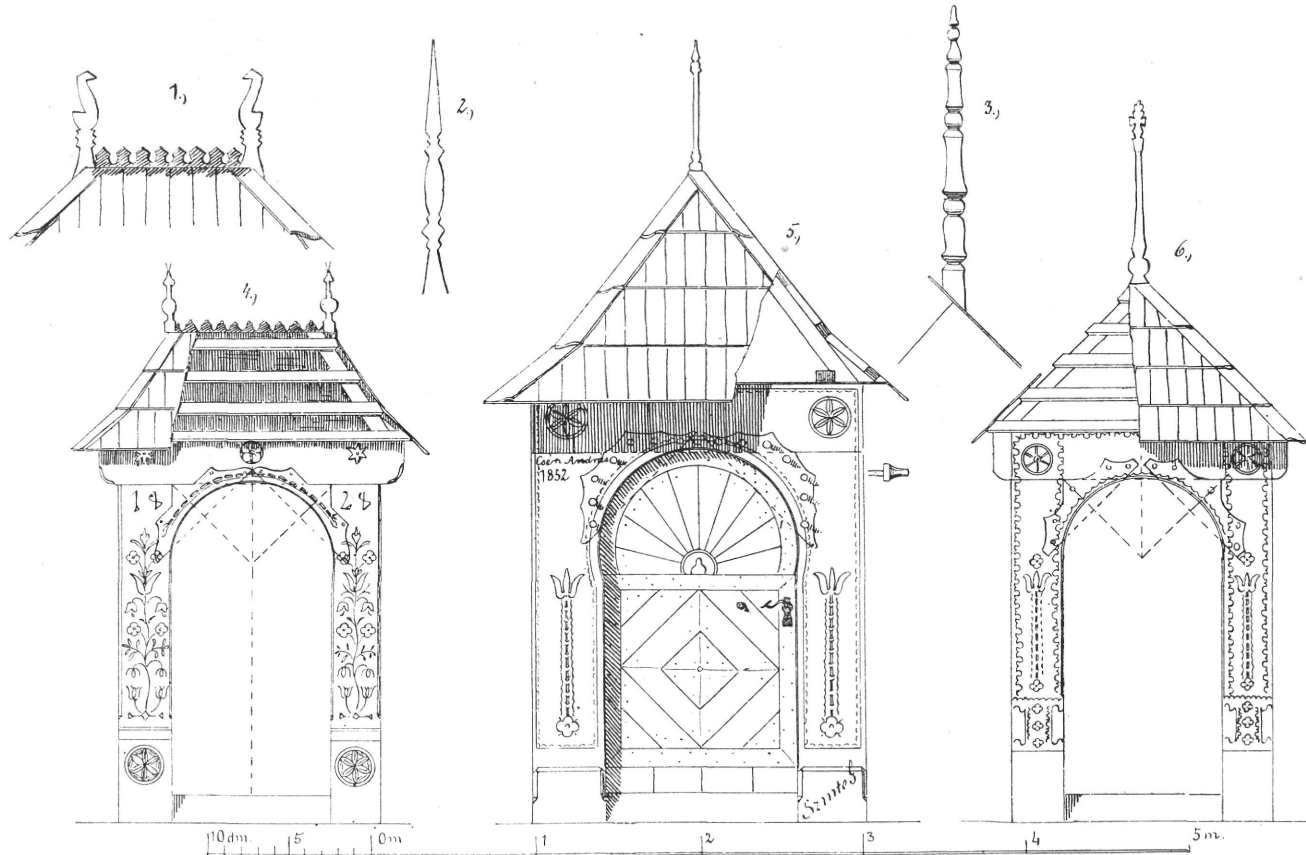
IX. ábra 92, 93, 96, 97 és 99. számai pándi fejfák, melyeken az ismert motívumok szerepelnek. De a melyek lényegesen módosultak itt az Alföldön, a székely kopjafákhoz képest.

VIII. ábra. 84. szám: péteriből való. (Pest m.) Két igen érdekes új motívummal. Egyik a kereszt, mely a négyoldalú egyenlő kiképzés mellett négyszer szerepel, másik a csillagmotívum egy gyönyörű változata, mely a háromszori ismétlődésben csak még többet nyer.

VII. ábra. 82. szám: péteriből. (Pest m.) Elegáns forma, igen keskeny csillagmotívummal és gombafejezettel. Alsó része táblás karakterű.

79—80. szám: alsónémediből. Előbbin a lilium egy profilos kiképzése és a szalaggal átkötött homokóra, utóbbin, mely 1881-ben készült, a homokóra koronázó motívum gyanánt szereplvén, méltóbbak a figyelemre.

CSÁNCÓ SZÉKELY KAPUK.

1, 2, 3, kapu tető-díszek. Bácsfalv. (Brassó m) 4, 5, 6, Kis kapuk. Hosszúfalu. (Brassó m)

A mint látnivaló, az oszlopos fejfáknál erősen szereplő rovátkolás itt a kopjafáknál egészen elmarad.

Az egyes típusok, a földrajzi helyzetet tekintve, a következőképen oszlanak el: fejfák általában mindenütt, de a legkarakteresebb alakzatokban Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegyében. — Oszlopos fejfák a Duna mellékén. — Kopjafák a Duna-Tisza-közének északi részén. A táblás fejfák szintén általános elterjedésűek.

(Vége köv.)

Novák József Lajos.

KAPU A SZÉKELYFÖLDÖN.

(Befejező közlemény.)

24-ik tábla. Csángó székely kapuk. 1. ábra. Fedett kiskapu teteje. Bácsfalu. (Brassó m.) Közönséges prizmafedél, zsindely héjalással. A zsindelek a szokottnál nagyobbak. A tető és a gerincz-tetőn díszesen faragottak. A csúcsokon álló léczek a csillagos buzogányt ábrázolják, melyen kakas ül.

2., 3. ábra egy-egy tető-lécz kiskapu fedélről.

4. ábra. Díszes kiskapu, prizmatetővel 1828 évszámmal. A talpakon álló kapulábak átkötése a homlokgerendával a szokott módon történt, t. i. az oszlopok csapos végükkel a homlokgerenda véseteibe illeszkednek. A könyökkötések pillangó szárnykimetszéssel rálapultak. A kiskapu nyílás félkörívvel záródik, melynek ívhajlatát mélyített pálczikákból képezett ív kíséri. A kapulábak élei derék magasságban leszedettek, melyeken belől az egész felületet a nefelejts és a tulipán virága tölti ki, néhány pár levéllel mindkét fajta növényből. Az alsó mezőt rozetták foglalják el, míg a homlokgerendán két csillag és a nefelejts virág az egyedüli dísz. Egész magassága 3.45 m. szélessége a homlokgerendán 1.84 m. Anyaga tölgy. Állapota jól fenntartott.

5. ábra. Toronyfedeles kiskapu, egyszerű szarufás szerkezettel. A kapulábak a földre állítva a szokottnál erősebbek (42 cm.). A homlokgerenda egyenesen simul ezeknek szélső vonalaihoz. Könyökkötése pillangós kimetszéssel rálapult. A szögek kimagasló fejjel díszítésül szolgálnak. Íve patkó ív, melyet bemélyített pár-

kány, hullámos csipkézettel kísér. A kapulábak mezejét a lilium tölti ki, sajátos kivitelben, a magas szár egy kisebb és egy nagyobb kúp (homorú) véső kezeléséből került ki, a mi fejlett és ősidőkből fenntartott stilizálásra vall. Fenn a homlokgerendán a nap jegye, mint rozetta kétszer fordul elő. A kapuszárny zsalúzott bélelt ajtó, kovácsolt szegekkel kiverve. Teljes magassága az oromlécczel együtt 4·80 m., szélessége 2·05 m. Felirata: *Cséri András 1852*. Állapota jó, egyszer javított, a mely alkalommal a csapok újra faragása által mintegy 20 cm.-t vesztett a magasságból.

6. ábra. *Torony, fedeles kiskapun*, az előbbi mintájára, szarufa-szerkezettel. A kapulábak a földben állanak, a homlokgerenda ezeknek csapos végét fogja át. A könyökkötések pillangó szárnykimetszésekkel és szögfej díszítésekkel emelik a szerkezetet. A díszítés bemélyített és csipkézett szegély közt a lilium pompás virága emelkedik ki. E két kiskapuban az ősmagyar kaput látjuk, a milyen alakban az *Árpádok* és utánna az Anjouk idejében pompázott. És hogy a lilium, mint kedvelt virág, a tulipánt jóval megelőzte, azt itt látjuk, abból a mélyen kiforrt kivitelből, a mely a lilium stilizálásában mutatkozik. A tulipánt nálunk csak a XVII. század végén kezdik alkalmazni és pedig a lilium helyett, a melyhez alakjával és feltűnő szépségével leginkább hasonlít.

Méretek: A teljes magasság 4·45 m., szélesség a homlokgerendánál 1·45 m. Az oszlopok vastagsága 26 cm. Felirata nincs. Épült 1852 körül.

25-ik tábla. *Kapurészletek, Hosszúfalu* (Brassó megye). A csángó székelek alkotásai.

1., 2., 3. ábra. Deszkarészek kimetszései.

4., 5., 6., 7., 8. ábra. Kapufedelén előforduló sarokléczek és oszlopok.

9. ábra. Tarajos zsindey.

10. ábra. Léczkerítés.

11. ábra. A nagykapu, a melynek egyszárnyú ajtajában a kiskapu, mint betét szerepel.

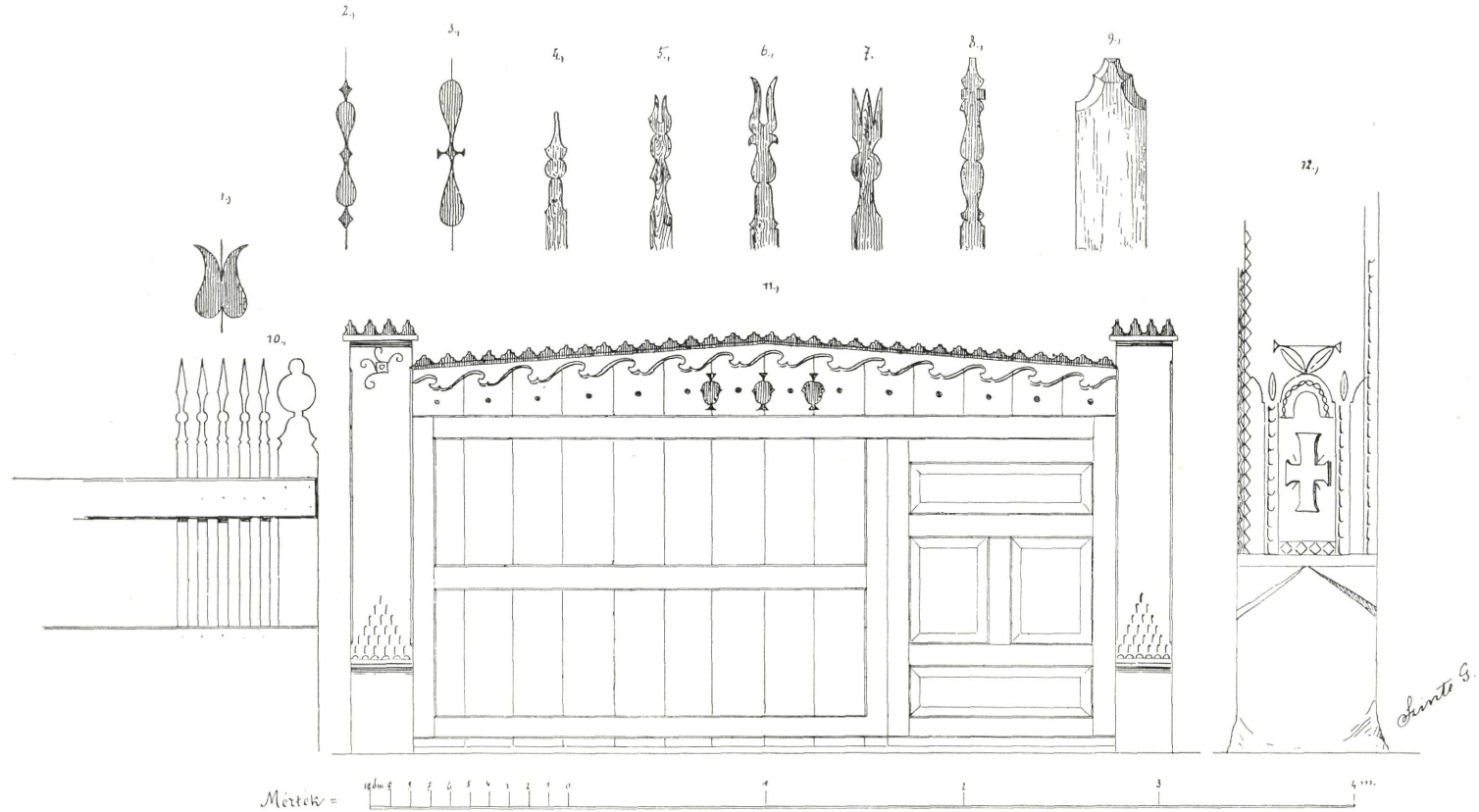
12. ábra. Egy kapuláb díszítése.

Mindannyi jellemzi a csángó székelyek ős emlékeikhez való hív ragaszkodását. A jelenlegi tartózkodási helyükön szűken jutott a területről s ők mégis a magukkal hozott ősformákkal e szűk viszonyok közt is emberül megoldották feladatukat. Czélszerű és díszes minden alkotásuk. Az elemek még, a mit kivándorlásukkal ide hoztak, a román és a góth korból valók s ők itt modernül foglalták össze.

A 11. ábra nagykapu lábain a kupás vésővel bevésott díszítés a román és góth korból való, maga az oszlopláb egyszerű, szegényes, szűkös viszonyok közt jött létre, ferde zsindey teteje pedig védi az idők viharától.

Így a 12. ábra élénk adja azt az élénk fantáziát, a mivel a mester a régi emlékek formáiból alkotta a keresztet, annak a keretét a liliumszárral és virággal, a mélyített pálczikákkal, a zeg-zúggal és élére állított négyzetekkel. Egytől-egyig román és góth elemek, a reneszánsz érintése nélkül. Mily hű emléke a régi Anjou-korbéli liliumnak az a két szár, mely közé a keresztet állította. Legalább is 500 éves motívum. Itt látjuk, mily közel áll egymáshoz formában a tulipán és a lilium. Nemcsak a valóságban, hanem a formában is egymást váltja fel e két kedvenc virága népünknek. A XVII-ik század tulipánja, mint reneszánsz elem,

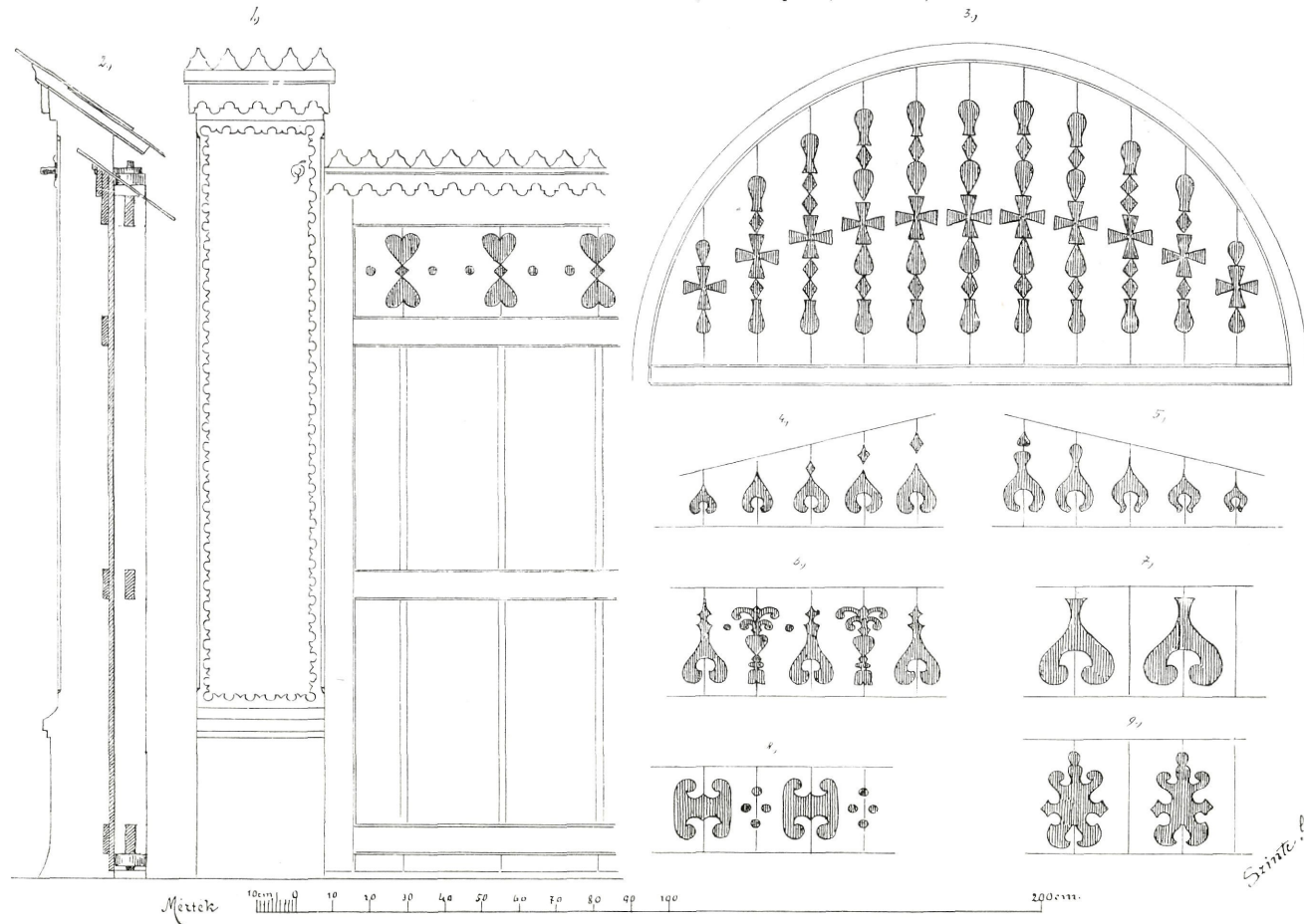
KAPU RÉSZLETEK. Hosszszufalu (Brassó m)

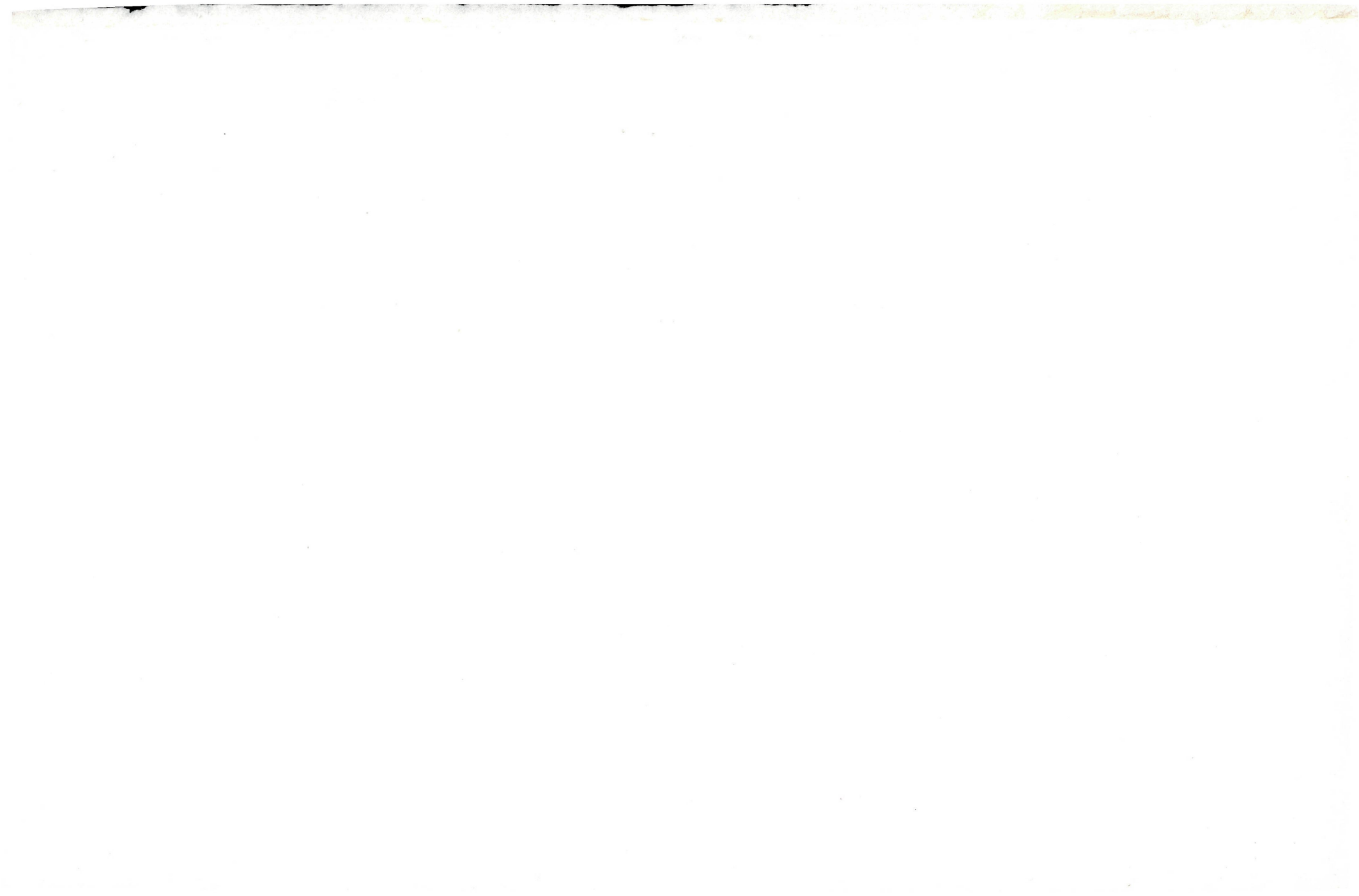

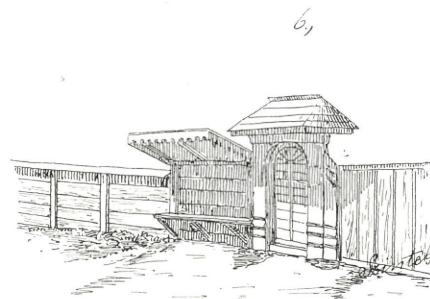
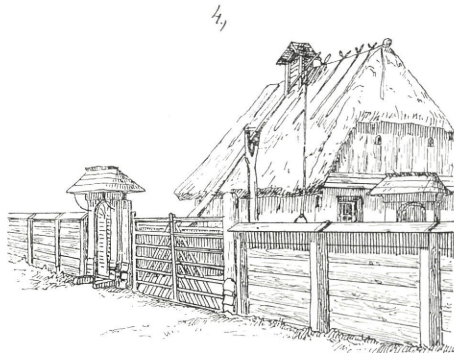
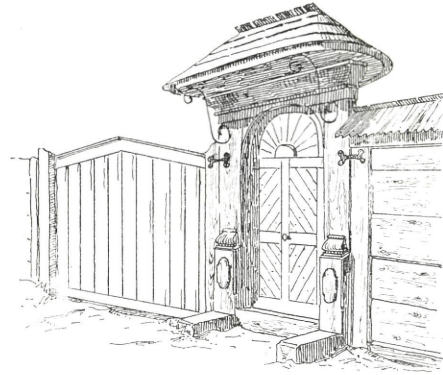
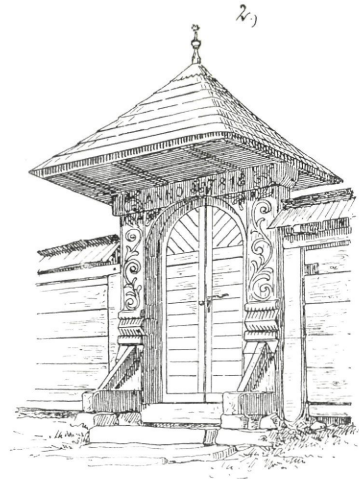
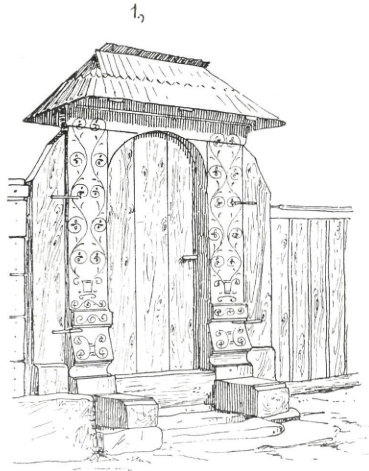
1, 2, 3, ábra = deszka részek kimetszése 4, 5, 6, 7, 8, kaputető díszítő léczek. 9, = tarajos zsindely. 10, = léczkerítés. 11, = nagykapu.
12, = kapuláb.

KAPU RÉSZLETEK. Hoszszufalu (Brassó m.)

A KAPU A RÉGI ARANYOS SZÉKEN.

1, Házasztos. 2, Cinteremkapu Szt. Mihályfalva. 3, Várfalva. 4-5-6, Szt. Mihályfalva. (Maros Torda m.)

eltörölte a góth liliomot. A csángók, a hazájukból elszakadt székelyek kapufélfái megőrizték e szép virágszál stilizált formáit számunkra. Náluk a reneszánsz nem tett annyi kárt, mint egyéb részein a hazának. Ők a kedves régít, a mit jól megszoktak volt, nem adták oda a szokatlan újért.

26. tábla. *Kapurészletek. Hosszúfalú* (Brassó m.). 1., 2. ábra. Kapu oszlop-láb fedett zsindeletetövel, csipkés homlokzattal és ivekből alkotott szegélylyel. (A kupás véső ütéseiből vett sorozat.)

3., 4., 5., 6., 7., 8., 9. ábrák a deszkalemezek kimetszéseit mutatják be, melyek a kapukon fordulnak elő.

27-ik tábla. *A kapu a régi Aranyosszéken.* A régi székely székben még ma is fennáll a díszes kapu építési kedv. Még pedig a talpakon álló kapulábakat kedvelik; de ezzel párhuzamban állítanak a földbe ásott kapulábakat is. Galambbugós nagykaput azonban sehol sem találtam, úgy hogy az itt bemutatott hat féle kapu-típus megfelel az itteni alkotásoknak teljesen. Valamennyi utcakapu, jöllehet e mintára építenek úgynevezett belső kapukat is, a melyek a marhatartás szempontjából megmagyarázhatók azáltal, hogy a csordába járó barmokat a belső udvartól elrekesztik. (L. 4. ábra.) Feltűnő jelenség az is, hogy a kapulábak mellé még egy-egy oszlopot állítanak, akár a nagykapu számára, akár pedig deszkapalánk számára is kívántatnék az. S így az egymásnak közvetlen szomszédságában álló oszlopokat vaslemezzel pántolják össze. A fedél megkötésére vastartókat kapcsolnak a kapuláb és a koszorúgerendák közé (L. 3—4 ábra).

1. ábra. *Utcakapu. Harasztos* (Tordaaranyos m.) Talpakon álló, erős fölgyszerkezetű, élesen profilozott lábakkal, hátulról rálapolt könyökkötésekkel. Itt tehát a pillangós kimetszés nem járul a díszítéshez semmiben, legfeljebb csak a félkörív kifejtését segíti elő. A fedél egyszerű, zsindelezett prizmafedél, a szokásos léczek nélkül és még az oromzsindeley fogasdíszje is hiányzik róla. A díszítés író vésővel bemetszett kacskaringó, a mely pohárból nő ki két kis levélkével oldalt és a csigavonalhajlatban három kis levélkében végződik minden oldalhajtása. A kiskapu nyílás szélessége 95 cm., magassága 180 cm. Az oszlopok szélessége 34 cm. vastagsága 17 cm. Felirata nincs. Épült 1860 körül. Állapota jó. Az egyszárnyú ajtó egyszerű deszkalemezekből van összeállítva tölgyszerkezetben.

2. ábra. *Czínterem kapu. Szt.-Mihályfalva.* Felirata: „Anno 1781“. Talpakon álló, erős szerkezetű toronyfedeles kiskapu, a mely száz év előtti divatnak felelt meg. Díszítése erős párkánytagozat fölött kacskaringós indaszár, minden virág nélkül, barokkizáló stílusban, lapos, domborított kivitelben. A kapunyílás szélessége 130 cm., magassága 210 cm. Mai alakja kisebb az oszloplábak többszöri megfelelése miatt.

3. ábra. *Utcakapu. Várfalva.* (Torda-Aranyos m.) Épült az 1891-ik év körül. Talpakon álló tölgyszerkezetű prizmafedeles kiskapu, melynek fedelét S alakban hajlított vashengerek tartják. Díszítése a lábakon: domborított paizs alak, felette díszesen tagolt párkány. A homlokgerenda kiszögellő párkányzatával az alapadott fedélszerkezetet tartja. A kapuajtó egyszárnyú, zsalusan bélelt dupla ajtó, kovacsolt szegekkel kiverve.

A kiskapu mellett teljesen alárendelt helyzetben, külön kapusarokoszlopok közé épített nagykapu látszik, a melynek teteje a közepén tompaszög alatt kiemel-

kedik s az így ráillesztett fedőlemezek védik az eső ellen. Más oldalról zsindeley fedeles deszkakerítés támaszkodik a kiskapuhoz.

4. ábra. *Utczakapu. Szt-Mihályfalva* (Torda-Aranyos m.). Egy utczakapu már ismert szerkezetét tárja elénk; de e képen egyúttal a belső kapura is vehetünk egy pillantást, a mely a külső kapu mintájára épült és arra szolgál, hogy a külső udvart elzárja a belső udvartól. Olyan vidéken, a hol a marhatartás nagy szerepet játszik a gazdaságban, a külső udvar nyújt éjjeli szállást az esténként hazatérő nyájnak. Itt van a kút is, a mely mellől az itatáshoz szükséges vályú sem hiányzik. Néhány pajta, akol és istálló még felszerelése a külső udvarnak, melynek részletesebb leírását majd a székely ház című munkám számára tartottam fel.

5. ábra. *Kiskapu ülökével. Szt-Mihályfalva.* Hogy a kiskapu toronyfedeléről nem szívesen mond le a székely, ime e példa is bizonyítja, melynek nem a szögletes gúla, hanem kerek körkúp szerkezete van. A kapulábak semmi újat nem mondanak, mert úgy a szerkezetben, mint a díszítésben, — a mely igen egyszerű — megegyeznek az eddig tárgyaltakkal. Új itt csak az egy drb fából ácsolt *ülöke* és felette az árnyékot adó fedél, a mely egészen a hátvédül szolgáló palánkra támaszkodik. Esős időben száraz menedék helyet nyújt az utcán járóknak, a hová maga a gazda is, vagy más lakói a háznak, nők, gyermekek egyaránt kiülnek szórakozásul, az unalmas napok megrövidítésére. Épült 1890 körül.

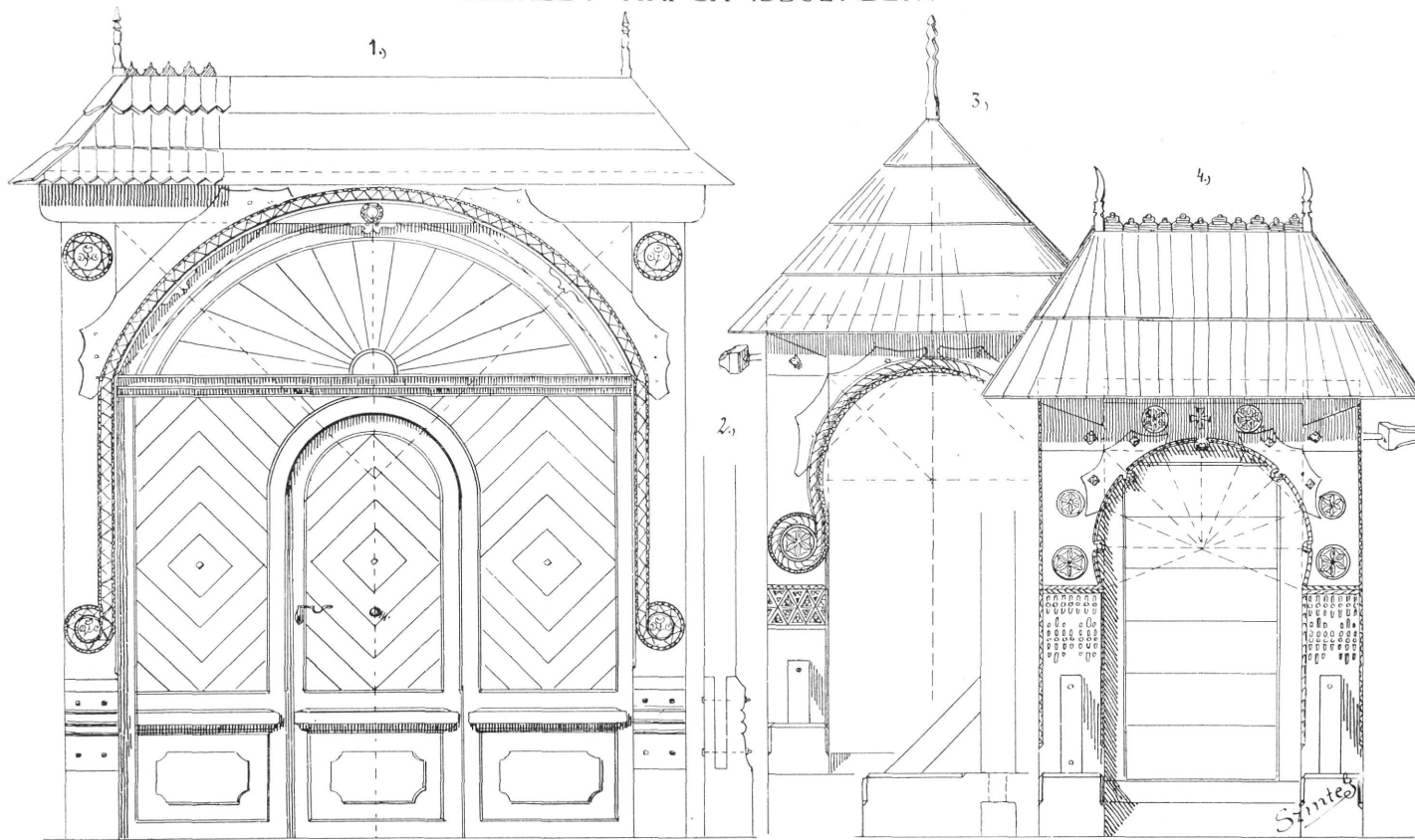
6. ábra. *Kiskapu ülökével. Szt-Mihályfalva.* Egy más változata a fenn leírt ülökének, palánkkerítésnek, a nagy- és kiskapu összetételének. Épült 1900 körül. Méretek: A nagykapu nyílása 3·40 cm. A kapuszárny magassága a közepén 1·90 m. A kiskapunyílás magassága a félkörív közepén a küszöbtől számítva 180 cm., szélessége 90 cm. Az oszlopok szélessége 28—30 cm., vastagsága 15—16 cm. Az ülőszék hossza 3·60 m., a hátvéd magassága 180 cm.

28-ik tábla. *Székelykapuk idegenben. 1. ábra. Fedett kapu. Brassó Bolgár-szeg-nek* nevezett, de többnyire székelyek által lakott részében.

Itt is városi kapuval, de még ugyan szűk helyre szorult alakjával ismerkedünk meg, melyen még a szokásos galambbúg is hiányzik, azért neveztük egyszerűen csak fedett nagykapunak. Ilyen fajta kapu számtalanszor fordul elő a szűkebb értelemben vett székelyföldön is. A kiskapu hiányzik mellőle, azon egyszerű okból, hogy annak már hely nem jutott a szűk bejáratú telken. Ilyen esetben a kiskapu a nagykapu szárny alatt szorul meg. Itt közvetíti a gyalogjárók forgalmát. A nagykapu ritkán nyílik meg, a takarmányt nem szabad a városi szűk helyen felhalmozni. Építője azért nagyon józanul fogta fel szerepét, a midőn tágitotta a nagykapu ívét a mennyire csak lehetett, a homlokgerendának majdnem a felső széléig. Fogrovatos, zeg-zúgos csipkézettel kíséri az ív futását, mely a két láb alsó részén csigavonalba csavarodik. Ennek pándánja a felső részén alkalmazott rozetta, közepében három nyíló rózsával. A könyökkötések ívhajlatának közepét góthikus formájú, dudorok jelzik, úgyszintén a homlokgerenda közepét is. E helyen a főgerendán még egy köralakú koszorúfonat is helyet talál az ívhajlat alatt.

2. ábra. A ráklábba foglalt kapulábak és a rája alkalmazott párkányok domborulatait mutatja.

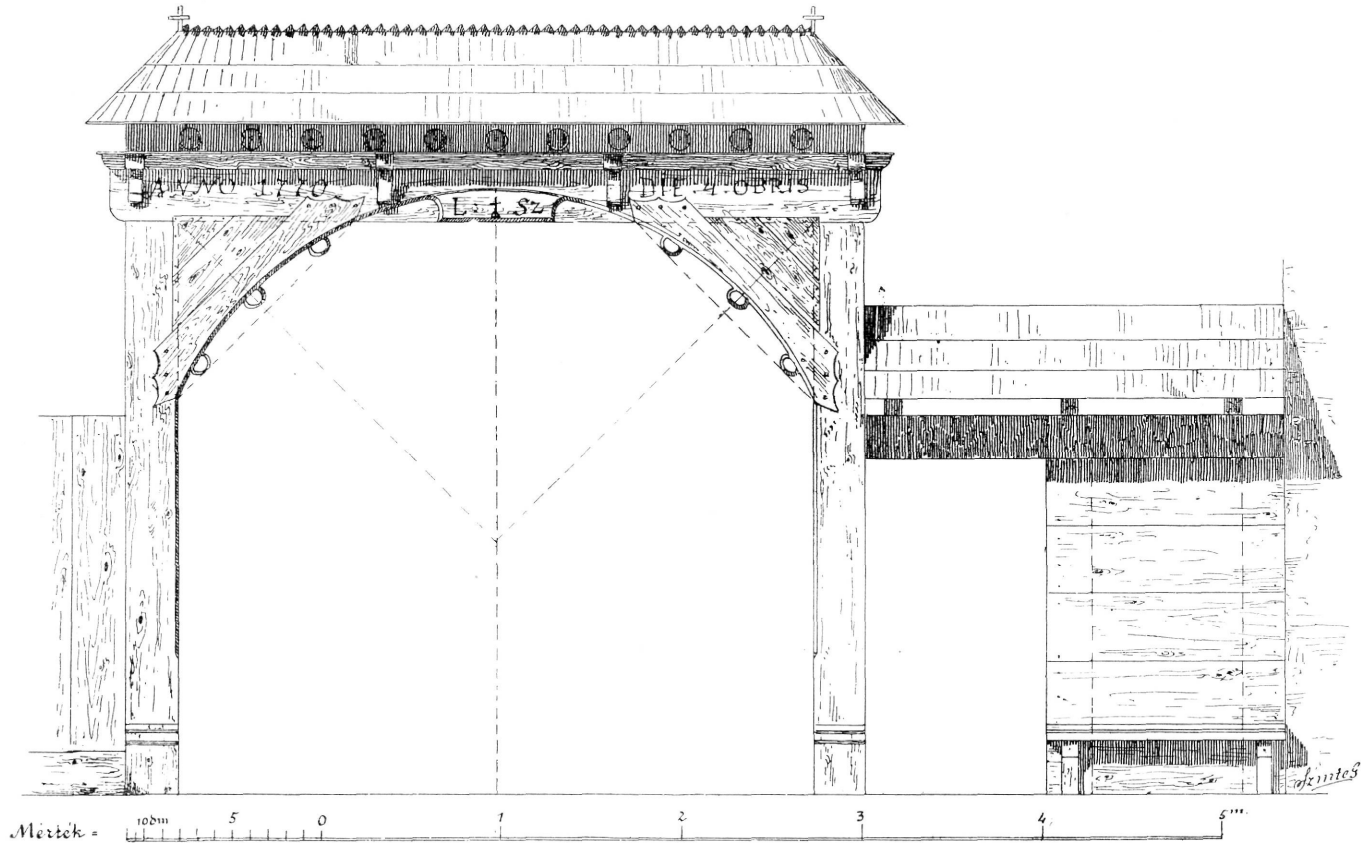
SZÉKELY KAPUK IDECENBEN.

Mérték 100dm 5 10m 1 2 3 4m.
 1, Nagy kapu. Brassó (Bolgárszeg). 2, U.az profil. 3-4, Kis kapu. Zernyesd. (Brassó m.)

CALAMBBÚGOS KAPU, KIS KAPU ÉS ÜLŐKÉVEL. Eszsebetváros. N. Küküllő m.

Építette Szekovics Lukács. 1770. Október 4.

Felirata nincs. Kora a múlt század hatvanas éveiből való.

A nagykapunyílás szélessége 2·56 m., magassága pedig 3·05 m. Állapota jó.

3. ábra. *Kiskapu (utczakapu). Zernyesd* (Brassó m.) A kapuépítés és formájával találkozunk itt, a melyhez a mintát az ösforrás, az *egyház* szolgáltatta. Talpakra állított oszloplábai a homlokgerendával egyszerű rálapolás által vannak összekötve, e mellett azonban megáll a pillangó szárnyalakú könyökkötés is, a melyen át kifejlődött a patkóív, mint a kiskapunyílás felső záródása. Díszítése vastag kötélfonat, a mely az ívhajlást kíséri és két oldalt az oszlopláb közepére alkalmazott rozetta körül csavarodik. Ösformájú díszítés, a melyet a XVI-ik századból Németországban fennmaradt rajzokon látunk. Alatta vízszintes tagozásról szalagöv pompázik, szögletes (kerbschnitt) bemetszésű díszítéssel. A szögfejek magasan kiállanak és kúpszerű alakjukkal élénkítik a kapufelületet. Épült 1860 körül. Magassága 3·70 m., szélessége a homlokgerendán 1·60 m. Az oszloplábak erőssége 30×15 cm.

4. ábra. *Utczakapu. Zernyesd*. Az előbbinek méltó párja. Fedele már nem kúpalakú toronyfedél, hanem szélesített prizmatető. Íve patkóív, mely a nyugvópontokon hengertagon át halad. Díszítése: a homlokgerendán két korong a nap jegye, köztük a kereszt. Az oszloplábakon még két korong foglal helyet a szokott hatleves beosztással, a széleket fűrészfogas és fonatos szalag kíséri. A szögfejek magasan kiállanak és a felületet élénkítik. Épült 1850. körül. Állapota többször javított és így alacsonyabbat mutat a valóságban, mint a rajzban. Magassága 2·30 m., szélessége a homlokgerendánál 1·58 m.

29-ik tábla. *Galambbugos kapu, kiskapu és ülökével. Erzsébetváros* (Nagy-Küküllő m.) Építtette Szenkovics Lukács 1770, október 4-én. Véletlenül megmaradt, e még ma is jókarban lévő kapu, a városi házak és rendezett utca-sorok közé illeszkedve, minden hatás nélkül. Mellette húzódik meg az újabb keletű, egyszerű deszkaalkotmány, a kiskapu és alatta, ugyanazon fedél alatt az ülöke. Építése annyira józan és gazdaságos, hogy nem hihetjük el azt a nagy kort, mit a rajta lévő évszám mond. Valószínű, hogy csak a homlokgerenda és a könyökfák, de a lábak és a fedél egészen az alig múlt évtizedek munkája. A mi feltűnő rajta az, hogy a nagykapu íve, mely pontos körív, túlmegy a gerendák szabta határon és azt a homlokgerendán bemetszéssel jelzi, a zárórészleten az ív közepén széles mezőt hagyva a rávéselt kereszt és L. Sz. (Szenkovics Lukács) építtető számára. Az átlósirányú könyökkötés ívhajlatában három hengertag domborulata látszik, mely a góthika maradéka. Más díszítés nincs, ha csak az élek 45 fok alatti eltávolítását dísznek nem vesszük, de még ezen is hiányzik a szokásos párkányszerű bevésés és a kötélfonat utánzata.

Anyaga tölgy. A nagykapu nyílás szélessége 3·56 m., magassága 3·16 m. Az oszlopok homlokrésze 28 cm., oldalrésze 15. cm. Élénk bizonyossága annak, hogy a nagykapuk pompázó kiállítása hová szállott le a városi nép józanabb és egészen gazdaságos felfogása mellett. Másfelől pedig megismerhetjük benne a nagykapuk helytelen alkalmazását, mert a nagykapunak szabad hely kell, hogy a kapu-bejáratra messziről ráterelje az ismeretlen utas figyelmét.

Befejezés. Lásd Értesítő 3—4. sz. 1909. év 171—72-ik oldal.

Szinte Gábor.

ADATOK A NAGY MAGYAR ALFÖLD NÉPI ÉPÍTKEZÉSÉHEZ.

A népi építkezést a nagy magyar Alföldön a legújabb időkig vajmi kevesen tanulmányozták, azért tán nem végzek hiábavaló munkát, a midőn e kérdést az Alföld legmagyarabb megyéjének, Csongrádnak, egyik ethnographiailag a legújabb időkig meglehetősen elzárt községében, Szegváron, tanulmány tárgyává teszem.

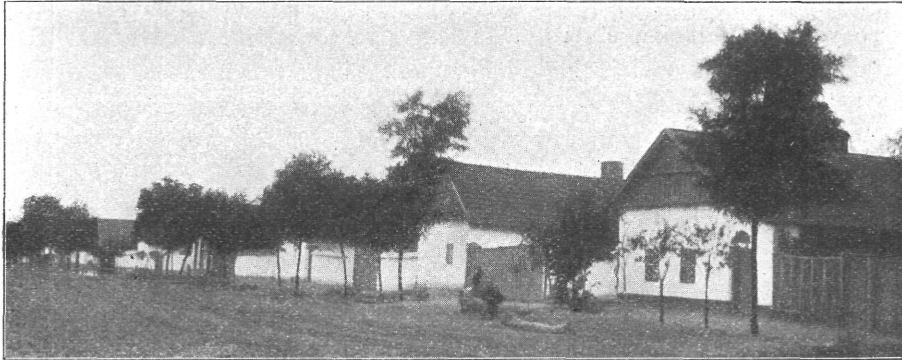
Szegvár község a Kurcza-ér, továbbá a már kiszáradt Kontra-tó és Kórógy-ér által bezárt háromszög alakú földhátan terül el. Az első letelepedés kétségkívül e földhát szélein, a vizek partján történt. Igazolja ezt az a körülmény, hogy a mai Szegvár legrégebb házai e régi vízpartokkal körülbelül párhuzamos irányban vonulnak. Ha eme földrajzi fekvés mellett a mai Szegvár utczáinak irányát vizsgáljuk, azt észleljük, hogy mindössze 5—6 utca halad nyugot-keleti irányban, a többiek mind megközelítőleg észak-déli irányban fordultak. A nyugot-keleti irányú utcák közül is a hosszabbak eredő végükön, vagyis ott, a hol a régi letelepedés megindult, szintén közel észak-déli irányúak s csak az újabb időben csavarodtak el nyugot-keleti irányba. Minthogy a legtöbb utca közel észak-déli irányban húzódik — a házak pedig rendszeren véggel néznek az utcára — innen van, hogy a házak túlnyomó része közel kelet-nyugoti irányba néz. Hogy ebben nem a házaknak véggel az utcára való kiépítése volt a vezérelv, hanem az égi táj, bizonyítja az, hogy azokban az utcákban, melyek nyugot-keleti irányúak, sok ház, s éppen a régebbiek, nem véggel néznek az utcára, hanem háttal; vagyis az utca hosszában vannak építve, hogy megtarthassák a nyugot-keleti irányt. Ezzel szemben az észak-déli irányú utcákban alig találni olyan házat, mely utcahosszat volna építve. Az alföldi magyar a ház építésénél ma is arra törekszik, hogy az lehetőleg kelet-nyugoti irányban fekdjék s délnek nézen az eleje. Ez esetben ugyanis a végső szoba ablaka a reggeli vagy esti világosság felé néz, miáltal a szoba világosabb. Másrészt, ha délnek van a ház eleje, úgy a ház, mint az istálló — melyet rendszeren a ház végébe építenek — melegebb is. Olyan ház, mely udvarral észak felé volna építve, talán egy sincs a faluban. S ha égitájék szerint csoportosítanók a falu összes házait, azt találnók, hogy a házak háromnegyede még mindig kelet-nyugoti irányban fekszik s legfeljebb csak egynegyedrészt az, mely ettől az iránytól egyéb körülmények miatt eltér.

Fontos a háznak a telekhez való viszonya is. Minthogy a telkek legtöbbször hosszukás négyszögalakúak, a házak a telek egyik hosszú oldalára vannak építve úgy, hogy véggel az utcára, háttal pedig a szomszéd portára néznek. (L. 1. á.) Érdekes itt ama, éppen a legrégebb házaknál észlelhető sajátság, hogy gyakran nincsenek egészen kiépítve az utcára, hanem a ház és az utca vonala között alacsony sövény- vagy léczkerítés által bekerített kertecske, illetve pár lépés hosszúságú üres tér van. Sőt a legrégebb házaknál a ház végének megfelelő szélességben az utcai kerítés

is hiányzik, vagyis a ház vége és a kétoldalt kiszögellő kerítésfal egy kis enyhely vagy szárnyékfélét alkot. Az öregek elbeszélése szerint régen az összes házak így voltak beépítve a telekre.

A háznak a telekre való beépítésében tehát három változatot különböztethetünk meg, melyek a fokozatos fejlődést mutatják. Az első (1. 2. á.),

1. ábra. Szegvári házak a „kontra sor“-ról. Ujabb típusúak.

csak a legrégebb házaknál található alaknál a kerítés a ház végénél beszögell, úgy hogy a ház végét az utca vonalától elválasztó kis tér szabadon folytatódik az utca területébe. A második változatnál már nem szögellik be a

2. ábra. Régi szegvári ház beszögellő falkerítéssel.

kerítés a ház végénél, hanem egyenesen folytatódik az utca vonalában s így a ház végét az utcától elválasztó kis tér az utcai kerítésen belül esik ugyan, de az udvartól még nincs elkerítve. (1. 3. á.) A harmadik s legújabb változat végre az, a midőn a házat az utcától elválasztó terület az udvar felől is kerítés által van elválasztva s kis virágos kertté alakul át.

Arra vonatkozólag, hogy a régi házak miért vannak a telkekre beépítve, kétféle magyarázatot hallottam.

Némelyek szerint a régi házak azért vannak beépítve a telkek közepére, mert a midőn azok épültek,¹ még nem voltak rendezett telekviszonyok. Mindenki ott s úgy épített, a hol s a hogyan akart. Régen a telkek be sem voltak kerítve s így határaik sem voltak jól megszabva. Ezért többnyire mindenki a telkek közepére épített. Később, rendezvén a telekviszonyokat, a telkeket elkerítették; mikor az utcákat szabályozták, az új házakat az utca vonaláig kellett kiépíteni. Ekkor a régiek az utca vonalán belül maradtak, minthogy nem a telkek szélére, hanem közepére voltak építve. Sokan ezen azután úgy segítettek, hogy a ház végéhez hozzáépítettek, hogy az utca vonaláig kiérjen. Sok olyan házról, mely ma már az utczáig terjed, ki lehet mutatni, hogy eredetileg szintén a telkek közepére épült.

3. ábra. Régi szegvári ház az udvarra beépítve.

Sokkal érdekesebb a másik magyarázat, mert kapcsolatot hoz létre a régi falusi építkezés s a pásztor-építkezés között. Fentebb láttuk, hogy a legrövidebb házalak az, a melynél a kerítés a ház utcai végének két sarkánál kiszögellik, miáltal a ház vége és az utca vonala között egy kis szabad tér jön létre, mely három oldalról kerített, s csak egyről, t. i. az utca felől nyitott. Ha ezenkívül tudjuk, hogy régen a kerítés nem vertfalból, hanem nádból és sövényből készült, szembeötlő a kapcsolat e nádkerítésű s az utcáról beszögellő négyszögletes terület s a pásztor-építkezés között. Valóságos enyhely vagy szárnyékkéle alkotmány ez a ház vége s az utca vonala között. Az ilyen házakat azelőtt a nép „szárnyékos házak“-nak nevezte. Régen ugyanis Szegvár körül hatalmas legelők, kaszálók voltak s nagyban virágzott az állattenyésztés. Alig volt gazda, kinek egy falka bir-

¹ A legrégebb házak a faluban tulajdonosaik adatai szerint legalább 180—200 évesek.

gége, egy pár tehene, ökre, lova ne lett volna. A falusinak bent volt az isztrongája, a megfejt birgét pedig kilökték az utcára a házvégi szárnyék közé, hol azok az eső és szél ellen enyhelyet találtak. Itt volt az öregek elbeszélése szerint a tehénállás is. Kétségtelen, hogy eme „szárnyékos házak“ amaz összefüggésre mutatnak, mely régen a pásztor-ember egyszerű építkezése s a falusi parasztlakás között létezett.

A telkek ma kerítéssel vannak körülvéve és pedig általánosan elterjedt a „falkerítés“, mely az újabb házaknál vályogból, a régebbieknél vertfalból készült. Az első magasabb, az utóbbi alacsonyabb, úgy hogy könnyen keresztül lehet rajta ugorni. Kisebb elterjedésnek örvend a deszkakerítés, mert drágább mint a vályog. Vannak „csutkaszár-kévékből“ felállított s kívülről sárral betapasztott kerítések is. A kerítés tetejére rövidre vágott nád vagy csutkaszár-kévéket raknak, úgy hogy azok a faltól kissé kiállanak s keskeny vízvetőt alkotnak, mely alá újabban deszkát is szögelnek. Legfelül földet hánynak a kerítésfalra, ivalakra feltöltik s letapasztják. Minthogy a sarat lóval nyomtatott szalmatörökkel és pelyvával tapossák össze, melyben sok a szem, az ilyen faltetők tele vannak gabonaneműekkel és különféle vad növényekkel. A fal tetejére rakják az összetört tálak nagyobb darabjait is, hogy a falat az eső ellen óvják.

Úgy a kiskapu, mint a kétszárnyas nagykapu, függélyesen egymás mellé állított embermagasságnál nagyobb deszkákból készül, úgy hogy az utcáról nem látni be az udvarra. A régebbi házaknál úgy a kapuk, mint az esetleges lécz- vagy deszkakerítés, csak ritkán vannak összetákolva, közöttük elég nagy nyílások maradnak. Néhol látható még az ú. n. „leveles kapu“ is. A kapuknak egymáshoz s a házfalhoz való helyzete változó. Minthogy a kiskapu legtöbbször a zárt „gang“-ba vezet, többnyire közvetlenül a ház elülső sarka mellett fekszik. A régebbi, de azért az utcára kiépített házaknál rendszeren hol rövidebb, hol hosszabb falrészlet választja el a kiskaput a háztól s ez esetben mellette van mindjárt a nagykapu. Egyébként a kiskaput és nagykaput egymástól falrészlet választja el, melynek nagysága az udvar szélessége szerint változik; szélesebb udvaroknál a nagykapu is távolabb esik a kiskaputól. Oly házaknál, hol a kiskapu kerített gangba vezet, mely előtt legtöbbször kis virágos kert van, szokásos még egy másik kiskapu is, mely közvetlenül a nagykapu mellett foglal helyet, néha pedig éppen abból van kivágva. Ez a második, az udvar közepére nyíló kiskapu a csordára járó tehén, disznó, kecske kihajtására szolgál, hogy ne kelljen mindig nyitogatni a nagykaput. A nagyobb gazdaházaknál úgy a kapuk, mint a kerítés, főleg pedig az oszlopok, módos faragványokkal vannak díszítve.

Régen azonban mindez nem így volt. A porták nem voltak elkerítve s így kapukra sem volt szükség. Az 1830—40-es években kapu a 20-ik házon sem volt; s ha valamelyik tehetősebb gazda deszkakerítést csináltatott, azt ugyancsak megbámulták, mert a deszka nagyon drága volt. Minthogy a falu csaknem minden oldalról vízzel volt kerítve, hol sok nád és fűzfa nőtt, a kerítést eleinte nádból és fűzfa-sövényből készítették. A földbe egy ásó-

nyom mély, keskeny árkot ástak, abba állították bele a vékony nádkévéket s körülötmétek földdel; fent és lent pedig mindkét oldalon „korczé“-t vagy korczot kötöttek karvastagságú nádkévékből s azokat „gyikiny“-kötéssel átfűzték. Főleg a falu szélein kezdték először e nádkerítések felállítását ott, hol a falut környező árvíz az udvarokba is be-, illetve — minthogy a falu emelkedettebb helyen fekszik — felhatolt. Különösen alkalmasak voltak e nádkerítések azért, mert ha az ár elérte, könnyen fel lehetett szedni s mind bentebb és bentebb állíthatták fel az udvarban az ár állása szerint, mi által az aprójószág mindig védve volt az ár ellen. Ebben nyilvánul a nádkerítés előnye a „garád“-kerítéssel szemben, mely ezért nem is igen volt elterjedve Szegváron. Csak később, midőn a Tisza szabályozása következtében az árvizek elvonultak, kezdtek a tanyák közt „garád“-ot rakni. Készítése úgy történt, hogy „ballangó“-t, dudvát, szemetet egymásra raktak magasra s hogy a szél el ne hordja, karókat vertek melléje. Ez volt a „tanya garád“-ja s főleg a takarmánylerakó részt kerítették vele. Egyszer azonban oly szűk esztendő volt, hogy a „tanya garádját“ vagy „töltését“ is megetették a jószággal s azóta a tanyák közt sem igen lehet látni. A kapuk úgy a „garád“, mint a nád vagy sövény kerítésnél két oszlop közé font nádból vagy sövényből voltak készítve.

A kiskapu mellett levő kerítés vagy fal előtt foglal helyet az utcza-pad két oszlopra erősített deszkából, módosabb helyeken két végén díszített karfával, mely a hajó vagy ladik orrára emlékeztet. Ma már az utcza-padok mindinkább elmaradnak. A kiskapu elé egy fok téglagarádicsot vagy terméskövet raknak, hogy a kiskapu előtt ne legyen sár, illetve, hogy a csizmáról is le lehessen dörzsölni a sarat, mert sártisztító vasat nem igen találni a kiskapu mellett. Erre azonban nem is igen volt szükség, mert a magyar csizmája szárában hordta a sártisztító fakést.

A ház s a fal tövét rendszeren feltöltik, letapasztják s bemázolják. A fal alját pedig késsel vagy feketével kihúzzák.

Ezzel eljutottunk annak a vizsgálatához, hogy milyen típusú is tulajdonképpen a szegvári ház? Mindjárt itt kijelentem, hogy legkevésbé se gondoljuk, mintha talán a falu összes házait be lehetne olvasztani egy egységes típusba, a mint azt *dr. Jankó* tette az ezredéves kiállítási falu szegvári háztípusának megállapításánál. Egyetlen házat, mint a falu építkezésének mintaképét feltüntetni nem lehet, mert ez nem felel meg a valóságnak. Ha ugyanis tényleg van az a mintául felvett ú. n. „háztípus“, akkor az legfeljebb csak a házak egy csoportjának, a típus egy fejlődésbeli változatának lehet képviselője; ha pedig az egyes fejlődésbeli fokok, változatok összeolvasztásából keletkezett, akkor csak ideális alak az, mely a valóságban nincsen s így a falu építkezésének mintaképeül nem tekinthető. Valamely többszázéves történelmi multtal bíró falu összes házait egy típusúnak csak az tekintheti, a ki idegen, a ki nem veszi észre a különbségeket, mert reá csak az idegenszerűség hat. De a ki ott született s hosszabb ideig ott élt, az tudja, hogy mennyire különbözők az egyes házak, úgy külalkat, mint belszerkezet szerint. De ez természetes is. Mert a mint

maga az ember, úgy testileg, mint szellemileg bizonyos fejlődésen megy keresztül, hasonlóképen az emberi kéz és szellem termékei, így tehát az építkezés is, a fejlődés kétségbevonhatlan bélyegét viselik magukon. A fejlődés eszméjét ily kérdések vizsgálatánál figyelmen kívül hagyni sohasem lehet, sőt éppen a fejlődés eszméje mutatja meg nekünk az utat, melyen kutatásainkban haladnunk kell.

Ha tehát fejlődött a magyar népi építkezés, a mi pedig kétségtelen, akkor a helyett, hogy az összes házakat egy ú. n. „minta-ház“-ba összeolvasztani törekednénk, a leghelyesebben úgy járunk el, ha eme fejlődés menetét kutatjuk s a mesterséges közös típus helyett megállapítjuk azokat a főbb fejlődési fokokat, melyeken valamely falu vagy vidék népies építkezése keresztül ment. Főleg fontos e fejlődésmenetnek ismerete akkor, ha azt kutatjuk, hogy pl. valamely község vagy vidék népi építkezése honnan eredt. Ha valaki pl. a *dr. Jankó* által megalkotott mesterséges

4. ábra. Újabb szegvári ház.

szegvári háztípusból kiindulva, annak eredetét nyomozná s e célból összehasonlítaná más vidékek háztípusaival, a nélkül, hogy vizsgálná a szegvári ház fejlődésének menetét, a leghelytelenebb eredményekre juthatna. Ellenben ismerve az illető község vagy vidék építkezésmódjának fejlődését, biztosabb alapon kutathatjuk annak eredetét.

Ily szempontból vizsgálván már most a szegvári házakat, arra az eredményre jutunk, hogy legalább két főfejlődési fokot vagy típusváltozatot kell felvennünk, hogy a falu népi építkezéséről hű képet adhassunk. Nevezzük e két változatot röviden csak „régibb ház“ és „újabb ház“-nak. (ld. 1. és 4. á.) E két főváltozatot ismét közbeeső változatok, fejlődési fokok kötik össze egymással. (ld. 5. á.)

A ház anyagát tekintve, ma vertfalú és vályogfalú házakat különböztethetünk meg. A legáltalánosabban van elterjedve a vályogfal. Ma már új házat vertfalból nem is építenek, mert olcsón verik a vályogot. Mindamellet

még elég sok vertfalú ház található Szegváron. A „vert“ vagy „verett“ fal készítése úgy történik, hogy két, kívülről karókkal megerősített deszka közé agyagos földet hánynak s azt hegyes végű tömőfával összeverik. Minél jobban megdolgozzák a földet, annál jobb, erősebb lesz a fal. Jóságát úgy itélik meg, hogy nádszálat szurkálnak belé, s ha az már könnyen belemegy a fal minden részébe, akkor jó a fal. A jól megdolgozott vertfal, ha megszárad, olyan kemény lesz, hogy a vasszög is alig megy bele. Ha egy rész már készen van, akkor feljebb húzzák a deszkákat s újból tömik. Így haladnak felfelé. Azután kívül-belül megtapasztják és bemeszelik. Érdekes, hogy bár a vertfal primitívebb, mint a vályogfal, mégis Szegváron nem éppen a legrégebb házak vannak vertfalból, hanem csak a későbbiek. A legrégebb házak fala vályogból készült, mely azonban különbözik a mai vályogtól. Az egyes vályogok ugyanis másfél sukkosak (= 16 czoll), úgy

5. ábra. Átmenet a „régibb“ és „újabb“ szegvári ház között.

hogy egy régi vályog másfél mai vályognak felel meg. Ezeknek a régi házaknak fala is jóval vastagabb, mint az újabb házaké.

A N. Múz. néprajzi osztálya birtokában levő „Magyar S.“-féle jegyzet szerint régen Szegváron nádból építették a ház falát. Szerinte nemcsak a kerítés, hanem a ház fala, homlokzata, a tető és kémény mind nádból voltak. Ágas tartotta a „szelemény“-t s azután jött rá a nádtetőzet. Hogy régen a kerítés nádból volt, azt már láttuk, de hogy a ház fala is nádból lett volna, arra eddig adatokkal nem rendelkezem, sőt a falu öregjei határozottan tagadták, hogy régen nádból készítették volna a ház falát, mert mint mondák „a magyar ember csak vertfalra vagy vályogra épít“. Ezért az említett jegyzet adatait csak fentartással közlöm, míg ez irányban is részletesebb kutatásokat nem végezhetek.

A ház oromzata vagy homlokzata, mint a nép nevezi „fürfal“, csak nagyon ritkán van vályogból s akkor is inkább csak a régebbi házaknál

fordul elő. (1. 2. és 3. á.) Az újabb szegvári házaknál ez a háromszögalakú „fűr-fal“ deszkából készül s az egészet közepén haránt irányban futó lécz felső háromszögalakú és alsó trapézalakú részre osztja. A felső részen rendszeren két nyílás, szelelő lyuk van, melyen néha kaszapenge, gyakrabban pár cső színes kukoricza van kidugva czégérnek. A háromszög felső sarkában rendszeren virág-, kígyó- stb. alakú fa-faragvány van. Itt jegyzem mindjárt meg, hogy az ú. n. „napsugár diszítés“ úgy a házvég oromzatán, mint a kiskapun, előfordul ugyan Szegváron is egyes házaknál, de távolról sem oly gyakran, hogy azt a szegvári ház jellemző diszítésként lehetne felvenni. Az alsó trapézalakú rész közepén gyakran padlásajtó van vágva, mely azonban inkább szellőztető. Alsó szélét a falból kiálló vízvető ereszet határolja, mely czifrára faragott konzolkákkal van alátámasztva. Az oromzat a „régibb“ házaknál vagy vályogból készült, vagy pedig nádból, melyet „tutajnak“ kötöttek. Ezt úgy készítették, hogy nádból karvastagságú kévét kötöttek, ezeket szorosán egymás mellé felállították a gyalulatlan fából való kecskelábtól (kecsketalpnak is nevezik) két oldalt, gyékénykötéssel átfűzték, azután úgy kívül, mint belül vastagon „becsömpölyegezték“ vagy betapasztották, majd pedig bemeszelték. Ezért ma látásból nehéz megmondani, hogy az oromzat vályogból van-e, vagy pedig betapasztott nádból, mert kívülről mindkettő egyformának látszik. Szelelőlyukakat eme „régibb“ házak oromzatára is vágtak és pedig rendszeren kettőt, csak néha hármat vagy négyet.

A házak általában simára vert nádtetősek. Zsindely- és cseréptető vajmi kevés van még a faluban. Nádból volt régen is a ház teteje, de nem simára verve, hanem ú. n. „girizdés tetéj“. Ez úgy jött létre, hogy a nádkévét egymás felett jól visszahúzták. Mikor ugyanis lekötötték az első sort gyékénnyel, a másodikat úgy rakták rá, hogy csak éppen elfedje az első sor kötését; hasonlóképen rakták a harmadik és negyedik sort, mert rendszeren négy „girizdés“ volt a háztető. A tető „girizdés“ szerkezetének oka tehát az, hogy akkor nem verték be a kévét simára mint ma, hanem úgy hagyták őket egymás felett visszahúzva. Tulajdonképen nem más ez, mint a mai nádtetőnek kezdetleges fejlődési foka. A rosszul vert nádtetőknél ma is látni még a négy sor kéve vonalát.

Fontos, a „régibb“ házakat az „újabb“-aktól határozottan megkülönböztető jellemvonás az, hogy a „régibb“ házak többé-kevésbé a földbe vannak ásva. Némelyek 2—3 ásonyommal is lentebb fekszenek a föld színénél. Midőn az ember a „pitar“-ba megy, 2—3 „garádics“-ot kell lelépnie, hasonlóképen 1—2 garádics vezet a pitarból a „ház“-ba, mert rendszeren ez a legmélyebb. E házak igen alacsonyok, úgy hogy az ember nemcsak kezével, de sokszor fejével is eléri a gerendát. Ablakjaik is rendkívül kicsinyek s alacsonyok, alig fél méternyire vannak a földtől. Még alacsonyabbak lesznek e házak azáltal, hogy sok helyen belülről feltöltik őket; de még így is lentebb vannak a föld színénél. Az „újabb“ házak magasabbak, földszintesek s szobaföldjük (mert padlózat csak úri házaknál van) szépen ki van mázolva.

A ház közepén vonul végig a mestergereenda; míg azonban ez az

újabb házaknál szép négyszögletes, simára gyalult, addig a régibb házaknál csak nagyjából fejszével négyszögletesre vagdosott, csomós, sőt nem ritkán görbe is. Hasonlóképen a keresztgerendák is a régibb házaknál görbék, csomósak, rücskösek, tehát legfeljebb csak hasogatottak vagy vagdaltak, az újabb házaknál ellenben szép négyszögletesek, simára gyalultak. Ezenkívül elmaradhatatlan a régibb házakban a pitar-ajtó felőli harmadban a mestergerenda alá támasztott, szintén gyalulatlan ágas, mely felső részén emberfejmagasságban át van fúrva. E lyukba dugták azelőtt nyelével a falapoczkát, melyen a méceses állott. Ma ugyan már mécesest nem használnak, de azért az ágas vagy oszlop még sok helyen megtalálható, mert a mestergerenda gyenge, főleg, mióta a gabonát nem földi vermekbe, hanem a padlásra rakják. A régi házaknál a mestergerenda elfelső oldalára rendszeren rá van vésve az építés évszáma: AÑO —. Érdekes, hogy a nép e régibb alacsony „födbe sippadt“ házakat „oláj házak“-nak nevezi, mert hitők szerint „a magyarok bejövetele előtt itt élt olájok építették“ s azért feküsznek lentebb a föld színénél, mert „a hosszú idő alatt fönyött körülöttük a föld“.

A házak ma már mind le vannak padlásolva, kivéven a pitar hátsó részét, hol a régibb típusú házaknál a nyílt vagy szabad kémény van. Régen állítólag csak „szeleményes“ házak voltak. Ma már a szabad kémény is mindinkább eltűnik; lepadlásolják s vályogkéményt építenek, úgy hogy a padláson a kémény háta megett is el lehet járni, azért ezt „kutya-kémény“-nek nevezi a nép. A kéménynek a tető felett kiemelkedő része ma rendszeren kőből készül, ívelt tetővel, melyen sokszor díszítés van. Előfordulnak azonban e mellett a deszkából összeállított, náddal bevont és sárral betapasztott vagy egyszerűen csak nádból font és sárral megtapasztott kémények is, persze csak szabad kéménnyel kapcsolatosan. Tetejükre rendszeren vízvető kecskelábat tesznek, hogy az eső be ne essék. Ma már a legtöbb régi sár-, nád- és deszka-kéményt megújítják s helyébe kőkéményt állítanak.

Különálló ereszet vagy pláne tornác a „régibb“ szegvári házaknál nincsen. Csak keskeny vízvető ereszetet lehet megkülönböztetni, mely az egész ház előtt végig vonul. Lényege abban áll, hogy a tető és a keresztgerendák 2—3 arasznyira kintebb vannak eresztve a falnál, úgy hogy esős időben is sár nélkül lehet menni a ház előtt a fal mellett, de nem a kis kaputól kezdve, mert eme „régibb“ házak rendszeren nincsenek kiépítve az utcza vonaláig. A további fejlődés abban mutatkozik, hogy a tetőt a pitar előtt körülbelül 2 m.-nyire kieresztették s ezen kieresztett tetőrésznek külső két sarka alá oszlopot vagy ágast állítottak. Így jött létre a pitar előtti kis ereszet vagy „gádor“, mely a tipikus szegvári háznak egyik legfőbb jellemző sajátága. Ez a régi „kis ereszet“ különbözik a maitól abban, hogy a háztető közvetlen folytatása lévén, igen alacsony. Ezzel szemben a mai kis ereszetek már többnyire fentebb vannak emelve a háztető szélénél, vagy abból bizonyos szög alatt állanak ki s tetejük sem nádból, hanem zsindelyből van. Később ezt a pitar előtti kis ereszetet körülkerítették,

felemelték s belső két sarka alá is oszlopot állítottak. Lassan az egész ház előtt vonuló vízvető ereszet is mind szélesebb lett, majd helyébe külön zsindeyeresztet építettek. A kis kapu is közvetlen a házfal mellé jutott, felső részét bedeszkták, fel egészen az ereszetig. Végül a ház előtti hosszú ereszet is oszlopokat nyert, majd elkerítették s így létrejött a zárt ereszetű gangos vagy tornáczos ház, melynél néha már kezdik elhagyni a pitar előtti kis ereszetet. A mai szegvári „újabb“ „tornáczos“ vagy „gangos“ ház tehát a „régibb“ házból fejlődött, melynél csak vízvető ereszet s pitar előtti alacsony kis ereszet található.

A ház beosztását illetőleg a „régibb“ szegvári ház három helyiségre oszlik. Az utcza felől van a szoba, melyet ez esetben egyszerűen csak „ház“-nak neveznek, középen van a „pitar“, az udvar felőli végen pedig a „komra“. A „ház“-on két ablak van, egy utczai és egy udvari. Az ablakok közül egyik sincs az illető fal közepén, hanem erősen az elülső sarok felé húzódnak, mintegy a fal első harmadáig. Az nem fordul elő sohasem, hogy e régi házakon két végső ablak volna. Egy igen kicsiny udvari ablaka a kamrának is van.

A „kis ereszet“ vagy pitar előtti „gádor“ alól lépünk a pitarba, melynek ajtaja, épp úgy mint a ház- és kamraajtó, fakilincses, fazáváros. A konyhaajtó előtt, különösen ha hiányzik a „kis ereszet“, léczes nyári ajtó, ú. n. „rostély“ van, hogy a jószág be ne mehessen a pitarba. A tulajdonképeni pitarajtó állandóan nyitva van s csak éjjel csukják be, vagy ha elmennek hazulról. Maga a pitar két részből áll, egy elülső és egy hátulsó részből. Az előbbi a szorosabb értelemben vett pitar, az utóbbi a „kimíny ajja“, mert itt van a szabad tűzhely. A két részt egymástól mindkét oldalon a nagy gerenda irányában 40–50 cm.-re kiálló közfal, fent pedig a nagy gerenda s a belőle lenyúló betapasztott deszka, ú. n. „füstfogó“ választja el. A tulajdonképeni pitarból az utcza felé nyílik a „ház“, az udvar felé a „komra“. A ház és a pitar egyenlő szélesek, a kamra azonban rendesen keskenyebb, a mit már az udvarról lehet látni, mert a fal a pitar és a kamra határán beszögellik. A „ház“ alakja az utcza felé megnyúlt téglány, a pitar és kamra közelebb állanak a négyzethez.

Lássuk már most e „régibb“ ház berendezését részletesen. A pitarból jobbra vagy balra — már az attól függ, hogy az utcza melyik oldalán fekszik a ház — belépven a szorosabb értelemben vett „ház“-ba, az ajtóval szemben találjuk a végső ablakot, mely közelebb fekszik a ház elülső, azaz udvari sarkához, mint a hátulsóhoz; ugyanez áll az udvari ablakról. Az ablakok rendkívül kicsinyek, alacsonyak, keresztvassal ellátottak. Az ablak belső párkányán, néha a külsőn is, vízvédő deszka van a fal szélén lehajló, cizfrán faragott résszel. Néha az ablaknak belül rájája van, hogy ezáltal a fal szélei védve legyenek. Úgy ezt, mint a vízvédő deszkát rendesen sötétkékre festik s széle faragványokkal cizfrázott. Az ablakban cserepekben muskátli, rozsmaring, viola stb. található, mert a háziasszony díszre, ha minél több s szebb virág van az ablakában. Itt áll rendesen a vizes kancsó vagy a nagy füles vizes pohár is. Az ablakon

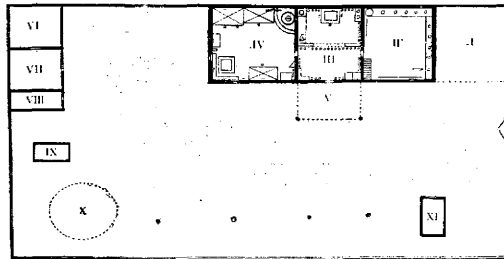
kivülről „tábla“ van, melyet színes koszorú vagy cserepes tulipánfestés ékesít. Ma már e festett tulipános ablaktáblák mindjobban kivészőben vannak s többnyire már csak a padláson találhatók meg. A ház elülső sarkában, az udvari és végső ablak között foglal helyet a sötétkékre, ritkán pirosra festett koszorús vagy „tulipántos sarokpad“, szélein szép faragvány-nyal díszítve, rendszeren reá van festve készítésének évszáma is. Előtte nagy, vastag, négyszögletes tölgyfaasztal áll, szintén sötétkékre festve, s „viaczkos“ vászonnal letakarva. Néha alul, a földhöz közel, is lappal van ellátva. Az ajtóval szemközt levő falon, az ablak mellett foglal helyet a rózsás, koszorús festésű fali óra, továbbá a tükör, szent képek, radnai szentelt gyertya, továbbá egy üvegtedélű doboz, ú. n. „koszorútartó“, melyben a menyasszonyi és vőlegényi koszorút őrzik ereklye gyanánt. Ha már nős fiúk, vagy férjes leányuk is van, azok koszorúit is ide teszik. Ezeken kívül különféle cifraságokat, pl. búzakalászból font kis koronát, mézes kalács-olvasót stb. találunk a falon felakasztva. A tükör alatt a földön, a sarokpad végénél van a tulipános menyasszonyi láda. Ebben tartják egy másik kis faládácskába zárva a család legfontosabb irományait, pénzét stb. Azután a magasra vetett tornyos ágy következik a hátsó fal hosszában, a sarokban elhelyezve. Végei tulipánfestéssel díszítve, tetetején pedig szép, csipkésvégű, párnák véggel kifelé, ötös vagy kilenczes számban. Ha t. i. a párnák élükre vannak állítva, akkor öt, ha pedig lapjára, akkor egymás mellett és egymás felett három-három, vagyis összesen kilencz párna található az ágy tetején. A tornyosság végében rendszeren alacsony heverőágy „vaczok“ van elhelyezve a kemenczepekáig. A kemence hol búbos, hol lapos tetejű, egy vagy két prémnel az oldalán. Körülötte széles patka vonul, melynek az ajtó melletti része rendszeren magasabb 30—40 cm.-rel s itt vagy a kemence nyakán foglal helyet a fából készült „masinatartó“, a falon pedig a szenteltvíztartó, egy téglá vagy smirglidarab lóg a „masina“ meggyújtására. A patka elülső része néha kis „parhét“-té van átalakítva s itt főznek, főleg télen, hogy melegebb legyen a ház. A „kuczkó“ mellett levő oldalfalon található a festett, tetős ruhafogas, melynek felül gyakran tányértartója is van. Az elülső fal mellett, az udvari ablak után vagy ismét egy tulipános láda áll, vagy pedig mindjárt a pokrócczal, subával letakart heverőágy következik s az ajtó megett levő sarokban van a tulipános láda. Itt áll — ha nem a kuczkóban — a nyújtófa és súlyok is. Az ajtó megett falon van felfüggesztve a festett „téka“, a háromszög alakú szintén festett pipatartó s itt vagy pedig a mellette levő oldalfalon rendszeren egy fogas is áll még. Az udvari ablak mellett gyakran találni a falban ablaknagyságú bemélyedést, melynek többnyire tékaszerű rájája s ajtaja van. Orvosságos üvegek, pénz stb. tartására használják. Tulajdonképen ez is téka s úgy is hívják. Ha azonban ajtaja nincs, akkor „oláj ablak“-nak vagy „vak lik“-nak nevezik. Minthogy ezek, főleg az alacsony földbe ásott házaknál igen nedvesek, úgy hogy a beléjük helyezett tárgyak megpenészednek, azért ma már sok helyen betapasztották ezeket a vaklikakat. Az ágyak előtt foglalnak helyet a négylábú, karos, tuli-

pános székek és a bölcső. Egyébként a berendezés házak szerint változó. Így pl. az óra gyakran az udvari ablak mellé van akasztva, vagy pedig a kemence mellé. Máskor a tulipános láda helyébe háromfókos „sublót“ van állítva s a tükör, képek stb. e felett vannak csoportosítva. A „gerenda alatt“ áll egy pár pakli-masina, tambura, szappan, alma. A mestergerendának a kemence felőli harmadában van alátámasztva az ágas a mécestartóval. Egy esetben négyszögletes patkájú kemenczét találtam s az ágas bele volt tapasztva a patkába. Ezzel a ház berendezését el is mondtuk.

A „pitar“ berendezése igen egyszerű. A szorosabb értelemben vett pitarnak a ház felől levő sarkában alacsony, sárból vagy vályogból készült sarkos patka van; a kamra felől levő sarokban pedig egy létra áll, mely a padlásfeljárólyukhoz van támasztva; a pitarból járnak ugyanis a padlásra. Sok helyen azonban már befalazták e padlásfeljárólétrát, helyébe deszka- vagy vályog-garádicsot készítettek, úgy hogy a ház előtt egy külön ajtón keresztül lehet csak feljárni a padlásra. A „kiminy ajja“ közepén van néhol a fehérre meszelt „lakodalmi konyha“. Valószínűleg a régi közép szabad-tűzhely maradványa ez. Ma csak lakodalomkor használják, vagy tálaláskor az ételt rakják reá. Ha hiányzik a „lakodalmi konyha“, helyén alacsony kerek vagy négyszögletes kis asztal áll kis karosszékekkel. Itt szoktak enni. A „kiminy ajjának“ a ház felől levő oldalán, a fal mellett magas, széles patka húzódik végig. Középen van a kemence szája sárelőtével betámasztva. A patka külső sarkában, a közfal mellett van a szabad tűzhely, melyet a régibb szabadkéményes házakban még ma is használnak. Itt főznek a háromszögű vaslábon, vagy néhol egész primitíven a parázs mellett fazékban. Kukoriczacsutkákból tüzet gyújtanak s taposott „gané“-t raknak rá, melynek igen jó parazsa van. A parázs köré rakják a cserépfazékat s így főzik az ételt. Régen itt állandóan parázs égett, melyre vigyáztak, hogy ki ne aludjék, mert nem lévén még gyufa, csak nehezen tudtak tüzet gyújtani. Ezen szabad-tűzhely mellett levő közfalban sok helyen kis vakablak található. Régen itt égett a mécses, ma pedig gyertyát, fazekat, mosogatórongyot tartanak benne. A patka másik sarka magasra fel van tapasztva s itt van a kis katlan, melyet azonban csak lekvárfőzéskor, vagy mosás, disznóölés, lakodalom alkalmával használnak. A „kiminy ajja“ másik oldalán, tehát a kamra felől a külső sarokban van az embermagaságú vályog vagy sár „fazékas“. Tulajdonképen három egymás felett levő nagy vaklyuk ez, azzal a különbséggel, hogy nincs a falba bemélyítve, hanem ellenkezőleg, abból kiemelkedik, vagyis a falra reá van tapasztva. Meglehetősen mélyek ezek s a két felsőben fazékat, tálakat, az alsóban pedig tűzrevalót tartanak. Ez a sár- vagy vályog „fazékas“ helyettesíti a későbbi edénytartó szekrényt. A kamra felőli közfal mellett található a „vizes pad“ vagy kantatartó. A fal az egész pitarban körül tele van aggatva virágos tányérokkal. Egy helyen 96-ot olvastam meg. Mig a „ház“ fala belül egészen fehérre van meszelve, addig a pitar fala legtöbbször színes (pl. sárga), vagy legalább is piros, zöld vagy sárgapettyes.

A pitarból a házajtóval szemben nyílik a „komra“, melynek ajtaja,

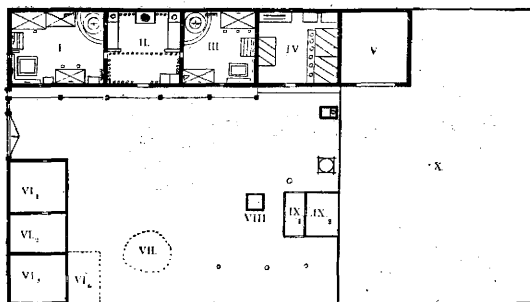
épp úgy mint a többi ajtó, fazavárral és fakilincsel van ellátva. A kamra berendezése igen változó. Állandó bútora a kamrának 1—2 „áczok“ vagy „ászok“. A földre fektetett gerendák ezek, melyeken a gabonás, vagy korpás és lisztes zsákok állanak. Az egyik sarokban rendszeren „döböz“ = fűzfa-vesszőből font tojásalakú nagy kosár van, melyben legtöbbször korpát tartanak. A falakon czövekekre helyezett deszkák vannak, melyek polcz gyanánt szolgálnak, kenyér, kosarak, üvegek stb. számára. A kamrában található

I = kis kert; II = „kamra“; III = „pitar“; IV = „ház“; V = kis eresztet; VI = ól; VII = akol; VIII = lúd ól; IX = földbe ásott nyúlház; X = pernyés gödör; XI = földbe ásott krumplis verem.

6. ábra. Régibb típusú szegvári ház kamrával az utcára és konyha előtti kis eresztettel.

még a „székláb“, „teknyő“, tojástartó „kabak“; ide szorulnak ki ma már a tulipános ládák is. A kamrában látható még néhol az ú. n. „szekrény“. Liszt tartására szolgáló láda ez, melynek deszkái csapokkal vannak összeillesztve; faszögekkel van megerősítve s a teteje is fatengelyen jár. Az egész szétszedhető darabokra s kívülről az eleje és teteje szabad kézzel, bicskával készített faragványokkal van díszítve. A kamrában vannak elhelyezve a különféle szerszámok is.

I = „nagy ház“; II = pitar; III = „kis ház“ = tiszta szoba; IV = kamra; V = fásszin; VI₁ = lakóház szobája; VI₂ = u. a. pítvar; VI₃ = u. a. istálló; VI₄ = u. a. „fészér kocsi számára“; VII = pernyés gödör; VIII = tyúkketrecz; IX₁ és IX₂ = disznóól és akol; X = nagy kert.

7. ábra. Újabb típusú szegvári ház (Gajda Ferencz háza.)

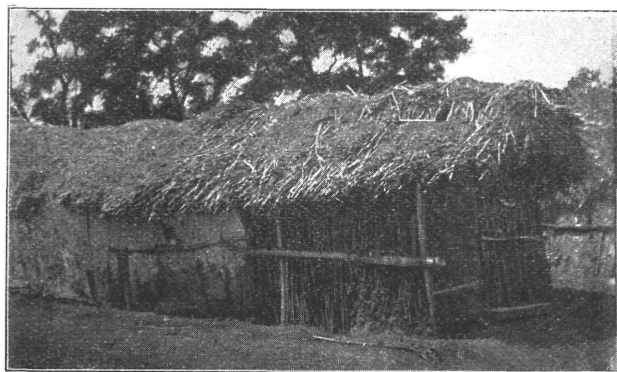
Az „újabb“ szegvári ház úgy beosztását, mint berendezését illetőleg tulajdonképen a leírt „régibb“ ház kibővülése, illetve tovább fejlődése. A mi magát a ház beosztását illeti, a főváltozás az, hogy nem egy, hanem két szoba van; az egyik a végső vagy „nagy ház“, a másik a „kis ház“. Rendszeren csak az egyiket lakják, a másikat pedig meghagyják tiszta szobának, melyet csak ünnep alkalmával használnak, vagy akkor, ha vendég megy a házhoz. Hogy melyiket használják „lakóházul“, az házak szerint

változó ugyan, mégis többnyire inkább a „nagy ház“-ban laknak, a „kis ház“ pedig tiszta szobául szolgál. Néprajzi szempontból a lakóház a fontosabb, mert ez jobban megőrizte eredeti, népi jellegét, mint a tiszta „ház“, melyben ma már karospad, sőt sokszor divány, nádszékek, szóval divatos bútor és berendezés található. Az egész ház magasabb is, az ablakok nagyobbak, a „végső ház“-on pedig már rendszeren két ablak van az utcára.

8. ábra. Disznó-ól Zoltántér-majorból.

Az ú. n. „vaklik“ vagy „oláj ablak“ az újabb házakban nem fordul elő. Hiányzik a mestergerenda alatti ágas is; a tulipános ládák helyére pedig, melyek az ajtó mellett levő sarokba, vagy éppen a kamrába szorultak, a három fiókos „sublót“ vonul. Egyébként a „lakó ház“ berendezése nagy-

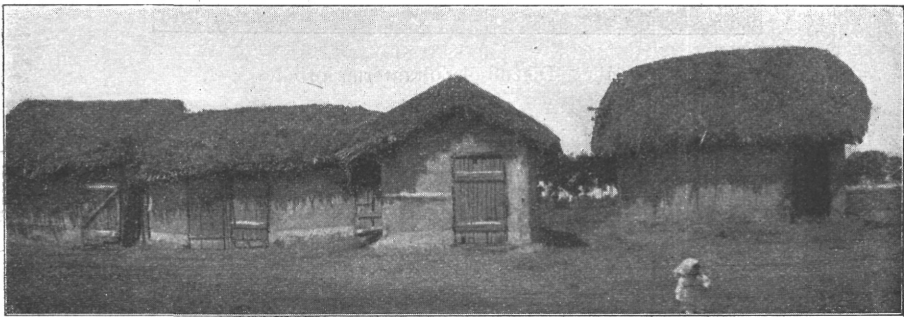

9. ábra. Tehénistálló Zoltántér-majorból.

jában megegyezik a régibb típusú szegvári ház berendezésével, bár az igazi népi bútorok, mint a tulipános tornyos ágy, régi karosszék, virágos ablakráma és ablaktábla, tányéros ruhafogas, téka, festett pipatartó mind inkább elmaradoznak s helyüket divatosabb bútorok foglalják el. Legállandóbb még a sarokpad, azonban ez is legtöbbször át van festve, úgy hogy tulipános díszítése nem látszik. A tiszta szoba berendezése pedig már a

legtöbb még ú. n. „igazi paraszt“-helyeken is egészen modern, éppen azért ennek leírásával nem is foglalkozom. Különben úgy a ház beosztása, mint a szobák berendezése látható a mellékelt alaprajzokon (6. és 7. ábra).

A „régibb“ és „újabb“ szegvári ház különbségét illetőleg még aránylag legnagyobb változás észlelhető a pitarban. Az újabb szegvári házban ugyanis már nem oly éles az elválasztás a tulajdonképeni pitar és a „kímény ajja“ között. A két részt elválasztó közfal mind keskenyebb lesz, a füstfogó deszka helyébe pedig bolthajtás lép. Valódi „kímény ajja“ tulajdonképen nincs is, mert nincs szabad kémény sem, minthogy az egész „kímény ajja“ le van padlásolva, úgy hogy most már a padláson a vályogkémény háta megett is el lehet járni. Természetes, hogy a szabad tűzhelynek is csak a helye van már meg, a katlanból és „parhét“-ból pedig bádogcső vezet a füstöt a kéménybe. Minthogy két „ház“ van s ezek mindegyikében van banyakemencze, ezért a pitar mindkét oldalán megtalálható a kemencze szája előtti padka, melynek külső magasabb végén rendszeren katlan áll. Fontos az, hogy a padlás feljáró lik sem a pitarban

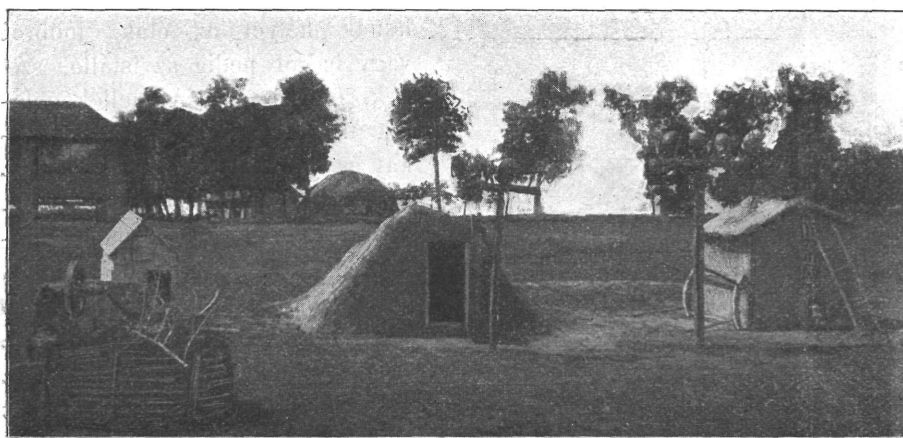
10. ábra. Tehén- és disznó-ólak Zoltántérmaiorból.

van már, hanem a kamrában. Eltűnik a régi kis patka s a sár „fazékas“ is, s helyébe a tulipános konyhaszekrény jön, melyet rendszeren az ajtó mögé állítanak. A régi „lakodalmi konyha“ helyén „parhét“ áll; a kis asztal pedig a pitarból a kamrába szorult.

Változott a kamra is és pedig úgy nagyságban, mint számban. A gabona egy része a régi vermekből ide került, részint zsákokban az áczokra állítva, részint nagy hombárokban. A nagyobb gazdáknál külön ú. n. életős kamra is van, hol egyrészt a gabona, másrészt pedig a szalonna, kolbász, sonka áll. A régi üveges, befőttes, kenyeres polcz ma polczrendszerre ú. n. „stélázi“-vá alakult; a régi „szekrény“ és „döböz“ pedig egészen eltűnnek.

A melléképületek száma, beosztása és helyzete igen változó. Jellemző a melléképületekre az, hogy azok az ősi, primitív építkezés jellegeit őrizték meg, úgy az építés anyagát, mint módját illetőleg, a miből azután következtetéseket vonhatunk magának a háznak fejlődésére vonatkozólag. (lásd 8., 9. és 10. ábrák.)

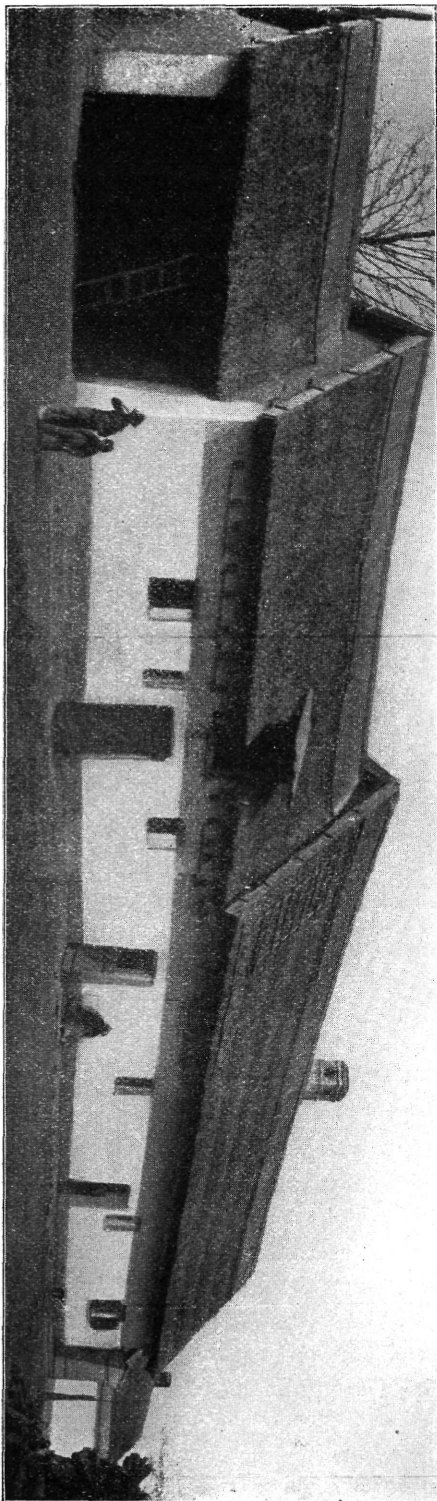
A legáltalánosabban elterjedt, sőt szinte nélkülözhetetlen melléképület a disznóól és akol. Oldala vályogból vagy deszkából készül; teteje szalma vagy csutkaszár s gyakran csak féltetőre van építve. Általánosan elterjedt a deszkából készült „tyúk-kutricza“; nevezik ólnak is. Alakja kicsiben hasonlít a házéhoz. Egyik jellemző járuléka, nemcsak a szegvári, de általában az alföldi háznak a téglalap-alakú, földbemélyesztett, sártetős „verem“, melyet kacsá-, lúd-, tyúk-, nyúlólnak, ritkábban krumplis vagy répás veremnek használnak. Mélységük a használat szerint változik. Legtöbbnyire 0,5 m. mélyek, 1,5 m. szélesek s 2—2,5 m. hosszúak. Szerkezetük szelemenés. A vagdatlan fagerendákra nádat vagy csutkaszárt raknak, azután földet hánynak rá, majd pedig simára betapasztják. Az eleje többnyire deszkából vagy nádból készül. Sokszor fehérre vagy színesre be is meszelik őket. Ilyen ól vagy verem látható a 11-ik ábrán. Ezeken kívül igen gyakran található egy fás vagy szerszámos szín, gazdahelyeken pedig még istálló

11. ábra. Veremszerű ól és „tyúkkutriczá“-k Zoltántérmajorból.

és kocsiszín is. Ezek nagysága és száma azonban a gazdasági helyzet szerint nagyon változó. A melléképületek helyzetére jellemző az, hogy a kamra után rendszeren a fásszín vagy istálló következik, hozzáépítve a ház végéhez; de rendszeren alacsonyabb tetővel bír, mint a ház. Ezt pedig az ólak követik még alacsonyabb tetővel közvetlen a szín vagy istálló falához építve. Így jön létre az ú. n. háromtetős szerkezet, mely a legelterjedtebb a faluban. (l. 12. és 13. á.) Ha az ól nincs a ház végéhez építve, akkor csak kéttetős a tetőszerkezet vagy helyesebben a tetőnek csak két foka van, t. i. a háztető s az alacsonyabb istálló vagy szintető. Az az eset, hogy a melléképületek közül egy sincs a ház végéhez közvetlen hozzáépítve, csak igen ritkán fordul elő, mert a szegvári ember rendszeren „egy végtében“, de külön tetőre építi a házat, szint, istállót és ólat. A „régibb“ házaknál természetesen a melléképületek is primitívebbek.

A tanyai építkezés sokban különbözik ugyan a falusitól, de külön, a falusi építkezéstől teljesen eltérő típusnak nem mondható. Nem más

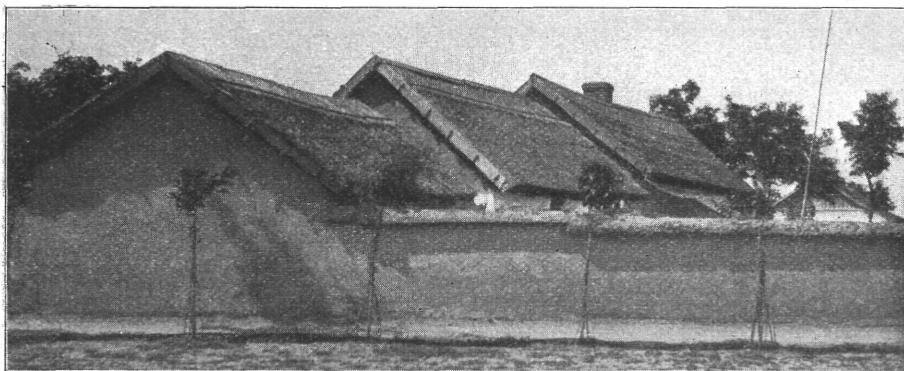
12. ábra. Szegvári ház háromtetős szerkezettel (ház, istálló és szin).

a tanya tulajdonképen, mint melléképületekkel bőven felszerelt ú. n. „régibb“ falusi ház. Mindaz tehát, a mit a fentebbiekben a „régibb“ szegvári házról elmondottunk, illik a tanyai házra is. Az észlelhető különbségek inkább csak a melléképületek számában és helyzetében nyilvánulnak — a mi ismét a legszorosabb összefüggésben van a gazdasági állapottal. A tanyai épület és a melléképületek rendszeren négyszögben vannak elhelyezve oly módon, hogy a tulajdonképeni házzal szemben foglalnak helyet az ólak, jobbról vagy balról pedig az istálló, szinek, félszer stb. A melléképületek úgy anyagukat, mint alkatukat és berendezésüket illetőleg a primitív sajátságokat őrizték meg. A tanya berendezése, a melléképületek helyzete a mellékelt tanyaalaprajzokon látható. (14. és 15. á.)

A tanyai építkezés jellegzetes sajátságaiból csak egy vonást, az ú. n. búzás vagy életes vermetek emlitem itt fel részletesebben, mert ezek bizonyos kapcsolatot mutatnak a régi falusi építkezéssel, másrészt pedig bizonyos támpontokat szolgáltatnak az alföldi ház fejlődésmenetének megismeréséhez. A gabonás vermetek illetőleg, melyek nemcsak Szegvárra, de az egész környékre jellemzők. (Lásd az Ethnographia 1903. évf.) Vert földből vagy vályogból készült boglyakemence alakú építmények ezek, melyeket a nép „gabonás“-nak, vagy „életes verem“-nek nevez. Ez utóbbi elnevezés a fejlődésükkel van szoros összefüggésben. Régen ugyanis ezek a gabonások tényleg a földbe ásott vermek voltak ;

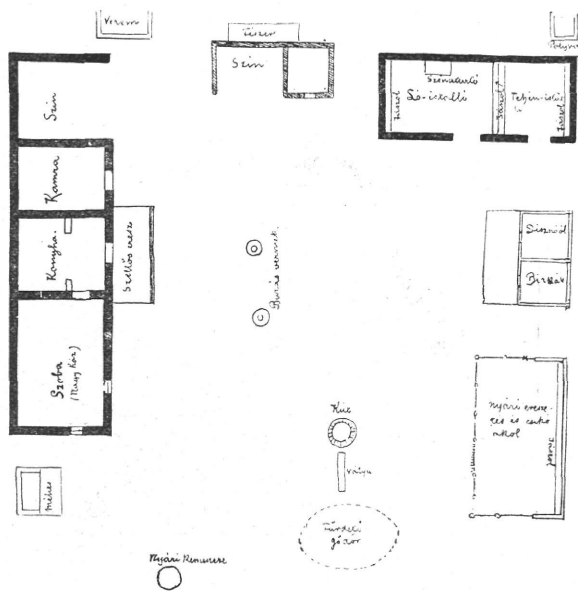

ma azonban már földszintesen készülnek, sőt némelyik még fel is van töltve. Ma e gabonások csak a tanyaikon találhatók s ott is meglehetősen ritkán, pedig régen a falusi építkezés jellegzetes sajátosságához tartoztak. Pár évvel ezelőtt még a faluban is találhatók voltak, ma azonban már csak a

13. ábra. Szegvári ház háromtetős szerkezettel az utcáról felvéve.

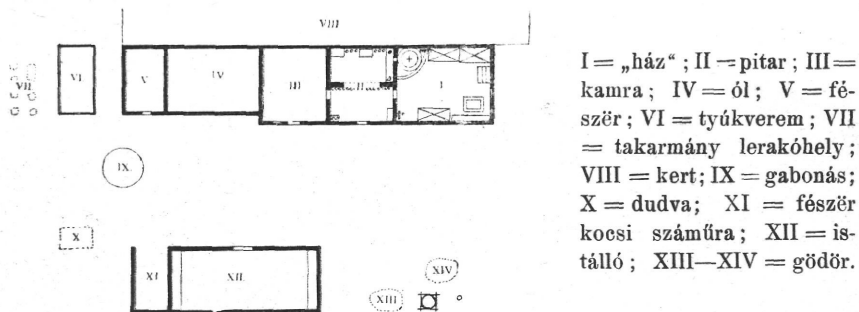
helyüket mutogatják. Az udvarban vagy a ház vége előtt az utcán foglaltak helyet e földbe ásott vermek s a jobb gazdának kettő-három is volt. A tanyaik közt található mai földszintes gabonások szintén vagy a tanyaépü-

14. ábra. Szegvári tanya.

let végénél vagy a tanyaudvarban foglalnak helyet, mindig közel a házhoz, hogy szemmel lehessen őket tartani. Alakjukat illetőleg ama három típus különböztethető meg, melyek az eredeti fényképek alapján készült említett ismertetésben láthatók. Vannak t. i. kúpos, méhkasformájúak, melyeknek

oldalán ajtó nincs, hanem tetejük vehető le, melyet legtöbbször letapasztott nagy tál alkot s itt öntik be a gabonát. Ezek többnyire a ház végénél, a padlás lik előtt foglalnak helyet s igen közel vannak építve a falhoz. Mellettük van a létra, vagy a grádics, melyen úgy a padlásra, mint a gabo-

15. á. Szegvári tanya.

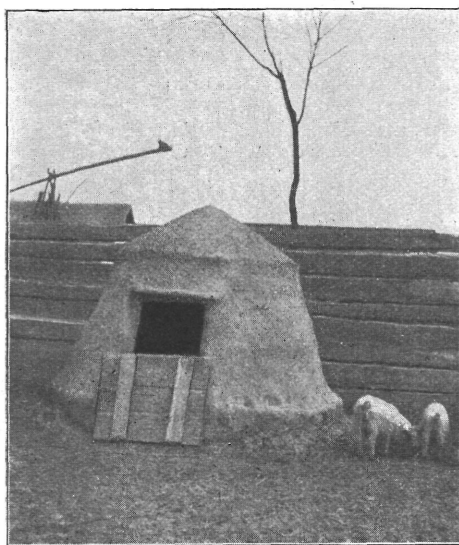
nások tetejéhez könnyen oda lehet férkőzni. A második típus hengeralakú, hegyesebb vagy tompább kúpalakú fedéllel, melynek alul vízvető eresze van. Ezek az ú. n. prémes gabonások. Ezeknek rendszeren az oldalán van egy

16. á. Prémes gabonás Szegvárról.

kis deszkaajtó s először itt töltögetik be a gabonát mindaddig, a míg csak lehet. Ha már az ajtóig tele van a verem, akkor az ajtaját bezárják, leveleszik a kúpos tető hegyére tapasztott tálat s a tetőn levő nyíláson töltik tele. Azután e fedő tálat ismét reátapasztják. A harmadik típus a kupola

vagy banyakemencze alakú prémmélküli gabonás, mely ma már csak igen ritkán található. E három típus közül a második van ma legjobban elterjedve s ez látható a mellékelt ábrán is. (16. á.) A prémmél nagy, kerek deszkarámájuk vagy gyűrűjük van, mely egyszerűen reá van tapasztva a kerek vályogfalra. Hasonlóképen kis deszkaráma van a kúpos tető csonka csúcsánál is. A felső rámától az alsóig kívülről összekötő léczek futnak le (4 vagy 6), az alsó nagy rámának pedig két keresztgerendája van. Az alsó és felső deszka gyűrűt összekötő léczek közeit vályog tölti ki. Az egészet kívül-belül vastagon megtapasztják, kifüstölik, majd bemeszelik. Ezen egyszerű alaknak azután vannak változatai. Módosabb gazdáknál szebbek, csinosabbak, kúpjuk czifrább, tetejükön szépen díszítvék, néha pedig széljelzővel vannak ellátva. Ma sok helyen azonban több ajtóval

17. ábra. Gabonás veremmintára készült disznóól Szegvárról.

ellátva és emeletekre osztva tyúk, csirke, lúd ruczaólnak használják őket. Ilyen „gabonás verem“ mintára készült disznóól látható a 17-ik ábrán.

Ezek a gabonások vagy életes vermek eredetileg tényleg földbe ásott valódi vermek, ú. n. „földi vermek“ voltak. Hasonlítottak nagyjában egy földbe ásott óriási palackhoz, melynek szája egy síkban van a föld színével. Készítésük a következőképen történt. Ástak először a földbe $\frac{1}{2}$ —1 m. átmérőjű 70—80 cm. mély kerek gödröt; ez volt a verem szája és nyaka. Azután lefelé és oldalt vagyis rézsútosan haladva „maj“-t ástak mindaddig, míg a kellő szélességet — 2—3 m. — el nem érték. Ettől kezdve egyenesen lefelé ástak, míg oly mély nem lett, hogy felemelt kézzel is alig érték el a „majt“. Ekkor a verem falát s fenekét szép simára nyesték, betapasztották, kimázolták, majd kifüstölték, hogy a gabona dohos ne legyen benne. Rendesen aratás előtt készítették még, hogy a kellő időre jól kiszárad-

hasson. Gabonával csak a „maj“ felső széléig, vagyis a nyak kezdetéig töltötték meg, a nyakát és száját pedig hosszúszerű szalmadugóval tömték be jó szorosan, hogy sem levegő, sem víz ne mehessen bele. Ezenkívül tetejére földből kúpot hánytak, melyet szintén letapasztottak. Így a gabona védve volt a nedvességtől. A verem nyaka is azért volt 70—80 cm. mély, hogy nagyobb esőzések alkalmával a felső nedvesség le ne érhesse a tulajdonképeni veremig, illetve a benne levő gabonáig. Bár a veremnek alacsony, letapasztott kúpja így kiállott a földből, az idegen azonban nem tudhatta, hogy ott tényleg verem van-e s különösen nem tudhatta az ürtartalmát. Ha pedig a verem szája felett a földet nem hányták fel kúposan, hanem laposan elsímitották, — s így tettek háborús időben — akkor igazán nem tudhatta az idegen, hogy hol van a verem. Ürtartalmuk s számuk a gazda tehetősége szerint változott; általában 30—50 köblösek voltak. A jobbmódú gazdának 3—4 ilyen gabonás verme volt részint az udvarban a ház előtt, vagy pedig az utcán a házvégi ablak előtt, hogy szemmel lehessen mindig tartani. Ezekbe a vermekbe öntögették a gabonát háborús időben pedig a bútort, élelmiszereket is ide rakták, sőt nem ritkán az emberek is elrejtöztek benne az ellenség ellen, a mint a falu vénei száj-hagyomány útján beszélik. S hogy ez csakugyan így történt régen, azt e hagyományon kívül írásbeli történelmi adatok is igazolják. Így pl. *Brown Eduárd* londoni orvos, midőn 1667—70-ben Magyarországon átutazott, nagy területen látott ilyen vermeket s útleírásában (*Account of several travels in Hungaria, Servia etc. London 1673*, magyarul Szamota István fordításában: *Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten 1054—1717. Olcsó könyvtár 767—772. sz.*) a következőket írja: „A lakosok a gabonát nem csűrökbe, hanem a földbeásott vermekbe teszik, miáltal a tolvajok és ellenségek elől elrejtik. Midőn a legutóbbi háború alatt a törökök a Tapolcsány (Toopolchan) melletti Kolosba (Ceclest) is benyomultak, a nép ilyen vermekbe rejtőzött el, de néhány tótul jól beszélő török elhitette velök, hogy az ellenség már eltávozott, tehát nincs mitől félniök, midőn aztán a vermekből előbújtak, rabszolgákká tették és oly távoli országokba küldték őket, hogy soha senki sem fog róluk hallani.“

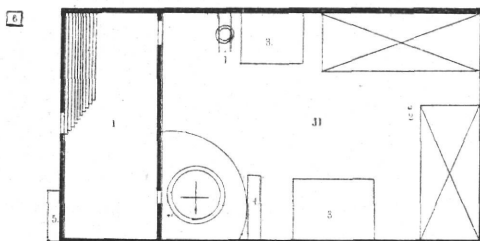
Világos ebből, hogy a földbeépítés célja az elrejtőzés, a védelem eszméjével volt kapcsolatos, másrészt kiderül, hogy régen e vermek általánosabban el voltak terjedve. Ma már ilyen földbeásott vermek nem találhatók, csak az utcán a ház végén vagy az udvarban a ház előtt levő kerek süppedések mutatják, hogy hol voltak régen, de betöltötték őket; a laza töltés következtében azonban idővel a föld ott, hol a verem szája volt, besüppedt. Az utolsó ilyen földi vermek Szegváron a 70—80-as években pusztultak el.

Hogy e vermek — bár a vagyon- és személybiztonság szempontjából, de meg azért is, mert nem foglaltak el nagy helyet, nagyon célszerűek voltak — utólag mégis kimentek a divatból, annak több oka van. Egyrészt a javult közbiztonsági viszonyok védelmi szempontból tették őket feleslegessé. Másrészt gazdasági tekintetben rosszaknak bizonyultak. Bármennyire

kiégették ugyanis őket, a gabona mégis legtöbbször megdohosodott bennük. Ha pedig nagyon sok volt a csapadék, a nedvesség beszivárgott a vermekbe is, de meg az alsó vizár is magasra feljött, úgy hogy a víz valósággal felvette néha a bennük lévő gabonát. Ezért a gabona jó nagy része vastagon a fal mellett, valamint a tetőn és fenéken rendesen megdohosodott, kicsirázott, sőt el is rothadt, úgy hogy csak a verem középső részében lévő gabona volt használható. Éppen ezért belátván czélszerűtlenségüket, hogy a gabonát jobban értékesíthessék, a föld fölé építették e vermeket, előbb csak sárból, később vályogból. Ma azonban már ezek is kipusztulnak, mert a vagyonosabb gazda szellős magtárakba rakja gabonáját, az eladósodott kisgazda pedig — s ilyen a legtöbb — a nyomtatás után gabonáját egyenesen hordja a piacra, hogy tartozásait fizethesse; a mi szem pedig élelemre és vetni kell, az a padláson, meg a kamrában zsákokban is elfér.

A primitív pásztorépítkezés maradványainak tanulmányozására eddig időm nem volt, de eddig is oly jellegzetes vonásokat észleltem, melyek mélyrehatóbb tanulmányt követelnek. Jelen tanulmányom kiegészítése végett azonban nem mellőzhetem az ősi építkezés egyik maradványát, a putrit, mert csak ennek alapján érthető meg a leirt szegvári háztípusok fejlődése.

I. Pitar. II. a putri belseje:
1. a víztartó esobolyó helye,
2. ágas, 3. láda, 4. lócza,
5. kis patka, 6. szabad tűzhely bográcstartóval.

18. ábra. Usztató major földputrija.

Putri ma Szegváron a faluban nincsen ugyan, sikerült azonban egyet találnom a faluhoz közel fekvő úsztatói majorban, (l. 18. á.) melyet a következőkben írok le: Mint a közölt alaprajzból látható, úgy beosztása mint berendezése igen primitív. Két helyiségre oszlik, t. i. egy kisebb pitvarra és egy nagyobb házra. Az egész körülbelül 1·5 m. mélyen van leásva a földbe. A földdel egy szintben kezdődik a tető, mely szelemenes rendszerű. Úgy a szelemen, mint az oldalgerendák faragatlan fából, karókból vannak. A tető igen alacsony, úgy hogy az ember könnyen eléri a szelemenfát. Összes magassága a földtől a szelemenig 2 m. Maga a tető vastag nád és csutkaszár kévék-ből van, kívülről földdel lehányva és betapasztva. Az egész putri hossza 3·5 m., melyből 0·5 m. esik a pitarra, 3 m. pedig a házra; szélessége 2·5 m. „Fürfala“ úgy elöl, mint hátul korozott fűzfavesszőből készült s kívül be van tapasztva. Ajtaja fakilincses, fazáváros. A pitarajtó az elülsőfal közepén van. Sárlepcső vezet le a rendkívül keskeny pitarba, melyben semmiféle bútor nincsen. Itt csak a tűzhely van, az is a kemence szájában. A pitarból ismét pár lépcső vezet a házba, melynek berendezése igen primi-

tiv. Az ajtóval szemközi falban a föld színével teljesen egy szintben van a rendkívül kicsiny ablak. Mindjárt az ajtó mellett balkéz felől foglal helyet a víztartó csobolyó állványra állítva, utána közönséges deszkaláda következik. Az elülső sarokban vaczok-féle ágy foglal helyet, melynek nincs oldaldeszskája, alja pedig gyékényből van fonva. „Spritty ágy“-nak nevezték, mely elnevezés valószínűleg a katonaságtól származik. Az ajtó mellett a jobb oldali sarokban van a búbos banyakemence patka nélkül. Csak keskeny deszkapad van előtte. Azután egy láda, majd a szemközi fal hosszába állított másik ágy következik. Közel az ablakhoz a szelemen ágassal van alátámasztva s ebbe van beleillesztve a mécesest tartó falapoczka. A keresztgerendák alatt áll a pásztorkészesség, mert pásztoremberek: gulyás, csordás, kanász laknak e putriban. A putri előtt balfelől sárpatka van, jobbról pedig a külső szabadtüzhely áll a bográcstartó vassal. Régen a putrik jobban el voltak terjedve Szegváron, különösen a falu szélein, sőt a tanyák közt is találtak régi putrikat. Valószínű, hogy a régi putrik még ennél is

19. á. Zoltántérmajori putri (egy „pitar“-ral és két „ház“-zal.

egyszerűbbek voltak; pitaruk sem volt, hanem csak egyetlen helyiség, melyben bent volt a szabadtüzhely is. Ilyet azonban nem találtam még.

Találtam azonban Zoltántérmajorban másik, fejlettebb putrit. Ez már nincsen annyira leásva a földbe. Az oldalfala kissé kiemelkedik a földből, az ablak s a tető is valamivel fentebb kezdődik a földszínénél. Középen van egy pitar, kétoldalt pedig egy-egy „ház“. Ebben laknak az uradalmi cselédek. (l. 19. á.) Ennek a berendezése tehát már olyanféle, mint a régibb típusú szegvári házé, azzal a különbséggel, hogy jóval mélyebben van leásva a földbe, mint az. A zoltántérmajori putri középhelyet foglal el az úsztatómajori primitív, teljesen a földbe ásott putri és a csak pár ásonyomra földbe mélyedő régibb típusú szegvári ház között.

Összegezvén már most az eddig elmondottakat, a Szegvár környéki népi építkezés főbb fejlődési fokait a következőkben vonhatjuk meg:

1. Úsztatómajori földputri. Jellemző vonása, hogy teljesen földbe van ásva, két helyiségre oszlik, tetőszerkezete szelemenes, nincs lepadlásolva.
2. Zoltántérmajori három helyiségre osztott földputri. Ez már csak félig van leásva a földbe, gerendás szerkezettel s padlással bír.

3. „Régebbe“ szegvári ház. Jellemző, hogy már csak 40—50 cm.-re van leásva a földbe. Egyéb sajátságait az előzőkben láttuk.

4. Újabb típusú teljesen földszintes szegvári ház, legalább négy helyiséggel. Egyéb jellegzetes tulajdonságait szintén az előzőkben láttuk.

Ha most ezenkívül tudjuk, hogy a mai földszintes gabonások a régi teljesen fölbe ásott gabonás vermekből fejlődtek, szinte magától kínálkozik a gondolat, hogy a mai földszintes alföldi ház kifejlődését a primitív beosztású, teljesen földbe ásott putriból vezessük le. Hogy nem egyedül ez a felsorolt négy változat az, melyet az alföldi ház fejlődésében feltüntetett, az természetes, de hogy fejlődésében e négy fokon is keresztül ment s hogy a mai földszintes alföldi ház a teljesen földbeásott putriból fejlődött ki, az kétségtelen. Okvetlenül kellett még több közbeeső típusnak lennie, valószínűleg található más irányú fejlődési alakok, változatok is, sőt a fejlődés is még sokkal primitívebb alakból indulhatott ki, mindezt azonban a jövő s más vidékekre kiterjedő részletes kutatások vannak hivatva eldönteni. Azt hiszem azonban, e csekély adatokkal is némileg hozzájárultam az alföldi ház fejlődéstörténetének megismeréséhez.

Dr. Bartucz Lajos.

Szegvári talicskás.

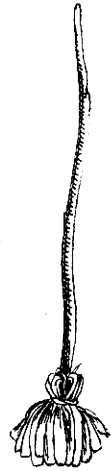
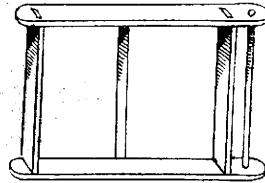
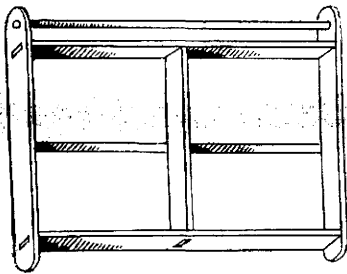
A TÖZEGVETÉS.

A hegyvidéki ember el sem tudja képzelni, hogy lehet tüzelni fa vagy szén nélkül; pedig az alföldi magyar évszázadok óta tüzelget a nélkül, hogy legkevésbé is érezné akár egyiknek, akár a másiknak.

Legfontosabb tüzelőanyag az Alföldön a szalmán kívül a tőzeg. A tulajdonképeni tőzeg korhadó növényi anyag, mely vadvízes helyeken található, a rétek

körül lakó nép tüzelésre is használja. Ez a tőzeg azonban csak helyel-hellyel található, ott is a vizek lecsapolásával kiszáradván, lassanként elporlik: *kotúv* esik szét és tüzelésre alkalmatlan lesz. Sokkal fontosabb tüzelőanyag az a tőzeg, mely a jószág trágyájából készül, melyet általánosan *ganéj*nek hívnak.

Tüzelésre minden fűvel táplálkozó állat trágyája alkalmas, még a disznóé is. A legegyszerűbb esetben a legelőn szedi össze a szegény ember vagy a pásztor. A gulyajárásokon rendszeren a kisbojtár teendői közé tartozik, a ki az állásokon összehordja rakásra, majd a pástorszekéren hazaviszi és eladja. Ennek igen jó tüze van, közönségesen *árvaganéj*nek nevezik. A juh trágyája is alkalmas tüzelésre természetes állapotában is. Mikor a *juhpor* a *porosálláson* megszárad, a juhász összesepri halomra. Odahaza télen a legjobb tüzelőanyag, mint mondják „úgy ég, mint a puskapor“. A lóganéjt természetes állapotában nem igen használják, mert hamar szétesik, de annál fontosabb tüzelőanyag, mint istállótrágya. Az istállóban ugyanis keveredik szalmával, mint a ló vagy marha alá alom gyanánt raknak, ezt a ganéjt különösen, ha hidlásos az istálló, minden nap kihordják a trágyadombra vagy *szarvasra*. A szarvas rendszeren az udvar mélyebb részén van, nevét onnan nyerte, mert négyszögletes rakásra rakják, a széleit, de külö-

1—2. ábra. Vetőramák.

3. ábra. Pamacs.

nösen a négy sarkát, a négy *szarvát* növelik. Szokták kerek rakásra is rakni, a mikor körül a szélét rakják magasabbra, mindezt azért teszik, hogy a hólé és esővíz belefolyék, mert így hamarabb megérik. Tavaszra kelvén, a trágyadomb annyira megnő, hogy már vasvillával nem bírja az ember a trágyát felhányi, ekkor a gazda vaslapáttal az éretlen külső részt körül levágja és felhányja a szarvasra, hogy az is megérjen, a mi a tavaszi napos idők eljöttével bekövetkezik. Ekkor van a *ganéjvetés* ideje.

A gazda először is felsepri az udvart, aztán előkészíti a vetéshez való szerzőségeket. Beáztatja a *vetőramát*, rendszeren kettőt. A vetőrama vagy *ganévető* 40 cm. hosszú, 30 cm. széles és 5 cm. vastag *levélgané* vetésre van készítve, lehet egyes vagy kettős (1—2. ábra). Van *füle*, melynél fogva felemelhető és hordozható, továbbá van az alsó oldalán egy keresztpánt, mely arra való, hogy felemelésnél a frissen taposott ganéj ki ne bukjon. Most a gazda leveszi az istálló ajtaját, odakészíti az érett trágyadomb mellé; ez a *hid*, ezen folyik a tulajdonképeni munka. Oda készít egy *rocska* vizet, ebbe egy botra rongyból vagy *csuhaj*-ból kötött *pamacsot* (3. ábra) tesz, ezután maga is munkához öltözik. Feltyúri az

inge ujját, felkötí a gatyáját, lábaszárát ronggyal becsavarja és boeskort köt, mert a trágyában szeg, üveg, cserép stb. kerül gyakran és megsérthetné a lábát. Ekkor a vetőrámát a hidra teszi, a pamaccsal *meggamacsolja*, hogy a ganéj hozzá ne ragadjon, most egy vaslapáttal a vetőbe jól megérett trágyát tesz a megkezdett trágyadombból és beletapossa a vetőbe. Mikor már egyenesre eltaposta, megmozdítja a vetőt, hogy a hidra ragadt ganéjt felvehesse, ekkor szép lassan fel-emeli fülénél fogva és elviszi az udvar e czélra felsöpört részébe, ott ismét lefekteti, még pedig a megtaposott oldalával lefele. Mikor a keretet felveszi, ott marad a kivetett ganéj. Minden 50-ik 100-ik *levélbe* egy-egy kórót vagy nádszálat tűz, hogy hamarabb meg tudja számlálni. Ha már 2—3 száz levél ganéjt kivetett,

4. ábra. Tözegvetés.

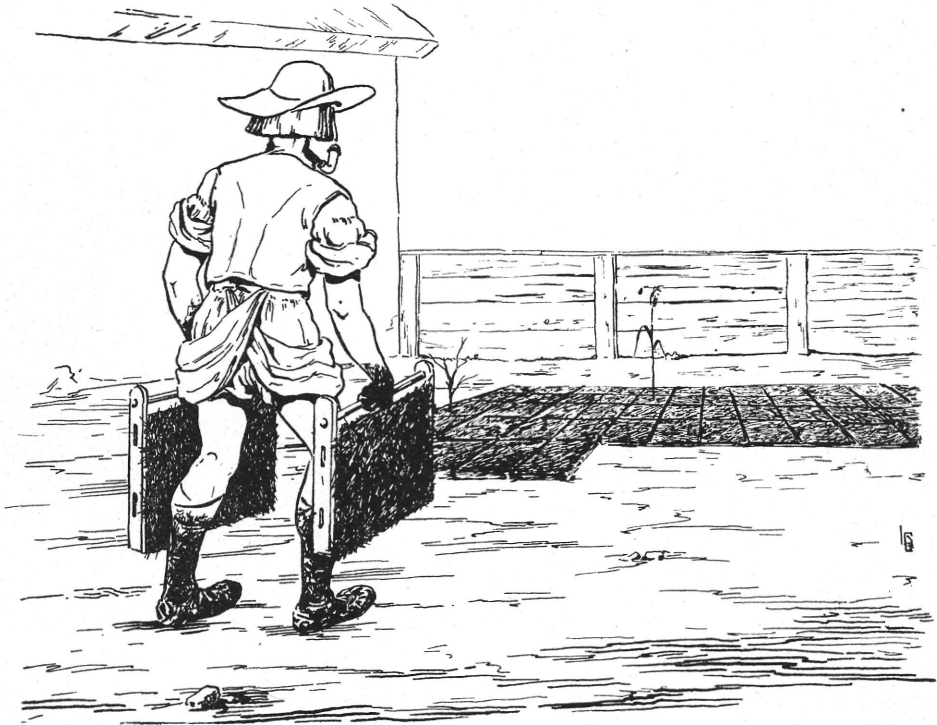
megtakarítja a szerszámokat és elteszi, mert jövő tavaszig nem lesz rá szükség. (4—5. ábra.)

A kivetett ganéjt pár heti száradás után felforgatják, majd élére állítva sorokba rakják. Mikor így is kiszáradt kisebb, majd nagyobb *kupacokat* raknak belőle. 6—8 heti szárítás után nagy *kúpokba* rakják s így marad őszig. (7. ábra.) A kúpok belül üresek, gyakran alul ajtót is csinálnak rajta s a baromfiak számára berendezik ólnak. Az őszi esők előtt asztagba rakják, többnyire szalmával is befedik, vagy pedig fedél alá hordják. Szegény ember rendszeren az ól vagy a ház tornáczába rakja.

Általában az egész Alföldön így vetik a ganéjt. Erdélyben a Mezőségen, a

hol nincsen fa, a szállítás meg talán bajosabb, mint az Alföldön, szintén ganéjjal tüzelnek. Itt azonban jóval kisebb leveleket vetnek, ha ugyan egyáltalában kivetik, mert van egy sokkal egyszerűbb módja a tűzrevaló ganéj készítésének: az érett trágyát egyszerűen feltapasztják az ól vagy kas oldalára, mikor megszáradt, lefeszítik és összetörik.

Olykor az alföldi gulyások is használják e szárítási módot, a friss marhaganéjt feltapasztják a kunyhó oldalára s mikor megszárad, lefejtik, vagy magától is lehull. Ezt azért teszik, mert a jószág az akolban belefeküdne, s hogy be ne piszkolja magát, kihányják az akól mellé. Itt azonban egy rakáson nagyon soká

5. ábra. A kivetett tőzeg elterítése.

száradna meg s a jószág is széttaposná, ezért feltapasztják. Így még némileg a kunyhót is védi (6. ábra).

A juhtrágyát nem szokták kivetni. A juh beszorúl télire a legelőről a hodályba, trágyáját a juhász nem hányja ki, hanem tavasz felé, mikor az alommal és szalmaizikkel már jól összekeveredett és a juh keményre taposta, a juhász ásóval rendes nagyságú darabokra elvágja és szétteregeti a szabadban, olykor pedig a hodály tetejére rakja fel, nehogy a jószág széttapossa. Néha egy télen kétszer is kivágják. Az ilyen vágott juhganéjt jobbnak tartják a vetett ganéjnál is.

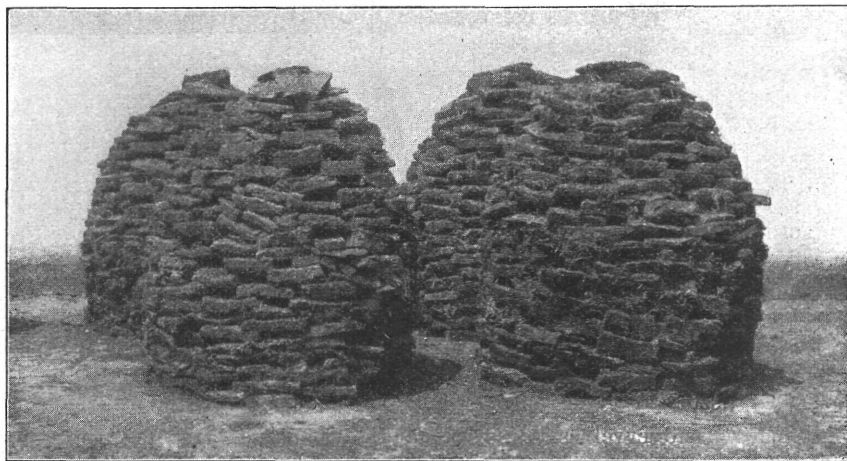
A régi jó időben, mikor még a trágyát inkább tűzelőszernek, mint talajjavító anyagnak tekintették, a levélganéj százát egy forintért vették, ma már 4—5 koronáért is elkél. Egy olyan kemenczébe, a melyben 6 alföldi kenyér sül ki, 12 levél ganéj szükséges a befűtéshez. Mikor elég, a *pártüzet* elterítik a kemence

fenekén, *bevetés* előtt azonban a kemenczét felcsapatják egy-két *dugat* szalmával, hogy a kenyeret *felhúzza*, mert a ganéjtűz a kemenczének csak a fenekét fűti át, míg a szalmaláng a kemencze oldalát is átfűti. A ganéj száraz állapotban teljesen

6. ábra. Gulyáskunyhó Kenderesen.

szagtalan, de a ganéjtűznek fojtó bűdös füstje van, minél nedvesebb, annál jobban *kojtol*. Rendesen akkor tüzelnek ganéjjal, ha nem annyira erős, mint inkább

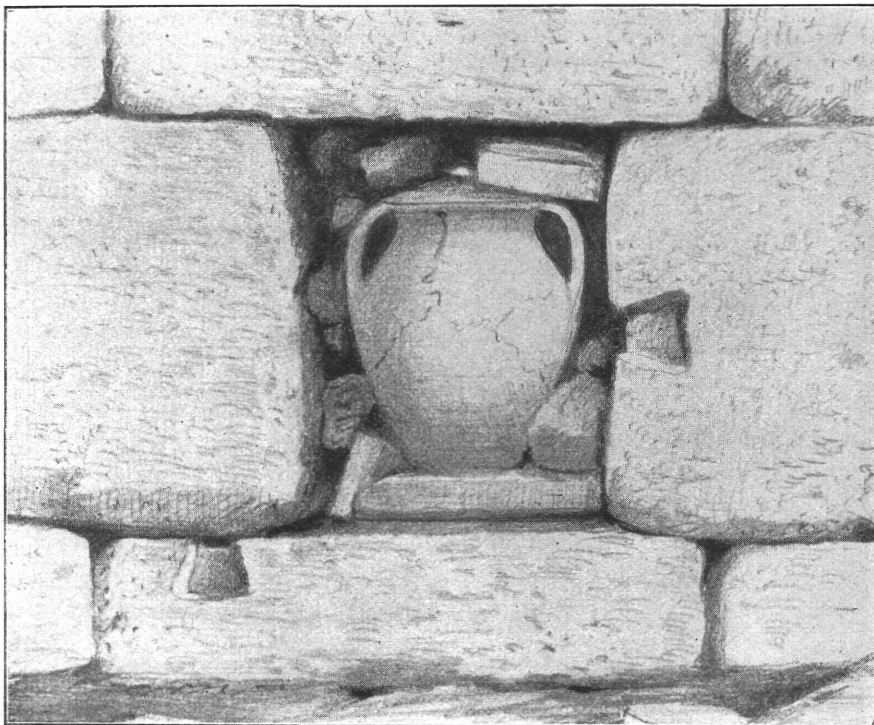
7. ábra. Ganéjkúpok Kúmadarásról.

egyenletes tüzet akarnak. Inkább főzésre, mint fűtésre használják. Ma már kissé a ganéjtüzelés is hanyatlott, különösen mióta a megjavult közlekedési viszonyok folytán a tűzifa használata terjed s a nép a trágya talajjavító hatását jobban értékeli.

Györffy István.

ÉPÍTŐ-ÁLDOZAT EMLÉKE TORDÁN.

Ismeretes az a régi székely ballada, mely szerint Déva vára építésénél a Kőműves Kelemen nejének vérével vegyítik a mész közé s csak „*úgy leve állandó magas Déva vára*“. Ehhez hasonló a Romániában elterjedt mese, mely szerint az árgasi zárda állandóságát szintén ily vér-áldozattal biztosították. Valami köze lehet az ily mesékhez annak az állat-áldozatnak is, mely pár évvel ezelőtt Tordán egy régi épület lebontása alkalmával előkerült.

1. ábra.

Torda főterén a régi házak sorából, melyek a fejedelmi korban gyakran itt tartott országgyűlések alatt a főbrangúak szállásaiul szolgáltak, 1904-ben lebontottak egy emeletes épületet. Ez 1870 óta a néhai dr. Harmath Márton vármegyei főorvos családjának tulajdona volt és a néhai főorvos egyik unokája helyébe új palotát emeltetett. A régi ház lebontása alkalmával tünt ki, hogy bár az emelet is tisztes korú, de mégis sokkal fiatalabb a földszinti résznél, melyre ezelőtt mintegy 150 évvel csak reá tákolták. A földszinti rész teljesen alapfalak nélkül egyszerűen csak a földre volt letéve. Az igaz, hogy a hajdani építető jól választotta az építőanyagot, mert a falakat a lehető legnehezebb kövekből úgy állította egybe, hogy azok alapfalak nélkül is megálljanak. Ugyanis a földszinti falakat túlnyomóan a közeli római castrumból hozott nagy quaderekből és más faragott kövekből rakta. Ezelőtt 200—300 évvel az épület talán a kincstár sókamarája lehetett, mert az egyik ajtó szemöldökkövén CAMARARIV felirat-

töredék olvasható. A hajdani építettő azonban, úgy látszik, még sem bízott eléggé a falak tartósságában és az alapfalak hiányát az épület állandóságaért nyújtott állatáldozattal is igyekezett biztosítani. A földszint déli falában ugyanis egy helyen a római nagy köveket úgy helyezték egymás mellé és egymás fölé, hogy azok között egy járai cserépfazék befogadására alkalmas üreg maradt. A fazékba egy tojást és egy kakast szorítottak be, cserépfödővel lefödtek és téglával is megtámogatták. Kár, hogy a mint a munkások a fazekat megpillantották, a rendes szokás szerint kincset remélve, azt azonnal eltörték és így csak a törött edényt s annak széthullott tartalmát láthattam. A cserépdarabokat lehetőleg egybeállítottam és a leletet ott a helyszínén lerajzoltam. (L. 1. ábrát.) A fazék alján pár ujjnyi magas hamurétegbe volt beborítva egy tojás, a fazék felső részét pedig a kakas megfehéredett csontjai s tollfoszlányai töltötték be. A tollfoszlányokból következtetve a kakas színe fekete volt.

Azt hiszem, itt valóságos építő-áldozat esete fordult elő, az állatot élve falazták be az épületbe.

Állatáldozatról lévén szó, meg kell említenem azt a mesét is, mely a Torda-Aranyos vármegyei Gerend községben lévő Kemény-féle régi épülethez fűződik. Egyben megemlítem azt is, hogy a mesének, mely szerint a gerendi kastély lakói periekedésekről híresek, van némi történelmi alapja is. Maga a nagyhirű tudós, gróf Kemény József, kivel a fejedelmi Kemény-család grófi ága éppen itt a gerendi kastélyban halt ki, szintén sokat perlekedett. A nép ezt a szerencsétlenséget a következő mesével magyarázza.

Mikor réges-régen a kastélyt építették, a kőművesek borzadva látták, hogy a falak erősen repedeznek, sőt omladozni is kezdenek. A mesteremberek abban állapodtak meg, hogy a falak biztosítása érdekében pár juhot vagy borjút kell beépíteniük. A fősvény gazda azonban megtagadta a kőművesek kérését és azzal utasította el őket, hogy ha a falak felépítésére vállalkoztak, ő nem köteles ahhoz a szerződés szerint kikötött összegben, téglán és más en kívül egyébvel is járulni. Miután a munka nehezen haladt, a kőművesek más állatot kerestek, melyhez pénz nélkül is hozzájuthatnak. Egyikök a kastély közelében lévő berekben egymással civakodó macskát és kutyát fogott és azokat falazták be az épületbe. Az áldozattal a falak állandóságát századokra biztosították ugyan, de a kutya és a macska veszekedő természete örökül ott maradt az épület lakóin.

Téglás István.

NYÁRS, PONK, TÜZI KUTYA.

Az ősi tűzhelynek ez a három tényezője a használatban szorosan összetartozik. Már évek előtt fölhívta rájok a figyelmemet dr. Bátky Zsigmond barátom, a kinek idevonatkozó becses cikkéhez most a következő részleteket fűzhetem.

A nyárs az erdélyi magyarságnak általánosan használt eszköze. Mindenféle húst, különösen bárányt, malacot és „majorságot“ sütnek rajta.

Ha a házi tűzhelyen alkalmazzák, kétféle eszköz szolgálhat az alátámasztására: a tűzi kutya és a ponk, vagy mint a székelyek nevezik, puczok (poczok). Mint a házi tűzhely alkotórészei, rendeltetésük szerint azonosak, de különböznek anyagukban, formájukban és abban, hogy a ponk szilárdul hozzáépített tűzhelyrész, a tűzi kutyának ellenkezőleg éppen a mozgathatóság a főérdeme.

A ponk vagy puczok a nyílt tűzhely szélére alkalmazott lépcsőalakú, tíz-tizenöt centiméter magasságú építmény. Mondhatni nélkülözhetetlen alkatrésze minden nyílt tűzhelynek, sőt a félig nyílt szobai tűzhelyeknek is. Szolgálhat az égő fa, vagy a nyárs, vagy egyszerre mind a kettőnek az alátámasztására is.

A használatban valóságos függvényi viszonyban áll a vaskutyával. A ponk csak úgy hiányozhatna, ha egyszerre két tűzi kutyát alkalmaznának. A tűzi kutya pedig csak azokon a félig zárt szobai tűzhelyeken hiányzik, a melyeknek két szemközti ponkja van.

Ennyit mondhatok erdélyi tapasztalataim alapján általánosságban. A részletes leírásnak példájául választhatjuk Toroczkót, a melynek régi tűzhelyeiről Jankó könyve adja az első, de kissé futólagos és helyenként éppen ezért nem eléggé világos értelmű leírást.

Nem részletezhetem itt a toroczkói tűzhelyeket, a melyek külön leírást érdemelnének. Csupán néhány kiegészítő adattal szolgálok az eddigiekhez.

A toroczkói szobai kemence, vagy kályhakemence lehet régibb, a székely cserepeshez (l. Ért. X. évf. 15. o. 14. á.) hasonló, tehát olyan, a melynek tüzelőhelye a „gócz“ alatt kétfelől nyitott. Innen egy nyílás vezet a szomszédos vaskályhácska tüzelőjébe és ennek a vasküszöbe pótolja a ponkot. Ezzel párhuzamosan állítják a tűzhelyre sütéskor a vaskutyát, fejjel előre. A tűzifát a hátulsó fallal párhuzamosan úgy állítják föl, hogy egyik végét a ponk, a másikat a kutya háta tartja. Ez előtt és vele párhuzamosan nyugszik aztán a nyárs, nyelével a kutya orrán, hegyével pedig a kemencefalnak egy lyukába beszúrva. Ebben a lyukban aztán könnyen megforgatható, ha a nyelét a vaskutyáról fölemelve kézben tartjuk. Ilyen a kályhája pl. a Kelemen Ilona „első ház“-ának.

Az újabb kályhakemenczék tűzhelye csak elől nyitott, mert háromfelől körül van falazva. Ezen már nem használható a tűzi kutya. A ponkja is jóformán fölösleges, mert rostély van a tűz alatt, a mely alulról kapja a levegőt. Az ilyen, egyfelől nyílt tűzhely két oldalfala elől két-két lépcsős ponkban végződik. A felső lépcsőfok eredetileg a nyárs, vagy kürtös fa helye, az alsó a tűzifa helye lehetett. Ma már csak dekorativus természetű maradványok ezek és néhol a hasznavehetetlenségig keskenyek. A nyársat ugyanis a jobboldali ponk lyukába szúrva nyelével a baloldali ponkba erősített kampós vagy horgas szögek egyikére helyezik, a mikor t. i. nem forgatják. Ez a helyes értelme Jankó kérdéses mondatának, a mely így szól: „A nyílás két oldalán két ponk van, az egyikken horgokat tartanak, a másik lépcsőformájú és erre állítják rá a nyársat“. A tévedésre tehát a horog szó kétértelmű használata ad alkalmat. Toroczkón csak a konyha

nyílt tűzhelye fölött lógó kampós, fogas vas bográcstartót nevezik horognak (I. id. cikkem 11. ábráját).

Mint a fentebbi régi kályhakemenczén, éppen úgy a konyha lapostetejű vagy füles kemenczében is használják a vaskutyát és pedig ugyanúgy, a ponkkal és a nyárssal kombináltan, vagy egyszerűen a fa alátámasztására. Ha lakodalom van a háznál, akkor két vaskutyát állítanak össze a tűzhelyen hátsó lábukkal egymás mellett, fejükkel kétfelé. Ezt a talán jelképesen szertartásos kettős kutyát alkalmilag a hátsó lábak elhagyásával egyesítették egyetlen négylábú darabbá, lakodalmi kutyává. Így adta ezt elő Toroczkón több szavahihető öregasszony. Ha a négylábú alak keletkezésének ez az esete nemcsak egy helyhez kötött specialitás, — a mi nem látszik valószínűnek — akkor az alakok származásának újabb magyarázata vezet.

E szerint a legrégebbi alak a legegyszerűbb, vagyis a háromlábú. Ebből indulhatott ki a fent jelzett módon a négylábú, részarányos alak. És végül emeből a két fejevégnek bizonyos külön czélokhöz való alkalmazása útján a négylábú részaránytalan alak. Ezt a lehetőséget támogatja egyébként az az általános tapasztalat, hogy a néprajzi tárgyak fejlődését néha nagyon is alkalmi, ötletszerű körülmények irányítják és nem az elméletileg nagyon is természetesnek látszó fejlődésmentet követik.

Dr. Szilády Zoltán.

A CSIHOLÓ ACZÉLAKRÓL.

Megjegyzések a N. Ért. 1906: 11., 232. l., 1909: 23. l. közzétett közleményekre.

A Néprajzi Értesítő 1906. VII. évfolyamában ismertette vannak a magyarországi csiholó aczélak, folytatása pedig ugyancsak e folyóirat 1909. évi első füzetében jelent meg. Az első közleményben szó van arról, hogy hol tartotta a nép e származásokat; a szikra keletkezéséről; a különböző formájú aczélak elnevezéséről; csoportokba osztásáról, fejlődéséről. A folytatólagos közlemény pedig a toroczkói és baranyavármegyei aczélak leírását foglalja magában s miután több kígyót ábrázoló aczélakat szemléltet és rámutat, hogy Toroczkón „a tűzcsiholó kígyó” elnevezés most is forgalomban van, arra a megállapodásra jut, hogy „az összes ú. n. alpári aczélak egész testükkel a fogáshoz idomított kígyót jelképeznek”.

Az ismertetés első részére az Értesítő 1906. évi 3—4. füzetében megjegyzések, helyreigazítások tétettek, melyekből annyi igaz és helyes, hogy a csiholó aczél felületét *talp*-nak mondja a nép és hogy a *talp hullámossága* mindig *kopás eredménye*.

Az első közleményben az aczélaknak az egy „szamárszűrő” elnevezésén kívül oly nevei vannak, melyek nem a néptől valók, annak a gondolkodásával nem egyezők és összefüggésben azzal nincsenek. Az osztályozás, elejétől végig, megterkelt, erőszakolt, mintha csak azért volna úgy, a hogy van, felállítva, hogy az ősi aczélak kígyós alakjához elvezesse a bekötött szemű látni vágyót.

A tárgyak ismertetésénél fontos szerepe van a tárgy nevének is, annak a névnek, mely a nép agyában fogamzott meg, melyet a nép adott és a nép száján él. Tapasztalás bizonyítja, hogy a nép által használt elnevezés nemcsak a tárgyat jelenti, hanem gyakran a multjára is világot vet. Ha nem gyártottak volna nevet az egyes aczélformákhoz, úgy bizonyára nem is estek volna bele ilyen szembeszökő hibákba.

A következőkben azon szókkal nevezzük meg aczélainkat, melyek alatt a hódmezővásárhelyi nép azokat ismeri.

Minden mellékes, más hatástól szabadon, szigorúan e tárgyunk multjának, történetének szellemében gondolkozva, más eredményre jutunk, mint a fent hivatkozott ismertetés.

Ha minden korbeli s bármely formájú aczélat szemügyre veszünk, az egész egy pillantásra két nagy csoportba látszik osztódni. Az egyik csoportban vannak azok (Ért. VII. évf. 14. o. 3. á.), melyek ott alpári aczélok, ezeket a hódmezővásárhelyi nép egytalpúaknak nevezi. A másikban találjuk a többit, valamennyit, a vásárhelyi nép szerint, a kéttalpúakat.

Ez az eljárás a megnevezésben egyszerű, helyes, mindenestre világosabb, meggyőzőbb, nem olyan körmönfont s a nép lelkéből folyik.

A helyreigazító, egyik korábbi (Herman O.: Ösfoglalkozások 64. l. „alpári = szegény embernek való“) kijelentését megerősítőleg (Értesítő VII. évf. 232. o.) az alpári elnevezés csoportot jelent még a szennai csúrhés szájában is. Ezzel szemben a M. T. sz. I. 37—38. l. somogy megyei közlés szerint: „alpári = hitvány, silány, nem sokat érő“.

A helyreigazító a magyarázatot nem jó helyről vette, a tájszótárt nem helyesen értelmezi, magyarazza, az pedig, hogy az alpárinak nevezett aczélat Alpár helyiséggel kapcsolatba hozza, délibábos okoskodás.

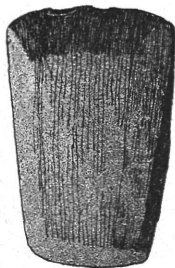
Az, hogy az ú. n. alpári aczél a népvándorláskori sírokban található, nem jelenti, hogy azon korszak szülte, hogy ez volna a legprimitívebb forma, mert a mint később látni fogjuk, ily formák használata az aczél életének legalább is delére esik.

Nem helyes a számariszűrő nevezést „tréfás“-nak mondani. Azért, mert ez az aczél nevet nem egyenes rendeltetése után, hanem mellékes czélokra használt voltánál fogva kapta, mégis volt e nevezésben annyi komolyság, mint pl. az

effélékben: levesmerő kanál, kenyérvágó kés, pipaszurkáló. A hódmezővásárhelyi nép is megtartja e nevezést. Van azonban ugyanilyen alakú, de nagyobb, hatalmasabb aczéla, ez a konyhaaczél. (L. az 1. ábrát.) Onnan, mert a konyhában a szabad kémény gerendájáról, füstfogóról, szabad tüzhely, vagy katlan mellett a falról lánczon csüngött. A masina terjedésével az ajtófelre, sok helyen a szobaajtó sarokvasára, vagy ajtófelre került és úgy itt, mint első helyén, nem annyira tűzgyújtásra, hanem

1. ábra.

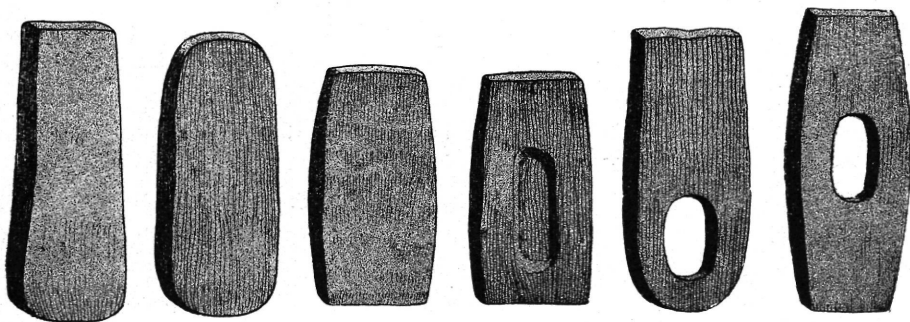

2. ábra.

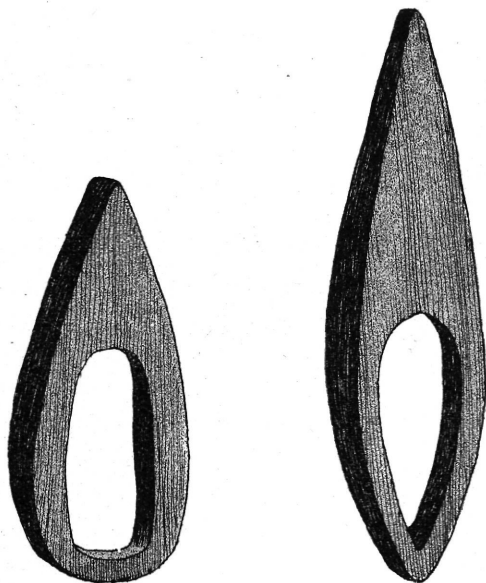
inkább kés-, bicskafenesre használták. A IV. csoport átmeneti aczélaik közül az elsőt (Ért. VII. 25. o. 14. á.) *kétágúnak* mondja az idevaló ember.

Az első közleményben *tót* aczélnek és a másodikban *toroczkói oláh* aczélnek nevezett formák Hódmezővásárhelyen is honosak. Készítők olyan, most is élő öreg, helybeli kovács- és lakatosmesterek, kik itt születtek és a legközelebbi faluban sem jártak. Így a *tót* és *oláh* elnevezés *kifogásolható*.

3. ábra.

A „remekbe készült“ elnevezés sem megfelelő, mivel az aczélok készítői kovácsok, lakatosok, *sohasem aczélon remekeltek*. A díszesebb aczélok legtöbb esetben ajándékba sógor, koma, barátoknak készítették.

4. ábra.

Az ismertetés szerint (Értesítő VII. évf. 11. o.) „a munkás paraszt övébe dugta, az alföldi pásztor készségére akasztotta az aczélat“.

A hódmezővásárhelyi ember *nem dugta az övébe, övet sohasem viselt*, hanem a *gatyakorczban*, vagy későbbi időben a *mándlizsebben* bőr-, vagy ruha négy-szegletes zacskóban tartotta együtt a kovával és taplóval.

A közlemény írója első csoportba az alpári aczélát teszi és *ősaczélnak* nevezi csupán azért, mert népvándorláskori sírokban sűrűn fordul elő. Elegendő bizonyítéknak ez az állítás nem fogadható el, mivel népvándorláskori sírokban más alakú aczélak is találhatóak, mint ezt a szegedi és szentesi múzeumban levő példányok is igazolják. De ha nem fordulna is elő más alakú aczél, mint az ú. n. alpári, még se hihető, hogy az volna a legősibb, legkezdetlegesebb alak és mint ilyen a fejlődést mutató csoportban az első helyet foglalhatná el.

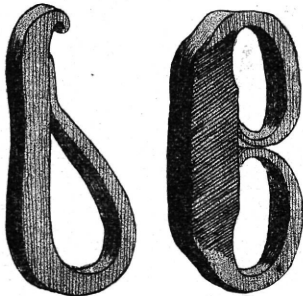
5. ábra.

Az aczélak ősi formáját abban az időben kell keresnünk, mikor az ősember — több mint valószínű — két darab kő összeütésével próbált szikrát hozni létre, mint azt a játszó gyerekek porcelláncdarabokkal ma is teszik. Szabályos formákról e korban bizonyára szó se lehet.

Helytelen dolog feltételeznünk az *ősaczél* kezelőjéről, hogy csak egyik oldalát használta s meg ne próbálta volna, mennyire alkalmas a csiholásra a másik oldal is. Kétségtelenül megpróbálta s eddig eljutván, *már a mai kéttalpú aczél őstét fogta kezében.*

Mindenesetre és megdönthetetlenül bizonyosnak látszik, hogy *a fejlődés, a kialakulás másként nem történhetett.*

A ma ú. n. egytalpú aczélakat csak sok évszázad leforgása után hozhatta létre a már a vasat is feldolgozni tudó fejlett gondolkozású ember. Idő kellett ahhoz, míg egy olyan használati eszközt, mint a csiholó, valamely tárgy formája szerint készíteni megpróbálta s az évek számának sokasága telhetett el, míg azt a ma ismeretes formákra fejlesztette.

6. ábra.

Hihetetlen, hogy már az első csiholók a „*tűzokádó kígyók*“ formájára készültek volna.

A csiholó aczél *első szabályos* formája bizonyára megegyezett a *kőkori balta* alakjával, melyhez hasonló alakú csiholót ma is használ a *hódmezővásárhelyi nép.*

A csiholókat a szerint osztjuk csoportokra a következőkben, hogy csak azon *tulajdonságokat* vesszük tekintetbe, melyek kivétel nélkül *mindenesetre jellemzők.* S tárgyalásunkban az aczélak fejlődése sorrendjét követjük.

Az eddigiek szerint tehát vannak *egy- és kéttalpú aczélak.*

A *kéttalpúak* lehetnek *szabályosak* és *szabálytalanok.*

A *szabálytalanokhoz* sorozzuk mindazokat, melyek a *kőbaltáénál kezdetlegesebb, tökéletlenebb formájúak.*

Szabályosoknak nevezzük azokat, melyek *egy vagy több vonal irányában szimmetrikusak.*

A *szabályos kéttalpúak* lehetnek *hegyesek, nemhegyesek* és *vonalasak.*

A *nemhegyesek* lehetnek *egyik végükön, mindkét végükön tompák, vagy kerekék. Közepükön domborúk, egyik vagy mindkét oldalt völgyeltek, végén vagy közepén lyukasak.* A jellegzetesebb formákat a 2. és 3. ábrák mutatják be.

A *hegyes kéttalpúak* lehetnek *egyik, vagy mindkét végükön hegyesek.* (4. ábra.)

Ezek kivétel nélkül mindig átlukasztottak, a mi kétségtelenül bizonyítja e csoport fiatalabb voltát. A nép högyös aczélak nevezi az e csoportba tartozókat.

A vonalas kéttalpú aczélak közepükön meghajlított aczélpálczikák. A hódmezővásárhelyi nép nyelvén: kétágú aczél. (5. ábra.)

Ez az a forma, mely az aczél életében a delet jelenti. Ebből jöttek létre az egytalpúak.

Az egytalpúak vagy egyik végükön, vagy mindkét végükön behajlítottak. (6. ábra.) Úgy az egy, mint mind a két végén behajlítottat a cigány cigányaczélnak, a kovács és lakatos — a bé betűről — béaczélnak, bogáraczélnak, a nép hajtott, hajlított aczélnak hívja.

Kiss Lajos.

LEGÉNYBIRÓSÁGOK A KÖRMÖCZBÁNYÁT KÖRNYEZŐ NÉMET FALVAKBAN.

A Körmöczbánya szab. kir. főbányaváros körül levő ősi német telepek lakosai foglalkozásra nézve bányászok és földmívelők. Ezen falvakban divó intézményt, az ú. n. *legénybiróságot* figyeltem meg, miről az alábbiakban óhajtok beszámolni. A biróságok eredetéről, bár ez irányban is folytattam kutatásokat, az írott alapszabályokon kívül, írásbeli feljegyzéseket nem találtam, így csak a nemzedékről-nemzedékre szájhagyományilag átörökölt adatokkal kellett beérnem, melyeket az illető községek legénybiráinak tollbamondása után jegyeztem fel.

Hazánk különböző részein az ifjúság más-más módon társul és mulat. Ilyen társulatok a fonók, a kalákák, estéli összejövetelek, melyek az ifjúságot tömörítik és együtt tartják mindaddig, míg a legények nem nősülnek vagy katonáknak nem mennek. A fenti társaságok azonban szoros alapszabályokhoz nincsenek kötve.

Más szervezet és bizonyos hagyományos alapszabályok fűzik együvé a kör-mőczvidéki legénybiróságokat (Burschenrichterschaft, Zunft), a minők máig is fennállanak Barskapronczán, Jánoshegyen, Kunosvágásán, Jánosréten és Kékellőn, a hol személyesen eljártam és szokásaikat egyenkint lejegyeztem. Két községben (János-hegy, Kunosvágása) az írott alapszabályokat is megkaptam; a többiekben a legények jogai és kötelességei csak szájhagyományilag továbbítatnak.

A fentnevezett községekben, Barskaproncza kivételével, máig is túlnyomólag bányászok laknak, de hajdan ezek is bányászok lehettek, mert a községben elhagyott bányák nyomai máig is találhatók. Hogy a legénybiróságok máig is fennállanak, véleményem szerint annak köszönhető, hogy a németek ősi szokásaikhoz görcsösen ragaszkodnak és ősiciktől örökölt hagyományaitak tiszteletben szeretik tartani.

A legényczéh a 15. életévüket betöltött legényektől kezdve kb. 25. életévükig terjedő nőtlenekből alakul. Barskapronczán a belépés kötelező, a többi községekben önkéntes. A társulat révén bizonyos kötelezettségek hárulnak a lányokra

is, bár azok külön egyesületet (társaságot) nem alkotnak. Szerepük a legénybiróságokkal mégis kapcsolatos és így mondhatni, hogy a legénybiróságokkal szemben mintegy hozzátartozó viszonyban vannak. Ilyen kötelességük a legényczimer (*Pritsch, Gerechtigkeít*), az áldozati gyertyák és egyéb templomi jelvények felbokrétázása, a legényczimerek hordása, valamint az egyes ünnepélyeken való pénzbeli hozzájárulás. Az így befolyt összegek szaporítják a legénybiróságok jövedelmét.

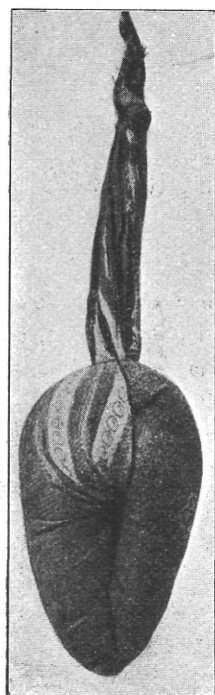
A legénybiróságok közös vonásai: 1. A jelvények (*Pritsch, Gerechtigkeít*), mely vagy közönséges vagy feldíszített, azaz faragványokkal ékített színes *ferula*, mely minden községben más-más. Barskapronczán azonban a hívogató jegy csak zsebkendőből készült csülökforma (*Zachen = Zeichen*). (l. 1. á.) 2. Az írott alapszabályok (Jánoshegy, Kunosvágása). 3. A legényavatás. 4. A legénybiróságok tisztviselőinek választása. 5. A faluzás egyes napokon. 6. A templomi segédkezés (ministrálás).

Eme szokások gyakorlása azonban minden faluban más.

Általában véve e legénybiróságok mégis bizonyos alkotmányos rendszerre vannak építve, kinek-kinek meg lévén szabva kötelességszerű teendője, a közlegényeknek szigorú alárendeltsége a tisztviselők hatásköre alá és viszont ezeknek szigorúan megszabott jogai. Ilyen automatikus szervezetük mellett mégis alá vannak rendelve a községi előljáróknak, kiknek évente bemutatják az újonnan választott tisztviselőkart. Egyébként az előljáróság az előforduló vitás esetekben is dönt.

A fentiekben általános vonásokban vázoltam a legénybiróságok szervezetét és áttérek az egyes községek legénybiróságainak részletes leírására, kezdvén Barskapronczán, mely úgy látszik legtovább tartotta meg eredetiségét.

Barskaproncza Körmöczbányától mintegy egy órányi járásra nyugatra fekvő, kb. 2000 lelket számláló kisközség. A község északról délre nyíló hosszú völgyben fekszik, kocsival alig közelíthető meg. A völgyet sebes hegyi patak szeli, melynek mindkét partján — egymástól meglehetősen távolságban — vannak a részint fából, részint kőből épült, szalmafedeles házak. A házak közt jól ápolt gyümölcsös és zöldséges kertek.

1. ábra
Hívogatójegy
Barskapronczáról.

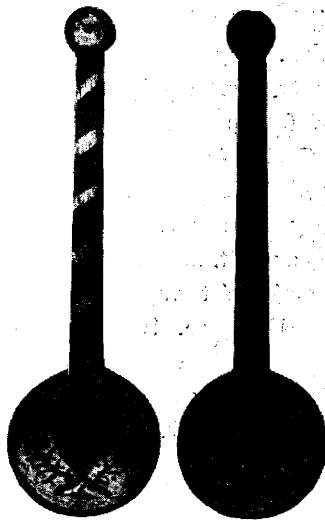
E község legénybirósága a többi községek legénybiróságaitól némileg eltér. Itt minden 15. életévét betöltött legény *köteles* belépni a legénybiróság kötelékébe. A belépő új tagot felavatják. Négy tisztviselőt választanak, ú. m. legénybirót (*Burschenrichter*), Irtenmeister (pénztárost), *Pritschenmeister* (szertárost) és *Tanzmeister* (zigánybirót), még pedig egy-egy évre. Gyűléseikre a legénységet legényhívogató jellel (*Zachen = Zeichen*) hívják meg, mely, mint említettem, zsebkendőből furfangosan készült csülökforma. Több táncmulatságot rendeznek évente. Bizonyos robotmunkát végeznek a papnak (hernyózás, fűkaszalás). Egyes ünnepeken (karácsonykor, áldozó csütörtök, úrnapkor) a templom belsejét vagy környékét fákkal díszítik. Tagsági díjukat (2 K), farsang utáni vasárnapon fizetik le. Jelvé-

nyük a ferula (*Pritsch*), melynek tengelye nemzetiszínű sávokkal díszített. A korong egyik lapján a magyar czím r, a másikon pedig gallyak közé foglalt piros szív. (l. 2. ábra.)

1. *Legényavatás és tisztviselőválasztás.* Minden 15. évét betöltött legénynek kötelessége a legénybiróság kötelékébe felvételni magát. A fiút (*Knabe*), kit legénynyé (*Knecht*) akarnak avatni, erről közvetve értesítik, miért is az avatás napján (vasárnap) bujdosik, úgy hogy gyakran a határban, de közel a korcsmához, kell őt felkutatni és a kiküldött 3—4 legénynek ugyancsak fáradságába kerül, míg a deliquenst a korcsmában teljes számmal megjelent legénység elé vihetik. A beszállított legényt ujjongással fogadják, mire a „Gelobt sei Jesus Christus“ üdvözléssel belépett ujoncznak a legénybíró „in Ewigkeit! Amen“-nel felel és helyéből felállva a következő avató beszédet intézi hozzá (Täglicher Wunsch):

„Weil wir ja wissen, dass wir Niemanden schuldig sind zu danken, als Gott dem Allmächtigen für seine grosse Gnade und Barmherzigkeit, dass er uns hat lassen leben bis heutigen, gegenwärtigen Sonntag.

Gott gibt und hilft, dass wir noch mehrere Jahreszeiten erleben und überleben könnten, mit viel besserem Frieden und Einigkeit. Der getreue Gott möcht alles Übel von uns abwenden und alles Liebe und Gute uns schenken, was wir von Ihnen möchten bitten und begehren; möcht es sein Haussegen oder Feldsegen, so dass wir dadurch erhalten werden können. Gott gibt und hilft, dass wir unsere sündigen Leiber könnten speisen und bedecken und von unserer mühseligen harten Arbeit den Armen mittheilen könnten, Kirch' und Schule bauen, Waisen und Wittwen zu unterstützen. Und wenn wir einmal abgefordert werden von der mühseligen Welt, so dass wir nicht möchten irr' gehen, sondern könnten eingehen alle in's Gesamt mit Gott dem Vater, mit Gott dem Sohn und mit Gott dem heiligen Geist in die himmlisch Freud' und Seligkeit! Amen.“¹

2. ábra.
Ferula Barskapronczáról.

E felavató beszéd után egy liter pálinkát öntenek ki az asztalra, melybe minden legény bemártja tenyerét és nedves tenyerével bepacskolja a legény tarkóját, a mivel legénynyé avattatik. Ezért belépő díjképen 10 fillért és egy liter pálinkát tartozik fizetni.

2. *A tisztviselő választás.* Október hó utolsó két vasárnapján, vagy november első vasárnapján történik évenként a tisztviselők választása, mely következőleg folyik le: A régi tisztviselők a teremben maradnak, a többi legények pedig kimennek, hol két pártra oszolva, két időleges választási elnököt szemelnek ki, a kiknek köte-

¹ Ezt a felavató beszédet mindenkinek tudni kell még felavatás előtt. A ki meg nem tanulta, 20 fillér büntetést fizet és köteles utólag tanulni.

lessége a kandidálás. Ha a választandók személyeiben mindkét párt megegyezett, bevonulnak a terembe, tudomásul hozzák határozatukat a régi tisztviselőknek, mire ezek helyüket az új tisztviselőknek rögtön átengedik. A tisztviselők az asztalfőn ülnek.

Ha a régi tisztviselőkkel meg vannak elégedve, akkor rendszeren ezeket választják meg újra; ha csak valamely okból, pl. nősülés, berukkolás vagy önkéntes lemondás által ezt a tisztséget a régiek többé meg nem tarthatják, vagy megtartani vonakodnak.

Legénybíró és más tisztviselő csak az lehet, a ki jó erkölcsű és írni-olvasni is tud. A megválasztottak aztán áldomást tartoznak fizetni.

A tisztviselők teendői: A legénybíró számon tartja a legénységet. Névsort készít a szolgálati évek sorrendjében. Ezt egy ív papiroson magánál őrzi. Ez ívre jegyzi be a beállott változásokat is (belépés, kilépés, kiközösítés). Az *Irtenmeister*-nél szintén van ilyen névsor és a legénybíróval együtt számon tartja a tagsági díjakat, egyéb tartozásokat és büntetéspénzeket. A legénybíró összehívja a gyűléseket, mely célból a fentemlített *Zachent* (hivogatójelt) küldi a faluba, még pedig kettőt, mert a falu majdnem egy órajárásnyi hosszú: *Unterort* (alsó vég), *Mittelort* (közepe) és *Oberort* (felső vég). De csak két jegy jár úgy, hogy a legénybíró alsó és felső szomszédságában lakó egy-egy legénynek adja a jeleket, kiknek kötelességük ezt továbbítani a legközelebbi szomszédnak, az megint továbbítja, úgy hogy szombat estétől vasárnap estéig a jegyeknek végig kell járniok a falu összes legénységét. Az utolsók pedig vasárnap este beszolgáltatják a legénybírónak. A ki a továbbítást vagy a beszolgáltatást elmulasztja, vagy a jelt felbontatlanul nem szolgáltatja be, 10 fillér büntetést fizet.

A legénybírói illeti mindig az elsőség, legyen az táncmulatság, társas összejövetel (ő kezdi az ivást), vagy templomi segédkezés. Ő szabja meg az esetleges büntetéseket stb.

Az *Irtenmeister* a pénztárt tartja nyilván. Ő csinálja a költségvetést és gondoskodik a kiadások fedezéséről.

A táncmester (czigánybíró) megrendeli a zenét, a bandát étellel, itallal látja el. Ő szedi be a belépődíjakat és ügyel a táncmulatság rendes lefolyására. A parancsolt nótáknál előforduló vitás kérdéseket ő intézi el.

A *Pritschenmeister* (szertáros) a táncmulatság előtt — előbb a legénybírótól engedelmet kérve — felfüggeszti a mestergerenda közepére a legénycímert (*Pritsch*) s ezzel megadja a jelt a tánc megkezdésére. Ugyancsak ő neki szabad este a lámpát meggyújtania, minek megtörténte után jó estét kíván. Ezt elfelejteni nem szabad, különben büntetést fizet. Ő méri ki a ferulával az előforduló testifenyítést is.

A bíróválasztás után eső első adventi vasárnapon az új tisztviselők, kísérve a legénységtől, bemutatkoznak a falu előljáróságának a bíró házában (közsgháza nincs). Ez az új tisztviselők első hivatalos ténykedése. A bemutatkozás után az előljárók előbb a tisztviselőkkel, aztán a többi legényekkel kezét fogva, tudomásul veszik az új választást, azután beszédet intéznek hozzájuk és megfogadtatják, hogy a nyert utasításokat hiven fogják megtartani. Ezután a gyülekezetre, mely a legénybíró házában történik, már jeggyel hivatik meg a legénység. Ez az első gyűlés.

A második gyűlés karácsony előtti vasárnapra esik, ekkor választják azokat a legényeket, kik a templom feldíszítésére szükséges karácsonyfák vágását végzik. Ekkor minden legény köteles megjelenni, mert névsort olvasnak és a ki távol van, 10 fillér büntetést fizet.

Az új tisztviselőkar karácsony éjjel a misén minisztrál e czélra készült kékpasztós, magyarszabású öltönyben, piros övvel. Ez különben minden hivatalos egyházi ténykedés díszöltönye.¹

A harmadik hivatalos gyűlés vízkeresztkor van, a mikor már a farsangi táncmulatságok sorrendjét állapítják meg.

Farsang utólján két táncmulatságot tartanak, az ú. n. előkészítő táncmulatságot (*Bestellungstanz*), melyeknek jövedelme a farsangvégi mulatság egy részét fedezi. Farsang végén három napig tartó táncmulatság van, faluzással kapcsolatban. Farsang vasárnap, veesernye után, kezdődik a táncz a korcsmában; itt már a legények művirágos bokrétás kalappal jelennek meg. A bokrétákról a falu lányai gondoskodnak. Hétfőn és kedden reggel, egyenes mogyorófpálczával felfegyverkezve, pöre ingujjban, lajblisan, bokrétás kalappal gyülekeznek a korcsmában. Innen zeneszóval indulnak a faluba, m. p. házról-házra járva a farsangi tánczot (*Faschingstanz*). Mielőtt a házba bemennének, a legénybíró megkopogtatja a házajtó szemöldökfáját és a belépésre engedelmet kér. Erre a botokkal fejük felett hidat alkotva s a botokat kezeikben folyton váltogatva, háromszor tánczolnak ki és be a pitvarból a lakószobába; a harmadszori bemenet előtt a ház ura fatuskót vagy fejzőszámolyt rak a küszöb elé (belülről), melyet aztán egyenkint át kell ugrálniok. Azonban vigyázni kell, hogy e tuskót vagy zsámolyt ne érintsék, se lábbal, se bottal. A ki ez ellen vét, annak kívül kell maradnia és büntetést fizet. Ez után a ház fehéreselédjeivel tánczolnak egy-egy fordulatot (*Ertl*), mire étellel-itallal kínálgatják és a nagybögöbe is kerül néhány fillér. Ez így foly kedden is, a falu másik felében. Hétfőn és kedden este aztán már a lányok, asszonyok, gyermekek várják a korcsmában a hazatérő faluzókat és foly a táncz reggelig, illetve kedden pont éjfélig, mikor a falu bírája — harangszóra — megüti a mestergerendát és „*Feierabendet*“ kiáltva, elnémul a zene és táncz és a nép nyugovóra tér. A bögöbe gyűlt pénzt a korcsmába érve számon veszik.

E helyt még a táncmulatságok kezdetéről kell néhány adatot elmondanom. A legények körbe állnak. A legénybíró kezében telt palaczk van. A megadott jelre a zene lassú tempós dalba kezd és az egész kör jobbról bal felé csoszogva, a legények a zene ritmusára tapsolnak, mindaddig, míg a legénybíró megint a zene elé kerül, mire a zene egy taktussal befejezi a nótát és a legénybíró „*Helf Gott!*“ köszöntéssel egy kortyot iszik, mire a zene tust húz. Erre a palaczkot átadja az *Irtenmeisternek*, ez a kör megkerülésével a *Pritschmeisternek*, ez meg a *Tanzmeisternek* és az után még egy-két legénynek, mire e szóló táncz (*Platschtanz*) befejeződik. Ezt követi aztán a páros táncz, mely polkábból és csárdásból áll. Meg kell jegyezmem, hogy a kapronczaiak ügyetlen tánczosok. Igen lomhán mozognak és tánczuk inkább csoszogásnak mondható, minden ritmus

¹ L. Bars vármegye monografiája, kapronczai viseletkép.

nélkül. A ki huzatni akar, az előbb a bögöbe dob tetszésszerinti összeget. A csárdást jobbra, majd balra pergő módra forogva járják.

Hamvazó szerda utáni vasárnap (előbb hamvazó szerdán) van a számadás és a tagsági díjak behajtása. Ekkor kéri számon az év alatt előforduló büntetési pénzeket is. Ennek neve: *Irtentmachen*. Ekkor állapítják meg a költségvetést, és a tisztviselők beszámolnak sáfarkodásaikról. E gyűlésre is jeggyel hívatnak össze a legények és névsort olvasnak. A ki nincs jelen, büntetést fizet. A bört ideje alatt nincs több összejövétel husvét vasárnapjáig, a mikor a hétfői locsolást állapítják meg.

Husvét hétfőjén d. u. a vecsernye után a legénység ismét összejön a korcsmában, honnan a faluba indulnak locsolni. A lányok természetesen elbujnak, de kikutatják őket és előbb a pataknál vizeskannákkal öntik őket nyakon, aztán szagos vízzel öntözik. A lányok e megtiszteltetést pénzzel váltják meg. A befolyt összegből az esteli összejövétel költségeit fedezik. Husvét utáni első vagy második vasárnapon ismét van gyűlés, melynek egyedüli célja a pap kertjének fát tisztogatni (lehernyózni). E gyűlésre is jellel hívogatják a legényeket és így a megjelenés kötelező. Elmaradás büntetéssel jár.

Május elseje utáni szombat este a legények a lányok háza elé, aztán a paplak, iskola, bíró háza elé nyirfákat ültetnek (májusfa). A lányok a megtiszteltetést 40 fillérrel váltják meg.

Áldozó esütörtök előtti vasárnapi gyűlés a templom és kápolnáknak, szent képek elé ültetendő nyirfák ügyét tárgyalja, valamint a pünkösdi hétfői táncmulatság rendezését is.

Pünkösdi hétfőjén táncmulatságot tartanak.

Úrnapkor ismét nyirfákat ültetnek a fenti helyekre és ünnepi ruhában vesznek részt az ú. n. *Amtsknechtek* a körmenetben is.

Június végén a legények kötelesek a papnak egy napig füvet kaszálni és 2 koronát lefizetni.

Július elején van búcsújárás (*Ablasz*), mely alkalommal (július első vasárnapján) a körülfekvő községek proceszzióval jönnek Kapronczára. Ezek tiszteletére a falu legénysége táncmulatságot rendez, de maguk a falubeliek csak elvétve vesznek benne részt nappal. Csak, ha a más falubeliek hazatávoznak, tánczol a falubeli ifjúság, de még a vének is. E nap ritkán mulik el verekedés nélkül. E napon is felteszik a Pritschet.

Ez után szünetel minden mulatság és rendes összejövétel egészen szeptember végéig, mikor a rekruták számára, illetve tiszteletére van táncmulatság.

A bíróválasztás után, Márton nap utáni vasárnap (nov. 11.) van a „Kirchweih“, mely alkalommal az új legénybírótság először vesz részt hivatalosan a táncmulatságon.

Még szólnom kell a legényzimer rendeltetéséről. Már fent említém, hogy felaggatása jeladás a tánc megkezdésére, de szolgál ez még büntető eszközzel is. Ha a legény valamely vétséget követ el, mely a legénység tisztességével ellenkezik, legyen az bármikor, még a táncmulatságon is, akkor egy szűkebbkörű bizottság ítéletet hoz az illetőre és egy legközelebbi gyűlésen az exekució az illetőn nyilvánosan végrehajtatik. Az exekuciót — a legényt deresre fektetik — a

Pritschmeister hajtja végre, a legénybíró és tisztársai jelenlétében és parancsára. Az elítéltet a Pritsch lapos oldalával ütik meg néhányszor. E büntetés, mely táncmulatság alkalmával történik, gyászinduló kíséretében, erkölcsi megszégyenítés számba megy.

Egy ősrégi szokás dívik még itt is, az ú. n. „*in die Frei gehen*“ (lányokkal való elhálás), mely azonban adventben és nagy böjtben szünetel. A hajadonok a szénapadláson, különváltan a szülőktől, hálnak. Minden legény szeretőt tart, kihez aztán éjjelenként eljár. (E szokás ellen való küzdelemről lásd „*Ethnographia*“ 1905. évi XVI. évfolyam, Új folyam I. 374. oldal.)

Ennek daczára csak nagyon elvétve fordul elő, hogy egy-egy leány elbukjék. Ha azonban ez megtörténik, úgy az illető legényt, a ki a lányt megejtette, a legénybírósg kötelékéből kiközösítik, a leánynak pedig szigorúan tilos a leányok közé menni vagy táncmulatságon résztvenni.¹ Megbélyegzésül hajfonatját levágják és kendővel kötik le fejét. A legénynek erkölcsi kötelessége a leányt nőül venni, a mi rendesen be is következik.

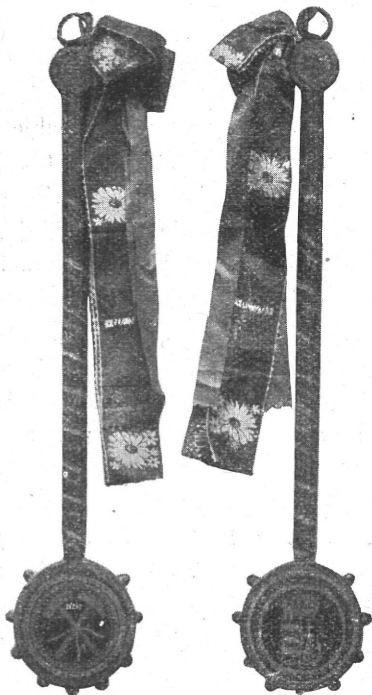
Jánoshegy Körmöczbányától északra, dombvölgyös vidéken, a Budapest—Ruttká felé vezető vonal mentén körülbelül 1000 méter magasságban, szétszórtaan fekvő, alig 600 lelket számláló bányászlakta német község. Itt a legénybírósg tagjai szintén a 15. életévüket betöltött ifjak, azonban a belépés itt már nem kötelező.

Szervezete alapszabályokon alapuló, melyeket alább fogok leközölni. A legénybírósg itt három tagból álló tisztikart választ, ú. m. a *Burschenrichtert* vagy *Alt knechtet* (legénybíró), *Pritschmeister*t (szertáros) és a *Tanzmeister*t (czigánybíró). Jelvényük egy korongos ferula, melynek korongját a bányászélet egyes momentumai, faragott alakok díszítik. A ferula egyik lapján a bányászjel (Schlägel und Hammer), másik felén a magyar czimer. Felső, kisebb korongja forogható szerkezetű, felakasztásra alkalmas kapocsos. (I. 3. á.) Társas összejöveteleket és táncmulatságokat tartanak. A templomban a kiszemelt „*Aufwarterek*“ (ministránsok) segédkeznek. A tisztviselők itt is évente választatnak, még pedig Boldogasszony fogantatásakor (december 8). A tisztviselőket, a belépés sorrendjében, mindig a legfiatalabbak kandidálják és választják szótöbbséggel. Ha egy-egy tisztségre többet kandidálnak, sorshúzással döntenek el az eredményt. Tisztviselőt azonban a belépés rangsora szerint a legidősebbekből kell választani. Egy-egy tisztviselő tisztjét éveken át is megtartja, ha bírja a többiek bizalmát. Ha azonban a legénybíró maga esik ki valami ok miatt, akkor mintegy előléptetés czimén rendesen a czigánybíróvá választják legénybíróvá, a Pritschmeister Tanzmeisternek lép elő és az így megüresedett Pritschmeister-állást töltik be választás útján. Ha mind a három kiesik és új választást foganatosítanak, a rangsorhoz szigorúan ragaszkodnak. A jánoshegyi választás nem egészen automatikus, a mennyiben az a községi eljáróság jelenlétében, a bíró házában folyik le.

Választás után a községi eljáróság maga elé hivatja az új tisztviselőket. Kioktatja őket, miként járjanak el tisztségükben és figyelmezteti, hogy túlszigorú

¹ Ezen intézkedés a közlendő összes legénybírósgoknál megvan.

büntetéseket ne alkalmazzanak. Eközben szolgálati évük szerint felállnak a többi legények is, kikkel az előljáróság kezét fog. A legfiatalabbak előre sietnek a korcsmába, hol az érkező tisztviselőket bevárják és rangfokozat szerint előbb a legénybirót, aztán a cigánybirót és végül a Pritschmeisterert vállaikra emelve megéltjenzik.

3. ábra. Ferula Jánoshegyről.

Ezután asztalhoz ülnek. Az asztal fejére kerül a legénybiró, jobb keze felől a másik két tisztviselő, balkeze felől a legrégebb tagok; aztán a szolgálati évek számához képest az *Aufwarterek* fele-fele részben jobbra és balra az asztal mindkét részén foglalnak helyet. Végül fele-fele részben a legfiatalabbak és leghátul az újonnan belépők.

Elhelyezkedés után felhangzik a „Heiliges Liedel“, mely következőképp hangzik :

1. Wir sitzen so fröhlich beisammen,
Wir haben einander so lieb.
Wir reichen einander die Hände
Und wenn's uns nur immer so blieb.
2. Und weil es nicht immer kann so bleiben,
Und wegen dem Wechsel der Zeit.
Der Krieg muss den Unfried vertreiben
Und im Krieg wird keiner nicht verschont.
3. Bald kommen die stolzen Franzosen daher,
Und wir Deutschen, wir fürchten uns nicht.
Wir stehen so fest, als wie die Mauer
Und legen die Waffen nicht nieder.

4. Wir legen die Waffen nicht nieder,
In's Deutschland ist alles in der Ruh'.
Die Franzosen die müssen reterieren
Aus Italien ohne Strumpf u. ohne Schuh'.
5. Oh! Kodl, du Schustergeselle.
Du sitztest so fest auf deinen Tron.
In's Mailand warst du schnell gewesen,
Aus Amerjen (?) bekommst du dein Lohn.¹

Az első összejeövetelnél az új tisztviselők áldomást fizetnek, melynek értéke körülbelül három korona itálban.

Ezen alkalommal van a legényavatás is, de ez minden különös ceremónia nélkül folyik le, a mennyiben a belépni kívánó legény leemelt kalappal jelentkezik a legénybirónál, mondván: „Ich bitt' um Erlaubniss Altknecht, ich kauf mich heut

¹ Igen furcsa, hogy németjeink talán a Napoleoni háborúból fenmaradt dalt énekelnek. Úgy látszik katonadalból fajult nóta lehet. Eredetét nem tudják.

ein!“ Erre 56 fillér belépődíjat fizet le és a legénybíró bejegyzí a legényekrói vezetett listába, mire a legutolsó helyre szabad leülnie. Ezen naptól fogva kötelezi magát a szervezet alapszabályainak és szokásainak alávetni és kereshet szeretót is.

Az áldomásívást a legénybíró kezdi. Ez a kiürített és általa újból megtöltött poharat (közös pohárból isznak) a táncmesternek „Gott gesegn's!“ szavakkal és kézzszorítással adja, ki ugyanígy a Pritschmeisternek továbbítja.

Ha már mindhárman ittak, a többiek folytatják. Erre a legénybíró megengedi, hogy rágyúthassanak. Előbb nem szabad dohányozni. A ki e tilalom ellen vét, az 8 fillér büntetést fizet. (A büntetés a régi négykrajczárosok idejéből származik.)

Ivásközben a legénybíró a tányér alatt levő írott alapszabályokat, „*Knechtregel und Ordnung*“-ot veszi elő és odanyújtja az asztal alatt a Pritschmeisternek, ki hirtelen feláll és olvasni kezdi a 13 pontot, mely így szól:

1. Zu Weinachten und zu Ostern gebührt es sich, dass ein Jeder in der Zunft erscheinen muss; kommt er nicht, so bittet man den Herrn Richter um das Mittelzeichen, nach welcher Jeder gehorsam parieren muss.

2. Ist die Pflicht, dass wenn Ordnung gemacht wird, dass die Ältesten zuerst einen Schluss ausmachen müssen und dann hernach den Jungen vortragen. Nach der Abdankung der vorigen Vorgesetzten, können sie aber nicht gleich werden, so übergibt man es dem Ehrbaren Recht und wie sie es beschliessen, so bleibt es recht.

3. Nach diesem aber, wenn die Vorgesetzten einen Tanz anstellen, oder etwas vorfällt, oder wenn auch die Vorgesetzten zu einer Zusammenkunft bestellen und wollt nicht kommen, so ist die Strafe sofort ausgemacht.

4. Wenn ein grosses Aushalten ist auf 2—3 Tage und man nimmt von den Mittelburschen zwischen, so ist ihnen die halbe Irten geschenkt; ist aber nur auf einen Tag oder Abend, so geht es den Anderen gleich.

5. Müsst Ihr Euch dehmütigen in eurem Herzen und nicht stuzköpfig sein, damit kein Zank und Streit vorkommt.

6. Es darf sich keiner unterstehen, den Ältesten in der Kirche vorauszusetzen, oder beim Opfer vorauszugehen, denn es weiss ein jeder, in welcher Klasse er sein soll.

7. Wann einer sich untersteht in ein Haus zu gehen und über die Zeit ausbleibt, oder unangemeldet von den Kameraden weggeht, oder sich verschliessen oder verleugnen lässt, wird streng bestraft.

8. Wann Ihr eurem Vorgesetzten nicht gehorsam seit, oder die Strafe nicht annehmen wollet, so ist es ihnen erlaubt vor's Recht zu kommen, damit sie es bestätigen werden.

9. Ist es Euch wohlbewusst, dass wenn die Vorgesetzten ihre Regel nicht thun, so sind sie doppelt höher in der Strafe, als die Anderen.

10. Wird Euch wegen der Protestation der Aufwärter, dass Euch ein jeder zufrieden sein muss; man kann nicht wegen Schönheit oder Reichtum, sondern wenn man sich verlassen kann und von der Arbeit frei ist. Es ist auch Recht, dass sich keiner von den Ältesten sekieren lässt, weil durch sie die grösste Freiheit herkommt.

11. Wird Euch aufgetragen, dass man die Jungen soll lassen abdingen und bis auf die Zeit etliche d'reinkommen, sie werden nicht umsonst ihren Dienst und Titel tragen, sondern nach alten Gebrauch abdingen.

12. Will ich Euch vortragen, dass Ihr Euch nicht unterstehen werdet einer den andern zu vexieren wegen den Eltern, wegen Natur oder Mundstück; wenn so etwas vorkommt, so zeigt man es den Vorgesetzten an, die werden es nach Billigkeit bestrafen.

13. Und letzter Auftrag ist dieser, dass sich keiner unterstehen soll von der ersten Klasse in die sich einzumischen, schändliches antun, oder in die Ehre zu greifen; die werden streng bestraft, denn man muss die Gebote des Herrn beobachten. Wie möcht es

Euch dünken in euerem Herzen, wenn Ihr werdet 8—10 Jahre die Knechtschaft ausführen und Euch darnach von Jungen heute oder morgen Grobheit antun lassen. Die Jungen müssen viel Krumpfes gerade sein lassen, denn er muss sich denken, es wird auch an mich die Reihe kommen.“

(Az alapszabályokat a falu bírása láttamozza.)

Ezen alapszabályok olvasásakor a legfiatalabbak kalaplevéve felállanak. A ki ezt elmulasztja, ugyancsak 8 fillér büntetést fizet, felolvasás után.

A felolvasónak ügyelnie kell, hogy hibát ne ejtsen, mert 16 fillér büntetést fizet. És valahány hibát ejt, annyiszor fizeti a hatványon a büntetés alapösszegét. A hibákat a legénybíró tartja számon. Persze soha sincs rá eset, hogy hibát ne találjon.

A felolvasás közben inni a fiataloknak nem szabad. Ha a pohar hozzájuk érkezett is, azt a szomszédnak, a szokásos kézszerítés mellett, továbbítania kell. A ki ezek ellen vét, büntetést fizet. (Ez a szabály éneklés közben is fennáll.)

Ilyenkor szivarozni is tilos. A ki ellene vét, büntetést fizet. Megjegyzendő, hogy egy ugyanazon estén elkövetett több hibáért járó büntetések az alapszabályok szerint a hatványon szedetnek be.

Ha a szertáros végigolvasta az alapszabályokat, azokat szépen behajtva átnyújtja a legénybírónak. Ha ezt elfelejt, 16 fillér büntetést fizet. De fizet azért is 16 fillért, mert megtisztelték a felolvasással. Egy szóval minden megtisztelést meg kell váltani.

Ha az alapszabályok a legénybíróhoz visszakerültek, ez a legfiatalabbnak nyújtja át, hogy ő is olvassa fel. De mivel törvény, hogy annak még betekintenie sem szabad azokba, a felolvasást el nem vállalja, hanem odaadja a következőnek, illetve rangsorban az előttevalónak. Ha erről megfeledez, büntetést fizet. De fizet büntetést azért is, mert vonakodott felolvasni azokat. (8 fill.)

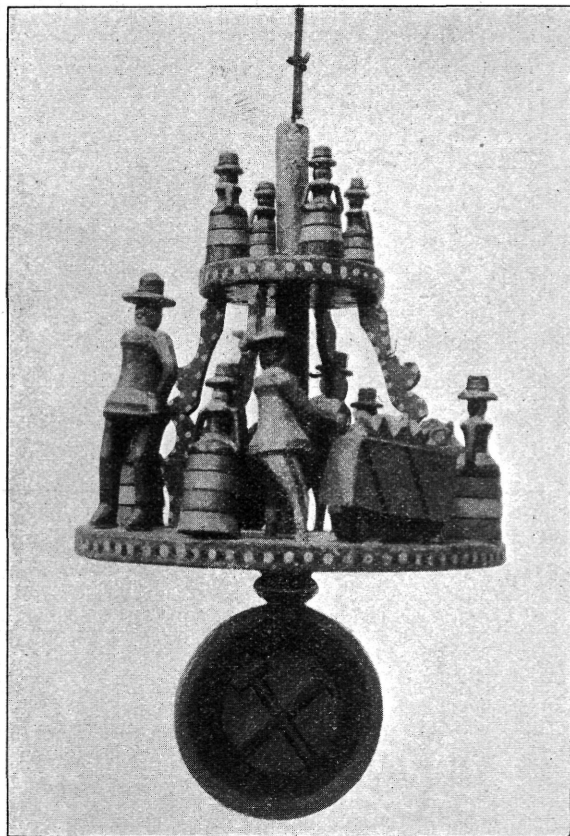
Felolvasás után a következő dalt éneklük :

1. Regina in den Garten ging, Sie flicket Blimelein. Sie flicket ab die schönsten, Die in dem Garten sein.	4. Für mich ist ja die Mauer gar nicht hoch, Die Schösslein gar nicht fest. Mit meinen schneeweissen Händelein Hab' ich mir's aufgemacht.
2. Regina dreht sich dreimal um, Sie glaubt sie ist allein; 'Weil sieht sie dort ein' Jüngling So hübsch, so zart, so fein.	5. Ach! Jüngling, geliebter Jüngling mein, Wie heisst dein Name dein? Mein Namen heisst Herr Jesu Krist, Herr Jesus bin ich's genannt.
3. Ach! Jüngling, geliebter Jüngling! Wie bist du's kommen 'rein? Die Mauer ist ja gar so hoch, Die Schösslein gar so fest.	6. Ach! Jungfrau, geliebte Jungfrau mein, Wie heisst dein Name dein? Mein Namen heisst Regina, Regina werd ich's genannt.

A dal éneklésekor szintén fel kell állniok a fiataloknak, különben büntetést fizetnek. Az öregebbek egyébként mindig találnak valamit, hogy a fiatalokat megbüntessék.

Büntetés jár még azért is, ha valaki a társaságban illetlen szót ejt ki. Az itt nevezett büntetések az ú. n. *einfache Strafen* (világi büntetések).

De vannak az ú. n. *Kirchenstrafen* (templomi büntetések) is. Ezek akkor fizetendők, ha a funkcionálók a templomban valamit elvétenek. Pl. az illető nem térdel le, vagy áll fel a többivel egyszerre, elneveti magát stb.

4. ábra. Legényzimer Jánoshegyről.

Az Aufwarterek száma 6, kik vasárnapokon, de okvetlenül minden nevezetes ünnep alkalmával ministrálnak.

Körmenetkor gyertyákat, jelvényeket hordanak. A templomban felcsokrozott áldozati gyertyát tartanak. A bokrétáról, valamint a kabátjuk baloldalán lelógó körülbelül egy méter hosszú, háromsalangos pántlikákról a falu leányai gondoskodnak. A csokrok alapvirága a rozsmaring, télen mű-, nyáron élővirággal vegyesen. A segédkezés napján 16 fillért fizetnek az Aufwarterek.

Ezen alkalomra bányászruhában jelennek meg, mely fehér bányászskabátból (*Kittel*, *Hajerkittel*), a bőrlebernyegből (*Arschfleck*), fekete nadrágból és csizmából

áll. A lebernyeg övvel van ellátva, melynek kapcsán a bányászjelvény van. A baloldali szalagszokor virágvasárnapon kék, a többi napokon piros.

A legénybíró tartja számon a legényeket a gyűléseken (*Aushalten*), kiszabja és behajtja a büntetéseket, ügyel a legénység magaviseletére és a táncmulatságoknál követendő rendre.

A Pritschenmeister őrzi, illetve kezeli a legényczimert (*Gerechtigkeit*), (l. 4. á.) a Ker. Szt.-János búcsúján ő akasztja fel azt a mestergerendára a táncteremben és a tánc befejeztével leveszi. Ha a czimer lent van, tovább táncolni nem szabad.

A Tanzmeister (czigánybíró) megrendeli, ellátja, kifizeti a zenészeket.¹ Táncmulatságokon ő szedi be a tagdíjakat és ügyel a táncz rendes menetére. A tisztviselők egyszersmind Aufwarterek is.

Három rendes gyűlést tartanak. Ugyanannyi táncmulatságot is. A gyűléseket Vízkereszt-, Keresztelő Szt. János- és Kisasszony nap előtti, a táncmulatságokat pedig ezek utáni vasárnapokon tartják meg.

A táncmulatságok közt a Keresztelő Szt. János-búcsúján tartott táncmulatság jár különösebb ceremóniával. Ekkor koszorúzzák meg a legényczimert a falu leányai. Ez az „*Ankleiden*“ a legidősebb leány házában folyik le, hová a többiek gyülekeznek. A díszítés költségeit a lányok közösen fedezik sajátjukból. A legényczimer díszítése már szombaton este kezdődik és vasárnap nyer befejezést. Vasárnap délután a legények érte mennek; édes pálinkával becsülik meg a lányokat.

A legényczimert a két legifjabb lány viszi énekszóval és zenekisérettel a korcsmába. Utánuk megy az egybegyűlt leány- és legénysereg. A táncz helyiségbe érve, a Pritschmeister veszi át a czimert és a legénybírótól engedelmet kérve, (*Mit Verlaub!*) levett kalappal felfüggeszti azt.

Ennek megtörténte után a Pritschmeister a czimert vivő mindkét leánnyal egyszerre három rövid tánczot jár. E megtiszteltetésért ő köteles a lányokat megvendégtetni — édes pálinkával. (Jelenlegi értéke 3 korona.) Ez egyszersmind jeladás a táncz megkezdéséhez.

Más táncmulatság alkalmával előbb beszedik a tagdíjakat és csak azután kezdődik a táncz. A zenészek a legénységtől 6 koronát kapnak. Ezért három tánczot kell játszaniuk. Ennek befejezte után a legénységnek minden harmadik táncz után 20 fillért kell fizetnie (egyenkint). Az a legény, a ki csak egy tánczot is járt egész éjjel, ezzel arra kötelezi magát, hogy a 20 fillért mindannyiszor fogja fizetni, valahányszor a többi. Ezt a legénybíró és a czigánybíró tartja számon. A ki azonban bele se fogott a tánczba, ez alól fel van mentve. Az alapszabályok 4. pontja szerint a táncmulatságokon oly legények is vehetnek részt, kik nem tagjai a legénybírósnak. Ezek többnapos mulatság alkalmával a költség felét, egynaposan pedig az egészet fizetik. A befolyt díjakkól fedezik aztán a mulatság költségeit, ha ez kevés, a büntetésekből (*Straftreiben*) pótolják.

Egyéb szokások mellett kötelező a faluzás. Az első a vízkeresztli látogatás. E napon a legények a korcsmában gyűlnek össze és innen indulnak el házról-házra járva énekelni:

¹ A zene a helybeliekből kerül ki.

Kint

Drei König aus Morgenland kommen gezogen,
 Sie kommen im schnellsten Eil.
 Als wären sie hurtig in Lüften geflogen,
 Gleich einem geflügelten Pfeil.
 Weil wir allsoweit,
 In so kurzer Zeit
 Gerennet zum ewigen Heil.

Bekopogtatva és a belépésre engedelmet nyerve, a szobában folytatják:

Wir kommen herein, ohne Spott,
 Einen guten Abend, das geb Euch Gott!
 Einen guten Abend, eine fröhliche Zeit.
 Was uns der Herr mit Fraiden geit.
 Mit Fraiden wollen wir heben an,
 Das Best', was wir gelernt han.

Als Jesus Kristus, das Kindlein zart,
 Von Gottes Gnaden geboren ward,
 Von einer Jungfrau rein,
 Da leucht ein Stern so fein.

Es leucht' ein Stern so wunderschön,
 Ihr lieben Herrn wo wollt Ihr hin?
 Nach Bethlehem steht unser Sinn.

— — — — —

Herodes sprach in seinem Trutz:
 Warum ist der Mittlere so schwarz?
 Es ist ein König aus Orient,
 Wo die Sonn' am heissesten brennt.

Kifelé indulva:

Was wünschen wir Euch zum neuen Jahr?
 Gott hilf, dass es Euch werde wahr;
 Dass Euch Gott wolle geben:
 Den lieben Gesund und Segen!
 Drum freut Euch ihr Christen all,
 Zu diesem neuen Jahr!

Az ének után megvendégelik a kántalókat és pénzzel váltják meg a megtiszteltetést.

A másik faluzás husvét hétfőjén van (*Baden*). Husvét vasárnapjáról hétfőre virradó éjszaka a koresmában gyülekeznek. Éjfél után két órakor kezdik meg a locsoló körmenetet. A három tisztviselőt kivéve, minden legény ép kannával tartozik megjelenni. Ezenkívül tartozik minden legény szagosvizű palaczkot is hozni. A kannák épségét a legénybíró vizsgálja felül. Ha aztán minden rendben van, elindulnak a lányok kamráiba.¹ A koresma közelében lakó lányoknál kezdik és folytatják, míg valamennyi lányt fel nem keresték. A Tanzmeister és a Pritschenmeister kihozzák a lányt és a legénybíró elé viszik, ki körül, szolgálati évek sze-

¹ A 15—16. évtől kezdődő lányok, elkülönítve a szülőktől, az ú. n. Kämmerchenben minden felügyelet nélkül kapnak szállást, illetve hálószobát, hol a szivők választottja látogatja meg éjnek idején.

rinti korban a többiek felállnak. Most mindegyik előbb kannájából, aztán vizes üvegéből locsolja meg az illető lányt. Ez első körjárat harangozásig tart délelőtt. Ha be nem végezheték, folytatják délután is, mert délután házról-házra járnak és felköszöntőt mondanak. Az elhangzott ének után a tisztviselők, menetközben felváltva előbb a legénybíró, azután a cigánybíró, végül a Pritschmeister mennek be köszönteni — persze ki-ki más házba, ha erre a házban engedelmet nyertek. Ezt a felköszöntőt pénzbeli jutalommal váltják meg a házbeliek. De megváltják a megtiszteltetést a lányok is külön-külön. E jövedelemből fedezik aztán az estéli összejövétel költségeit.

Husvét keddjén délután ismét gyülekeznek a koresmában és megtartják a vesszőzést (*Pritschen*). A tisztviselőkön kívül minden legény 6—8 nyilegyenes mogyoróvesszőt tartozik hozni. Pont délben kezdődik a gyülekezés. Ha egybe-gyültek, kezdődik a vesszőzés. Mielőtt a végrehajtáshoz fognak, ezt éneklük:

Ei hätt ich's nur immer an das Mailand gedacht,
Und hätte den Deutschen den Frieden vermagt,
So wär ich's als König geblieben,
Und hätte ich den allerschönsten Tron.

Ének után a Pritschmeister fekszik le elsőnek, kit a legénybíró vesszőz meg, hogy jegyezze meg magának, milyen erőket mérjen a többiekre. Utána a legfiatalabb kerül sorra. Ez annyit kap, mint a hány büntetése volt az éven át. (Büntetésbe esik locsoláskor, ki később jött a többinél, kinek kannája nincs rendben, ki nem hozza egészen tele stb. Husvét hétfői kihágás még: a ki nem hoz nyilegyenes vesszőt, a ki előbb megy be a házba, mint a legénybíró, a ki előbb mer enni-inni, mint a legénybíró, kap pedig 12 vesszőt.)

A legfiatalabb legény még ezeken kívül 6 vesszőt kap felavatásképen, akár volt büntetve, akár nem. Ha a kiállott vesszőzés után a deliquens esetleg elfelejtené megköszönni a büntetést, újból le kell feküdnie és megint 12 vesszőt kap. A Pritschmeister minden deresre fektetett legény zsebét kutatja ki, a talált zsebkendőjét (ha nincs, büntetést fizet) a deliquens vállai közé teríti ki és aztán vesszőz. Ha az illető azt a vesszőzés után levenni elfelejti, avagy, ha lecsúszik, 24 vesszőt kap újból.

A vesszők száma a legfiatalabbtól felfelé számítva 2—2-vel fogy. A Pritschmeister 12, a Tanzmeister 8, a legénybíró legfeljebb 6 vesszőt kap. Minden legény a vesszőért 32 fillért tartozik befizetni, de ha valakin eltörik a vessző, azért is 8 fillért fizet. A befolyt összeget közösen elmulatják.

Míg a vesszőzés folyik 2—2 legényt küldenek a faluba kosarakkal, melybe tojásokat tesznek minden házban, azonkívül pedig vaját és szalonnát is, melyből este a koresmában rántottát (*Pfannkuchen*) készítenek, s melyet aztán együttesen költenek el. A legénybíró meghatározza a hozandó tojások mennyiségét. A ki kevesebbet szed össze, azt újból megvesszőzik.

E közben a lányok is ott ólalkodnak a korema körül és valami ürügy alatt egy-egy be is megy az ivóba. Ezt is megfogják és megvesszőzik, persze gyengéden. E megtiszteltetésért néhány fillér váltságdíjat kötelesek fizetni, miert őket is megkínálják egy pohárával.

Áldozócsütörtökön, továbbá pünkösd előtti szombaton és úrnapkor, a legénység köteles nyírfákat ültetni a templom, kápolnák, keresztek és szentképek elé, m. p. 2—4-et, melyek beszerzése a fiatal legények dolga, néha messze tájról is. A nyírfáknak egyeneseknek kell lenniök. Minden görbe törzsű fáért a beszerző 12 fillér büntetést köteles fizetni.

Keresztelő Szt. János (a falu patrónusa) előestéjén, (jún. 23-án) a falu legénysége a falu határában fenyőfából és gallyakból nagy boglyát építenek, m. p. valamely magaslaton. A beültetett fenyőfát hat támasztékkal (Stützen) látják el, melyre száraz fenyőgallyat raknak; a tetején egy kb. $\frac{1}{2}$ méter hosszú csúcsot hagynak szabadon. A lányok napközben fenyőgallyból koronát fonnak, virágokkal és rozmaringgal. Szürkületkor a legénység a máglya köré (Johannisbaum, Johannisfeuer) gyülekeznek, bevárva a koronát hozó lányokat, kik azt zenekíséret mellett, énekszóval hozzák a helyszínre. Ha a lánycsapat (kísérve a falu népétől is) megérkezik, a legénybíró átveszi azt a két legidősebb lánytól és átadja Pritschmeisternek, hogy azt a boglya tetején e célra hagyott csúcsra felrakja. Ha a korona helyén van, éljent kiált, mire a legénybíró parancsára a boglyát meggyújtják. Erre a Pritschmeisternek a már égő zsarátnokon át le kell ugrania. E közben folyton szól a zene. Aztán a fiatalok táncra perdülnek és mindaddig járják, míg a tűz ki nem alszik, mire énekelve, zeneszó kísérete mellett a korezmába vonulnak, hol a tánczot folytatják.

A következő vasárnapon van aztán a falu búcsúja (Ablasz), mely szintén tánczvigalommal jár.

Még szólnom kell a legénybíróssággal szoros kapcsolatban levő egyik szokásáról is, melyet a sorok közt már említettem. Ez a lányokhoz való járás (Freigehen). Itt különösen a tisztviselőknak jut felülvizsgáló szerep. Mint már megjegyeztem, minden hajadonszámba menő lány szeretőt tart, kit hálófülkéjében éjente fogadhat. E kamarákat a legénybírósság néha-néha felülvizsgálja. De megtörténik, hogy valamely legény a társaságból engedelem nélkül távozik oszladozás előtt. (Ha menni akar és engedelmet kér erre a legénybírótól, minden akadály nélkül mehet.) Az így eltűnt legény keresésére indulnak. Ha valamely lánynál találják és kopogtatva mindjárt nem nyit ajtót, első ízben 10 fillért, másodszor dupláját s valahányszor ez ismétlődik az utolsó büntetésnek hatványával rójják meg. A rendes felülvizsgálás azonban időközönként akkor történik, ha már a legénység oszladozott. Ekkor a tisztviselők kis idő múlva bejárják a kamarákat. Ilyenkor ugyanis a legénynek nem szabad levetnie a csizmáját és egyik lába az ágyon kívül kell legyen. Ha a legényt más helyzetben érik a lánynál, zálogot vesznek tőle (kalapot, csizmát), melyet pellengéretül mutatnak fel a következő összejövetel alkalmával. E zálogot az illetőnek aztán ki kell váltania. Tovább mennek, ha a legényt rendes állapotban találják.

Mint a fentebbiekből látjuk, e község legénybíróssága a többi községek legénybírósságaitól némileg különbözik, de főbb vonásaik mégis egyeznek. Megjegyzem még, hogy az adatokat a falu mai legénybírája maga közölte velem és azokat mind közöltem.

* * *

Kunosvágása, a Kőrmöczbányától é. ny.-ra elterülő, délnek lejtő fensikon terül el. Lakosai (mintegy 2000 lélek) németek, legtöbbje bányász, ezenkívül földműveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Nagy ügyességet tanúsítanak a fafaragásban is, mely egyes családokban nemzedékről-nemzedékre öröklődik. Készítenek pedig feszületeket és egyéb szent szobrocskákat. Eladásra szánt faragványaik a különféle gyermekjátékok (bútor és állatutánezatok), melyeket karácsonykor és husvétkor hoznak a piacra. Karácsonykor alig van ház, a hol egy-egy általuk faragott, több alakból álló bethlehemjászol (Krippelgespiel) ne volna felállítva. Míg a férj a bányában dolgozik, az asszony a felnőttébb gyermekekkel művelik a földet; télen pedig a míg a férfiak faragnak, az asszonyok fonnak és háziczéznát készítenek, melylyel házalni is szoktak.

E község legénybirósága a jánoshegyihez sokban hasonló.

A legénybiróságba itt is minden 15 éves legény beléphet. A belépés itt is csak önkéntes, de azért a legtöbb legény felvételi magát. Tisztviselőválasztás napján az illető jelentkezik a legénybirónál, ez tudomásul veszi és beírja a listába. Az újonc 1 l. italt fizet a legénységnek, a három tisztviselőnek pedig egy-egy szivart. Aztán még 40 fillér beiratási díjat, mely összegeket a falu birájának szolgáltatja be. Ezzel már legénysorba lépett, élvezheti azok jogait, de köteles az előírt kötelezéseket is pontosan teljesíteni.

A *tisztviselőválasztás* itt Boldogasszony fogantatásakor (decz. 8.) megy végbe, úgy mint Jánoshegyen, a községi bíró házában, az előjáróság jelenlétében. Az egybegyűlt legénység e napon este 8—9 óra közben a falu birájához megy. Három legényt kandidálnak tisztviselőknak, kik közül szavazattöbbséggel választják meg a legénybirót (Burschenrichter v. Altknecht), a cigánybirót (Tanzmeister) és a szertárost (Pritschmeister). Megjegyzendő, hogy a választás itt is egy évre szól, de legtöbbnyire, ha a bizalom bennök összpontosult, a régiek több éven át viselik tisztjüket.

Választás után a falu birája az új tisztviselőkart kioktatja aziránt, miként viselkedjenek hivatalukban. Ezek után felolvassa a következő — 18 pontból álló — alapszabályokat, melynek czíme: *Burschenregular*: deren in der Gemeinde Koneschhai (Kunosvágása) befindlichen Burschen: ihre Pflicht und Gesetzartikel, welche sie zu beobachten, sind folgende:

1. Sollen die drei Amtsleute und die andern fünf Aufwarter in der unternvordern Bank sitzen.
2. Haben die Amtsleute das Recht, Aufwarter zu bestellen, u. z. solche, die dazu fähig sind.
3. Sind folgende Strafen, was das Wirtshaus anbelangt: Wenn einer aus dem Wirtshaus geht, ohne sich anzumelden, ist Strafe 2 Deziliter Geist.
4. Wenn einer sich ohne Erlaubniss Tabak anzündet, 2 Dez. Geist.
5. Wenn mit zwei Gläser getrunken wird und kommen bei einem zusammen, zahlt 2 Dez. Geist Strafe.
6. Wenn einer betrunken in die Kirche geht, zahlt $\frac{1}{2}$ Liter Geist.
7. Wenn einer in der Kirche lacht oder sonst unnützig Dinge treibt, zahlt Strafe 1 Krone.
8. Wenn ein jüngerer Bursch in den Fasttügen von den Älteren zum Opfer geht, zahlt 2 Dez. Geist Strafe.

9. Der nächtliche Umgang ist gänzlich verboten; sollte sich einer vergessen, wird laut Gesetz bestraft.

10. Wenn ein jüngerer oder älterer Bursche denen Amtsleuten ungehorsam ist, so ist derselbe dem Ortsgericht anzuzeigen.

11. Sind die Aufwarter verpflichtet zu Pfingsten Baimal (Bäumchen) zu versorgen in die Kirche; welcher nicht trägt, $\frac{1}{2}$ Liter Geist oder Amtsmann, 1 Liter zur Strafe.

12. Zur Frohleichnam hat jeder Knecht, laut Anzahl der Knechte, Baimal zu tragen, welcher nicht trägt, hat für jedes Baimal 2 Dzl. Strafe.

13. Haben die Burschen Umgänge erlaubt, wo sie sich laut Anzahl der Knechte, laut fürs Haus, das Dorf teilen sollen.

14. Was das Wirtshaus anbelangt, darf keiner nach 10 Uhr Abends im Wirtshaus, so wie auch im Dorfe betreten werden.

15. Hat sich keiner einzukaufen, ohne sich dem Ortsvorstand zu melden und das Geld wird beim Orstvorstand deponiert und beim Amtsleut¹-machen verrechnet.

16. Haben die Amtsleut genau nachzugehen den einkauften Knechten; wenn einer betreten wird, laut Gesetz bestraft.

17. Wenn von den bestimmten Aufwartern einer trotzig ist, und nicht aufwarten geht, so hat derselbe kein Recht in die Gesellschaft der Burschen zu gehen.

18. Ohne Wirtshaus darf keine Zusammenkunft befunden werden, am besten die Strafen gesetzlich erfolgen werden.

Ezután a korcsmába vonulnak. E napon adja át a község birája az általa kezelt egy évi beiratási díjakat. Ekkor van az első gyűlés is. Ezen napon megváltható a templomban való elsőbbség (20 fillérrel), a mi annyiból áll, hogy áldozásnál (Opfer) való körmenetnél, a sorrendjében, az előtte való elé kerülhet.

A legénység évente csak három gyűlést tart (Straftreiben), ú. m. választás napján, karácsony első napján d. u. és úrnappkor reggel.

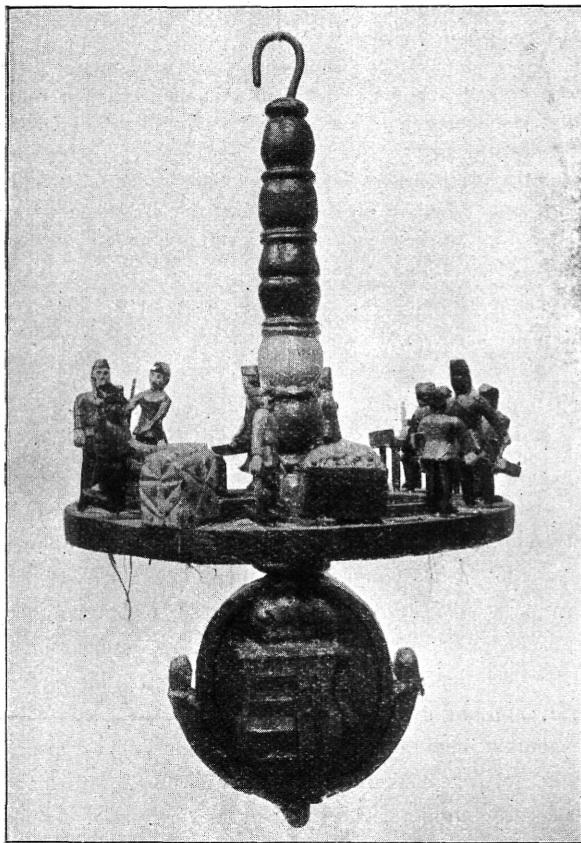
A rendes 3 tisztviselőt és ezenkívül még öt Aufwartert (ministránst) választanak, kik a tisztviselőkkel egyetemben végzik a templomi segédkezést. (l. a képet.) Ezek itt is a már fent leírt bányászöltözetben jelennek meg, illetve teljesítik szolgálatukat,¹ m. p. a következő beosztással: az oltárnál a legénybíró tartja a füstölőt, a táncmester a tömjéntartó edényt, a szertáros a jobb oldalon az első gyertyát, a két legöregebb legény (szolgálati időt értve) jobb, illetve baloldalon ministrál, a többi gyertyát tart.

Táncmulatságaikat nem a korcsmában, hanem külön e célra bérelt parasztházban tartják meg, ú. m. vízkereszt utáni vasárnap, farsang utólján, husvét hétfőjén, fehér vasárnap utáni vasárnap, Szt. Mihály utáni vasárnap (búcsú = Kirchweih) és advent előtti utolsó vasárnap. E táncmulatságok minden különös ceremónia nélkül folynak le, a mennyiben a legények és a leányok egyaránt tartoznak a költségekhez hozzájárulni. Jelvényül szintén a jánoshegyiekhez hasonló — korongos, bábus ferula, de ezek figurái sokkal primitivebbek, mint a jánoshegyiekén, bányászjellel és a magyar czimmerrel, forgatható kapcsolással ellátva. Ezt azonban évente csak egyszer függesztik fel. Neve itt is Gerechtigkeít. (5. á.) Használaton kívül a Pritschmeister őrzi. Vízkereszt táncmulatság előtti nap (szombat este), a jánoshegyiekhez hasonlóan, szintén felpántlikázzák-koszorúzzák a legidősebb lánynál, hova a táncmulatság előtt 2 nappal viszik. A legények szombat este

¹ Egy, a körmöczbányai ferenczrendiek templomában őrzött képen az öltözet nemzeti színt tüntet fel: vörös (piros) nadrág, fehér kabát és zöld sapka. Fekete csizma.

2 liter édes pálinkát visznek a díszítő lányoknak, melyekkel megkínálják. Vasárnap d. u. 3 óra tájban, zeneszóval viszik a tánczházba, a hol azt a Pritschmeister átveszi és engedelmet kérve, a mestergerendára felfüggeszti. Ekkor mindenki megforgathatja, a kinek a legénybíró erre engedelmet ad. A ki engedelem nélkül hozzányúl, büntetést kap.

Ha a Gerechtigkeiteit fel van függesztve és az ifjúság már egybegyűlt, kezdődik a tánc. 5—6 rendező van, kik beszedik a belépődíjat és ügyelnek a rendre. Belépődíj 50—60 fillér, melyből a multság költségei (zene, házbér, étel, ital)

5. ábra. Legényczimer Kunosvágásáról.

fedeztetnek. A táncmultság időtartama a hatósági engedélytől függ. A zene a falubeliékből kerül ki.

Minden gyűlés „Straf-treibennel“ van kapcsolatban. Ekkor az alapszabályokat is mindig felolvassák. Kétféle büntetés van itt is: templomi és koresmai. (Kirchenstrafen und Wirtshausstrafen). Templomiak: 1. Ha valaki az offeráról (Opfer) elmarad 16 fillért fizet. 2. Ha valamely legény a templomban beszél, vagy nevet. 3. Ha nem végzi pontosan a többiekkel a dolgát. Koresmaiak: 1. Ha gyűlés alkalmával valaki a legénybíró engedelmé nélkül rágyújt (16 f.) 2. Ha a bedugaszolt palaczkból az ivópohárba engedelmkérés nélkül tölt. 3. Ha a

legifjabb legénynek megparancsolják, hogy számlálja meg a jelenlevő legényeket és ezt megtagadja. (Azért olvastatják meg, hogy a költségek egyformán feloszt-hatók legyenek.) 4. A gyülekezetből kettőnél többnek egyszerre kimenni nem szabad. A ki pl. 3-iknak megy ki, büntetést fizet. 5. Úgyszintén büntetés alá esik az, a ki ezek közül utolsónak jön be. Ezeken kívül, ápropo is találnak ki büntetendő cselekményeket, hogy a pénztárt szaporítsák. Sok függ ebben a tekintetben a tisztviselők életrevalóságától, leleményességétől.¹

Faluzás. (Ungänge.) Karácsony másnapján, az alapszabályok 13. pontja szerint (de más faluzáskor is), a legények négy csoportra oszlanak és d. u. 4—5 óra közt és házról-házra a következő éneket éneklük :

1. Lob Gott ihr Christen alle zugleich, In seinem höchsten Tron, Der heut aufschliesst sein Himmelreich, (Und schenkt uns seinem Sohn).	5. Wass aus seinem Stamm entspriessen soll Zu dieser letzten Zeit; Durch welches Gott ausrichten soll (Seine reiche Christenheit).
2. Er kommt auf seines Vaters Schoss, Und wird ein Kindlein klein. Er liegt dort elend, ganz nackt (Und bloss in einem Krippelein).	6. Er wechselt mit uns wunderlich, Fleisch und Blut nimmt er an; Und gibt uns seines Vaters Reich: (Die klare Gottheit an).
3. Er äussert sich aus seiner Gestalt Für niedrig und gering; Und nimmt an sich eines Knechtes Ge- (Dem Schöpfer aller Ding). [stalt,	7. Er wird ein Knecht und geht einher, Das mag ein Wechsel sein. Ei! wie könnte doch so freundlich sein (Das herzensliebe Jesulein).
4. Er liegt an seiner Mutter Brust, Ihre Milch ist seine Speis'. An dem die Englein sehen ihre Lust (Denn er ist gewiss reich).	8. Heute schleicht er wiederum auf die Tür. Zum schönen Paradies; Denn gerade steht's nicht mehr dafür. (Gott sei Lob, Ehr und Preis).²

¹ L. alapszabályait.

² E napon a kisebb fiúk (iskolások) is járnak énekelni s miután ezek dala sokkal érthetőbb, ezt is ide iktatom :

1. Heut ist ein kleines Kind, Von einem Edelstamme In einem Stalle geboren. Jesus ist sein Namen.	3. Kleidung und Bettgewand Sind schlechte Windelein, Darinnen ist eingewickelt Das Henzenliebe Jesulein.
2. Von lauter Arm und gross Liegt es im Krippelein; Und hat allein bei sich Ein Ochs und Eselein.	4. Auf, auf sein! eilends auf, Und lauft zum Stalle, Das liebe Jesulein Begehrt auch alles.
5. Was Ihr begehrt von ihm,
Das soll Euch werden.
Der Euch alles gibt,
Habt Ihr auf Erden.

Ezen éneklésért legalább 20 fillért kapnak. A mellett étellel, itallal kínálják mindenütt.

Farsangkor — a kapronezaiakhoz hasonlóan — botokkal és zenével járnak be a falut az ú. n. Faschings-tanzot (farsangi táncz) járva, fejük felett a botokkal szintúgy hidat alkotva, mint a kapronezaiaknál leirtam. Itt is a pitvarból tánczolnak be egymásután, ha a belépésre engedelmet kaptak. A legénybíró ekkor a ház belsejében, a küszöb elé tartja botját, melyet a legényeknek át kell ugrálniok; de a ki ráugrik vagy megérinti, annak nem szabad a szobába bemennie. Ha mind beugráltak, elő adják a farsangi tánczot és ennek befejeztével a házbeli fehérséppel járnak egy-egy tánczot. Aztán megvendégelik, a megtiszteltetést pedig pénzzel váltják meg. Ekkor nyársat is visznek magukkal, melyre húst, szalonnát, kalácsot és kolbászt szúrnak. Itt is három napig tart a farsangolás és hushagyó kedden éjfélkor ér véget.

Hamvazó szerdán egy legényt völegénynek, a másikat menyasszonynak öltöztetnek fel (*Aschenbraut*) és különféle bohókás mozdulatot mimelve, ismét bejárják a falut, most azonban kosarat visznek magukkal, melybe tojást gyűjtenek és a tegnapi szalonnával rántottának sütve, estére egy kis itóka mellett közösen elköltik, berekesztvén ezzel a farsangi mulatságot, hogy a böjtöt megkezdhessék.

Husvét hétfőjén, éjfél után, két csoportra osztva indulnak locsolni. Itt is a kamrákban alvó lányokat keresik fel, szagos vízzel megöntözik, a miért egy korona váltságdíjat fizet minden leány. Virradatkor pedig a vizeskanna működik minden fehérséledén, a kit érnek. Ez első harangozásig folyik. A legények öntözését minden leánynak meg kell váltania. E jövedelemből fedezik az esti költségeket, de eltesznek belőle 20—24 koronát a fehérvasárnap tánczmulatság költségeinek fedezésére is. Hétfőn este a korcsmában gyülekeznek és ott elmulatnak.

Áldozó csütörtökön, pünkösdkor és úrnapiján itt is nyírfákat ültetnek a templom, paplak, bíró háza, kereszték, kápolnák és szentképek elé. Pünkösöd előtti szombat estig a nyolcz Aufwarter szerzi be a fákat. Vasárnap virradat előtt elültetik a templom elé és onnan két sorban a paplakig. A ki erre az alkalomra meg nem jelenik, 32 fillér büntetést fizet. E napon az említett szent helyekre ültetett fákon kívül, a község bírása, esküdtek, tanítók és még megtisztelni akarók házai elé is ültetnek fákat és ezt „*Ehrungnak*“ (megtiszteltetésnek) nevezik. A fák mennyisége a megtiszteltetéshez képest négy-nyolcz. (Kápolnák elé négy, kereszték és szentképek elé két-két fát ültetnek.)

Kántáló.

1. Laufet ihr Hirten, laufet alle zugleich, Nehmet Schalmaien und Pfeifen mit Euch. Laufet nach Bethlehem hin in den Stall. Grüsset das Kindlein zu tausendmal.	2. Laufet ihr Hirten herzu von dem Feld! Es ist geboren der Heiland der Welt. Der uns erlöset von dem ewigen Tod, Liegt in der Krippe in äusserster Not.
3. Laufet ihr Hirten, ihr seid angenehm, Mehr als die Bürger der Stadt Bethlehem. Ihr habt der Mutterin's Kindbett gebracht. Was ihr gefunden in Euerer Macht.	

Jegyzet: E kántáló dalt valamennyi ottani német községben, még az isteni tisztelet alatt is éneklék.

Úrnapkor a körmenet elhaladásának útján ültetik a fákat. De ilyenkor már nemcsak nyír- de fenyőfát és más lombot is hozhatnak. A ki azonban semmit sem hoz, bünt-tést fizet. Szt.-Jánoskor itt is boglyát építenek, melyet felbokkrétának. Beültetnek egy száraz fenyőfát, körülrakják szalmával és rőzsével. Este (szürkületkor) gyülekeznek. A leányok erre egy helyen gyülekeznek és énekszóval, zenével vonulnak ki a Johannesbaumhoz. Ha a leányok megérkeztek, meggyújtják és fénye mellett tánczra perdülnek. Ha elhamvadt, bevonulnak — ének- és zene-szóval — a korcsmába és reggelig tánczolnak. Szt. Mihály napja utáni vasárnap van a falu búcsúja (Kirchweih), melyen tánczmulatságot tartanak.

Ez után a tisztviselőválasztásig nincs többé közös összejövétel. A közlöttekéből is látjuk már, hogy az egyes községek legénybiróságai sok közös vonást tüntetnek fel és így bátran állíthatjuk, hogy eredetük közös forrásból indult ki és csak helyi viszonyok és esetleges egyéb körülmények által szenvedtek átalakulásokat és eltéréseket.

* * *

Kékellő német község Körmöczbányától északkeletre, mintegy 1000 m. magasságban fekvő fensíkon. Lakói bányászok, munkások, földművesek. Az asszonyok csipkeveréssel foglalkoznak.

E község legénybirósága a közlöttekéhez hasonló szervezettel bír és csak kevés eltérést jegyezhettem fel.

A belépés itt sem kötelező és a legények karácsony másodnapján este, a mikor a tisztviselőválasztás van, lépnek be. A tényleges legénybíró megkérdezi a legényeket, ohajtanak-e új tisztviselőket választani, avagy maradjon-e a régi tisztviselőkar? Ha a bizalom a régiektől nem fordult el, akkor ezek megmaradnak hivatalukban, különben új választást rendelnek el, mely következőleg folyik le. A régi legénybíró, ha valami okból, pl. nősülése miatt kiesik vagy önként lemond, a választás napján még működik, a mennyiben ő írja fel a három választandó tisztviselő nevét egy czédulára és szolgálati rangsorban továbbítja a legifjabbik legényen kezdve felfelé a legöregebbig. Mindenki a saját jelöltje mellé vonást ró. A ki így a legtöbb szavazatot kapja, az megvan választva. Itt is csak három tisztviselő van: a legénybíró, czigánybíró és a szertáros. (Burschenrichter v. Altknecht, Tanzmeister és Pritschmeister.) A legénybíró tartja nyilván a legények számát és a számadásokat. A büntetések behajtásáért is ő felelős. A czigánybíró szedi tánczmulatságok alkalmával a belépődíjakat, a zenét megfogadja, étellel, itallal ellátja és kifizeti.

A szertáros őrzi a Gerechtigkeittot, mely itt is ferula, egyik korong oldalán a bányászjel, a másikon három színes körben félkörökből alkotott színes rózsa (sárga, kék, piros), a kisebb korong a felfüggesztésre alkalmas horoggal van ellátva. Ezen szedi be a büntetéspénzeket és méri ki az *Ausführen* alkalmával a legényekre kiszabott büntetést. Tánczmulatság alkalmával ő akasztja azt a mestergerenda szegére.

Az Aufwarterek száma a tisztviselőkkel együtt nyolcz, kiknek ugyanaz a teendőjük, mint más községekben.

Négy rendes gyűlést tartanak: karácsonykor (választás), újévkor, husvétkor és úrnapkor, mely napokon van a Straftreiben is. Irott alapszabályaik nincsenek.

Itt is kétféle büntetés van: templomi és korecsmi. Templomi büntetést rónak arra, a ki az isteni tisztelettől ok nélkül elmarad. (Ha tisztviselő marad el, kétszeres büntetést fizet.) Ha részegen megy a templomba. Ha a sekrestyéből előbb megy ki az oltár felé, mint a többi. Ha odamenve, vagy ministrálás közben gertyája elalszik, vagy korábban, vagy későbben térdel le a többinél stb.

Korecsmi büntetések: Ha valaki a gyűlésből bejelentés nélkül távozik. Ha oszladozás után a csapattól elmarad, s az illetőt valamely leánynál megtalálják. (A leányokhoz való járás itt is divik.) Az ily büntetés összege 48 fillér. Ivásközben a pohár itt is körbe jár. A ki inni akar, annak erre engedelmet kell kérnie. Ha elmulasztja, büntetést fizet. Úgyszintén a ki a poharat feldönti, a ki megtámaszkodik, könyököl, vagy nevet stb.

Ha a büntetések leszedésénél valaki nevet, büntetést fizet. A beszédés úgy történik, hogy a ferula rózsás felét nyújtják oda a pénzért, ha valaki eltéveszti, dupla büntetést fizet, úgyszintén, ha a pénzdarabokból egy vagy több leesik a feruláról. Akkor is, ha a pénzt a tányérba öntve egy vagy több pénzdarab a tányér mellé esik. Büntetést fizet még az is, a kinek nyakkendője vagy zsebkendője nincs, avagy a kinek a kabátjáról az obligát kék szalag hiányzik. Ilyenkor mindenkinek kell egy dalt énekelnie. De akár jól, akár rosszul énekl, kifogásolják és büntetést fizet. Dalolás közben jobb kezével arcát, baljával pedig alfelét fogja. Ezen nevetni nem szabad. A ki elneveti magát, büntetést fizet. De büntetést fizet a daloló is, mert bármiként csinálja a kézmozdulatokat, kifogásolják. Vagy fedett kéz alatt írnak valamit a tisztviselők (felváltva). Egy-egy legényt megkérdezik, hogy mit írtak? Ha nem találja ki, megbüntetik (persze sohasem találja ki), stb. stb.

Az ily módon befolyt büntetések fedezik a költségeket. Szaporítja a pénztárt az is, hogy bizonyos pénzösszeg lefizetése mellett megveheti az elsőbbséget (Vorkauf), hogy a legénybíró közelében ülhessen, még tisztviselő elé is kerülhet, ha az alapösszeget (48 f.) a hatványon fizeti le.

Straftreiben után következik az Ausführen (testi fenytés) nagyobb vétségekért. E célra a legfiatalabb legény lóczát hoz be a szobába és a szoba közepére teszi, mellé állanak a legények szolgálati idejük rendjében. A Pritschmeister erre: „Mit Verlaub“ mondással kezébe veszi a Gerechtigkeitor és átnyújtja a legfiatalabbnak, a kinek a büntetést kell végrehajtania. A tisztviselők kiszabják az ütések számát.

Mielőtt a ferulás az exekutiót foganatosítaná, megkérdezi: „Knecht, mit Verlaub! Wie viel sein dem Sünder auferlegt?“ A cigánybíró kimondja az ítéletet, tehát az ütések számát. Erre a poroszló megint kérdi: „Harte oder weiche?“ A milyet parancsolnak, annak éppen ellenkezőjét kell adnia. (Ha eltéveszti, megbüntetik.) A büntetést végrehajtva, ezt kell mondania:

Erstens vorm Kaiser (!) (ráüt); zweitens vorm Richter und Recht (ismét ráüt), drittens, dass alle Purschen eingeschlossen sin (harmadszor ráüt). De bárhányat üt, mindig csak ezeket szabad mondania.

Minden gyűlést énekkel nyitnak meg és zárják be. Megnyitáskor ezt éneklük:

An einem heissen Sommertag,
Im gronen Wald, im Schattenland,
So sehe ich's von Fernen steh'n
So sehe ich's von Fernen steh'n,
Ein Mädchen unbegreiflich schön,
Ein Mädchen unbegreiflich schön.

Wie ich das Mädchen hat erblickt,
So hat's die Flucht in Wald zurück.
(:Ich aber auf und eil mich's zu,
Und frag: „Mein Kind, was fliehest du?“:)

Mein bester Herr, ich kenn Euch nicht,
Und lieb kein Mannsbild's Angesicht
(:Meine Mutter saget mir,
Ein Mannsbild sei ein falsches Tier.:)

Ach Gott! wenn das die Wahrheit wär,
(:So glaub in deiner Mutter nicht mehr:)
So glaub's in deiner Mutter nicht,
Und lieb ein Mannsbild's Angesicht.

(:Denn deine Mutter ist ein altes Weib:)
(:Drum hasst sie uns die jungen Leut.:)

Ha a gyűlésnek vége, oszladozás előtt ezt éneklük:

Jetzt, jetzt, jetzt und jetzt, und jetzt ist der Beschluss.
Das, das, das und das, und das ist der Beschluss.
Jetzt fällt es mir im Gedanken ein,
Dass wir im Wirtshaus nicht können sein.
Jetzt reisen wir mit fraiden
Und scheiden.

Táncmulatságok. Az első táncmulatság vizkeresztkor van. E napon itt is feldisztatik a Gerechtigkeitet, m. p. két piros és egy zöld szalaggal és nemzeti színű mübokrétaival. Szintén a legidősebb leány házában történik ez, a már említett ezeremóniával. Innen azonban előbb a falu birájához viszik. Három leány viszi zeneszó mellett. Ha itt bejelentették a táncmulatságot és a bírót az egész előjárósággal együtt meghívták, a korcsmába vonulnak. Ide érve, a legények az említett sorrendben felállanak. A legifjabb engedelmet kér, hogy széket hozhasson és a széket a szoba közepére állítja. A zne ráhúz, m. p. három nótát: egy gyorsat és két lassút, mire a Pritschmeister, a legényezimmerrel kezében, körül-tánczolja a széket. E háromszori körül-tánczolásnál figyelnie kell arra, hogy sem testével, sem a ferulával, sem pedig ennek szalagjaival a széket meg ne érintse. Ha ez nem sikerült neki 24 fillér büntetést fizet. Ezek után engedelmet kér, hogy a Pritschet (Gerechtigkeitet) felfüggeszthesse és kipróbálja, vajjon jól függ-e. Ha a próba balul üt ki és a Gerechtigkeiteit leszakad, büntetést kap. Ezt megelőzőleg — megjegyzendő — még ezt kérdi; „*Mit Verlaub! Hab ich mei' Sach' gerecht gemacht?*“ Bármiként csinálta, kifogásolják és büntetik. Ez után a legfiatalabb megint engedelmet kér, hogy a széket kivihesse. Ennek megtörténte után kezdődik a táncz. Az első tánczok után este (a táncz délután kezdődik) egy-egy legény ismét engedelmet kér, hogy megpróbálja, vajjon a Gerechtigkeiteit erősen lóg-e még? Ha leszakad, büntetik.

A táncmulatságot megelőzőleg három legény királynak öltözködik és bejárják a falut. Az egyik zöld, a másik piros, a harmadik fekete papíresákót visel. Derékukon tollal áthúzott papíróveket viselnek és egyik arcát bekormozzák. Háználra járnak és a jánoshegyi legénybiróságnál közölt: „*Drei Könige aus dem Morgenland kommen gezogen*“ kezdetű dalt éneklük, ugyancsak úgy járva el, mint ott leírtam.

Farsang utolsó napjain táncmulatságot tartanak. Hushagyó keddjén pedig három legény maskarának öltözik, egyik köztük leányruhába. Így járnak végig a falu

házait szájharmónikával játszva. Minden egyes házban kapnak valamit, különösen tojást és szalonnát, melyből estére rántottát süttetnek és aztán közösen költik el. A mely házban legény van, onnan elvisznek valamit és ezt az illetőnek vissza kell vásárolnia, persze licitációt rendeznek, melynek jövedelméből kerül ki a rántottához való itóka. Az árak elég magasak.

Husvét hétfőjén locsolásra indulnak. Hajnalban keresik fel a leányokat. Templomi énekeket énekelnek és rózsás vízzel öntözik meg a leányokat, a kik ezt a megtiszteltetést pénzzel váltják meg. Délelőtt pedig — első harangozásig — minden kezük ügyébe került nőszemélyt irgalmatlanul megöntöznek. E locsolás egész nap tart.

Áldozó csütörtök, pünkösdkor és úrnapkor itt is nyírfákat ültetnek a templom, paplak, iskola, bíró háza, kápolnák, keresztek és szent képek elé. Egyébként a szokások teljesen megegyezők a már közölt községek legényeinek szokásaival.

A Szt. János tüzeket itt is hasonló eljárással gyűjtják.

November 6-ika utáni vasárnap van a falu búcsúja, melyen táncmulatságot tartanak.

Szilvester estéjén bohócnak (Pajazi) öltöztetnek fel egy legényt. A házakban 4—5 leány gyűl össze, hová a legények a Pajazit elkísérik és különféle alotriát űznek. Ennek ellenében a leányok pénzbeli adományokkal kedveskednek a legényeknek, melyből az újévi gyülekezés költségei fedeztetnek.

* * *

Jánosrét Körmöcbányától nyugatra fekszik északról-délre lejtő völgyben. Lakosai róm. kath. és ág. ev. németek. Foglalkozásukra nézve első sorban bányászok, földművelők, baromtenyésztők és munkások. Az asszonyok itt szép csipkét vernek. A legénybírószág, mely hasonló szervezetű, mint a fent leírt községeké.

Három tisztviselőt választanak: *Burschenrichter* vagy *Altknecht*, *Tanzmeister* és *Gerechtigkeitsführer*.

A belépés itt sem kötelező, hanem bejelentéssel és a beiratási díj lefizetésével történik, mint a többi községekben. Hajdan itt is alapszabályok voltak, Gerechtigkeitsbüchlein elnevezéssel, de jelenleg csak töredékei vannak emlékezetben, az eredeti elkallódott.

A legények tisztviselőit advent vasárnapján választják, de nem éppen évenként, hanem bizonytalan időközökben, mikor éppen a legénybíró vagy a többi tisztviselő a hivatalt nem tarthatja meg, pl. nőtülés, katonáskodás vagy önkéntes lemondás miatt. Akkor is a legidősebb legény lesz a legénybíró és sorrendben a többiek Gerechtigkeitsführer és Tanzmeister.

A tisztviselőválasztás minden czeremónia nélkül folyik le. Ezen a napon van az „*Einkauf*“. Beiratási díj itt 80 fillér. Jelvényük itt is a Gerechtigkeits (ferula).

Főgyülekezetük (Straftreiben) az adventi időre esik. Valamelyik vasárnap a legénység teljes számban gyűlik össze a bíró házában, a hol az előljárátság többi tagjai is jelen vannak. Ekkor egy lóczát hoznak be a szobába, mely mellé a legidősebb és a legfiatalabb felavatandó legény áll. Ez lefekszik a lóczára, mire a legidősebb legény a következő szavakkal fordul az előljáráshoz: „*Ich bitte*

*Herr Richter und das ganze ehrsame Gericht, ist es erlaubt die Gerechtigkeit in die Hand zu nehmen und sich auszuführen?*¹ Itt ügyelni kell, hogy mondókáját el ne tévessze, vagy egy szót ki ne hagyjon, mert különben 12 fillér büntetést fizet. A bíró erre azt feleli: „*Erlaubt!*“

Erre a delikvensre három ütést mért a ferula a czimeres oldalával (eltévesztve 12 fillér büntetés) és minden ütés előtt ezeket mondja: *zum ersten für den Kaiser (!) und Vaterland, zweitens für den Richter, drittens für das ganze Gericht und der Burscherei.*¹ Nagy ügyesség kell a tengelyt úgy forgatni, hogy ütésre mindig a czimeres korong kerüljön alá. Ha ez nem sikerül, a bíró azt mondja: *halt!* Mire a deresen fekvő felugrik és most ő üti, a poroszlót. Mielőtt ez lefekszik, ismét engedelmet kér, hogy a ferulát letehesse: „*Ist's erlaubt die Gerechtigkeit abzulegen?*“ Ha ezt is elfelejti 12 fillér büntetést fizet. Így járja ez sorban egy-egy fiatal és egy-egy öregebb legénnyel. Más alkalommal (szintén adventben) rendes gyülekezőhelyükön van a másik *Straftreiben*, a *Kerzen abschiessen* (gyertyalövészet). Az asztalra égő gyertyát állítanak, melynek égő kanóczát ollóval le kell vágni és ugyanazzal a levágott égő kanóczával a gyertyát ismét meggyújtani. Ha ez nem sikerül, avagy a kanócz elalszik, az illető 12 fillér büntetést fizet. Sorba csinálják.

Más alkalommal ugyancsak gyertyával történik a *Straftreiben*. A legénybíró gyertyát vesz kezébe, meggyújtja és hirtelen odafordul a legifjabb legényhez, mondván: „*Jüngster Bursch, die Kerz' ausblasen!*“ Ha elfujja 12 fillért, ha nem, dupláját fizeti. Itt is, mint a többi községekben a tisztviselő a dupláját fizeti, mindig a hatványon.

Ezenkívül itt is vannak templomi büntetések, pl. a ki a templomban nevet, minisztrálás közben (*Aufwarter*) a leányokra néz, a gyertyát nem tartja előírásosan stb. Itt is hat *Aufwarter* minisztrál. Öltözetük ugyanaz, mint a többi bányászlakta községekben.

Táncmulatságot tartanak: Háromkirálykor, farsangkor, K. Szt Jánoskor. Eljárás ugyanaz, mint az előbbi községekben, Lőrincz napja (aug. 10) utáni vasárnap, továbbá Szt. Mihály utáni vasárnap (falu búcsúja). Ezek költségeit a *Straftreiben* és beléptődíjkból fedezik.

A husvétii locsolás éppen úgy folyik, mint a többi községekben. Énekes faluzás már nincs, de ezelőtt divatban volt, úgy mint a többi községekben.

Adventi időben és nagyböjtben a tisztviselők közt egy-egy éjjel a leányos házakat keresi fel. Ha valamely leánynál legényt talál, megbüntetik, mert ilyenkor a leányokhoz járni tilos. Főleg ha oly legény merészel a leányokhoz járni, ki nem is tagja a legénybírósnak, attól zálogot vesznek, melyet a falu bírájánál deponálnak, hol azt az illetőnek, váltságdíj mellett, ki kell váltania. Hetenkint más-más legény tartja az éjjeli őrséget.

Egyébként dívik még a „*Freigehen*“. Ha pl. valamely leánynál két legény találkozik és a fiatalabb nyújt előbb kezét az idősebbnek, akkor büntetést fizet, mert az illető bejelenti a legénybíróknak, a ki azt a büntetésekről vezetett naplójába

¹ V. ö. Kékellő, Jánoshegy.

(S rafbüchlein) bejegyzi.¹ A leányokhoz való járás alkalmával a kamrában gyufát gyújtani tilos. A kit rajtérnek vagy ezért feljelentenek, büntetést fizet. Büntetést fizet még az a legény, a ki pl. böjtbén és adventben a kék szalag helyett, pirosat visel.

Eltérő szokás a többi községektől még az, hogy karácsonykor az éjféli miséhez ők vezetik a papot a paplaktól a templomba és innen vissza.

A legénybiróság tagja nem lehet: erkölcstelen legény; a ki a tisztviselőkkel és idősebb legénnyel szemben az engedelmet megtagadja. Mielőtt a kötelékből elbocsátának, ezt előbb megtorolják rajta. Kizáratik a lopáson ért legény is. Vétkét szintén megtorolják és aztán kiközösítik.

Hajnal Ignáz.

* * *

Bármennyire is épnek, sőt eredetinek látszik a legénybiróságok fent vázolt szervezete, kétségtelen, hogy ez már csak töredéke egy régebbi intézménynek s mint ilyen, nem lehet kizárólagos tulajdona az alsó-bányavidéki németeknek, más szóval: nem faji jellegű vagy helyi viszonyok közt támadt népszokás. Ha figyelembe vesszük a párhuzamul számbavehető szokásokat s a legénybiróságok főbb jellegét, feltűnik a közismert régi pütkösi királysággal² való rokonságuk, a mi történelmi alapon még jobban igazolható, feltűnik a szerves kapcsolás, a régi és a mai intézménynek belső összetartozása, megkerülnek a hiányzó részletek s megértjük a romlás menetét egész a mai fokig.

Manhardt (Wald- u. Feldkulte, I—II. Berlin, 1904.) és *Weinhold* (Der Wettlauf im deutschen Volksleben, Zeitschr. d. Vereins für Volksk. III. Jahrg. 1893. 1—23.) jeles tanulmányai eléggé felderítették a hajdani germán tavaszi ünnepek múltját és újabb elváltozásait, erőszakos egyeztetésüket a pütkössel, valamint az így támadt naptári eltolódásokat. Ismerjük a szomszéd szlávok és a rokonnépek körében, sőt Indiában található változatait, valamint a papság, tehát katolicizmus és protestantizmus küzdelmeit e szokás gyakorlása ellen, a mi utóbb az egyes részletek eltorzulását okozta, majd az ünnep teljes abolíciójára vezetett. Tudjuk, hogy az eredeti pütkösi királyság elnyerése vidékek szerint váltakozva, más és más testi ügyességet kívánt; ezért vívás, futás, lovaglás, birkózás stb. sportokban való kiválósághoz volt kötve, miként ezt a fent idézett irodalmi források történelmi adatai igazolják. Ezek bizonyítják egyszersmind azt, hogy a pütkösi királyságok degenerált mása a legénybiróságok intézménye, melyek ismertetése azonban mindkét tanulmány keretén kívül esett.

Mivel e tanulmányok a hazai viszonyokat, szokás szerint, nem érintik s még a fe használható forrásokra sem támaszkodnak, igyekszünk helyényszett párhuzamosorozatot adni annak igazolására, hogy a legénybiróságok intézménye nálunk ország-szerte, még a nemzetiségeknél is elterjedt, következésképp annak eredeti alakja is divott, miáltal elejét vesszük minden félreértésnek is.

A pozsonymegyei tót-horvát községekben a legénybiróság intézménye *starešina* néven divott, a miről Bél M. (Notitia Hungarica, II. p. 193.) így emlékezik

¹ E büntetések a Straftreibennál felolvastatnak és behajtatnak.

² V. ö. Ethnographia XVII. (Új foly. II.) 32. l.

meg: „Est hic iuventuti suus praefectus . . . Huic adolescentum ne exorbitent studium, huic et cura in mores. Adesse eis dum conveniunt et suffragari cogitur, quoties inter se ipsi de quapiam re constituunt. Moris enim apud eos est permittere iuventuti concilia regumque lusos gratia in biduum delectare, ex suorum contubernio. Ei ludo Martyrum Innocentium dies destinatus est, praefectus autem mutatur in Paschate“.

A Pozsony megyével szomszédos Szigetközön, nevezetesen Zseli, Kisbodák, Lipóti stb. községekben a „legényvezér“, sőt a legényezimer maiglan ismeretes. (L. Népr. Értesítő. 1904. évf. 361. l.) Miként a bányaterületeken a bányászjelvények és munkaeszközök, itt apróbb gazdasági szerszámok díszítik a legényezimert; szerepe, még a pántlikázás módja is teljesen azonos. E körülmény figyelmet érdemel, mert a legényezimer legtöbb helyen már elveszett és csak emléke él. A bars-megyei legénytársulat ilyen módon még külső jelvényei által is csatlakozik a moson-megyeihez, a melylyel belső szervezete révén is rokon. Az egykori pütkösdi király virágkoronája még alakilag is felismerhető a szigetközi legényezimerben, melynek jelvényei eredetileg a májuscímű ékesítették; különben a korona egyszerű virágkoszorú alakjában s mellette a gazdasági eszközök modelljei, bár a koronától különváltan a határszéli németiség táncmulatságaiban is szerepelnek. (L. Marie Andree-Eyssn.) Volkskundliches a. d. bayr. österr. Alpengeb. Braunschweig 1910. 185. l.

Nyitra megye észak-nyugati tót községeiben a legénybiróság az 50-es évekig divott, maradványaiban él a legeltetők között olyan alakban, mint a ruthén *volováro*k szervezete. (L. Ethnogr. 1908.)

A csetnekvidéki tótság „királyválasztását“ tudvalevőleg már az 1591. évi evang. zsinat tiltotta be (*Bartholomeides: Memoria Provinciae Csetnek. Neosolii, 1799. p. 222.*), de a szokást eltörölni nem bírta, mert Pálfalva, Jánosi stb. gömör-megyei magyarság körében még 1673-ban is divott. (L. *Bartholomeides: Notitia Comit. Gömöriens. Leutschoviae, 1806. p. 443.*)

A kulpíni tót legények (Bács megye) még megtartották az ősi hagyományt és miként egykor Trencsénben, most is *fönököt* választanak pütkösdi szombatján. (Ethnogr. VIII. 436. l.)

A választás ma már csak szavazás útján történik, de emléke él annak, hogy egykor versenyfutás vagy lófuttatás döntötte el, ki a legények eleje. Cseh- és Morvaországban e szokást a prágai néprajzi kiállítás újította meg és jelenleg is divik.¹ A régi ünnep emlékét *Čelakorsky* gyűjteménye (*Stov. nár. pjsne II. 213. l.*) őrizte meg. Hasonló alakban divott különben a szerbeknél is. (L. *Vuk-Stefanovič: Serbski Rječnik p. 335. Kralice vezérszó alatt.*)

A löversenyvel kapcsolatos pütkösdi királyság, egyúttal a legénység bírájának választását érdekesen írja le *Hesperus* — 1819. Jahrg. Nro. 18. Beil. S. 101 — a sopronmegyei Csepreg városból: A győztes lova, ha tilosba tévedt, büntetés nem érte; maga a legénybíró, ha koresmába tért, koronaformára font virágkoszorút kapott a leányoktól s azt a mulatság alatt a fején hordta. Engedelme nélkül táncot nem rendezhettek. A versenynek a többiektől eltérő feltétele az volt,

¹ L. Český Lid II. 1893. p. 105.

hogy a legény a tulajdon lován, nyereg és kengyel nélkül, egymásután háromszor futott s kifeszített kötélakadályokat ugratott át. A szerző megjegyzi: „niemand weiss seit welcher Zeit und aus welchen Anlass diese gymnastische Übung besteht“ . . .

A szokás kisebb-nagyobb eltéréssel a Dunántúl számos községében divott. (L. Réso *Ensel* S. Népszokások 213. l.) A nyertes egy évig igazi kiskirálya volt a község legénységének. Kivétel a bíró közvetlen hatalma alól, kaloda vagy deres még apró vétség esetén sem fenyegette. Hivatalos minden lakodalomra, nélküle korcsmai mulatság nem tartható. Elfogyasztott borát és egyéb költségeit a földesúr vagy a község fizette, lovát, marháját a község legényei őrzi. Rendet tart alattvalói közt, bírságokat szab s a falu bírása tartozik ezeket beszédni.¹

A falu leányai ugyanekkor királynőt választanak s megkoszorúzzák. Eredetileg a leányok is versenyfutás révén kapták a királynőt, a mint az Elzász, Thüringia stb. németsége körében divott (Küchenlaufen, Schäfersprung). Utóbb a nyertes legény nevezte ki, később támadt a szavazás. E versenyek nyomai Itáliában már a XII. században felismerhetők, a mikor a versenydíj: *pallio d'oro* vagy *panno scarlatto* ünnepe ker. szent János-, szent Jakab-nap, vagy Katalin napján tartatott. Bécs város 1296., illetve 1382. szabadalmi alapján a tavaszi és őszi vásárokon a nők gyalog- és lóversenyeket rendeztek, míg I. Ferdinánd e szokást 1534-ben tiltotta.

A nők „*Parchentlaufen*“-je és a „*das Rennen mit den Knaben*“ Augsburgban, Bresslauban és Bajorország számos falujában a XVIII. századig maradt fenn. Nálunk erre vonatkozó adatok hiányzanak.

Nevezetes, hogy a pünkösdléstől már jókor külön vált lóversenyek, mint legénybíróági ünnepek egybefűződnek a régi magyarság emlékével s mint „magyaros lófuttatás“ élnek a német hagyományban. Az áldozó csütörtökön tartott „*Pfarrito*“, Szent István királykor tartott *Stephansritt* R. Andree (Votive und Weihegaben pag. 66.) adatai szerint ilyen emlékekre támaszkodnak s első királyunk a felsődunai németség hitében maiglan is a lovak pátronusa.

Szomorúbb az augsburgi emlék *Lorenzitag*, a bajor lóversenyek napja (aug. 10.), mert állítólag a lechfeldi diadal, tehát Lehel vezér halálának az ünnepe, a kit Ottó császár Eberhard magyaros lovasaival vert meg. Az ünnepet Keferlohe és München városok is tartják. A schlesheimi két templom a régi fogadalmi tábla szerint a magyaroktól szerzett zsákmányból épültek s a búcsú napján tartott lóverseny szintén „magyaros futtatás“. A régi krajnai birokversenyek és a regensburgi bajvívások, melyek a májusi gróf választását megelőzték, *Pegamus*, illetve *Krakó* magyar vitézeken nyert győzelem emlékei. Ez utóbbinak segyverzetét a regensburgi templomban őrizték s talizmánul hordták körül, mikor a várost veszély fenyegette. I. Ferdinánd a török ellen induló serege magával hordta Krakó büvös erejű kardját, mely utóbb a császári Zeughausba került. (Lásd Taschenbuch für vaterl. Geschichte. Neue Folge VI. 1835. pag. 534.)

¹ E közlemény eredetileg a Vasárnapi Ujságban jelent meg Jókai M. tollából (1856. évf. 19. sz.), sajnos közelebbi helymeghatározás nélkül, majd átdolgozva a magyar nábob egyik fejezete színhelye, tehát már Tiszamellék lenne. Részleteiben megegyezik a *Hesperus* adataival.

A fenti példákban látjuk, miképen olvad össze a mythos a hagyománnyal s helyi mondává zsugorodik össze. Hogy felvett tárgyunktól messze ne térjünk, utalunk arra, hogy a fentemlített Stefansritt azonos körülmények között a sváboknál és az északi németsegnél Szent István vértanu napján (decz. 26.) tartatik meg, ennél fogva bányavidéki németsegnünk legénybirósági terminusa szintén normálisnak mondható s megegyezik a régebben gyakorolt szokással. Ha tovább elemezzük ennek egyes részleteit, az analogiát és a régi hagyománnyal való kapcsolatot mindenütt megtaláljuk. Pl. a mai felfogás szerint már zsarolásnak nézett adománygyűjtés, főleg a természetben kapott élelmiszerek gyűjtése integráló része a szokásnak. A mai korcsmai dözsölésre fajult közös lakoma egykor vallási jelentőségű étkezés = *communio* = *Gilde* volt, melynek emléke még ez utóbbi szóban él. Eltekintve a czéhszerű társulatoktól és az iparoscézektől, melynek érthetőleg szintén *Gilde* néven szerepeltek, így nevezték eredetileg a közös ünnepekre gyülekező mindkét nembeli ifjúságot, mely táncz előtt, vagy táncz közben ilyen lakomát csapott. Ezek egykori szervezetének emléke a *Gilde der Dorfburschen* néven ismert intézmény, mely még sok helyen dívik. A mienkhez legközelebb áll az eifeli, arsi (Jülicher Land) szervezete, melynek élén ugyancsak választott: Schultheisz, Schöffe és Schreiber intézik az ügyeket. Az *Orbán B.* nyomán idézett külön mulatóház, illetve szoba fogadása megfelel a *Gildestube* nak, mely eljárás még ott is dívik, a hol a formaszerinti legénybiróság intézménye már megszűnt. A leányok szerepét, a muzsikáltatás és májusfaállítás ügyét *Manhardt* eléggé fejtette ki, itt csak a sorrend okáért említjük meg s az érdekes részletek iránti érdeklődőt a *Zeitschr. für Kulturgeschichte* 1857. Jahrg. p. 95. cikkére utasítjuk. A „*Maibraut*” jelentősége nyomán megértjük a néhai *Gilde*-k szigorú erkölcsi szabályait, a birságok, testi büntetések és a kizáratás alkalmazását, mely a mai *Knabenschaft*, *Verein der Burschen* stb. néven ismert társulatokban már csak emlékképpen él s bizonyítja azt, hogy az intézmény dekadenciája is szorosan egyezik a mienkkel.

A legénybiróságok be'ső szervezete is rokon a pünkösdi királyok intézményével. Így például apróbb birságok, májusfaállítás szokása Agárdon (L. Magyarország és Erdély képekben. 1853. 2. 36. stb. 1.) Czimer helyett a mestergerendára vetett láncz szerepel a tánczmulatságokon s a láncz-csördítés a büntetések kezdetét jelzi. (L. Vasárn. Ujs. 1864. évf. 29. 1.)

A legénybiróságok „lapátolása” mint testi fenyítés, úgy miként azt a kapronczaiak maiglan gyakorolják, 1748-ban Beregszászon hivatalosan is alkalmaztatott. (L. Ethnogr. V. 214. 1.) Jelenleg a ferula = *Schlagholz* = právo, tehát a Gerechtigkeitek hü fordítása, dívik a cseh soběchlebi legénybiróság ítéleteiben (L. *Zeitschr. für österr. Volkskunde*. 1901. pag. 115.) s alakilag, valamint alkalmazás tekintetében megfelel a régi falusi biráknál használt *Amtszeichen*, *Ladungszeichen* néven ismert lapoczkának, a minő egykor Garam-Szent-Benedeken is szokásban volt. (Részö Ensel S. Népszokások.)

Nyilvánvaló, hogy a ferula a czimmerrel együtt a mesteremberek czéhéletéből ment át a nép közé, mert például a körmöczbányai mészáros-, illetve csizmadia-czéh ferulái, melyek egyttal *Ladebrett*, *Gebotbrett* gyanánt is szolgáltak, az emble-mák kivételével szorosan egyeznek a szomszéd falvak legénybiróságainak feruláival s megfelelnek az osztrák falvakban használatos *Ladekeule*, illetve *Klemmer* és

Dorfprügl szerepének. A mult és a jelen tebát így egészíti ki egymást. Még a csomóra kötött kendő, mint hivatató, majd büntetőjel is megtalálja mását az osztrák *Gmoinprügl*-ben.

Egyébként a körmőczvidéki bíróságok analogiáját, bár csökevényes alakban, mindenütt megtaláljuk. A különösnek látszó papi szolgálmány ismeretes volt például Erdélyben a kénosi unitárius és kálomista hívek között, a vörös kámzsában való minisztrálás Bereg—Sárosmegyében a katolikusoknál, gyertyatartás a görög hitűeknél divott stb.

Újfaluban (Bárczaság) a legénybíróság intézménye jól bevált s a rendet, mint *Orbán B.* megjegyzi, jobban őrzi meg, több tekintélye van, mint a csendőröknek. Tisztújítását karácsonyestén tartja, a mikor *birót*, *kulcsárt* (pénztárost) és *botost* választanak. Ez utóbbi — rendszeren a falu legmarkosabb legénye — hajtja végre sommásan a kiszabott ítéleteket, birságokat. A legénység templomi szolgálmányai-ból már csak a toronyéneklés maradt fenn, mely korábban Erdélyben mindenütt el volt terjedve; Kriza (Vadrózsák) Kénosról jegyzi fel. (Bővebb. I. Székelyföld leírása. VI. 416. l.)

Csikban, főleg Gyergyó és Kászon vidékén, a legények zöld farsang, Jakab-napján állítják a hajnalfákat (májusfa) a leányok háza elé. Ugyane napon választanak a legények *gazdát*, ki az egész év folyama alatt a mulatságokat rendezi. Kötelessége zenészeket fogadni, a táncban rendet tartani, mindenre felügyelni. A legények gazdájának mindenki engedelmeskedni köteles, szava irányadó, csaknem parancs; birságot szab a rend ellen vétőkre és begyűjti a muzsikapénzt. Főteendője azonban farsangon van, mikor állandó zenészeket és házat fogad, mert a farsang folyama alatt minden héten háromszor, csütörtök, szombat és vasárnap, táncz van. Szerződik a fűtés és világítás iránt, mit a gazda a legényekre (kik nem eselédék) kirótt pénzből fedez. Egész farsang folyamán két hivatató kéri ki a leányokat a szülőktől. Farsang keddjén (húshagyó kedden) szintén a legények gazdája vezeti a hajnalozókat. (L. Orbán: Székelyföld. II. 29.)

A brassói leányok *Jungfernreigen* ünnepe áldozó csütörtöktől szent János-napig tartott, a mikor királynét és két udvarhölgyet választottak. Ugyanakkor külön helyen folyt a legények *koronaünnep*e, mászóversenyekkel egybekötve. Magas pózna, az úgynevezett koronafa¹ tetején virágok és koszorúk közé volt rejtve a szent János pohara néven leírt billikom, a mit a nyertes kiürített és ezzel birtokába vette. Ő lett a legénybíró.

A szokás más száz városokban, sőt a Bárczaságban is divott Bethlen Gábor koráig. Később a pózنامászást az ünneptől függetlenül, minden nagyobb menyegző

¹ Hogy valaki ne keressen összefüggést a Kronenfest = Kronstadt = Corona, azaz Brassó neve között, miként Orbán is kezdi, megjegyezzük, hogy az ünnep ugyanezen név alatt másutt is divott (L. J. Georg. Keyszlers: Reisen durch Deutschland, Ungarn etc. Herausgegeb. v. Gottfr. Schütze. Hannover, 1776. II. p. 1376.), a ki bizonyos Hildebrand, a zellei hercegség superintendense, 1672. évi adatai nyomán azt írja, hogy az ottani németység, valamint a vendek is, Mária mennybemenetele napján tartják ezt az ünnepet és a felállított póznát *Kronenbaumnak* nevezik. A pózna végén pohár helyett vaskakas van feltűzve. A szokás mai leírását l. Andree. Braunsch. Volkskunde stb. fent idézett művében.

alkalmával gyakorolták. (Lásd Unterhalt. Bl. für Geist. Kronstadt 1837. évf. 155. l. és 1838. évf. 75. l.)

A bolgárszegi oláh legények husvét első napján az egyházi hatóság felügyelete alatt előljárókat (vatáfokat) választanak, kik a fiatalság minden mulatságát rendezik. A husvétii ünnepen eljárják a buzogány-táncot. Körbefogva táncolnak, azután mindenik beugrik a kör közepére és egy 10—12 fontos ónbuzogányt dob fel úgy, hogy leestében elkaphassa, a ki elejti, a mellett, hogy kinevetik, büntetést fizet a vatáfoknak. (Orbán: Székelyföld. VI. 346. l.)

Nyilvánvaló, hogy eredetileg a buzogányvetés előzte meg a táncot és a vataf-választást, mert hasonló testgyakorlatokhoz fűzött legénybiróválasztás Weinhold említé adatai szerint az egész Közép-Európában divott.

A mátkázást illetőleg tudjuk, hogy e viszonyok átlag mind egyformák, miként ezt például *Csaplovits* is fejtegeti s ez a rész tulajdonképen nem is érinti a legénybiróság intézményét. A „Gemälde von Ungarn“ (T. II. p. 285.) szerinti trencsényi állapotok miben sem különböznek a barsi németségétől: „es ist gar nichts neues, dass Verliebte sich 4—6 Jahre lang kennen und ganze Nächte mit einander zubringen. Die Eltern sehen darin nicht Unanständiges . . . Auch im Zólyomer, Barscher und den übrigen Comitaten besucht der Bursche seine Geliebte bei der Nacht, und schläft mit ihr, aber von irgendeiner natürlichen Folge dieser Beilage etwas zu hören ist etwas Unerhörtes . . . Im Gömörer Comitát war in 15 Jahren (1786—1800) nur jedes 120-te, in der Neusohler Diöcese (1809—1819) jedes 61-ste, im Neutraer Comitát (1818) jedes 95-ste, im Kis-Hont (1819) jedes 177-ste Kind ausserehelich . . .“ Sokkal kedvezőtlenebb az Allgem. Encycloped. der Wisensch. III. Lief. II. Th. 1832. adata (Ersch und Gruber szerint) az osztrák németség viszonyairól: „Geschlechtsausschweifungen kommen im österr. Gebirge häufig vor . . . Der Grund hievon liegt in hergebrachter Sitte. Der Junge kommt des Nachts zum Fenster seines Mädchens, steigt ein . . . Es ist keine Schande für eine Braut, mit 2—3 Kinder zum Altare zu gehen . . .“

Hogy a legénybiróságok figyelme még erre a kényes pontra is kiterjedt, ez a hazai, még pedig egyformán a protestáns és katolikus papság érdeme, mely e társulatok keretén belül egyházi fegyelmet teremtett. Ennek irodalmi emléke a Brassón 1846. évben kiadott kis füzet (4°, 8 lap):

„Rendtartása a legény- és leánytársaságoknak a Bárczavidéki magyar falukon, mely az ágostai hitvallást követők consistoriuma által az 1818. évben kiadott egyh. vizsgál. szabályok nyomán kiadatott.“ (Gött J. nyomása.)

A külföldi irodalomban hasonló intézkedésnek nyomát nem ismerjük.

A legénybiróságok ősrégi intézményét annyi más szokással együtt megölte az újabb társadalmi élet, mindenekfelett a katonáskodás, kívülről pedig az elnyomtatás éveinek hatóságai, mikor minden csoportosulással járó népszokást, bármi ártatlan szórakozás volt is, betiltottak, a fennálló társulatokat pedig feloszlatták. Emlékeik összegyűjtésére akkor senki sem gondolt s rövid idő alatt elenyészett minden, mert a tradíció megszakadt. Ma már csak a töredékes nyomokból lehet valamit rekonstruálni, de a hézagok pótolhatatlanok, idegen elemek bármi közelállók legyenek is, hű egészet nem adnak.

Ernyey József.

ERDŐHÁTSÁGI OLÁH RUHAÉKSZEREK.

Hunyadmegye délnyugati részében, a Marostól délre és a Cserna völgyétől nyugatra egészen Krassó-Szörénymegye határáig terül el az Erdőhátság, egy körülbelül 800 m. középmagasságú, nagy részében erdővel borított, silány termőföldű és vízben szegény felföld. 32 falu fekszik rajta, tiszta oláh lakossággal, a mely úgy szellemi, mint anyagi kulturáját tekintve, a legnagyobb elhagyatottságban és sötétségben, nyomorúságos viszonyok között tengődik.

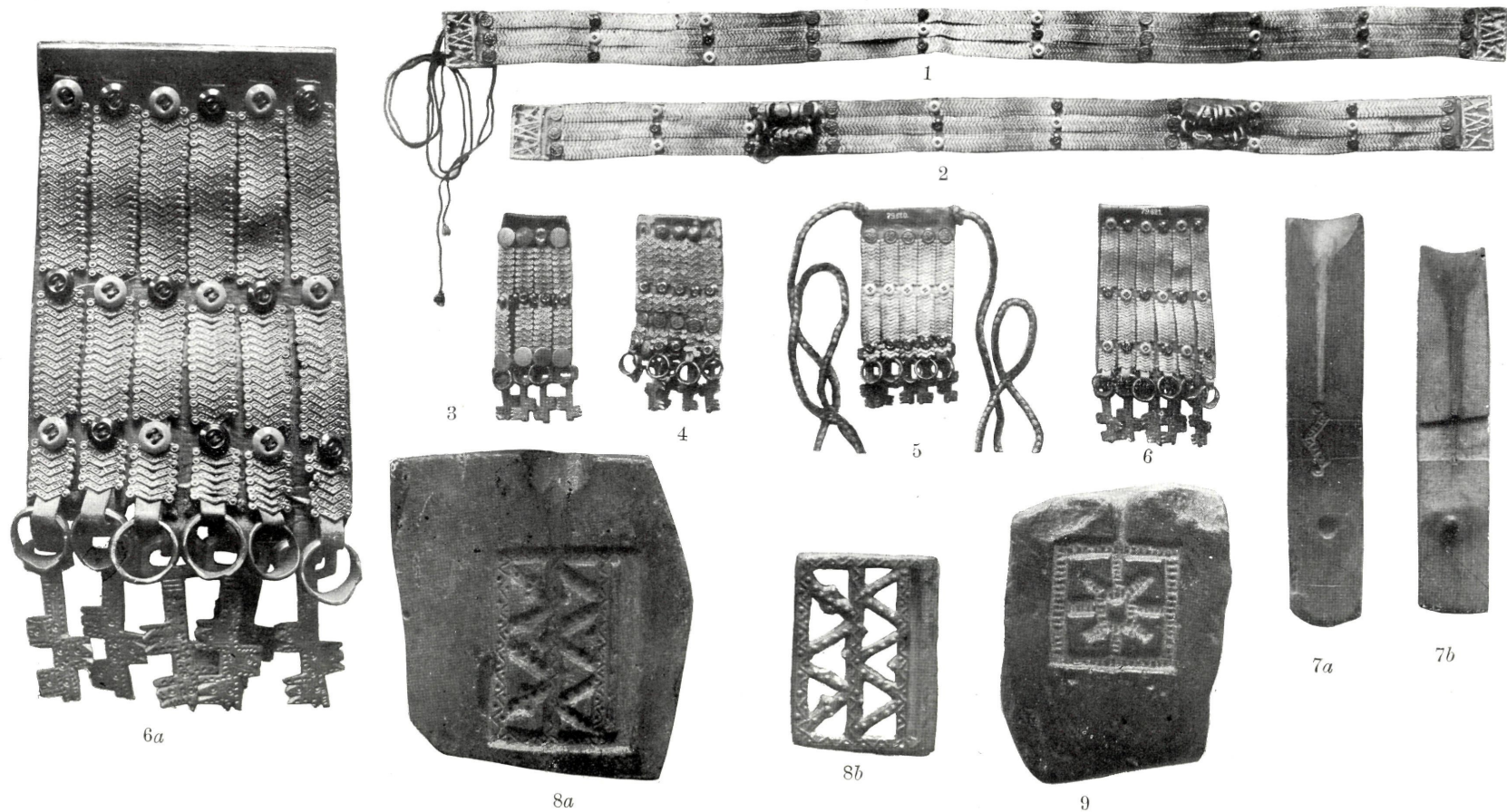
Az ethnográfus nézőpontjából tekintve azonban klasszikus terület az ilyen. A kulturától alig érintett, primitív életviszonyok között élő nép hű megőrzője a hagyományoknak — úgy szellemi, mint tárgyi tekintetben. Régi, alig ismert szerszámok, majd elfelejtett technikai eljárások húzódnak meg az ilyen, a modern élet folyásától félreeső zúgokban, hogy tanúságot tegyenek egy ősi világ primitív emberének találékonyságáról, kézi ügyességéről, a mely a mindennapi élet sokféle vonatkozásában nyilvánult meg.

A jelen alkalommal az emberi hiúságnak egy bizony naiv megjelenésű, talán a Balkánfélsziget népművészetének bizanci formáitól éppenséggel hogy megérintett, de készítmódját tekintve, ősi technikájú teremtményéről akarok beszámolni. Kezdetleges kivitelű ékszerfélékkel van dolgunk, övekkel és övdiszekkel, a melyeket az Erdőhátság leányai és menyecskéi előszeretettel és nagy büszkeséggel viselnek ünnepi öltözkük különös díszül. Minden vidéknek van valami specziálitása és ilyenek az Erdőhátságon egyebek mellett, és ezt hangsúlyozom, azok a ruhaékszerek, a melyekről itt szó lesz.

Többé-kevésbé el vannak terjedve az egész területen, különösen annak déli cenztrális részén, a hol Bunyila község, készítésök helye is fekszik. A derekat átszorító övek két végén csatt van, a melyek azonban nem kapcsolódnak egymásba, hanem az övet zsinórral szorítják meg. Ilyen pamutból sodrott zsinóron hordják az övdiszeket is csüngők módjára.

Ezeknek az ékszerféléknek semmi formai változatosságuk nincsen. Apró 1½ cm-es, teljesen egyforma ólompikkelyekből vannak összeállítva, a melyek derékban meg vannak törve, gombszerűen végződnek és pontszerűen domborított, rekeszes felülettel bírnak. Hátlapjukon széles fülük van s a rajta keresztülhúzott kisujjnyi szélességű szíjacsra vannak szorosan egymás mellé fűzve. Egy-egy öv három ilyen fűzérsorból áll, a melyeket bizonyos egyforma távolságokra színes porcellángombok és préselt pléhgombok élénkítenek. A fűzérsorokat széles bőrszíjra fektetik, a melyre olyanformán erősítik oda, hogy a gomboknak rajta keresztül érő fülén szíjat húznak s annak végére hurkot kötnek. A *mellékleten* bemutatott 1. sz. öv a legegyszerűbb fajtából való, míg az alatta lévő különös díszül azok a szintén szíjacsra fűzött sárgarézgyűrűk szolgálnak, a melyekről később még lesz szó.

Az övdiszeken 4—6 ólompikkelyes fűzérsort találunk, a melyeket szintén porcellángombok, valamint préselt vagy sima, lapos pléhgombok

1, 2 övek, $\frac{1}{7}$; 3–6 övesüngők, $\frac{1}{7}$; 6a ugyanaz mint 6, $\frac{3}{4}$; 7a–b ólompikkely öntöröge és fafedője, $\frac{1}{2}$; 8a–b öntörög és benne öntött ólomcsatt, $\frac{3}{6}$; 9 osztják öntörög, $\frac{2}{3}$ ered. nagyság.

szakítanak meg. Ilyen lapos pléhgombbal találkozunk a 3. ábra övdíszén. A füzérsorok itt is, mint az öveknél széles bőrszalagra vannak fektetve és a gombok helyén odaerősítve. Az övdísz alján a pikkely-füzér szijacsának hurkán lógnak a sárgarézgyűrűk és az alsó bőrszalaghoz hurkolva ugyancsak sárgarézből való kulcsformájú függők.

Ezekről a sárgarézgyűrűkről és kulcsokról meg kell jegyeznem azt, hogy az ólompikkelyekkel és övecsattokkal ellentétben nem helyben készülnek, hanem vándor bánáti cigány kovácsok szállítják őket az övkészítőknél. A gyűrűk és kulcsok tehát cigány kovácsmunka. A gyűrűk a pecsétgyűrű formájára emlékeztetnek, a kulcsok alakjában sem találunk változatosságot, legfeljebb annyit, hogy az egyiknek két szakállja van, a másinak három. A gyűrűk és kulcsok vésett díszítése is egyforma vonalas, pontos és körkörös, a mint a 6a. ábra kulcsain jól kivehető. Különösen a körkörös díszítési mód az Erdőhátságon általános elterjedésnek örvend. Fafaragásokon általános, botokon, guzsalyokon, ostornyeleken, fapoharakon mindenütt, m. p. uralkodó módon előfordul, úgy hogy ennek a vidéknek az ornamentikájában ez jellemző motívum. Külön szerszáma is van az erdőhátsági oláhnak ezeknek a koncentrikus köröknek fára való vésésére: háromhegyű vasszerszám, a melylyel úgy dolgozik, akárcsak egy körzővel: a szerszám egyik hegye fix, a középponton marad, míg a másik két hegygyel a középpont körül két kört ír le. A mi gyűrűinken és kulcsainkon a középpont körül csak egy leirt kör van, a mi csupán kéthegyű szerszámot feltételez, talán olyat, a minőre *Lissauer* gondol akkor, a mikor a poroszföldi bronzkori nyakkarikák és spirális karpereczek leírásánál a körkörös ornamentum előállítását, a mely teljesen hasonlít az itt szóbanforgóhoz és a melyet ő „Würfelaugen“- vagy „Tüpfelornament“-nek nevez, magyarázza.¹ Szórol-szóra ezeket mondja *Lissauer*: az ornamentum nem egyéb egy mélyenfekvő gödröcskénél, melyet kerek, sekélyebb udvar vesz körül: szemmel láthatólag kéthegyű, körzőformájú fúró szerszámmal készült, a mikor a középpontot jobban megnyomták; a körvonal teljesen szabályos és a gödröcské a legtöbbször pontosan középen fekszenek. Mindez áll a mi esetünkre is! Majd így folytatja *Lissauer*: Ez a díszítési forma, a mely valószínűleg már vasszerszám útján jött létre, Észak-Németországban, tudtommal a hallstatti korszakban jelentkezik először.

Erre a díszítési formára vonatkozólag még több prehisztórikus példát tudnék felhozni, de eltekintek róla. Mindössze jelezni akartam a prehisztórikus vonatkozást és ezt szántszándékkal tettem akkor, a mikor az ólompikkelyek, a melyekből az övek és övdíszek összeállanak, készitési módjának a leírására térek át.

A technikai eljárás, a melyről az alábbiakban szó lesz, szintén ilyen östörténeti vonatkozású. A bronzkortól kezdve a fémből való szerszámok és ékszerek előállítására öntörögöket használtak, a melyek eleinte csak egyoldalt mélyített formák voltak. Ezekbe öntötték az olvasztott fémot; a forma

¹ Zeitschr. f. Ethn. 1892. Verh. 472. o. IX t. 1. á.

lefedésére lapos kódarab szolgált. Az ilyen formából kikerült öntvények ennél fogva csak egyik oldalukon mintázottak, a kővel lefedett oldal sima maradt. A későbbi fejlettebb formák két egymásra illő homorú félből állottak, a melyekből az öntvények teljesen mintázott alakban kerültek elő.

A mi ólompikkelyeink és csattjaink öntörögei az első kategóriába tartoznak s velök a 7a. és 8a. ábrákon találkozunk. Egyfelől találjuk az ólom-pikkely öntő formáját a hozzá való fafedővel (7b), másfelől az övcsatt negatívját s mellette a kész csattot (8b). Az öntörögök anyaga szerpentin, a mely késsel könnyen faragható és a melynek a környéken, Bunyila és Vádudobri községek határában szórványos és kis darabokban való előfordulásai vannak. A forma kimélyítése vagy bevésése ugyanavval a bicskával történik, a melylyel az oláh szalonnáját szeli avagy botját faragja. A kő két, sőt mind a négy oldalán is található ilyen vésett minta, többé kevésbé sikerült, jeléül annak, hogy csak többszöri próbálgatás után sikerül a faragónak a maga izlésének technikailag is megfelelő, kifogástalan formát alkotnia.

A mint az ábra világosan feltünteti, a mélyített formához egy, a kő szélén tölcérszerűen kiszélesedő csatorna vezet, a melyen át a széles pléhanálban megolvasztott ólomot beöntik. Az ólom-pikkely rögének a fafedője csappal illeszkedik a kő megfelelő ágyába, hogy öntés közben jobban oda lehessen szorítani anélkül, hogy helyéből elmozdulna. A pikkely mélyedése fölött a fedőfa egy darabon ki van vésve, hogy közéje és a kő közé öntés alkalmával megfelelő nagyságú fakést lehessen illeszteni és a pikkely fülét is megcsinálni. Ezért találunk a kivésott hely közepén egy sekély hosszirányú barázdát, a melyen belül a megolvasztott ólom a fakést körül folyja és létrehozza a pikkely fülét. A csatt formájának is van öntési csatornája és fafedője, utóbbinak azonban nincsen csapos illeszkedése, mert nincs is rá szükség. Itt nem kell ügyelni a pontos illeszkedésre, mint a pikkely öntésénél, a hol a fülre is tekintettel kell lenni és hogy a fakést be lehessen vezetni, a fedő vésetének mindig pontosan a mélyített forma fölött kell lennie.

A pikkelyek öntése nagyon gyorsan megy, úgy hogy egy övre valót egy nap el tudnak készíteni, pedig meggondolandó, hogy egy-egy övre átlag 800 pikkelyt használnak fel. Az övdíszre természetesen kevesebb kell, a szerint, hogy hány soros, 65—250 pikkely.

Jeleztem már, hogy a bronztárgyak előállításának technikája az öntés volt, a mely teljesen olyan módon történt, mint ólompikkelyeink itt tárgyalt esetében. Fenn is maradtak széles e világon mindenütt a bronzkorszakból eredő öntő minták. Teljesen elég, ha a hazai leletek egy némelyikét juttatom az olvasó eszébe, a melyeknek leírását *Hampel* összefoglaló munkájában és *Wosinsky* Tolna vármegye régészetét felölelő művében megtaláljuk.¹ Az ismert hazai minták közt túlnyomók azok, a melyek szerszámok (vésők,

¹ *Hampel*: A bronzkor emlékei Magyarországon. I. k. I—V. t. III. k. 188—191. o. — *Wosinsky*: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. 212—217. o. LV. t.

sarlók, borotvák, kések, fejszék stb.) készítésére szolgáltak, kevesebb az ékszermintá (csüngőnek, gyűrűnek való forma).¹

Hogy ez a primitív öntési technika manapság is előfordul még, mi p. inkább a kultúra alacsony fokán élő természeti népeknél, arra is vannak adataink.

Előrebocsátok itt egy németországi adatot, a mely, sajnos, nem egészen pontos.² Három homokkőből való öntőrogról van szó, a melyeken gomboknak és csattnak való öntő formák vannak. Az egyik Kiel környékéről való, a másik Alsen szigetéről, a harmadik darab nincsen meghatározva. A három darabról mindössze annyit tudunk meg, hogy a kieli a földből került elő, mégis *Handelmann* azt tartja, anélkül, hogy róla felvilágosítana, hogy a kézművességnek ez a fajtája helylyel-közzel még most is él.

Identikus öntési módszert ismerünk a nyugatafrikai Akkra-törzs aranyműveitől, a kik az eredeti ékszert a szépia puha meszes vázába nyomják, a mélyített formához öntési csatornát készítenek, az egészet fedővel leborítják és azután hozzálatnak az öntéshez. Ilyen módon készítik ékszereiket, a melyek formájukban a legyet vagy apró pillangót utánozzák.³

Az északamerikai navajo-indiánusok gombokat, rozettákat, karkötőket öntenek ilyen módon ezüstből, a melyeknek formáit puha homokkőbe vésik.⁴ Hogy ezek a formák és az egész technika a prehisztorikus európai öntő mintákkal identikusak, azt már *Andree* felismerte.⁵

A M. N. Múzeum néprajzi osztályának osztják gyűjteményeiben ugyancsak akadunk ilyen öntő mintákra, a melyekből egyet a 9. ábrán mutatunk be. A Közép-Ob vidékéről valók és barnás-fekete kőbe vannak vésve, a melyet agyagpalának néznek. De akad közöttük fából és égetett agyagból való minta is. Utóbbiakat a bronzkorban szintén ismerték.⁶ Készítési módjuk nagyon egyszerű volt, a kész tárgyat a puha agyagba nyomták és az így előállott negatív mintát azután keményre égették. Ezeknek az osztják öntő mintáknak is van öntési csatornájuk és bizonyosan volt akár lapos kőből, akár fából való fedőlapjuk is, hiszen ezek is egyoldali formák. Bronzból és ónból való ruhadíszek, csüngők, csattok, kapsok öntésére szolgálnak.

A mi már most ezeknek a ruhaékszereknek hazánkban való előfordulását illeti, figyelemreméltó az, hogy oláh elnevezéseiket: *ball* (öv) és *teie* (övdisz) az Erdőhátságon kívül nem ismerik, a mely körülmény tehát a lokális előfordulás mellett szólana. A M. N. Múzeum néprajzi osztályának gyűjteményében van egy bőrtarisznya, a mely az erdőhátsági övekhez hason-

¹ Hampel i. m. 191. o.

² *Handelmann*: Über moderne Gussformen. Zeitschr. f. Ethn. 1882. Verh. 21. o.

³ U. o. 1899. Verh. 621., 622. o.

⁴ *Mathews*: Navajo Silversmiths. Second annual report of the bureau of ethnology. 1883. 171. s k. l.

⁵ Ueber die Fortschritte der ethnographischen Metallkunde. Klny. a Mitth. d. Anthrop. Ges. in Wien XV. k.-ből. 9. o.

⁶ *Wosinsky* i. m. 214. o.

lőan szijacsokra fűzött és az itt tárgyaltakhoz nagyon hasonló ólompikkelyekkel van díszítve. Sajnos, hogy ennek a tárgynak lelőhelyét nem tudjuk. Vannak azután ugyancsak a néprajzi osztály gyűjteményeiben derekszijak állítólag Brassó vidékéről. Ezek vadonatújak, soha használva nem voltak és rászegecselt, négyszögletes és fecskefarkalakú öntött ólomlemezekkel vannak díszítve. Hogy ezek népi készítmények-e vagy pedig mesteremberek produktumai, nem tudjuk. Én inkább utóbbiaknak tartom őket, összehasonlításra azonban már eredésük homályos voltára való tekintettel sem használhatók.

Mindenesetre érdekes volna, ha ezeknek a ruhaékszereknek, illetőleg készítésök ősi technikájának elterjedéséről talán e folyóirat olvasói révén tudhatnánk meg egyet-mást.

Dr. Beluleszko Sándor.

A TURKAJÁRÁS HUNYADMEGYÉBEN.

Többen értekeztek már a turkajárásról,¹ számottevő dolgozat is van ezek között, de — úgy gondolom — nem végzek fölösleges munkát, ha kiegészítésként a hunyadmegyei oláhság körében megfigyelt népszokást, a turkajárást közlöm. Van itt néhány érdekes motívum, a mely az eddigi közlésekben nem található, vagy csak más változatban. A hunyadmegyei turkajárás érdekes azért is, mert míg másutt a turkának (1. ábra.) csak egy kolindája van, azaz minden házban, hol megfordulnak, mindig ugyanazt a verset mondják, egy dallamra, addig a hunyadmegyei *Algyógy* vidékén (3. ábra.), *Bózesen* s a többi községekben több kolindájuk van. Mászt énekelnek a leányos háznál, más az ének a papnál stb. Továbbá, míg Szolnok-Dobokában a turkás minden előzmény nélkül, egyszer csak térdre rogy, és meghal: az aradmegyei turkásoknál pedig meg sincs említve, hogy mi a vége, úgyszintén a krassószőrénymegyeinél sem,² addig az általam ismertetendő turkajárásban, a turkás halálát sok czeremónia előzi meg s utólagos magyarázata is van. A dalszövegek — állítólag — nagyon régiek. Én ezeket az egyik öreg turkás jelenlétében jegyeztem le a mai legényektől. E szövegekben még két új dolog fordul elő, mely az eddig közölt turkajárók kolindáiban még sehol nincs megemlítve: az *Olt völgye* és a *magyar legény*.

¹ Mangiuea, Simon: Daco-romanische Sprach- und Geschichtsforschung. I. Theil. (Die Colinda, ihr Ursprung, ihre astronomische und calendarische Bedeutung.) Oravicza, 1891.

Dr. gróf Matuska Lászlóné: Krassószőrénymegyei román lakodalmi szokások. Ethnographia, 1900. XI. évf. 1. füzet.

Dr. Moldován Gergely: Ungaria IV. évf. 238. l.

Czárán Gyula: Aradmegyei kolindálás és turkatánczoltatás. Ethnographia, 1901. XII. évf. 5. füzet.

Dr. Semayer Vilibáld: Turkajárás Szolnok-Dobokában. A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. 1902. III. évf. 6. szám.

Dr. Sebestyén Gyula: A regösök. Budapest, 1902. 205 - 6., 243—244., 411. l.

² L. idézett munkákat.

A téli napfordulat ezen szimboluma, jobban mondva féltemető játék, megtalálható más népeknél is, de különösen a szlávoknál. A turkával rokon a galicziai *koza*,¹ Bukovinában a ruthén² *tur*, *toruń*; a csehekénél a *klíbna*, *turoň*,³ a poroszoknál a *klapperbock*, hasonló a német-cseh határon a *habergeiss*, a skandináv népeknél *julbock*, Svájcban a *schnabelgeiss*, sőt részben a farsangi álarczosok játéka is.

Hazánkban a turkajárás egykor Erdélyben nagyban divott, ma azonban már csak itt-ott van meg. S a hol még él, ott is csak rudimentum. Pl. a most leírandó turkások közül hiányzik egy alak, a *bloju* (blozsu), a hunyadmezei turkásokban már sehol sem található meg, de a turkákról való többi munkákban sincs megemlítve. Pedig Hátszegen (Hunyad m.) még ezelőtt 13 évvel követte a turkát. *Brádon* is meg volt még néhány évvel ezelőtt (2. ábra.). A *bloju* arczát korommal feketére mázolta, ruhája a tarka rongydarabokból volt összerakva. Oldalán tarisznya lógott, hamuval volt megtöltve, kezében fából faragott puskát, a hátán nagy kolompot hordott. Ugránczása közben nagy lármát csapott, nemcsak a kolomppal, hanem maga is kiabált s olykor-olykor bemarkolva a hamuba, behintette az útjába állókat. Feladata volt bóhoskodásaival mulattatni a népet,⁴ azonkívül minden házba ő ment be először, a turka bebozsátatását kieszközölni. Ne adj Isten, hogy tagadó választ kapjon. Mert a hol kiutasították, ott az ablakokat hamuval szórta tele; szembeszállni nem mert vele senki, mert az illető keserülte meg. Ezt az alakot, a *blojut*, mint említém, ma már nem találjuk a turka kíséretében, legalább Hunyad megyében tudtommal sehol.

1. ábra. A turka.

A turkajárás a hunyadmezei oláhságnál mindig karácsonykor van és volt.

¹ Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Galiczia. 309. l.

² U. o. Bukovina.

³ Český Lid. II. p. 357. (1893) évf.

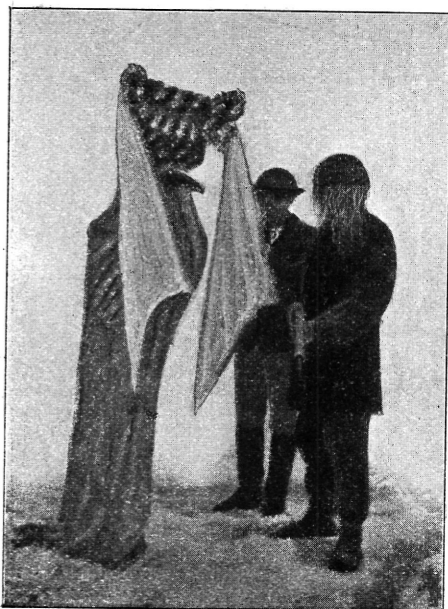
⁴ Schneebeli, J: Das Spräggelen im Bezirk Affoltern (Kt. Zürich). Schweizerisches Archiv für Volkskunde. XI. Jahrg. 287., 288. l. és Ethnographia, 1909. XX. évf. 1. füzet.

(Julián naptár decz. 25.) Karácsony két ünnepnapján, harmadnapon István napján és kiskarácsonykor, azaz újév napján jár a turka s ez utóbbi napon hal meg.

S hogy sem húshagyó kedden, sem Szt. György napkor nem járt, mintegy 100—150 évvel ezelőtt sem, hanem karácsonykor, bizonyítja a következő alispáni rendelet, melyet 1783-ban küldött a marosi (dévai) kerület alispánja a felsőszilvási szolgabírónak, a turkajárás rendszabályozása tárgyában.¹

¹ Ezen rendeletre, a hunyadmegyei megyei levéltárból, Bratán János vm. főlevéltáros úr volt szives figyelmemet felhívni. Közlöm e helyen csaknem az egész okiratot, mert benne több fontos s érdekes motívumot fogunk még találni.

„... Következnek azok a Napok, a' mellyekben az oláh Nemzet az hosszas bjtölést sok dorbézolásokkal és bolondságokkal szokta felváltani, nevezetesen pd Turkát is szokott öltöztetni, 's, azzal házanként járván, a' gazdákat meg cantalja 's, az által vendégségre valo fundust szerevén, a' mellett vigan szokott lenni, és tapasztalt dolog, hogy sokszor az ő vigassága melly részegeskedés nélkül nem eshetik meg, irtoztató vérengzéssel, sőt gyilkossággal is végződik. Jollehet pd a' Flgs k. Rendelések mindennemű Collectakot azért hogy az vivum Aerarium enervatiojára valok, erőssen tilalmazzák, mellyek szerin a Turkával való járás is annak specicsse lévén, méltán eltiltatthatik, 's, valakik fogják magokat insinualni Szolgabiro Uramhoz a' Turka tsinálásra, 's, azzal járásra valo engedelem nyeres véget, Szolgabiro U(r)am voltaképpen igyekezék vellek megismértetni, hogy melly káros, és veszedelmes szokott lenni ez az ő mulatságokk neme, elemben pd ha láttya hogy még sem verheti ki fejkéből a' superstitiot, tehát ex eadem politicā ratione, & cum modificatione, a' melly szerint A 1776., 7^a Maji a' Nédéláknak² celebra'oját megengedte a' N. Tábla a' Flgs k. Gubernium meghatározásából, éppen azon motívumbol megengedjük a' Turkával való járást, de úgy hogy a' melly Falubéli Ifjak azon Turkabéli mulatságot

2. ábra. A turka és társa, a „bloju“ Brádon. (Hunyad m. — Szabó J. fölv.)

akarják el követni, tartozzanak a' Falu Öregjeiből hét kezesseket állítani azzol: hogy a Turkával tsupán tsak Eleikről reájok deveniált szokásbol, multság kedvéért fognak ki menni, de ha vérengzés, annyival is inkább gyilkosság történnek az ő garáznás magokviseletekből, tehát a' Cavensek tartozzanak őket elfogatni, és az officiolatusnak Magistratualis Tömlötzebe hozni, mellyet ha a' Cavensek nem tselekednének, az Offciolatus vigore de super expediendarum Cautionalium, a' Cavenseken azon Cautionalis Levél ereje mellett a vérengzést, vagy talán gyilkosságot is cum poenalitate ex patrato emersura, exequalhatta, melly Cautionalist mig bé nem hozzák a' Turkát tsinálndok az offciolatusnak, 's, arra facultatiojuk nem adattatik, addig Turkát tsinálni, annyival is inkább azzal járnai nem lészen szabad, sub poena intransgressores incaptivationis, et ad publicos Carceres deductionis, ebben pd Szolgabiro Uram sub responsabilitate inde emersura úgy el kövessen

² nedecie: vigalom, nagy multság; Erdélyben közismert szó a nedēja.

A mint látjuk, azt írja a várispán, *következnek azok a Napok*, a melyekben az oláhság a turkával fog járni. Már most, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a rendelet *decz. 29-ről* van keltezve, könnyen beláthatjuk, hogy a turka az oláhságnál, a hunyadmegyeinél, akkor is az oláh karácsonykor járt. (Tudvalévő, hogy a görög egyház karácsonya két héttel a római karácsony után van, azaz január 7-én — Gergely naptár szerint. — Julián naptár decz. 25.) Tehát Hunyadmegyében a turka *karácsonykor* járt, eltérőleg a szolnok-dobokamegyeitől, a hol húshagyó kedden, sőt még a besztercze-naszédmegyei oláh turkajárástól, a hol szintén megvan ma is — értesülésem szerint — s a hol Szt György napon jár.

A turkások házaló kolindások voltak, vagy szerepük legalább szorosán összefüggött ezekével. De a szokás lassanként elfajult. Az a'ispán a görög egyház kará-

3. ábra. Az algyógyi turkások. (Szabó J. fölv.)

csonyi ünnepeinek közeledtével szükségesnek tartja a felsőszilvási szolgabírónak a figyelmét erre felhívni. Háznál-házra jártak és a gazdák megkántálásával vendégségre való fundust szerezvén, lerészegedtek, a mi nem egyszer halálos verekedéssel végződött. Ennyire fajult el már ezelőtt mintegy 130 évvel a szokás és az alispán csak egy feltétel alatt hajlandó megengedni a turkajarást, mint *tsupán tsak Eleikről réájok deveniált szokást, multság kedvéért, ha a' Falu Öregjeiből hét kezesseket állitanak, kik felelősek legyenek azért, hogy nem fognak garázna dolgokat elkövetni. Szolgabírói engedély nélkül tehát nem járhattak (ma sem), s ha mégis*

minden praecantiokat, 's, el távoztasson minden kedvezéseket, hogy ha ide hatrébb ollyas kedvetlenségek emergálnának a' meg nem tett praecantio miatt, maga fog számadásra huzattatni. A' kik pd minden engedelem nélkül fognak Turkával járni, nem tsak azokat, hanem azon Falubéli Bíró, és Gornyikot is küldje (be) . . ." „Deva 29^a Xbr 783".

megtették, úgy az alispán elé kerültek a község *birájával* s *gornyjával*¹ együtt. Ma ilyen dolgokat nem követnek el. Mulatnak ugyan most is, de nem az egyes házaknál, hanem csakis a „gazda“ (5. ábra.) házánál, t. i. a hol a szállásuk van, s csakis a turkajárás teljes befejeztével. Ma meg sem kínálják őket innivalóval, csakis pénzt és kalácsot kapnak, a mit a *gazda* gyűjt össze, s a végén eloszt a turkások közt.

Bózes község tiszta oláhajkú lakosságánál megvan ma is a turkajárás (4. ábra.). Vesztett ugyan régi eredetiségéből, de sokat is tartott fenn. A gör. kel. karácsony előtt 1—2 héttel összejönnek a falu 15—24 éves legényei s megbeszélik a turkajárást. A fiatalabb vagy az éregebb legénység járjon-e a turkával? S noha a turkajárást érdeklindulásnak is mondhatjuk, nem történik meg sohasem, hogy

4. ábra. A bózesi turkások: a turkás tánczol.

két turka járjon egyszerre a faluban. Sőt azt is megbeszélik a szomszéd, nyírmezői turkásokkal, hogy az ünnep melyik napján jönnek át Bózesre, s ők akkor mennek át Nyírmezőre. Megválasztják a gazdát, a kinek a házánál elkészítik a turkát s megtartják a turka menyegzőjét és halotti torát. Ezek után megbeszélik, melyik legény mit hoz a turka ruházatához, mivel a szegény nép az összes költségeket csak így tudja kiállni. Végül megválasztják a turkást, erős szervezetű, ügyes legényt, mert a turkatánczoltatás nehézségei e két föltételt nagyon megkívánják. Sok esetben nehezen akad erre vállalkozó, mert megvan nálok az a hit, hogy a turkást hat hétig kerüli a védangyala, s ha ez idő letelte előtt meghal, mint pogány száll sírba.² Innen van aztán az is, hogy a turkás a farsang leteltéig

¹ gornic: csősz, erdőkerülő; kisbiró.

² A turkajárás, mely külső tulajdonságaiban is rávall a német Perchtenlaufen-nal való rokonságára, ebbeli felfogásával még közelebb férközik a schweizi, tiroli, salzburgi

a templomba nem megy, mert tisztátalan lélek lakja (necurat). Hiábavaló nekik minden más beszéd, ők ezt így tudják, s így mondják az öregek, s ezen nézetükből őket megdönteni nem lehet.

Karácsony napján aztán megkezdik a turkajarást. Házról-házra járnak, s kolindálnak, miközben a turka eszeveszett ugrálásokkal, fordulatokkal mindig a kolinda ütemének megfelelően tánczol.

Ha elvégezték a kolindálást, a *turkás kéreget*. Fából készült, hosszúkas s végefelé keskenyedő állkapcsait erősen csattogtatja, int a házigazdának a zsebére mutatva, hogy fordítsa ki tartalmát az asztalra. Legtöbbször a földre dobják a pénzt, mert mulatságot látnak abban, mint kinlódik otromba szájával a lapos pénzdarab felszedésén. Majdnem minden háznál kap egy-egy, tisztán a turkások részére készített fonott kalácsot, Ó alakú, melyet a szájára akasztanak s ő aztán átadja *gazdájának*, a ki a kalácsokat egy hosszú rudra gyűjti, s hazaviszi, a turka menyegzőjére. Mellékes ugyan, de mégis megemlítem, hogy a pénzt, mit összegyűjtenek, azt a költségek fedezésére fordítják, a megmaradt összeget aztán közösen elisszák. De az a pénz, a mit a száj alatt, a turka ruháján levő lyukon adnak be a turkátánczoltatónak, az tisztán az ő haszna, az csak az övé. Midőn már látja, hogy többet nem kapnak, egy-két bohóságot tesz még, s állkapcsainak erős, csattogtatásai közepette hajlongva távozik. De a gazda, két legénynyel visszamarad — ha leány van a házban, — s meghívják, illetőleg elkérik a szülőktől a leányokat a turka menyegzőjére. Aztán ők is távoznak. Így az első két ünnepen bejárják a falut, s harmadik napon átmennek a szomszéd községek valamelyikébe, itt is ugyanily módon cselekszenek,

5. ábra. A „gazda“.

stb. néphíthez, mely az alakoskodásban ördögi beavatkozást lát. Az irodalom számos adatot tud, hogy a nép spontán elhalálózásra az ilyen álorczástól az ünnepi temetést megtagadta s a szerencsétlen áldozatot kint a hegyek közt földelték el. L. *Die Perchten in Salzburg*. Archiv für Anthropologie. Neue Folge III. (1904.) pag. 127. A részleteket illetőleg l. A busójárás. Népr. Értes. 1907. 1., 2. füzet.

csak a leányok meghívása marad el. De már kora délutánra visszajönnek, s megkezdődik a gazda házában a turka menyegzője.

A turka menyegzőjét a gazda házában tartják meg. A gazdának megválasztott legény anyja, rokonsága rizskása levest, káposztát s más ételeket készít, azonkívül asztalra kerülnek a kolindálás alkalmával egyes házaknál kapott fonott kalácsok is. A pálinkát a gazda veszi és az összes költségeket ő állja. A délutáni órákban aztán összegyűlnek a legények s a leányok, s megkezdődik a lakoma. A turka tánczol még egyszer, majd a *vornic* jelenti, hogy terítve az asztal, bevonulnak elől a turkával, ki az asztalfőn foglal helyet, leülnek. A turka két oldalán két leány ül, mellettök legény, ismét leány s így tovább. Evés közben a *vornic* tréfás versekkel mulattatja őket, s midőn jóllaktak, tánczraperdülnek a falu egy szál

6. ábra. A turka meglövése.

hegedüsének nótái mellett. Később ismét leülnek enni, majd megint tánczra perdülnek s így tart ez estig. Este a turkás fejezi be a tánczot, egy utolsót tánczolva, azután a leányok s legények éneke mellett átmennek a legény szobájába, a hol a turkás leveti magáról a turkajelmezt, s újévig elteszi a szoba egyik sarkába, *fejfel lefelé fordítva*. Azért teszik lefordítva, *nehogy az ördög magára vegye*.

Kiskarácsonykor (újév napján) meghal a turka. Délelőtt ismét összegyűlnek a legények a gazdánál. A turkás magára veszi a jelmezt s elindulnak az első utczakeresztelésig. Itt a turka még egyszer tánczol, — a legények azonban már nem énekelnek, — s a turka szomorú. Táncza többé nem ropegős, s bármivel kínálják, nem fogadja el, tagadólag bólintgat fejével, mert tudja, hogy percei számlálvák. Kis idő múlva előlép egy legény s pisztolyból, vak töltéssel rálő a turkára — minden bevezetés nélkül (6. ábra.). A turkás kettőt-hármat vergődik még, s aztán a földre bukik. (De sok esetben, ha tréfás legény tánczoltatja a turkát, két-három

lövés után is, csak a legények zugolódása után, — hogy ne pazaroltassa a puskaport, — bukik le.) A lövés pillanatában előkerül még két legény, az egyik pópának (papnak), a másik preoteasának (papnénak) öltözve, mintha történetesen erre hozta volna útjuk. A pápa megtudván, hogy *pogány* fekszik előtte, előbb húzódik, majd enged a kérésnek s megigéri, hogy eltemeti. A preoteasá azonban látván, hogy nincs, a ki a halottat megsirassa, reáborul és siratja. Majd egy létrára fektetik a meghalt turkát (7. ábra.), s miután a pap beszenteli, elindul a halottas menet (8. ábra). Hazaviszik s eltemetik, a mi abban áll, hogy a jelmezt, melyből a turkás az udvarban kiugrik, elteszi régi helyére, ismét csak lefordítva, addig, míg a *halotti torral* végeznek. A *halotti tort* szintén itt és hasonlóképen tartják meg, mint a lakodalmat, azonban most a lakodalomban résztvevő leányok vendégelik meg a

7. ábra. A turka a ravatalon.

legényeket s az asztalfő üres. Minden leány odahaza készít valami enivalót, s déltájban átviszik a gazda házához. Itt egy, a legények közül választott *camerar* (kamarás) gondjaira bízzák, a kinek kötelessége még felszolgálni is a vornie segédlete mellett. A *tor* végeztével a leányok hazamennek, a legények visszamaradnak a turkát felkoncizolni. A turka felkoncizolása abban áll, hogy szétszedik a jelmezt, s ki-ki elveszi a maga darabját, mit a jelmez elkészítéséhez hozzá adott. E helyen leírom a bózesi turka jelmezét, a melyet ez idén nem osztottak szét, mert a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya részére vásároltuk meg.

Egy körülbelül 1 m. hosszúságú erős botra — a melyet a turkás kezében tart s támaszkodik, midőn előre görnyed, — rongyokból fejalakot készítenek, a honnan a somfából készült s szalaggal bevont ökörszarvak ágaznak ki. A szarvak töve mellől toga formájú, tarka bolti kendőkből (valamikor háziszőttes) összevarrt lepel omlik alá, mely alatt még egy másik lepedő húzódik meg, a felső, könnyebb

lepel kifizetése ezéjából. Ez a lepel hátul elfedi a turkást, elől csak abban az esetben, ha lehajol, vagyis csak tánczközben. A fejből mintegy 30 cm. hosszúságú, tövében 6 cm., végén 3 cm. átmérőjű vörösre vagy zöldre festett csőr nyúlik ki, melynek alsó kávája, zsineggel belülről mozgatható. Az alsó, valamint a felső káva első részén párhuzamosan 2—2, mintegy 5 mm. hosszú szeg van, a melyek segítségével szedi fel a földre dobott pénzdarabot. A felső kávéra nyúlfejet erősítenek. (Öregek állítása szerint, itt mindig nyúlfej volt alkalmazva a turka csőrére.)¹ A csőr alatt kis nyílás van, a melyen a turkás kinézhet. A szarvak csenge-tyűkkel, zörgőkkel, oláh nemzeti színű (kék, sárga, vörös) szalagokkal, kendőkkel s „berliner“-bojtokkal vannak díszítve. A szarvak végeit összekötő zsinegen sárgaréz-gyűrűk vannak, az alattok kifizetett szalagon apró, színes gyöngy-

8. ábra. A turka temetése.

szemekből készített díszet találunk, ez a *zgürduța*. Ilyen e vidék turkája, néha szegényebb, máskor díszesebb. A rajta levő csengőkkel, zörgőkkel tánczközben zajt üt, a mit fokoz még a csőr csattogtatása. A szamosújvári, az aradmegyei s a krassószörénymegyei turkásoknak dobosuk is van, ez itt hiányzik s állítólag sohasem is volt. A legények kolindálása mellett tánczol a turka, s a csőrét oly ügyesen tudja csattogtatni — ütemre, — hogy a dobost teljesen pótolja.

A bózesi turkásoknak kilencz kolindájuk van, melyeket az egyes házaknak megfelelőleg énekelnek. Külön kolindát énekelnek a papnál, mást a birónál, mást

¹ Dr. Mailand Oszkár is feljegyzett egy kolinda változatot, mely „az állat képében üldözött Szent Jánost nyúlnak nevezi“. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XI. Évkönyve. Déva, 1900. 31—33. l. Valami összefüggés nincs-e közöttük, idővel elválnak.

a hol leányok vannak a háznál s i. t. E következő kolindát, pl. olyan háznál énekelik, hol eladó leányok vannak:¹

I.

Cea fică frumósă, de frumósă îi mare

Dai Domnului Doamne!

Soț in lume n'are

Dai Domnului Doamne! s i. t.

Numa prin zori, sora soarelui

Și a pământului.

Și pe ea mi-o cere mulți, din multe părți

Trei din trei lături, despre trei vaduri.

Și pe ea mi-o cere (rariu) păcurariu.

Da ea așa zice, că ea nu se duce,

Că ei îi urit in strungă șazănd,

În strungă șazănd, oi *dalbe* mulgând.

Oi *dalbe* mulgând, untu alegând.

Și pe ea mi-o cere *tifrus unguraș*.

Și ea așa zice, că ea nu se duce.

Că ei îi urită legea ungurească.

Legea ungurească: in gârlici șazănd,

In gârlici șazănd, vinu crișmărind.

Vinu crișmărind, bani numărind.

Și pe ea mi-o cere fiu mic de împărat.

Da ea așa zice, că so duce,

Că iei, că ei place, a fi împărăteasă.

A fi împărăteasă, a șede la masă,

A șede la masă, in haine de mătasă!

Și la împărat căruț ferecat,

La împărăteasă căruță aleasă.

La nouă cumnați nouă cai gătați.

La nouă surori nouă cingători.

La nouă cumnate nouă păcielate.

Dai Domnului Doamne!

Să fie de sănătate!

(Magyarul: Mily szép hajadon, mily nagyon szép — Hej! Urunk, Istenünk! — Párja még sincsen — Hej! Urunk, Istenünk! [Minden sor végén.] — Csak a hajnal az, a Nap és Föld testvére. — Pedig őt több tájról, többen is megkérték, hárman három tájról, három révről. Őt megkérte a juhász is, de azt felelte, hogy nem megy hozzá, mert utálja karámban ülni, fehér juhokat fejni és vaját köpülni. — Kérte őt *czifra magyar legény*. De azt felelte, nem megy hozzá, mert utálatos a magyar törvény: sőtésben ülni, bort mérni, pénzt számlálgatva. — Kérte őt a kis királyfi. Azt felelte, hozzá már nőül megy, mivel szívesen lesz királynő. — Királynőnek lenni, selyem ruhákban asztalnál ülni! A királynak vasalt szekérekéje, a királynőnek hintója van. — A kilencz sógornak kilencz lovat kantározzatok fel. — A kilencz nővérnek kilencz diszes övet, a kilencz sógornőnek kilencz melltartót készítetek. — Urunk, Istenünk! — Egészségökre!)

II. Leányos háznál énekelik a következőt is:

Colo 'n josu, mai din josu

Rouriță romoniță!²

In luncile d' Oltului³

Rouriță romoniță! s i. t.

Grele ploi că ne-or ploat,

Și luncile le-or spălat.

Roșu soare au răsărit

Și luncile s-or zbicit.

Faine flori or răsărit,

Fete or mers de le-or cules.

Culegând, mărunchi făcând

Câte în mâni, mai mult' în sin.

Juri in cale le ieșă,

Le prindea, le slobozea.

Numa asta-i fată dalbă

O prindea n'o slobozea.

Până nu mi-o ispitea:

Unde în lume ai născut,

Așa naltă și frumoasă

Și la față rumenioasă?

„Colo'n lunca d' Oltului

Roșu soare au răsărit,

Tomna in față mi-o lovit.

De față mi-o rumeni

Cosiță mi-o îngălbini.“

Rouriță romoniță!

Să fie de sănătate!

¹ Megjegyzem, hogy dialektusban vannak leírva s így az itt-ott előforduló ortográfiai szabálytalanságokért nem felelek.

² Romoniță: székfű, székfűvirág, pipitér (*Matricaria chamomilla*).

³ Olt folyó.

(Arra lenn s még lennebb — Harmatos székkfü! — Az Olt folyó völgyében — Harmatos stb. — Nehéz esők mosták végig a réteket. Vörös nap kelt fel s ez aztán felszárította azokat. Az előbúvó gyönyörű virágokat leányok szedték le bokrétába, kezükbe, mások keblükbe. A legények eléjük mentek s megfogták őket, de el is bocsátották, csak ezt az egyet tarták fogva s kikérdezték: a világ mely táján született, hogy ily szép és sudár termetű s pirosposzgás arcú? „Amarra, az Olt folyó völgyében vörös nap kelt fel s szemembe sütve, arczom pirosposzgássá tevő s hajfürtjeim megaranyozá.“ — Harmatos székkfü! — Egészségökre!)

III. Fialat párnál a következő kolindát énekelik:

Sus la drumul mare	Dar ți' un cumnățel?
Crescut-o, crescut-o	Dar ți-e un frate mare?"
— Versu verșilor —	
Galbin străfior.	„Ba! mi-o nu' mi este de acestea de toate!
Și în umbra lui,	Că el că este slugă la (dar) deal,
Ce se dumbrăvește,	La domni de cei mari.
Cistașă ¹ nevastă	Simbria i-a dat murgul neinvățat
Cu 'n fir mic în brațe.	Hotare împărtind, izvară 'nvăluind.
Câți pe drum trecea	Toti domnii umblară, pân' însărără
Toti mi-o ispitea:	Dacă însărără, 'napoi înturnară. ²
„Ce ți-e ție acela,	Lerdai ler nevastă! [Minden sor után.]
Din brațele tale?	
Dar ți-e un nepoțel?	Și noi ti-o 'nchinăm dalbai sânătate!

(Odafönn a nagy úton egy sárgás fa (?) nőtt — az Énekek éneke szerint — s lombja árnyékában tiszta¹ menyecske kis fiúval karjain. Az arra elhaladók, mind, megkérdezték: Ki az, karjaidon? Unokád, kis sógorod, vagy bátyád? (!) — Nem! Egyik sem! Szolga ő, nagy uraknál, odafönn a hegyeken. Fizetése egy be nem tanított pej, — hegyet-völgyet átszáguldó. — Az urak úzték az est beálltaig, a mikor aztán visszatértek. Hej! Menyecske! — S mi egészséget kívánunk neked!)

IV. Legényes háznál a következő járja:

Poruncit-a poruncit	Să nu faci. să nu vie!
— Junelui, bun junel mirel! --	Să nu vie sus spre munți,
Fată dalbă la juinel ²	Ca munții sănt spulberosi.
— Junelui, bun junel mirel! s i. t. —	Junii vin cu cai frumoși.
La juinel cam tinerel:	Fata îi mică, și nu-i mare
Ca să-mi faci atita bine,	Și nu-i poate țasăla(re).
Și să-mi vie ³ pân' la mine.	
Să nu faci, să nu vie,	Poruncit-a poruncit
Să nu-mi vie jos spre lunci!	Fată dalbă la juinel,
Luncile 's pline de grâne,	La juinel cam tinerel.
Grânile 's pline de roauă.	Ca să-mi faci atita bine
Junii 'm vin cu haine noué.	Și să-mi vie pân' la mine.
Fata îi mică și nu-i tare,	Să nu-mi faci, să nu vie!
Și nu le-a putea spăla(re).	Da să-mi vie sus spre ceri,
	Cu mâna tinind de lună
Poruncit-a poruncit	Cu alta 'mpletind cunună!
Fată dalbă la juinel,	— Junelui, bun junel mirel! —
La juinel cam tinerel:	
Ca să-mi faci atita bine	Și o 'nchinăm de sânătate!
Și să-mi vie pân' la mine.	

¹ tiszta; keusch.

² juinel és nem junel, az ütem miatt.

³ vină helyett.

(A paráncs rendeli — Legény, jó völegény — a szűz leányt a legénynek, — Legény, jó völegény s i. t. — a serdülő legénynek. Tegyen annyi jót velem s jöjjön el hozzám; de el ne mulassza lejönni a völgybe. A völgyek (rétek) telvék búzakalászszal s ezek harmattal. A legények új ruhákkal jönnek. A leány azonban kicsiny s gyöngye, nem tudná ruháikat kimosni. — A paráncs rendeli stb. — ... jöjjön fel a ködös havasokra. A legények szép lovakkal jönnek. A leány azonban kicsiny és nem tudná őket megkefélni. — A paráncs rendeli stb. s jöjjön el az égbe. Egyik kezével a holdba kapaszkodva, a másikkal koszorút fonva. — Legény, jó völegény! — Kivánjuk egészségükre.)

V. Legényeknek énekelik még a következőt is:

Juinel la munte au suit,	Și parinți au hotărit?*
— Juinel, junelui bun! —	„Ba! eu zile n' am urit,
El la țară au coborit	Nici părinți n' au hotărit.
— Juinel, junelui bun! —	Ci-am venit, să ne luptăm,
Pradă mare, ce-o predat!	Luptă tare în zi de vară!*
Rupt-o garduri streșinite	— Când fu coala n' cap de sară,
Și sălaşuri continite.	Luptă juinel pe leu tare.
Și o sărit int'un riu mare	Cum îl luptă, jos îl culcă
Și o strigat cu gură mare:	Supt foalele murgului,
Că frică de junel n'are.	Și îl leagă in curea neagră.
Că are coarne împungătoare,	Și mi 'l ia pe-o ulicioară.
Și urechi ascultătoare,	Pe ulița grecilor,
Și picioare fugătoare.	Făcând fală fetelor.
Juinel dacă auzia	Și cinste părinților,
Sus pe murg să 'ncălecă	Voie bună fraților,
Vărf de munte cugetă.	Și ciudă cumnaților.
Găsi leul adurmit	Cine 'n lume mi 'l vedea
Supt un spin mindru înflorit.	Toți bine mi 'l fericia.
Săgeta-l'ăș adurmit.	Fericia de mumăsa
Leu se ține ineluit.	Ce băiat au fost băiat
Până juinel se gândea,	C' aduce leul legat.
Leu din somn se pomenea,	Leu legat nevătămat,
Cătră juinel grăia:	Nici cu pușca nui pușcat,
„Hai juinele, dai juinele	Nici cu sabie nui tăiat,
Ce ai călcat tu pân' la mine?	Numa cu luptă-i luptat. —
Dar tu zile ai urit	— Juinel, junelui bun!

Și o 'nchinăm de sânătatē!

(Fölment a havasra a legény — Legény, jó legény! — s onnan leszállt a hazába¹ — Legény, jó l. stb. — sokat zsákmányolva, áttörve az őrzött határokat s megszállt helyeket. Beugrott egy nagy vízbe teli-szájjal kiabálva, hogy ő legénytől nem fél, mert öklelő szarvai, jól halló fülei s futásra alkalmas lábai vannak. Az ifjabb legény, a mint

¹ țară, țeară: szárazföld; ország, haza; falu, mezei lakás. Itt azonban haza, ország. Ugyanis az oláh nép țarának nevezi faluja környékét, de leginkább azt a földterületet, a mit ő, ha felmegy a falu határában levő legmagasabb hegycsúcsra, onnan belát. Țarának nevez egy-egy nagyobb völgyet is, ha több község van azon, így pl.: țara Geoageului: Algyógy vidéke, țara Jiului = a Zsily patak melléke (Hunyadban mindkettő). De nincs kizárva, hogy a turkások ebben a kolindában a țarának harmadik s a legáltalánosabban elterjedt jelentését értik, t. i. magát az oláh hazát, Ruméniát. Onnan gondolom ezt, mivel „havasra megy fel a legény“, azt mondja mindjárt a legelső sor s onnan leereszkedik a hazába. Itt alighanem Erdély déli határhavasai értendők: a Bucsecs, a Negoj és Retyezát közül valamelyik.

meghallotta ezt, lóra kapott s a havas csúcsára ment. Az oroszlánt, egy szépen kivirágzott tövisbokor¹ alatt fellelte.² Lenyilaznám, így alva. De az oroszlán, mintha érezte volna a bajt, míg a legény habozva állt, addig az fölébredt álmából s így szólt a legényhez: „Hej! Te legény! Miért kerestél föl? Meguntad napjaid, vagy szülőid határozták el idejöveteled?” „Nem! Sem napjaim meg nem untam, sem szülőim nem mondták ezt! Hanem azért jöttem, hogy megmérkőzzünk, most nyár idején!” — Az est beálltával birokia keltek s a legény az oroszlánt földhöz terítette a lova hasa alá és megkötözte fekete szíjjakkal. Lehozva az oroszlánt, végigvitte a görögök utcáján a leányok dicséreteinek közepette. Szülőinek ajándékozói fiverei öröme s sógorjainak bosszankodására. A ki csak tehetette, az mind üdvözölte a legényt. Üdvözölték anyját, mily fia van, a ki elhozta az oroszlánt, a mely sérületlen volt és nem volt sem fegyverből meglöve, sem kard által megvágva, hanem szabad kézzel győzetett le. — Legény, jó legény! — Kívánjuk egészségükre.)

VI. Colinda boierului.³

Beau mis beau boieri la masă	Să 'l vadă in vârstră de holtier,
— Domnului, Domnului Doamne!	Haine noi îmbrăcând,
Și cu dalba ⁴ jupâneasă	Cu boieri petrecând
— Domnului stb.	Pe supt poala cerului
C' on fiuț micuț in brațe.	Până 'n poarta raiului. —
Da păharul cine 'l umple?	— Și poarta s-a clătinat
Umple 'l dalba jupâneasă!	Și la boieri au intrat.
Tot il umple și se roagă,	Colinda i-am colindat.
Se roagă la Dumnezeu	— Domnului, Domnului Doamne!
Sa 'i crească fiuțul său.	

O cântăm și o colindăm și la gazdă o 'nchinăm, să fie de sănătate!

(Az asztal körül ülve isznak a bojárók, velők van a ház úrnője is, ki karjain kis gyermekét tartja. A poharakat ki tölti meg? Töltsön hát a háziasszony! Megtölti valamennyit s míg tölt a poharakba, kéri az Istent, hogy nőjjon gyermeke nagyra s láthassa a férfikor küszöbén, tiszta ruhában, a bojárókkal vígadni az ég pereme alatt a paradicsom küszöbéig. — A kapu megnyílt és a bojárókhöz belépett. Kolindánkat elvégeztük. — Urunk! Mi urunk Istenünk! [Ezt minden sor végén.] — Énekelünk, kolindálunk és a gazdának ajánljuk, egészségükre!)

VII. A község birájánál a következőt énekelik:

De ai fi birău veselior,	După el pe cin' să măie...? ⁵
— Birăul in domnul bun!	Mână sluga hai ⁶ mai mare:
C' or venit, colindători	Birău 'n samă nu 'l băga(re).
— Birăul stb.	După el pe cin' să măie?
C' or venit, c' or auzit,	Mână sluga mijlocie:
Că ești birău cam de mult,	Birău nici nu vrea să știe.
Cam de mult și 'ncomorat	După el pe cin' să măie?
Și dai bani pe colindat.	Mână sluga hai mai mică
Grăi dalba birăiasă	Că-i văzută si 'ncrezută.
P' o jabruică de fereastră,	Birău dac' auzia
Că birău nui acasă	Saltă 'mi saltă incoala,
Că-i in codru la vânat.	Saltă 'n grajdul ferecat,

¹ spin: tövis, túske; tövisbokor; cserjegalagonya.

² Ezen mondatnak az előbbiekkal össze nem függéséről hátrább szó lesz.

³ boier: bojár, főúr. Ha van a faluban vagyonos, intelligens ember, úgy csak ennél énekelik s hogy még inkább rászolgáljanak az ajándékra, még egy másik rövidebb kolindát, a IX. számmal jelzettet is énekelik ez után.

⁴ itt szépséges. — ⁵ măie: mână. — ⁶ hai: cel.

Scoate murgul inşelat.
Inşelat cu noue şei
Şi 'nfrinat cu noue frâni.
Saltă 'n vârsa munţilor
Tocma 'n strunga oilor.
Şi alege şi culege,

Va cincizeci de miorele
Şi cincizeci de berbeci.
„Şi te du la târg cu ei,
Şi îi dă pe ce'i poţi
Şi ne fă bani noşti toţi!“
— Birăul in domnul bun!

O cântăm şi o colindăm şi la birău o 'nchinăm, să fie de sănătate!

(Légy jókedvű! bíró, — Biránk az Urban! — mert eljöttek a kolindálók, — Biránk stb. — ugyanis azt hallották, hogy már régóta bíró vagy s meg is gazdagodtál és a kolindálóknak fizetni is szoktál. De megszólal a bíróné az egyik ablakpárkányon, hogy férje nincs idehaza, vadászni van az erdőben. Érte kit küldjön? Elküldi legnagyobbik szolgáját, a kit azonban férje számba sem vesz. Majd a közbelsőt küldi utána, de a bíró még sem jön haza. Végül a legkisebb, a meghitt s kedvencz szolgája megy érte. A bíró, midőn megtudja, hogy a kolindálók tényleg nála vannak, ide-odakap, sietve beront az istállóba s elővezeti kilencz nyergelgel nyergelt s kilencz zabolával fölkontározott lovát, a nyeregbe ugrik s fölvisz a havasi legelőkre, a juhainak karámjához. Kiválogat ötven báránykát és ugyanannyi fiatal koszt (s így szól szolgájához): „Menj a vásárra velők, add el őket bármily áron, csak legyen pénzünk mindnyájunknak!“ — Biránk az Urban! — Énekelünk, kolindálunk és a bírónak ajánljuk, egészségükre!)

VIII. A pap kolindája.

Colo 'n jos, mai din jos,
— Domnului Doamne! Domn de al nost!
Ce 'i scris tare, lucru 'i mare.
— Domnului Doamne! stb.
Scrisă 'i dalbă mănăstire
In trei stilpuri de tamăie
Şi 'ncă 'n patru de făclie.
Cu altariul cătră soare,
Cu feresti 'n jos spre mare,
Cu uşa cătr' asfinţit.
Şi la uşi cu flori de rugi,
La feresti cu flori domneşti.¹
Slujba 'i sfintă. Cine-o cântă?
Cânt' o noue popi bătrîni,
Cu doi, trei diecei.
Grăi cel preot mai mare
Cătră cel diac mai mic:

„Ja ieşi mă(re) pân' afară
De vezi ninge, ori ploaună,
Ori pic' un strop de roaună?“
„Nici nu ninge, nici nu ploaună
Nici nu pic' un strop de roaună!“
„Ce rînd îi, de aceasta rînd,
De cocoşii n' or cântat
Şi nouă ziuă ni se face,
Zori de ziuă de liturgie,
Miez de noapt' evangielie
De cu sară vecernie?
Dă in toacă de trei-ori
De trei-ori in trei chipuri,
Şi 'mi trage harăngul mare,
Harăng mare de 'ntroznare,
Haroi mic de atrocie!“

— Domnului Doamne! Domn de al nost!

Noi cântăm şi colindăm şi la preot o 'nchinăm!

(Arra lenn s még lennebb — Mi urunk, Istenünk! — nagy dolog van megírva. — Mi urunk stb. — Áll egy kolostor három tömjén- és négy fáklya-czölöpön, oltárjával a nap felé, ablakai lenéznek a tengerre, ajtója nyugatra néz. Ajtói telve rózsákkal, ablakai úri virágokkal. Az istentisztelet szent. Ki végzi? Kilencz öreg pap, két-három kántorral. Szól a legfőbb pap a legkisebb kántornak: „Menj ki s nézd meg, havaz-e vagy esik, vagy csak harmat hull?“ „Nem havaz, nem esik, még csak nem is harmatoz!“ „Mi dolog ez, hogy még a kakasok sem szóltak s még nem nappalodik a hajnali istentiszteletre, az éjféli (!) bibliolvasásra s az esthajnali vecsernyére?“² Űsd a tákát háromszor s háromféleképen. Húzd meg a nagy harangot, a fellegoszlatót s úgyszintén a kicsinyt is. — Mi urunk, Istenünk! — Énekelünk, kolindálunk s a papnak ajánljuk.)

¹ flori domneşti: úri virágok, itt ők a muskátli, muskátla virágot értik.

² Miért mondják „éjféli bibliolvasásra“, nem tudom, ha már a nappalt várják. Ugyanis a g.-keleti egyházban utrenia: reggeli mise, liturgia: a délelőtti istentisztelet s vecernie: a vecsernye; azonban van éjféli bibliolvasás is husvétvasárnapi virradó éjjelen.

IX. Colinda lui Christos.

Pe dinaintea raiului	Ști tu cele dedemult,
— Domnului, Domnului Doamne!	Trei riuri in trei chipuri?
Primblă-să maica domnului	Și un riut dalbuț de lapte,
— Domnului stb.	Și un riut galbin de mir,
Cu veșminte d' argintite	Și un riut rosu de vin.
Cu costița despletită	In cel de lapte scaldate-oi,
Jos spre fiul slobozită.	In cel de mir botezate-oi,
Fiul dă de-al descâlci,	In cel de vin adăpate-oi!
Maica sfînta 'l mulcomi:	— Domnului, Domnului, Doamne!
„Taci fiule! taci dragule!	

Să vă fie la toți de sănătate!

(A paradicsom kapuja előtt — Urunk! Mi urunk, Istenünk! — jár alá s fel az Úr anyja — Urunk! stb. — ezüstös ruhában, kibontott hajfürtökkel, melyek fiát takarják be, ki azokat bontogatja. A szent anya esítígtatja (fiát): „Hallgass édes gyermekem! Emlékszel a régiekre, a három különböző folyóvízre? A fehéren folydogáló tejpatakra, a sárga mézpatakra és a piros borpatakra. Az elsőben megfűrésztöttelek, a másodikban kereszteltelek s a harmadikban itattalak!“ — Urunk! Mi urunk, Istenünk! — Mindnyájatok egészségére!)

Itt e kilencz kolinda, a melyeket a bózesi turkások énekelnek a turka-tánczoltatás alkalmával. De megjegyezni kívánom, hogy közülök csak az I., II., VI., VII., VIII. teljes, a III., IV., V. és IX. számú kolindák rudimentumok, azaz hiányosok, és más kolindákból való összevonással vannak meg ma, közölt alakjukban. Így az V. számúban szinte érthetetlen az a hirtelen változás, a mit a 13. sor után tapasztalunk. Előbb szó van a legényről, a ki átmegy hazájába, s majd ugyanezen legény, minden bővebb magyarázat nélkül, egyszerűen csak felmegy a hegyre, s legyőzi az oroszlánt. Ez egy más, szép népköltészeti termék rudimentuma, a melyet *Alexis* György dr. is tárgyalt egyik munkájában. De ezekkel itt és most részletesen nem akarok foglalkozni, majd máskor bővebben is rátérhetünk ezekre, csak a turkajárás teljessége végett közöltem a kolindákat is.

Egynéhány tárgyi motivumot akarok még megemlíteni.

A bózesi turkásoknál nincs dobos és nem is volt soha. Kolindájukat szinte monoton hangon énekelik s egy szál hegedű kíséri az éneket. Ha nincs a falujukban (jelenleg van) hegedűlni tudó *fűstös*, akkor elmennek a szomszéd faluba Algyógyra, sőt volt olyan eset is, hogy a közeli Szászvárosból hoztak ki cigányt, a kinek 4—6 koronát fizetnek, s egy szekér tüzfát kap, azonfelül teljes ellátást a turkajárás alatt.

A tavaszt szimbolizáló zöld leveleket, fenyőágakat nem találhatni meg e turkásoknál. Egyedül a gazda kalapjában van egy kis télizöld, vagy muskátlilevél, de ez is csak ismertetőjelként szerepel. A szomszédos nyírmezői turkásoknál még ez sincs meg. Különben is mindkét község turkajárása ma már csak elfajulása, töredéke a régi turkajárásnak, a fentebb közölt oklevél szavaival élve, eleikről rájuk deveniált szokásból, mulatság kedvéért tánczoltatják a turkát ma is.

Még egyet. A II. számú kolindában szerepel az Olt völgye is. Nem érdektelen ez, mert *Sebestyén* Gyula dr. A regösökben azt mondja, hogy a turka az oláhsághoz északról, a lengyelek és ruthénekén keresztül jöhetett be. Vajjon nem a Balkánról jött-e egyenesen, a lengyel-ruthén közvetítés nélkül? Ez majd a

jövöben fog elválni, s akármilyen eredménnyel is, kétségtelenül nagy hasznára az ethnologusoknak.

A turkajálás ma még Besztercze-Naszódban is divik. Ott Szent György napján jár, s van társa is, a *mojug*, de az utóbbinak már nincs jelmeze, hanem zöld leveles faágak fődik, csőre sines, nem kolindál, csak tánczol.¹ Mindenütt kiveszőben van e szokás s maholnap még a nép is, mely egykor gyakorolta, csak a megőrzött jelmezek s leírások után fog tudni róla.

Schmidt Tibolt.

I R O D A L O M.

A magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképe.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter megbízásából szerkesztette *dr. Bálky Zsigmond*. Mérték: 1:600,000. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet R.-T. Budapest. Ára védőborítékban 22 K 50 f, lécezzel 26 K 50 f.

Magyar kartografiai irodalmunk, különösen néprajzi tekintetben végtelenül szegény. Annyira szegény, hogy a magyar középiskola a honismertetésnek szemléltető eszközei során Magyarország néprajzi fali térképét mindezideig kénytelen volt nélkülözni. Hogy pedig különösen a mi bonyolult nemzetiségi viszonyaink között az ilyenfajta térképnek a hiánya, enyhén szólva, könnyelmű mulasztásszámba megy, azt felesleges bővebben megmagyaráznom. A *Magyar Földrajzi Társaságé* az érdem, hogy e hiányon segitendő, felhívta az illetékes tényező, a közoktatásügyi miniszterium figyelmét a néprajzi fali térkép kiadásának immár halaszthatatlan szükségességére. A Földrajzi Társaságból eredt eszmét *dr. Bálky Zsigmond* lelkiismeretes szorkeztése mellett, a *Magyar Földrajzi Intézet R.-T.* öltöztette a töle megszokott kifogástalan módon sokszinű köntösbe.

Hogy ez az iskolának szánt térkép nemcsak a pedagógusnak és a tanuló-ifjúságnak szól, hanem az iskola falai közül kikívánczik az eleven életbe, az ama kölcsönhatásnál fogva, mely minden állami és társadalmi berendezkedésünk és a hazánkat lakó, ethnikailag annyira különböző népfajok között fennáll, csak természetes dolog. E térkép elbírálásánál azonban elsősorban, különösen nekünk, ethnográfusoknak, szemünk előtt kell tartanunk azt, hogy iskolai fali térképpel van dolgunk.

Ezt szem előtt tartva, kimondhatjuk azután, hogy *Bálky* térképe az első nagymértékű magyar néprajzi térkép. Ez a nagy, 1:600,000 mérték, karöltve a szerkesztő által használt módszerrel tette lehetővé azt, hogy a térkép, a mely természetesen a népfajok területi elhelyezkedését tünteti fel, a legkisebb részleteket is felölelő pontossággal készülhetett annyira, hogy szinte mértani precizitással tünteti fel azokat a helyeket, a hol az illető népfajok élnek. Ez a módszer visszanyúl a községre, mint legkisebb közigazgatási egységre. Az eljárás az volt, hogy az 1900. évi népszámlálás adatai, községről-községre menve, az 1:260,000 mértékű közigazgatási térképen lettek feltüntetve, egyszerű módon a fajtisza községek esetében, a midőn egy-egy község határát csak be kellett vonni az illető fajnép színével, másrészt arányosan felosztva és beszinezve a község területét, ha vegyeslakosságú. Az egyes községeken belül egy-egy népfaj csak akkor nem vétetett számításba, ha százalékos arányszáma tizen alul maradt. A városok esetében ez a határérték még lejjebb, ötre szállott. Áll ez természetesen úgy a magyarságra, mint az összes nemzetiségekre is. Kivétel csupán a székesfővárosi tót elem, a melynek arányszáma ugyan az öten is alul marad, de lélekszáma elég tekintélyes.

¹ Ghița Olimpiusz kollegám szíves bemondása után.

Másik új vonása a térképnek a lakatlan területek kirekesztése az ábrázolásból. Ezek a térképen fehéren maradtak. A módszer nemcsak új, de feltétlenül igazságos is. Mert miről van szó? Arról, hogy a magas hegyvidékek rengeteg erdősegei, legelői, a melyek emberi megmunkálás alá nem esnek és a legtöbb esetben különféle jogi személyek (a kincstár, egyházi- és magánuradalmak) birtokában vannak, a számítás alól kivétettek. A lakatlannak feltüntetett területek határa körülbelül a 800 méteres görbével esik össze, a horvát karsztvidéken természet szerint sok helyen még alacsonyabb lesz. Kivételt a Székelyföld egy részén észlelünk, a hol Csik és Háromszék megyékben, m. p. a Hargittában és a keleti Határhegységben ez a magassági határ az alpi kultúrára való tekintettel felmegy az 1000 m-ig. Itt különben is a községek magasan fekvők, rajtuk túl pedig kaszálók, tehát a kultúrát feltételező területek következnek és csak azután a hegyi és erdei legelők és az erdősegek. Mint lakatlan területek szerepelnek még az említettek kivül a deliblái homokpuszta, az aldunai szigetsor Temeskubintól lefelé és a túladunai két tavunk. Evvel az eljárással a térkép közelebb jött az igazsághoz, mert a területi arány az ország alacsonyan fekvő és termékeny részeit megülő magyarság és a periferiális, hegyvidéki nemzetiségek, az oláh, tót és rutén között sokat veszített élességéből, eddigi értelmetlenségéből és nagy vonásokban a birtokviszonyok tényleges állapotára redukálódott.

A térkép természetesen a hazánkat lakó összes fajnépeket tünteti fel. Ábrázolásukra tizenegy színre volt szükség, ezenfelül tizenkettediknek a cigányokat jelöli apró fekete négyzetekkel, az *Orsz. Statisztikai Hivatal* kiadta legutóbbi, még 1893-ból származó cigányösszeírás alapján mindama községekben, a melyekben számuk a lakosság 10 %-át teszi ki, ha összesen legalább ötvenen voltak az illető községben. Ezekből a fekete négyzetekből jut az egész országra, különösen sűrűen találjuk őket Erdélyben és az Alduna mentén. A mi a népfajok eloszlásának a feltüntetését illeti, természetes dolog, hogy a térkép az általános benyomás szempontjából valami új, eddig ismeretlen vonást nem mutathat. Új azonban a részletekbe menő pontosság, a melynek eredményeit igen szépen és tanulságos módon figyelhetjük meg a nyelvhatárok mentén, a hol az előrenyomuló fajnép a vele szemben állót szigetekre bontotta, vagy a magyarság nagy cenztrális tömegét Kalotaszegen és Torda-Aranyoson keresztül a Székelyfölddel összekötő hid mentén, a melynek — szomorú valóság — csak a pillérei állanak.

Még egy új vonását fedezhetjük fel a térképnek s ez az, hogy *Bátky* eltérően az eddigi szokástól, Horvátország népességét a valóságnak megfelelően különválasztja horvát és szerb nemzetiségre és külön színnel is tünteti fel. Az elválasztás felekezeti alapon történt, a mi ha nem is fedi teljesen a valóságot, az eltérés mégis oly lényegtelen, hogy egyéb statisztikai adatok hiányában bátran elhanyagolható.

A térképhez tartozik egy, a szerkesztő egybeállította füzetke is, a mely a feltüntetett népfajokkal foglalkozik. A címe: *Magyarázat a magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképéhez* és tömör rövidséggel, valósággal dióhéjban összefoglalja mindazt, a mit hazánk benépesedéséről a kutatás mai állása mellett tudunk. Tekintve azt hogy a füzet tartalma elsősorban a térképet magyarázó tanár munkájának megkönnyítésére hivatott, *Bátky* annak bővebb megírásával nagy szolgálatot tett volna nemcsak a pedagógusnak, hanem mindenkinek érdeklődését, a melyet vázlatával csak felkeltett, teljes mértékben kielégítette volna.

A térkép ellen mindössze egy kifogásunk van. Nem is kifogás ez, hiszen a mi rajta van, az mind jó és mind helyes, hanem óhajtottuk volna, hogy a helynevekkel kevésbé takarékoskodott volna akár a szerkesztő, akár a kiadó. Az ellenvetést, hogy itt iskolai fali térképről van szó, a melynek áttekinthetőségére különösen a vegyeslakosságú területeken a túlságos sok helynév zavarólag hatott volna, eleve is elűthetjük azzal, hogy a határ, ameddig el kellett volna menni, szinte magától adódik. Nézetünk szerint a nagyobb nyelvzigeteken egy-egy jelentékenyebb község nevével kellett volna feltüntetni és ez éppen az iskolai fali térkép esetében fontos, mert a tanuló perzipiáló munkáját jelentékenyen megkönnyíti, ha az ilyen nagybacska színfolt képét a helynév segítségével emlékezetében megrögzítheti. Továbbá kívánatosnak tartottuk volna, ha azok a

helynevek és földrajzi elnevezések, a melyekkel a *Magyarországban* találkozunk, a térképen is feltüntetve volnának. Hogy egy példát mondjunk, a horvátországi négy ősi magyar községet (Szentlászló, Kórógy stb.) hiába keressük a térképen. És hiába tudja az ethnográfus, talán a tanár is, hogy azok Eszéktől délre fekszenek, a tanuló csak egy másik, a megyei vagy közigazgatási térkép segítségével fog rájuk akadni. Nagyon kívánatosnak tartottam volna a *Magyarországban* igen helyesen kiemelt néprajzi szigeteknek, az Őrségnek, Göcsejnek, Ormányságnak, Palócságnak, Jászságnak stb.-nek a feltüntetését, már csak azért is, mert azok semmiféle térképünkön elő nem fordulnak. Ezek az apró szépséghibák azonban semmit sem vonnak le a térkép nagy értékéből és nem csökkenthetik affeletti igaz örömlőnk, hogy van végre egy magyar néprajzi térképünk, a mely a statisztikai adatok lelkiismeretes és a lehető legfinomabb részleteket is kitértető felhasználásával, módszerének modernségével és egyszerű áttekinthetőségével egyaránt kiváló.

A nagy térképet kiegészíti a hazai fajnépek számbeli arányát összehasonlító módon feltüntető graphikon, továbbá a dr. Cholnoky Jenő szerkesztette és ugyancsak az 1900. népszámlálás adatain alapuló „Magyarország népsűrűségi térképe járásokonként” 1:2.000.000 mértékben, a mely a főterképet igen tanulságos módon egészíti ki. A természeti, a közgazdasági, a birtokviszonyok befolyását a néptömegek eloszlására sűrítő és ritkító értelemben ez a térkép tükrözteti vissza. Ez és a főterkép egymás mellé állítva és egymással összehasonlítva, megadja Magyarország népessége mai eloszlásának igaz és hű tükrét.

Dr. Beluleszko Sándor.

Al. Tzigara-Samurcaş: Muzeul Neamului Românesc. Bucureşti, 1909.

Szomorú, panaszos hang vonul át Tzigara Samurcaş e kis, de sokat mondó röpiratán. Panaszkodik Romániának az ethnographiai múzeummal szemben tanúsított mostoha bánásmódjáról, elmondja az illetékes közegek mulasztásából eredt óriási hibákat, tévedéseket és ezek eredményét, a múzeum hátramaradottságát.

A román nemzetnek van régiségi múzeuma, de — szerinte — ez, mai alakjában, semmit sem ér. Sokatérő kincsek vannak benne, de csak felhalmozva, rendezés nélkül. Negyvenkét éve áll fenn, de még ennyi idő után sem jutottak benne rendszeres alapon álló rendezésig, vagy csoportosításig. A múzeum helyiségei nem felelnek meg a követelményeknek, az állami segítségnek semmi nyoma. Mindezek után nem csoda, ha a nagyközönség érdeklődése sem fordul feléje, szakemberekről szó se legyen. Ezután áttér az ethnographiai múzeum történetére, de szükségesnek tartotta előbb a másik múzeumról beszélni, hogy ezek után ne csodálkozzunk az ethnographiai múzeum még mostohább állapotán.

Titus Maiorescu közoktatásügyi minisztersége idejében (1875-ben) a régiségi osztály mellett külön osztályt is létesített a nemzeti viselet részére, a mely azonban a múzeum igazgatóságának hanyagsága és mulasztásai miatt nemsokára csődbe jutott. A későbbi miniszterek erőltették a dolgot, köztük C. Arion és Sp. Haret, nemzeti művészetek múzeuma czímen továbbfejlesztik a Maiorescu által létesített osztályt s átlátják hivatását. Végre meglett a munka gyümölcse s Haret fáradozása révén megnyílt az ethnographiai múzeum a régi állami pénzverő-intézet épületében, mint „Ethnographiai, nemzeti művészeti, decoratív és iparművészeti múzeum.”

Az új múzeum megnyílt után székesskörü gyűjtést végeztek s jöllehet az intézet még ma sem tud megállani a maga lábán, de már 4330 tárgyat számlál fedele alatt. Károly király maga járt jó példával elől, a múzeumnak ajándékozván Henrik Trenk ecsete alól kikerült 75 db festményt, a romániai templomokról, régi kolostorokról stb. Mária hercegnő számos *bánáti* (Krassószőrény m.) *opreg*-gal gazdagította az új múzeumot. Kivülök még számosan résztvettek ez új tudományos intézmény alapjának megteremtése körül.

Az ethnographiai múzeum jelenleg három csoportra oszlik: textil-, fa- és keramikai csoportra. De a helyiségek szűk volta miatt a keramikai csoportban, házi szőttes asztal- s ágyterítőket, sőt egész rend öltözeteket is láthatunk. (A 85. l. levő képen látható.)

Ez a rendetlenség fáj Tzigara-Samurcaşnak, s nagy, kényelmes, a modern kor igényeinek megfelelő múzeum megalkotását követeli, mert a múzeum is jobb sorsot s nagyobb pártfogást érdemelne, mert nem holt intézmény, hanem a műveltség és tudomány tüzehelye.

Sokszor fogtak ugyan ennek megvalósításához, de az akarat mindig csak terv maradt; azaz tervezgettek és mikor megvoltak a tervrajzok, akkor az illetékes fórumok gyönyörködtek bennük és félretették. A múzeum igazgatása, bár külső okoknál fogva, de nagyon hanyag. Az igazgató nagy kiváltságokkal s jogokkal rendelkezik, még a miniszteri rendeleteket sem veszi mindig tekintetbe. Akaratától függ minden. Ellenőrzésről szó sincs. Munkátlanul, tétlen áll a múzeum, minek az lesz a vége — mondja Tzigara-Samurcaş —, hogy ha végre valamikor fölébred igazi hivatására, akkor már nem lesz anyaga. Értékesebb tárgyaik külföldre vándorolnak. A mi még megmaradna, azt sem fogják egykönnyen megkapni a néptől, mert a keserű tapasztalatok bizalmatlansággal tölték el a népet, s ez nem fog újra e nemes célra sem adakozni.¹

Párhuzamot von a román és bolgár nemzeti múzeum között a Muzeul românesc și cel bulgăresc ez. fejezetben. Szomorúan tapasztalja, hogy a bolgárok kevesebb zajjal s pénzzel, de több tetterővel és komolysággal hová fejlesztették múzeumukat, mely ma az egész művelt világ előtt rendezett s a többivel egy nivón álló intézetnek van elismerve. Konstatálja, hogy e, tőlük kicsinynek tartott nemzet, mennyire megelőzte őket. Fájdalmasan kiált nemzetéhez, csak mi nem vagyunk képesek a nemzet legbecsesebb kincseit, emlékeit, termékeit egy ezeknek megfelelő épületben az utókor részére fenntartani!

Külön fejezetben a múzeum tervével foglalkozik. A múzeumot a kiállítás után dr. Istrati a Cula-ban vagy Palatul Artelor-ban akarta elhelyezni. Kimutatja, mennyire nem felelnek meg ezek az épületek modern múzeum igényeinek. Ugyanannyi költséggel, a mennyibe az átalakítások kerülnének, Ghika építész terve szerint új, modern palotát lehetne teremteni. Az állatkerre volt pénze az államnak, de a nemzeti kincsek számára nincs sem pénz, sem jóindulat.

Tzigara-Samurcaş könyvecskéje általában nemzetének elmaradottságán tépelődik s ennek előidézőit szemrehányásokkal illeti. Nem múzeumi vezetőkönyvecske ez, a hogy a cím s még inkább a benne levő ethnográfiai illusztrációk mutatják. Propaganda ez, szózat nemzetéhez, egy új s minden tekintetben beváló tudományos intézmény érdekében.

Kis leírást kapunk azonban a múzeumról, a berendezéséről s a benne levő tárgyakról is; ez a leírás s a számos illusztráció (melyek azonban nem a legjobbak) mégis elég ahhoz, hogy fogalmat alkossunk a múzeum állapotáról. Tekintve azt, hogy még csak három éve áll fenn, bátran mondhatjuk, dicséretes munkát végeztek eddig is. E három év igazat ad Tzigara-Samurcaşnak t. i. nagyobb tetterővel, több gondnal, a hiányok pótlásával sok szép és becses dolgot lehetne ott még összehozni, az anyagból úgy sem fognak egyhamar kifogyni.

A múzeum jelenleg két csoportra oszlik: ethnographiai népművészeti) és egyházművészeti csoportra. Az előbbi ismét három kisebb csoportra: textil-, fa- és keramiai csoportra tagolódik.

A textil-csoport elég gazdagnak mondható. Tárgyai nagyjában: háziszöttes szőnyegek, takarók, függönyök; női- és férfiingek, különféle himzésekkal az ingujjon, galléron és inghasítékon; női s gyermekfőkötők, katrinczák, opregok; gyöngyökkel varrott öv; törölközőkendő, zsebkendő, menyasszonyi fátyol; párnahéj; szokmány, zubbony, zeghe (zeke) s a könyv illusztrációinak egyikén közölt: krassószőrénymegyei szűr, ujjas, mellrevaló; szűrharisnya, keztyű s más ruházati s öltözeti kellék. — A fa-csoportban: faház s fatornyos templomok modelljei; faragásos fakapuk egész nagyságukban (közülök az egyik nagyon hasonlít a mi székely kapuinkhoz,² készítője Antonie Mogoş, (Magas

¹ Célzás a két évvel ezelőtt Bucureşti-ben rendezett kiállítás botrányára, hol a kölcsönként tárgyak javarésze elveszett.

² Sziute Gábor: A kapu a Székelyföldön. A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1909. X. évf. 1. füzet. 2. Tábla. Miházai kapu. Azonban a román kapu illusztrációjából nem lehet kivenni, galambbügös volt-e vagy se?

Antal?), továbbá faragott útszéli fakeresztek és troiczák (hármaskeresztek);¹ guzsalyok,² orsók, faragott botok s fakanalak, tálak, fapoharak, sulykok, ostornyelek, furulyák s pásztorsípok stb.; asztalok, székek, fazarak, jármok; faládák (faragással);³ szövőszékek, csörlőkerék, motolla; dézsák, vödörök, hordók, puttonok, teknők s más szobabútorok. Azonkívül számos egyházi, templomi bútordarab. — A keramikai csoportban: tálak, fazekak, bögrék, korsók; kályhacsempék. Szépek a mázosedényeik, nagyon hasonlóak az erdélyi szászok mázosedényeihez. — Ezenkívül van még sok más tárgyuk, melyek nem tartoznak e három említett csoporthoz. — Szép kollekcziójuk van a hímes tojásokból is. Három illusztrálva is van: zeg-zúgos, almaleveles és ekevasas. — Más tárgyak: fegyverek, ércneműek, szép kollekcziójuk van úgyszintén rézgyűrűkből, gyöngyökből, karpereczekből; puskaportartó szarvak; bőrneműek s más egyéb. — A főszűlyt a népművészeti tárgyakra fektették s innen van, hogy egyes szerszámok, műhely-, népies mesterségek szerszámái már nem lehetők fel a múzeumban, úgyszintén az ösfoglalkozások is nagyon hiányosan vannak képviselve.

Ennyit s aránylag épp ily keveset mond Tzigara-Samurçuş könyve a bucureştii román ethnographiai múzeum tárgyairól. A mint ő maga is mondja, ez csak rövid, könnyen áttekinthető képe akar lenni annak a néprajzi anyagnak, melynek biztos s modern hajlékot kér könyvecskéjében az államtól, nemzetétől!

Schmidt Tibolt.

Wörter und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Herausgegeben von: *R. Meringer, W. Meyer-Lübke, I. I. Mikkola, R. Much, M. Murko.* Bd. I. Heft. 1. (Bogen 1—15.), Bd. I. Heft 2. Bogen 16—33. Heidelberg, 1909. Carl Winters Universitätsbuchhandlung. Bezugspreis für den Band (30 Bogen) 20 Mk.

E folyóirat 1905. évi 1. számában, a 25. lapon igénytelen fejtegetéseimben már mintegy 4 évvel ezelőtt jeleztem, hogy az összehasonlító nyelvtudománynak a tárgyi néprajz szolgáltatott adatok fényében leendő ellenőrzése és vice versa a tárgyi néprajz eredményeiként jelentkezett tanulságoknak az összehasonlító nyelvtudomány segítségével történő végleges igazolása, szóval az összehasonlító nyelvtudománynak és a tárgyi néprajznak szoros együttműködése révén az ethnológiának új iránya van keletkezében, a melytől mindkét érdekelt tábor, nyelvészek és ethnographusok egyaránt, szintén kifoghatatlan s egyúttal nagyfontosságú eredményeket várhat. Ugyanakkor arra is reámutattam, hogy ez új irány inagurátorjai egytől-egyig az egyetemi nyelvészeti tanszékek birókai, szanszkritologusok, románisták, germánisták, szlávisták egyaránt, kiknek eleje elvégre is megunta, hogy reggeltől estig „szókkal“ dobálózzék, a melyeknek gazdáit, éntjük a tárgyakat, a melyeket az illető szók jelölnek, vagy sehogysem, vagy csak felületesen, inkább csak gondolomformára ismerték.

Az ethnológiának ez az új iránya a különböző nyelvészeti szakfolyóiratokban azóta egyre nőtt, fejlődött s a czimben jelölt pazar kiállítású kiadványban immár rendes időszaki közlönyre is tett szert, a szerkesztők olyan gárdájával, mely az új lap prosperálását egymaga is biztosítja.

¹ Előbbiek nálunk Erdélyben is ismeretesek, az utóbbiak nálunk — tudunkkal — csak a hunyadmegyei Erdőhátság 2—3 községében vannak meg.

² Jobbára olyanok, mint az erdélyiek. Téglás Gábor: A Retyeczátvidék pásztorainak faragó művészete. A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1907. VIII. évf. 3—4. füzet.

³ Olyanok, mint a mi magtartó ládáink, szép balkáni ízű faragásokkal. Hazánkban, Erdélyben is találhatók.

⁴ Lásd legújabbán: *Hugo Schuchardt*, Sachwortgeschichtliches über den Dreschfegel. Kvt. a Zeitschrift f. rom. Philologie-ból. Halle. 1910.

Érdekes, hogy a nyelvtudomány egyik megalapítója, a germánista *Grimm Jakob*, a nyelvészetnek ezt az alakulását már évtizedekkel ezelőtt előrelátta, a mint az egyik idevágó mondásából, a melyet az új folyóirat jeligévé is választották, eléggé kitérnek: A nyelvtudomány, a melyen csüngök, és a mely a kiinduló pontom, sohasem elégített ki oly mértékben, hogy a szókról bármikor szivesen a tárgyakhoz ne tértem volna.

Czélját az új folyóirat a következőkép jelöli meg. Meg vagyunk győződve, (a kiadók), hogy a nyelvtudomány a kulturtudománynak csak része, hogy a nyelvtörténetnek a szövejtés czéljaira szüksége van a tárgyi történetre, a minthogy a tárgytörténet, különösen a legrégebb idők tekintetében, a nyelvtörténetet sem nélkülözheti. Hisszük, hogy a nyelvtudomány és a tárgytudomány (tárgyi néprajzunk, szerkesztő) egyesülése rejti a művelődéstörténet jövőjét.

Helyszűke miatt ezúttal csak az eddig megjelent cikkek czimeinek a felsorolását adom.

1. ábra. Kölyü (dialekt. gülü), köleshántoló, Jászapáti.

A bevezető cikket e vállalat lelke, Meringer Rudolf a gráci egyetem germánistája írta: Die Werkzeuge der *pinsere*-Reihe und ihre Namen. (Keule, Stampfe, Hammer, Anke). A cikk feltűnő címét onnan választotta, mert noha az ősidőktől fogva a lisztelő magvaknak feldolgozására szolgáló szerszámoknak se szeri se száma, ezek elnevezései majdnem kivétel nélkül a latin *molere* és *pinsere* szósorokba tartoznak. Szerző ezután bámulatraméltó körültekintéssel végig tekintvén a földkerekségen eddig ismeretes s a „*pinsere*“ szósorba eső szerszámokon az idevágó magyar szerszámokról sem feledkezik meg. Még arra is emlékszik, hogy évekkal ezelőtt a M. Nemz. Múz. népr. osztályában, akkoriban helyszűke miatt a raktárban darabokban heverő ilyforma nagyobb szerszámot látott. Egyúttal ama reményének is kifejezést adván, hogy azt azóta már egybeállítottuk, sietek őt az ide iktatott ábrával megnyugtatni.

Kérem azonban sziveskedjék valamelyik későbbi dolgozatába a szerszámok magyar etymon-ját is fölvenni. (Lásd Szinnyei: Tájszótár).

További cikkek: *W. Meyer-Lübke*: Romanisch Bast. *Rudolf Much*: Holz und Mensch, Goethé-től vett jellegével: Kleid eine Säule, Sie sieht wie eine Fräule. (Kedd asszonya). *Willi Pessler*: Ethno-geographische Wellen des Sachsentums. Az ő jellegét is ide iktatom. Systeme sind Nester; sie haben keinen Wert mehr, wenn die Wahrheiten, die in ihnen lagen, flügge geworden sind. *R. M. Meyer*: Isolierte Wurzeln. *Josef Strzygowski*: Der sigmaförmige Tisch und der älteste Typus des Refektoriums. *Th. Bloch*: Über einige altindische Götternamen. *Leopold Wenger*: Sprachforschung und Rechtswissenschaft. *Josef Janko*: Über Berührungen der alten Slaven mit Turkotataren und Germanen vom sprachwissenschaftlichen Standpunkt (sok magyar vonatkozással) és „Ethy-mologien“ czim alatt kisebb cikkek.

A 2. füzetben: *Hazánkfia I. R. Bünkertől*, a soproni múzeum örétől, Das Bauernhaus der Gegend von Köflach in Steiermark, *R. Meringertől* az I. füzetben lévő czikk folytatása, de kiterjeszkedik más témákra is. Bennünket a „büürük“-kről (Prügelwerc) czimű rész érdekel. Ugyancsak tőle: Prähistorische Rinnensteime. *W. Meyer-Lübke*: Zur Geschichte der Dreschgeräte. Ha még hozzáteszem, hogy a 2. füzetből álló I. kötetnek kitünő szövegátvitte van s azt 175 ábra és 2 térkép díszíti, akkor befejeztem volna ez év egyik legfontosabb irodalmi jelenségének ezt a rövidre szabott ismertetését s teszem ezt azzal a kívánsággal, vajha finn-ugor, török-tatár, s szláv nyelvészeink ezen a téren mihamar fentnevezett kollégáik nyomdokába lépniének. A tárgyi anyag felhalmozása a mi gondunk lesz.

Dr. Semayer Vilibáld.

Szláv folyóiratok szemléje.

Извѣстия на етнографическия музей въ София Редактиратъ се отъ Д. Мариновъ, директоръ на сщциия музей. Книжка I. София 1907.

A szófiai népr. múzeum értesítőjének megjelent első folyama *D. Marinov* szerkesztésében a délszláv, első sorban a bolgár folklorenak van szánva, a hol még annyi menteni való anyag akad. Az értekezések sorát maga a szerkesztő nyitja meg *bojanec*, vagy *bojanik* nevű böjti játék leírásával. 6–8 felnőttnő leány társasággá alakul minden felszerelés nélkül s a böjti vasárnap délutánokon kijár a térre énekelni. A csoportvezető ilyenkor kalpagot visel természetes zöld ágakból font díszítéssel, egyik kezében fehér kendőt, a másikban botra tűzött zászlócskát lobogtat. Kiséretükben van egy másik 9–10 esztendősnő leányka a „bulka“ kendővel letakarva, mint néma szereplő. Énekekre gyülekezni kezd a falu népe, főleg legények és menyecskék, ez utóbbiak ünnepi kalácsokkal és tojással s változatos énekek közben kivonulnak a mezőre, hol körüljárják a bulkát és elmulatnak estig. Nótáik élénk, tüzes dallamúak, a szöveg túnyomólag rögtönzött és annyira változó, hogy az egykori czerimoniális elem töredékei is alig ismerhetők fel. A hagyomány szerint Bojen csárfa emlékét ülik így a ki ősidőkben dalolni járt a mezőnek és oly szépen dalolt, hogy még a kövek is megindultak. Értette a madarak és az állatok nyelvét és elleste a termés titkait.

Ugyancsak *Marinov* (11–14. l.) ismerteti a régi bolgár rovásnaptárt. (Örökös kalendárium.) A pálcza egyik oldalán sorba vésvé: február, január, december, november, október, september; a másik oldalán: mart, april, mai, joni, juli, august napjai az ünnepek és vasárnapok megjelölésével. E jeleket képen is bemutatja. Szól még a kereskedők, korcsmárosok rovásairól, melyek „vergija“, „četala“ néven szerepeltek. Ugyancsak *Marinov* szedte össze a szentivánnapi énekeket (tűzugratás nélkül divik), továbbá a percha-szerű fejdíszeket és álarczokat, melyek a húshagyó hétfőn gyakorolt *kuka-tánczon* dívtak. A játékosokat *kukovi*, *kukeri* néven ismeri a nép, a női alak *majka*. Maga a játék élénken emlékeztet n „borica“-táncz egyes jeleneteire, felszerelés dolgában azonban közelebb áll a mohácsi busójáráshoz. A leírás és a szöveghez csatolt nyolcz fototopia az analogiát megerősíti, bár a kuka-játék eredete ezzel eldöntve nincsen. (Lásd Népr. Értesítő 1907. évi 1–2. sz.) A szerző etymologiai alapon keresve a szó származását, utal *Michalonis* Lituani De moribus Tartarorum (fragmina) Basileae 1615. művére, a ki kaukos isten tiszteltéről beszél, a litván nyelvben kaukos koboldot, törpét jelent, a bolgár kukát, mindamellet

thrák nyelvből és szokásból származtatja. Miként a perchta-járók hiszik, a bolgár hit is azt tartja, hogy az álarcsosok között mindég egy-egy ördög is megjelen s az alakosok szentségtelenek, míg csak a templomban nem vezekelnek. Ezért a *babata*, *maikata* és a játékosok többi társai egyházi temetésben nem részesülhetnek (25. lap.)

A szokás kihalófélben már csak a szilisztriai és tutrakavszki kerület néhány községben tartják s ugyanott hasonló felszerelésű alakosok járnak karácsonykor a „*fiatal Isten tiszteletére*“, mint koledálók, mind a mellett egyazon személy utóbb kuka nem lehet. Legközelebbi párhuzamul erre nézve a makedon kljonki szokás, mintegy átmenet a kettő között. Irodalmi repertoriumképen megemlítjük, hogy e szokást lényegtelen eltéréssel már Majkov leírásából ismerjük az Archiv f. Religionswissenschaft XI. p. 407. nyomán, de ebben a busójáráttal való rokonsága nem domborodik ki annyira, mint az új közleményben. A folyóirat egyetlen külső munkatársa P. *Kojčev* néhány bolgár műemléket ismertet s elemzi díszítéseiket. Részletesebben foglalkozik a rilskoi kolostor díszes faragású kapujával s főképen régi háztípusokat mutat be.

Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Urednik Dr. D. Bornačić. U Zagrebu, 1908. Kniga XIII.

A délszláv, főleg horvát néprajzi folyóirat munkaköréről és irányáról a korábbi ismertetések folyamán már megemlékeztünk, ezúttal csak a XIII. évfolyam tartalmáról számolunk be röviden, hogy lássuk, milyen kérdések foglalkoztatják a horvát szakirodalmat. A *Gadričević* a találós kérdésekről értekezik. A „*pitalica*“ régebben egynek vétetett a talánynyal, „*gatka*“-val, bár attól, mint műfaj, távol esik, sőt még a tulajdonképeni kérdések is két főbb csoportra oszthatók. Az egyik csalóka mesék anyagából való, vagy azok magvát adja, e másik inkább tudákos termék, főleg a szentírásból való elmés kérdés. Pl. mikor halt ki a világ lakosságának negyedrésze. Ábel halálakor. A szerző ezek orosz-szerb párhuzamait is adja. V. *Božić* a prigorjevidéki nép belső életét tárgyalja — befejezéséül a már előbb megkezdett tanulmányának. Leírja a lakodalmi ünnepet és a házassági jogszokásokat: a komázást, szomszédtságot, barátság és vendégjogot az összetűzést és az ünnepies kibékülést. A temetési szertartások leírásánál néhány értékes sirató nótát közöl. Számrovásuk eltér a közismert típustól, mert pl. az öt balra dülő egyenes vonal a lefordított $V = 6$, ennek megfelelően a 9 római nyolczasra emlékeztet stb. E vidéki monografiák schemája szerint A. *Jovičević* néhány montenegrói falut ír le. V. *Arđalić* a Bukovica környékén (Dalmácia) megfigyelt lykanthropia hitet vázolja, miként ez az ó-hittűeknél és katolikusoknál mostanig él. A szerzőnek ugyanezen vidékről való mesegyűjteményét, összesen 18 darabot, dr. *Polivka* prágai tanár dolgozta fel, kiváló irodalmi apparátussal fejtegetvén a mesék viszonyát a népmesék világirodalmához. A Popov vidékén élő katolikus hercegöczkok lakodalmi szokásait tárgyalja V. *Palunko* tanulmánya s érdekesen vázolja a leányrablás még mindig élő szokását, mely ellen a hatóságok és a papság hiába küzdenek. Tanulságos, hogy a nép vallási viszonyából folyó politikai tagoltsága még ma is fennáll. A katolikus a bécsi császárt vallja urának, az óhitű a czárért imádkozik, a mozlím pedig szultánjáért eped. S a különben békés egyetértésben élő felekezetek összetűznek, ha arról van szó, melyikük ura hatalmasabb? B. *Jurić* a szlavoniai Privleke vidékén gyűjtött gyermek játékokat és verseket ismerteti. L. *Žubić* két könyvatos tábla kíséretében a bosnyák Vareš környékén gyűjtött himes tojásokat írja le. Az apróbb közlemények során a dalmátok boszorkányairól és azok felismeréséről találunk adatokat. Nevezetes, hogy a páfrány titkos virága, mely csak Szt Iván éjjelen nyílik egy pillanatra, nem segít ugyan kincekhez, miként pl. az északi szlávok tartják, de általános szerencsét hoz. Birtokosa megérti az állatok nyelvét s mentve van a boszorkányrontás ellen. Gospić vidékéről való babonagyűjtemény a horvát leányok szerelmi varázslatait ismerteti, pl. a halott kezéről való gyűrfűvel, egyes ruhadarabjaival, melyek a törvénszéki néprajz egyes eseteit magyarázzák. Az irodalmi rovat bolgár és orosz folyóiratok ismertetésével foglalkozik.

Izvestja muzejskega Društva za Krajsko. Urejuje Dr. Jos. Gruden. Letnik XIX. V Ljubljani 1909.

A krajnai múzeumegyesület folyóirata szorosabb értelemben néprajznak nem mondható, vegyes tartalmában csak elvétve akad egy-egy ethnographiai adat, de tudomás kell vennünk róla, mint a szlovén szakirodalom organumáról. Némileg ünnepi évfolyam ez, mert *Emil Korytko* halálának 70. évfordulóját ülik, annak a szerencsétlen lengyel szabadsághősnek, a ki az 1831. felkelés után Laibachba internáltatván, itt szlovén népdalokat, meséket, viseleteket kezdett gyűjteni és ezzel a szlovén néprajz egyik úttörője lett. Életrajzát *dr. I. Prijatelj* írta meg a folyóirat 1—4. számában. Tanulságos e biografia a hazai szempontból azért, mert pillantást enged a 30-as évek szláv rajongóinak belső életébe. Korytko a szlovén néprajz apostola nem tud szlovénul s elvtársaival, pl. Gáj-jal németül levelez. Gáj az illirizmus szervezője a szláv testvériséget úgy értelmezi, hogy Korytko törekvéseit partikulárizmusnak minősíti s könyvét csak úgy hajlandó kiadni, ha nem szlovén nyelven, hanem horvát transzkripcióban jelenik meg, czirill betűvel! Kiegészíti ezt az általános érdekű tanulmányt *Iesič* közleménye, a ki: Nemzeti újjászülétségünk napjaiból cz. ugyancsak a 30-as évekből való szláv-német levelezést mutat be, mely ugyancsak igazolja, hogy az illirizmus komolyan fenyegette a szlovén nyelv épségét, mert egyes írók már helyeselték Gáj nézetét, a melylyel Korytko még dacolni tudott.

I. Dostal a bodešaczi Szt Lénárt-templom triptichonját és freskóit írja le, melyek a compostellai Szent Jakab legendáját ábrázolják s igazolja, hogy ez a spanyolországi szlovén zarándokok révén terjedt el. *Koštič* topografiai adatokkal bizonyítja, hogy a *knesh, knish* = Graf értékű szó. *Iesič* regisztrálva a *choreizantes per annum* cseh mondáját megjegyzi, hogy a szlovén népnek is vannak hasonló mondái, de ezeket tovább nem részletezi. (L. Értesítő 1909. III—IV. f.) *Gruden* ismerteti Lukács mesternek pörét, a ki 1607-ben prófétának adta ki magát látományaival és jövendöléseivel Laibach egész vidékét felizgatta. Állítólag templomot akart építeni s e célra nagyszabású gyűjtést kezdett, mikor gályára vitték. Távozásával a titkos jelenések megszakadtak és helyre állott a béke. *Lavrič* a laasi czizmadia-czéh történetét ismerteti, mely a XVI. századtól kezdve működött, Patronusa volt Szent Fábán és Sebestyén. A többi közlemény természetrajzi vagy történelmi, lokális érdekű, melyek felsorolását is mellőzhetjük.

Этнографическое Обозрѣніе. Изданіе Этнографическаго Отдѣла Императорскаго Общества Любителей Естествознанія, Антропологіи и Этнографіи, состоящаго при московскомъ университетѣ. Годъ 20-й. Москва, 1909.

A nagyszámú orosz folyóirat munkatársai révén sajtósági kontinuitásban van egymással, melynél fogva egyazon tárgyra vonatkozó tanulmányok egyes, bár önálló fejezetei itt-ott elszórva látnak napvilágot, úgy hogy teljes átértésükre csaknem az összes periódikákat kellene figyelemmel kísérni, a mi viszonyaink mellett csaknem lehetetlen. A folyóiratok megszerzése annyi nehézségbe ütközik és oly késedelmes, hogy azokról, bármilyen érdekesek is különben, mindig csak *post festa* lehet beszámolni. Az *Etnogr. Obozr.* XX. évfolyamában a nagy szociológus *A. N. Makszimov* két jeles tanulmányával találkozunk: A csoportházasságokról írván, bírálja *Tylor*, *Lippert*, *Morgan* stb. elméleteit, kifogásolja főleg az utóbbinál, hogy adatai megválogatásában kevés kritikával járt el. A legtöbb esetben nem látja igazolva, vajjon a csoporton belül így támadt viszonyok átmeneti jellegűek-e, ha állandóak, milyen jogokkal és kötelességekkel jártak. Általában azt tartja, hogy felületes leírások nyomán csoportházasságokat tételeztünk fel olyan népeknél is, melyek erre éppen nem hajlandók, pl. a csuvasok, giljakok stb.-nél. A tipikus csoportházasság szerinte relative ritka, akár a polygyniát, akár a poyrandriát vegyük is alapul. Ott is, a hol fellép, pl. É.-K.-Szibéria, Ausztrália és Amerika egyes primitív törzseinél, átmeneti, muló jellegű s az individuális házasság intézménye mellett jelentkezik, mint ennek romlása; de ősbibb szervezkedés maradványának itt sem tekinthető. Mikor a szerző ilyen kritikában a relative könnyebben ellenőrizhető források és útleírások tudományos feldolgozását érthető, hogy még több hibát, több félreértést talál az orosz birodalom primitív műveltségű alattvalóira vonatkozó adatokban s egész bibliográfiával czáfolja a tévedéseket.

Tanulmányának második része azokat a korlátozásokat fejtegeti, melyek a házasság folytán a nő, illetve a férfi rokonságával való érintkezésre nézve támadna. Ugyanis a legtöbb primitív népnél többé-kevésbé él a szokás, hogy az új családból vagy a férfi, vagy a nő mintegy megtagadja korábbi rokonságát, velük találkozni nem szabad, vagy nem illik. Az ethnologia ezt a sajátságos jogszokást az asszonyablás eredményének tekintette s úgy magyarázta, hogy a sértő és a sértett családok között minden érintkezésnek meg kell szakadnia. Mások az asszonyféléstől magyaráztak és a jelenséget sexuális okokra vezették vissza. A nagy szociológus mind a két elméletet tagadja s miként előbb is beható kritika alá veszi a kérdés egész irodalmát s tovább elemzi az erre vonatkozó összes elméleteket. Rámutat arra, hogy az ausztráliai népeknél a korlátozás csupán a férfit érinti, míg a nő szabad elhatározása szerint jár el, viszont É.Ázsiában a nő társadalmi helyzetéből kifolyólag érintkezése úgy a saját, mint a férfi rokonságával szemben korlátozott, vagy teljesen tilos. Megállapítja, hogy a férj helyzete ott sines korlátozva, a hol az asszonyablás különben dívik; viszont hogy sexuális okok nem lehetnek irányadók, mert az asszony korlátozása csak bizonyos fokú vérbeli, még pedig idősebb rokonaival szemben áll fenn, tehát mintegy családfőekkel szemben. A szerző ezt a nő társadalmi helyzetéből magyarázza, ez az alárendelt szerep, a függő, mintegy rabszolga viszony, a melyben él, tiltja, hogy a nő feljebbvalóival szabadon érintkezzen. Hasonló alárendelt viszonyba jut a beházasodott férj, főleg ha idegen vagy nem egyenrangú, addig míg be nem fogadják. Mert a házasság által régi családi kötelékeiből kivált, újakat pedig még nem szerzett, vagy nem is szerezhethet. Tétélei igazolására eddig ismeretlen XVIII. sz. adatokat idéz s leírja a korjakok és kamcsadalok obscen házassági rítusait.

V. Charuzin a fétisizmus szó alkalmazásáról és a fogalom analogiáiról értekezik. Vs. Miller, A. Az. Chachanov és G. Zsordanije Grúzia korábbi állapotáról értekeznek Grigorevics Csavcsavadzse herceg adatai nyomán. D. Araksiev pedig grúz költeményeket mutat be, ugyancsak a fentebbi forrásból. A tragikus véget ért herceg (1837—1907) költő és néprajzi író munkásságát ugyane füzetben Chachanov külön is méltatja. Az apróbb közlemények sorában találjuk a fehér oroszok karácsonyi koledáinak és a nyári napforduló ünnep, a kupalo leírását.

Ugyanezen XX. folyam 1908. évi III. számában Vs. Miller az orosz népepika nagyérdemű kutatója a Kozarin eposz (1106. évi események leírása) multját elemzi. Megállapítja, hogy a poloveczok volhyniai betörésének eme népköltészeti leírása megfelel a történelmi adatoknak s az orosz foglyok megszabadításáról szóló részlet nagyjában szintén igaz. Az eposz d.-nyugati származásra vall, változatai mind a történelmi hűség rovására támadtak.

D. Zelenin a jekaterinburgi baskirok leviratját tárgyalja, azaz a sógorsági jogot, melynél fogva a családban maradt özvegy a férj valamelyik fitestvéreinek neijévé lesz. E kötelesség első sorban az öccsre hárul, másodsorban az elhunytnak bátyjára száll, kik e régi szokásnak még ma is, minden akadály ellenére eleget tesznek. Ezzel kapcsolatban vázolja a telepes baskirok életmódját és szokásait, melyekben a nemrég elhagyott nomád élet emlékei csillannak fel. E. Jeleonszkaja két kisebb tanulmányt szentel a kozelszki-vidéki falvak (kalugai kormányzóság) pusztuló fazekas iparának és leírja az ottani női viseleteket. Sz. K. Kuznecsov a cseremiszek között elterjedt kugu-szorta szektát írja le, mely a pogány vallás emlékeiből és az orosz orthodox hit tétéleiből tevődik össze s mint ilyen, kielégíti a nép igényeit, sőt a műveltség tényezőjévé lett, mert az új eretnekek általában tanulni vágyók. Fiaik megjelennek az orosz közép- és felső-iskolákon s visszatérve népük fejlesztésén fáradoznak, békés alattvalók, azért a kormány szemet huny szektájuk terjedésén.

Mint új szokást regisztráljuk, hogy a folyóirat eredeti közleményei mellett fordításokat is közöl, így pl. F. Giese: Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah könyvéből 65 oldalas fejezetet mutat be kommentárokkal, reprodukálja a Ztschr. für Ethnol. 1908. I. cikkét a nissan-szigeti embrevőkről stb. ilyen apróságnak is helyet ad.

Ernyey József.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1909. év negyedik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* Az évnegyedi gyarapodás: 1638 drb. Ebből vétel: 1591, ajándék: 47 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 729, szövés-fonási szerszám: 71, konyhaeszköz: 78, bútortat: 93, használati tárgy: 78, kismesterségi tárgy: 113, keramikai tárgy: 126, mezőgazdasági tárgy: 29, kultusztárgy: 91, halászati tárgy: 6, vadászati tárgy: 4, zenetárgy: 3, fegyver: 8, festett kép: 2, fénykép: 160

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Kóris Kálmán, Budapest, 16 képes levelezőlap, Hartyáni Zoltán, Budapest, 6 lószerszámsallang, S. Soos Albert, Vádudobri, 1 gyutaesoló készülék, 1 vaddisznó-csapda, Divald Kornél, Budapest, 9 fénykép, 1 csipkés lepedő, Rehanek Ferencz, Bélabánya, 1 fafeszület, 1 Mária-szobor. Spitzer Mór, Budapest, 1 galuskaszűrő, Badiny Zoltán, Besztercebánya, 1 üvegre festett kép, iglói Szontagh Ilona, Rozsnyó, 2 színes kőrajz rámban, Berczik Árpád, Budapest, 2 matyó népviseletű baba, Szalay Imre, Budapest, 3 képes levelezőlap, dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 1 képes levelezőlap, Ernyey József, Budapest, 1 képes levelezőlap.

E negyedévi szaporulatból 1493 hazai tárgygal szemben 145 külföldről, még pedig 1 Spanyolországból, 1 Konstantinápolyból, 74 Oroszországból, 68 a Lapp-földről és 1 Afrikából származik.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Árvára 2, Baranya 1, Barsra 59, Beszterczenaszódra 94, Biharra 12, Borsodra 18, Csíkre 89, Esztergomra 3, Fogarasra 27, Győrre 2, Hajdúra 4, Háromszékre 118, Hontra 58, Hunyadra 350, Kolozsra 35, Komáromra 1, Liptóra 2, Nagyküküllőre 107, Nógrádra 17, Nyitrára 77, Pestre 131, Pozsonyra 5, Sárosra 4, Sopronra 141, Szepesre 22, Temesre 3, Tolnára 19, Tordaaranyosra 23, Trencsénre 2, Udvarhelyre 14, Vasra 2, Veszprémre 14, Zólyomra 27. Közlebbi meghatározás nélkül: Erdélyre 2, a morva határszélre 6 és a déli románság területére 2.

II. *Könyvtár.* 81 munka. Ebből vétel: 43 új és 15 folyó, ajándék: 3 új és 1 folyó, csere: 2 új és 16 folyó és osztálykiadvány: 1 folyó munka.

a) Ajándékozott: dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 2 új m., Divald Kornél, Budapest, 1 új m., a Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelősége, Budapest, 1 folyó munkát.

b) Cserébe küldött: a Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 1 folyó m., a Societé Romana di antropologia, Róma, 1 folyó m., a Matice Moravská, Brünn, 1 folyó m., a Finnisch-ugrische Forschungen szerk., Helsingfors, 1 folyó m., a Museum, Malmö, 1 folyó m., a Český Lid szerk., Prága, 2 folyó m., a Museum, Stavanger, 1 folyó m., a Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Washington, 2 folyó m., a Verein für österreichische Volkskunde, Wien, 1 folyó m., a Historisches Museum, Bern, 1 folyó és 1 új m., a Geograph.-Ethnogr. Gesellschaft, Zürich, 1 folyó m., a Städt. Rautenstrauch-Joest-Museum für Völkerkunde, Cöln, 1 új m., a Hess. Vereinigung für Volkskunde, Giessen, 1 folyó m., a Verein für rheinische und westfälische Volkskunde, Frankfurt a. M., 1 folyó m., a Gesellschaft f. Erd- u. Völkerkunde, Giessen, 1 folyó munkát.

III. *Felszerelési tárgy.* 32 drb vétel útján került az osztályba.

IV. *Végzett munkálatok.* Az osztály adminisztrációjának ellátása, gyűjteményeink épségükben maradását czélzó folytonos szemmeltartása és időről-időre való ismételt konzerválása állandóan foglalkoztatott bennünket. Ehhez járult a raktárrendezésnek folyamatban lévő nagy munkája, valamint a saját, szintúgy munkatársaink gyűjtései folytán beérkezett nagyértékű és nagymennyiségű tárgyi anyag beletározása és beletározás előtt való preparálása. Mindez az osztálynak különben is csekélyszámú mindenrendű alkalmazottjait annyira elfoglalta, hogy megfeszített munkásságok daczára sem intézhettek el mindent az év végére és csekély hátralékkal vagyunk kénytelenek átmenni az új esztendőbe.

A raktárrendezés során befejezést nyert a halászati csoport megyékszerinti elosztása, míg a pásztoréleti gyűjtemény, a himzések, fehérneműek és ruhák elrendezése még folyamatban van.

A mi gyűjtési munkásságunkat illeti, a kebelbeli alkalmazottakról jelenthetem, hogy az osztályvezető a pestmegyei Homokmégyen, a máramarosmegyei Taracujfalun és a tolnamegyei Simontornyan volt tájékozódó úton, dr. Beluleszko Sándor s.őr a hunyadmegyei Erdőhátságon tett gyűjtőútját okt. 10-én fejezte be, dr. Mészáros Gyula gyakornok pedig okt. 2-án tért vissza a Baskirföldről. Rövidebb utakon voltak dr. Beluleszko Sándor az esztergommegyei Kirván, Ernyey József gyakornok Pilisecabán, mindketten parasztbútorok gyűjtése iránt tájékozódtak. Ernyey József pedig már hosszabb ideje folytatott tanulmányainak kiegészítése végett nov. 2-től decz. 14-ig Körnöczbányán és vidékén, valamint Turócszentmártonban tartózkodott, a hol levéltári kutatások alapján gyűjtötte a népies színjátékokat, különös tekintettel az iskolai drámának ilyenekké való átalakulására. A téli viseleteknek a hidegebb idő beálltával ismét aktuálissá lett gyűjtését folytattuk az idén is és e célból dr. Beluleszko Sándor, Györffy István gyakornok kíséretében megfordult a hevesmegyei Pásztó decemberben tartott orsz. vásárán.

Külső munkatársaink gyűjtései közül befejezést nyert dr. Sztripszky Hiador háromszékmegyei, Divald Kornél felvidéki, Garay Ákos tolna-baranyamegyei és szlavoniai gyűjtése, valamint Kovách Aladárnak ugyancsak Tolnamegyében tett fölvételi útja, a mely eddig csak sikerült fényképfelvételeket eredményezett. Kiemelendőnek tartom végül, hogy a régi Pilismegyéből festett parasztbútoroknak szép és kimerítő kollekczióját sikerült az osztály számára megszerezniünk.

De tetemes volt az osztály gyarapodása külföldi tárgyak tekintetében is, még pedig hazai gyűjtők munkássága révén. Nevezetesen felvétellett dr. Mészáros Gyula, az osztály gyakornokának baskirföldi gyűjtése, dr. Prinz Gyula, egyet. magántanárnak kelet-turkesztáni, nevezetesen kirgiz és szárt kollekcziója és Barátosi Balogh Benedek, polg. isk. tanárnak amurvidéki, a tavalyit kiegészítő nagy gyűjteménye. Mészáros és Prinz expediciójait Nemzeti Múzeumunkon kívül a Nemzetközi Keletázsiai Társaság magyar bizottsága támogatta, míg Barátosi Balogh gyűjteményeinek megszerzését és Báthori Ferencz nagyváradi tanár Kola-félszigeten tett utazását, a mely kis lapp gyűjteményt juttatott nekünk, a Nemzeti Múzeum áldozatkészsége tette lehetővé.

Végezetül pedig a legnagyobb hála és megelégedés hangján kell megemlékeznem arról a 390 tárgyat és 80 fényképet kitevő nagy gyűjteményről, melyet *Torday Emil* hazánkfiá, a ki a British Museum támogatásával 10 évet töltött Afrika belsejében, nekünk ajándékozott. Torday Emil tudományos tevékenységét a British Museum szolgálatába állította, hogy azonban sokévi távolléte és munkásságának a nagy britt nemzet részéről való elismerése nem lazította meg azokat a kötelekeket, a melyek hazájához fűzik, bizonyítja ez a nagyértékű ajándékgyűjteménye, a mely a Kongó-szabadállam területéről való és bizonyítja az a kegyeletteljes kikötése, a melylyel gyűjteményének a babundatörzstől eredő részét „Magyar László nagynevű afrikai kutatónk emlékének szentelve“, fölirattal külön egésként való kezelését és kiállítását rendelte.

V. *Látogató.* 7346 személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei: a VII. ker. Wesselényi-utcai polg. fiúisk. 520 növendéke, a székelykeresztúri áll. tanítóképző-intézet 37 növendéke, a szegedi róm. kath. tanítóképző 34 növendéke, a VII. ker. istván-úti főgymn. I/b, II/b, III/a, II/c oszt. 242 növendéke, a VI. ker. közs. polg. fiúisk. II/a oszt. 60 növendéke, a kecskeméti ref. főgymn. 18 növendéke, a VI. ker. löportárdülői el. isk. V/a. fiúoszt. 76 növendéke, a IX. ker. tífoltó-utcai elemi népisk. IV/a, b fiúoszt. 80 növendéke, a VII. ker. sip-utcai polg. leányisk. I/a, II/a, IV/a, II/b oszt. 210 növendéke, a III. ker. polg. leányisk. IV/a, b oszt. 54 növendéke, a III. ker. bécsi-úti polg. leányisk. III. oszt. 103 növendéke, a VII. ker. hungária-úti el. isk. IV. fiú- és leányoszt. 112 növendéke. (A gyűjtemény nov. 1-től zárva.)

Budapest, 1910 jan. 2.

Dr. Semayer Vilbáld

m. n. múz. igazgató-őr, a népr. oszt. vezetője.

Utalványcím : Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

• 3019. cheque-számlájára. •

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyűjtés. Rendkívül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállítású, névre szóló tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV. Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

- I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Újabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilenez füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Katona Lajos dr.
(II. Krisztina-körút 33.)

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VIII. József-utca 32. II.)

Pénztáros:

Kövecsesi Danes Árpád
(II., Toldy Ferenc utca 50.)

Ellenőr:

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

Alexics György dr.
Almásy György dr.
Asbóth János
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Bán Aladár dr.
Barátosi Balogh Benedek
Bátky Zsigmond dr.
Beluleszkó Sándor dr.
Borovszky Samu dr.
Erdélyi Lajos
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.

Feichtinger Győző
Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Giesswein Sándor dr.
Gróh István
Herrmann Antal dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kúnos Ignác dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró dr.

Réthy László dr.
Strausz Adolf
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) Vidékiek :

Baróti Lajos dr.
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.

Gönczi Ferencz
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Karácsonyi János dr.

Kálmán Lajos
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.

XI. évfolyam.

3—4. füzet.

(Új sorozat VI.) 1910.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tag-
ságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére
(VI. Városliget, Iparcsarnok), előfizetések
a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának
küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.

1910.

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Győrffy István</i> : A nagykún tanya. (13 ábrával)	129
<i>Novák József Lajos</i> : A temetők népi művészete. (Befejező közlemény. 7 ábr.)	149
<i>Fábián Gyula</i> : Sikdiszitő művészet az Ipoly mentén (24 ábr. 1 színes tábl.)	161
<i>Deák Geyza</i> : Az ungvármegyei „Tiszahát” népi építkezése és művészete. (14 ábr.)	185
<i>Gönczi Ferencz</i> : A göcseji s hetési népviselet. (15 ábr.)	200
<i>Ács Lipót</i> : Tolnamegyei kanászkürt. (4 ábr.)	218
<i>Viski Károly</i> : Mi a kopjafa? (1 ábr.)	221
<i>H. Gabnay Ferencz</i> : Sunnawend	225
<i>Csippék János</i> : Sáfrányosok a Felvidéken	226
<i>Téglás István</i> : A goczój. (1 ábr.)	243
<i>Bartucz Lajos dr.</i> : Pár szó az alföldi magyarság anthropológiájáról	246
<i>Báthori Ferencz</i> : A nomád lappok életéből. (4 ábr.)	254

Irodalom.

<i>Győrffy István</i> : Simkó Gyula, Nyiregyháza és tanyáinak települése	260
<i>Beluleszko</i> : M. von Kimakowicz—Winnicki, Spinn- und Webwerkzeuge	262
— — Dr. Ed. Hahn, Die Entstehung der Pflugkultur (unsres Ackerbaues)	263
<i>Sztripszky Hádor dr.</i> : Tomašivskij István, A magyarországi rutenség néprajzi térképe	264
— — Szláv folyóiratok szemléje	270

Múzeumi ügyek.

<i>Semayer Vilibáld dr.</i> : Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év I. negyedében	271
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év II. negyedében	273
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év III. negyedében	275

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

további intézkedésig a nagyközönség számára

 z á r v a.

Kutatóknak a gyűjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznapon-
kint 9—1 óráig.

 Megjelent:

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége.
(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

← **Ára 8 korona.** →

A NAGYKÚN TANYA.

A Nagyalföld néprajzi tanulmányozása egyik legsürgösebb feladatunk közé tartozik. A megváltozott gazdasági és társadalmi viszonyok a leggyorsabb tempóban, úgyszólván szemünk előtt tüntetik el az Alföld, legfőképpen pedig az alföldi magyarság ősi jellegét. Mindazonáltal gyors és erélyes munkával még mindig megmenthető annyi, amennyiből, ha nem is teljesen, de nagyrészt rekonstruálható az Alföld régi néprajzi képe. Hogy többet ne említsek, ha Herman Ottó össze nem gyűjti a magyar pásztorépitmények ősi formáit,¹ ma már aligha tudnók összeszedni, jóllehet a legelőpusztákat még nem hantolta fel mindenütt az eke. Földművelésünk is bámulatos gyorsasággal alakul át, primitív vonásai mindjobban eltűnnek. A mai parasztgazda újságot, könyveket olvas, nem idegenkedik már a földmivessziskolától sem, földjét okszerűen műveli, tanyája egész kis major mindenféle épülettel, kerttel, gazdasági gépekkel jól ellátva. Tanyái háza semmivel sem alábbvaló, mint a városi.

Ez alkalommal a nagykún tanyát fogjuk ismertetni, de nem a mai modern tanyaépületet, mely nem egyéb, mint a már előbb² leírt és a határba kitelepített kúnsági ház, hanem az ősi formáját, mely már az Alföld nagy részén letűnt s itt is letűnőfélben van.

Népi építkezésünk tanulmányozói a tanyával igen mostohán bántak el, legtöbbször kirekesztették vizsgálódásuk köréből. Mindössze Simkó Gyulának³ jelent meg egy nagyobb dolgozata a nyiregyházi tanyákról, melyben az ottani tótság tanyáinak települését írja le. Ez a tanyarendszer az Alföld legfejlettebb és legintenzívebb tanyarendszere, mely a magyartól úgy települési módjában, mint építkezésében teljesen elűt. Az ottani „bokor“-rendszer figyelemreméltó a tanyáknak községekké fejlődése szempontjából is. A magyar tanyákkal és pedig a szegedi tanyavilággal néprajzi szempontból mindössze Tömörkény István⁴ foglalkozik, de csak a modern tanyaépületekről emlékezik meg, amelyek nem egyebek, mint a városból kitelepített házak.

Tanya alatt alföldszerte olyan épületet vagy telepet értenek, mely a város, ritkán a falu külső határában nyáron a gazdasági munka középpontja, télen pedig rendszeren a nagy jószág teleltető helye. A tanyarendszer mai nagymérvű kialakulásához — mint Reisner⁵ Szeged mezőgazdasági történetében erre rámutat — az első

¹ Herman Ottó: A magyar ősfoglalkozások köréből. Budapest, 1899.

² Györfly I. A Nagy-kúnság és környékének népies építkezése. Népr. Ért. 1908: 1—18, 153—166, 223—224 l. 1909: 30—40, 65—78 l.

³ Simkó Gyula: Nyiregyháza és tanyáinak települése. 1909.

⁴ Népr. Ért. 1904. 253—265. 309—315 l.

⁵ Gazdaságtörténeti Szemle. 1900. 49 l.

lökést a lakosság elszaporodása adta meg. A török világ után először a város körül elterülő földeket kezdték művelni, majd a lakosság szaporodtával mind nagyobb területet barázdolt fel az eke s a legelő ebben az arányban fogyott. Így volt ez a Nagykúnságon is. A legújabb időben a határ legtávolabbi részében levő legelőkre is rákerült a sor, a fehér gulyák helyet adtak a fehér tanyáknak. A legelők elosztásával azonban a jószágtartás nem szünhetett meg, mert nagyobb-arányú földműveléshez nagyobb számú igavonó barom kell. A gazda városi szűk telke e sok nagy jószágot a neki szükséges takarmánnyal nem fogadhatta be, ezért künn a tanyán kellett teleltetnie jószágait, amire rákényszerítette még az is, hogy a takarmány hazaszállítása a rendkívül rossz utak miatt sokszor lehetetlen, továbbá a föld érdeke, hogy a rajta termelt szénát, szalmát, csutkát trágya alakjában visszakapja. Ez a tanyarendszer legősibb és legeredetibb a kiváltságos kertületekben, így a Kiskúnságon, Jászságon, Nagykúnságon és Hajdúságon, hol a közbirtokosság szabadon rendelkezett mindig a határral, de elterjedt a Köröstől délre eső, meg a Kiskúnság körül fekvő területen is, melyet a törökök néptelenné tettek s ahol a később betelepített lakosságot többnyire szerződés kényszerítette a földművelésre, továbbá a határ terjedelmes volta szükségképpen a tanyarendszer behozatalát vonta maga után. Elősegítették ezt még 1848 után az úrbér eltörlése s az ezt követő tagosítások is.

Kishatáru községekben a tanyarendszer azért nem alakult ki, mert a faluból közel éri földjét úgyis a gazda. A tagosítatlan birtokokon is a faluból csak mint központból gazdálkodnak. Ez a tulajdonképeni extenziv gazdálkodás.

A tanyarendszer oka tehát a városok nagy határa s a lakosság elszaporodása. A városok nagy határa a törökvilág következménye, a mikor a sok apró község egy községbe futott össze, mely a lakosság után annak egykori földjét is bekebelezte, sokszor pedig a pusztán maradt községek bekebelezésére a hosszas használat által szerzett jogcímet. A törökvilág volna tehát a tanyarendszer tulajdonképeni oka? Nem lett volna már tanya azelőtt is az Alföldön? Ha ezekre a kérdésekre meg akarunk felelni, akkor a rendelkezésünkre álló kevés történeti anyagot a néprajzi kutatás módszerével kell megvilágítanunk.

A tanya elnevezés az Alföld túlnyomó részén használatos. A Kiskúnságon azonban s még inkább Délmagyarországon a tanya szállás néven ismeretes. A *tanya* szláv szó,¹ mely megvan a cseh, lengyel, szerb nyelvben, mint halászati mesterszó. A régi magyar oklevelekben is kizárólag halászati műszó. Innen ment át a halászkunyhóra, mely a halásznak a „tanyája“, aztán átvették a baromtenyésztők, majd a földművesek szállásának a jelzésére. A délvidéki szerbek, noha a tanya szó megvan nyelvkincsükben, a tanyaépület jelölésére a magyar *szállás* szóval élnek. A szállás a tanya jelzésére hajdan általános volt az egész Alföldön. Debreczenben egy 1771-iki tanuvallatásban Mátyus István börvényi pap emlékszik a ref. papok „szálláskertjeinek megtetsző helyeiről“, miknek fennállását Zoltai 1620—1660 közé teszi. Hajdúnádudvar² községnek egy régi térképén a határban a következő

¹ Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen 347. l.

² Munkácsi: Ethnographia 1893. 188. l.

³ Hajdúnádudvar község levéltára.

tanyák vannak feltüntetve: Biró Mihály szállása, Rásó szállása. Reisner is szállásokról beszél Szeged történetében. Takáts Sándor¹ is említi az augsburgi XVI. századbeli marhakereskedők jelentését, „melyekben azt mondják, hogy a magyarok nagy tél idején a marhát a „szállások“ nádfödélével és sásával tartják“. 1514-ből is említi egy okmány: „Item Statutum est, quod pro Pecudum aut Pecorum conseruacione interris Aliorum Nemo Rusticorum eciam Liberarum vel aliarum Ciuitatum Regiarum domos seu Casas decetero Campestrales siue Tuguria communi vocabulo „Zallaas“ nuncupata tenere aut conseruare possit, ut per hoc malitia Hajdonum cesset et depereat“.²

Mindezekből az adatokból azt látjuk, hogy a tanya vagy eredetibb régi magyar nevén „szállás“ a török pusztítás előtt is megvolt s a mai tanyától annyiban különbözött, hogy jószágteletető szerepe akkor még sokkal fontosabb volt, mivel abban az időben még földművelésünk a baromtenyésztés mellett eltörpült. E teletetést sem kell a mai értelemben venni. A jószág nagy része az Isten szabad keze alatt telet ki, nem is győzte volna a gazda fedéllel, a jászlat nem ismerte, élélmé a rétség, mező avar füve volt, csak akkor etették a szálláson, ha a nagy hó miatt már legelni nem tudott, de itt is százával pusztult el kemény telek idején a hideg miatt vagy takarmány hiányában. Ilyenkor bizony a szállások nád- és sásfedelét is megettették a marhával. Fedél alá csak a becsesebb és feltettebb jószág jutott, így az ellő jószágok, különösen pedig a lovak, s az apróbb lábas jószág közül a juhok.

Fedeles hajlék a lábas jószág számára, különösen pedig a feltettebbek részére úgy benn a helységekben, mint a külső határban mindig volt s ez számos adattal igazolható. Régi írásaink ilyenekül a fentebb említett szállásokon kívül az ólakat, istállókat s az aklokat emlegetik. Tulajdonképen szállás—tanya—ól—istálló, mint épület között, lényeges különbség nincs, mint ez a következők során ki fog tűnni. Valamennyi fedeles, falas épületet jelent, mely a jószágot van hivatva védelmezni az időjárás viszontagságai ellen. A fedetlen építményekhez átmenet az akol, mely bekerített hely nagyobb számú jószág összetartására s éppen ezért gyakran fedetlen s ha fedeles, csak részben az. A jószág védelmére szolgáló fedeles, falas épületet a magyar ember leggyakrabban az *ól*, és az olasz eredetű *istálló* szókkal jelöli, sőt napjainkban már ez utóbbi csaknem kiszorította az előbbit. A barkó, palócz, matyó, nagykún és ormánsági ember azonban mai napig is lóólról, tehénólról beszél, talán nem is a véletlen dolga, hogy e szó éppen a magyarság török-tatár elemeinek tartott népeknél maradt meg napjainkig legjobban. Oklevélszótárunk baromólról 1683, borjúólról 1594, lúólról 1297 és bureuhólról 1211 — tesz említést. De még régebből is találunk adatokat. Így Szent Gellért életrészében³ olvasható, hogy Szent István idejében Maros városában, a mai Csanádban, Ajtony fejedelemnek „szilaj lovakból megszámlálhatatlan ménese vala azokon kívül, a melyeket a lovászok ólakban tartanak és őriznek vala“. De istállóról (éstálló, stálló, lóistálló) is emlékeznek okleveleink visszamenőleg egész 1291-ig.

¹ Magyar Nyelvőr XXXII. 155 l.

² Orsz. Levéltár D. 22639.

³ Gazd. tört. Szemle. 1904. 325 l.

A fentiekből láttuk, hogy a szállás és tanya, továbbá az ól és istálló fogalma egymás közt megegyező; de hogy a két előbbi *mint épület* e két utóbbival is megegyezik, az alábbiakból kitűnik. Debreczenben 1724 tavaszán „Bagoson, Radványon, Gúton 82 istálló széthányását rendeli el a tanács, minthogy mind az szolgálatot kerülik, *kik ott kinn laknak*, mind az erdőben sok károkat tesznek, égetik, csillyeznek.¹ De sokkal fontosabb bizonyíték az, hogy a nagykún és bihari ember tanyaépületét ma is ólnak hívja, a mint hogy nem is egyéb az, mint a nagykún községekben egy emberöltő óta kiveszett, de Biharban s a matyó falvakban még most is élő ősi ólnak a határban levő mása.

A tudomány kétséget kizárólag megállapította,² hogy a kún török-tatár eredetű nép volt, nyelvileg legközelebb állott a tatársághoz. Ha tehát a kúnok nomád életét akarjuk megvilágítani, ez csakis a tatárság s általában a törökség ismeretével lehetséges.

Valamennyi nomád, mielőtt a tél beállna, téli szállásra vonul. E szállás védettebb helyen és pedig legtöbbször víz mellett van. Felállítják sátraikat, a nomádságra jellemző vérségi csoportosulás szerint s gondoskodnak, hogy legalább a feltettebb jószág (ellő és szopós jószág, kezes nagyjószág) valami oltalmat találjon a zord időjárás, különösen pedig a tavaszba átnyúló fagyok ellen s e czélből primitív ól-féle építményt tákolnak össze. Vegyük például a belsőázsiai nomád kirgizek téli szállását.³ Kétféle állandó téli építményük van, egyik a *kislak*, mely a sátor védelmére szolgáló körszerű falazat, másik az *agil*, *ail*,⁴ *öl*,⁵ a hogy a kirgiz nyelv különböző dialektusain nevezik. Ezek az *agil*-ok Almásy szerint „nemcsak egyszerűen ágakból, földből és kövekből összehányt köralakú kerítések, hanem ezek egyik helyén fedett kalyiba is van ugyanazon anyagból, a hol a marhának legalább egy része meghúzódhatik“, sőt oldalfalakat is raknak az *agil*-nak kövekből, fahasábokból, tőzegeből s az egészet befedik fenyőgalylyal. Ez az első lépése a nomádnak a megtelepülés felé. Ez az *akol-ól* az, mely helyhez fogja kötni. Minél inkább északra megyünk a nomádok között, annál inkább megtaláljuk ezt az ól-féle építményt. Simics⁶ leírja az Asztrachán-körülí kirgizek tanyáját, hol a primitív *akol-ól* féle építmények közt ott van a tehének teleltetésére szolgáló oldalfalakkal, tetővel ellátott ól, mely nyáron a pásztor lakásául szolgál, még *tűzhely* is van benne. Télen, mikor a jószág elfoglalja a helyet, ő *putriba* húzódik. De még jobban megtaláljuk, ha olyan népeknél keressük, hol a nomádkodás már hanyatlásnak indult. A *baskir*⁷ már az egész téli szállást *agil*-nak nevezi, mely nem egyéb, mint egy kiterjedt és végkép faluvá ülepedő téli szállás. Építményeit legnagyobbbrészt csak a különféle lábas jószág védelmére készíti, maga számára legtöbbször csak egyetlen egy

¹ Zoltai: Gazd. tört. Szemle. 1902. 8 l.

² Gróf Kuun Géza: A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. 1885.

³ Almásy Gy. Vándorútam Ázsia szívébe. 684 l.

⁴ Almásy Gy. i. m. 684. l.

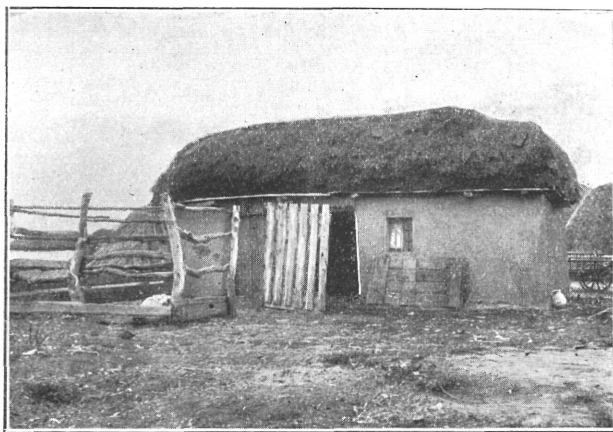
⁵ Gombocz Z. Magyar Nyelv. 1907. 308 l.

⁶ Népr. Ért. 1901. 1 l.

⁷ A volgamelléki tatárságra vonatkozó tárgyi és nyelvi adatokat dr. Mészáros-Gyula barátom bocsátotta készségesen rendelkezésemre.

helyiségből álló kalyibaszerű házat üt össze a régi sátor helyett. Sokkal nagyobb figyelmet fordít ólára, az „*otlık*“-ra, mely szószerint *tűzelőhelyet* jelent. A mint tehát a téli szállás falu jellege kezd kidomborodni, úgy kezd a sátor eltűnedezni, helyet ad a putriknak, a primitív kalyibáknak, melyek valamikor házakká fognak nőni. A kazáni tatár *ótl*-ja már nemcsak téli szállást, hanem falut is jelent. A nomád azonban mindig csak külső kényszernek engedve települ le, ha kitavasodik, üresen hagyja faluját s élvezi a nomád élet pótolhatatlan örömeit mindaddig, míg lábas jószága és legelője van.

Mivel a kún nép a történelem és a nyelvtudomány tanúságai szerint az európai tatársággal közeli rokon, a mi primitív alföldi építkezésünk és e népek építkezése között is kell valami rokonságnak lenni. Hisz a kún nép az Alföldön a tatárjárás után igen nagy területet szállott meg. IV. László 1279 aug. 10-én kelt oklevele¹ szerint a Duna, Tisza, Körös, Maros, Temes folyók közei és mellékei

1. ábra. Szalmatetejű kisebb ól. Póhamara pusztá (Túrkeve).

mindenütt kúnok tanyáztak. A mint a fentmaradt oklevelek igazolják, a legtökéletesebb nomád nemzetségi szervezetben éltek, nemez sátrak alatt laktak s nyájakkal ide s tova barangoltak. Ez a nép, melynek száma már a betelepítéskor a régi írók szerint negyvenezer családot számlált — nyom nélkül el nem tűnhetett. Ha majd a Nagyalföld kutatása alkalmával néprajzunkban, nyelvünkben, antropológiánkban török-tatár vonásokra találunk elsősorban e kún nép rovására kell írunk. Evvel pedig még nem vetettek ezidáig számot sem nyelvészeink, sem ethnográfusaink, pedig hatásuk annál is inkább feltehető, mert a tatárság által nagyon megkritkított magyarság csak hosszú idő alatt tudta ezt a nomád népet asszimilálni, mely egész ethnosában különbözött a magyarságtól. Még 1399-ben is sátrak alatt élnek² s nyájakkal szerte bolyonganak s a kún nyelv csak a XVIII. század végén némul el végkép. Nem a környezetükben levő nagyszámú magyarság magyarosította meg őket, hanem az az állapot, melyet a török-világ teremtett, mely az egész Alföldet felkavarta s népeit egygyé gyúrta.

¹ Gyárfás István: A jászkúnok története. II. 439—440 l.

² Gyárfás i. m. III. 521 l.

Ha tanulmányozzuk a Jászkúnság település történetét, rögtön feltűnik a sok Szállás (descensus) már a letelepülés első és második századában. Leggyakrabban valamely család vagy nemzetség névvel kapcsolatban: *Csorba János-szállása*, *Turgony Péter-szállása*, *Bese Mihály-szállása*, *Kojan Pál-szállása* stb. stb. Mik voltak ezek a szállások? Nem lehettek mások, mint a török-tatár népek aól-jai, téli szállásai az ősi formában, nem lehetett más, mint a család vagy nemzetségfő téli szállása, ki a telepnek nevet adott. Ezek után könnyen megérthető a kúnok letelepülése. A már teljesen megtelepedett keresztyén magyarságnak, de különösen a papságnak minden igyekezete oda irányult, hogy e kóbor pogány népet a földhöz rögzítse s a keresztyén tanok által szilajságát fékezze. Már a letelepülés után mindjárt emelkednek a templomok a descensusokon s a törvény kényszeríti őket a megkeresztelkedésre és letelepülésre. A templom a templombajárás kötelezettségével végleg magához köti a szállást s ezzel megveti az alapját a belőle fejlődő falunak.

A megülés bizonyára úgy történt, mint általában a nomád téli megszállása. Először csak jószágának épít fedeles épületet, ól-istállófélet s a kevésbé féltett jószág részére fedeleetlen nád vagy sövény építményeket, családja számára óla mellett út sátorot. Idejének nagyrészét jószágai közt tölti. Lassankint a *cserge* (nemez, szűrposztó)-sátorot kaliba vagy putri-féle épülettel váltja fel. A sátor a cselédség kezére jut,¹ vagy csak nyári szállásokon használják, végre teljesen elveszti jelentőségét s mint holmi *czerkó* az udvar hátuljára kerül. A putri és kaliba is lassankint a ház formáját veszi fel. Lassankint az udvarokat felkerítik s előttünk áll a falu, az egykori téli szállás.

De nemesak a kún, hanem a magyar falvak is így jöttek létre. Karácsonyi² azt írja a honfoglalás két első századáról: „Ez időszakban történt meg az állandó letelepülés, a falvak megalakulása, a mi a polgárosodás első kelleke volt. Az első lökést erre az egyházak építése s azon kötelezettség, hogy minden vasárnap oda kellett tiz szállásnak (együtt legeltető népcsoport), gyülekeznie, az adta meg“. „Innen van a sok „egyháza“ helynév“. Nyáron még csak elment a nomád a templomba, de télen már nem hagyhatta el téli szállását, mert a jószágot nem lehetett őrizet nélkül hagyni, tehát oda építette a templom köré. Hogy aztán el ne hagyja többé, arról gondoskodott Szent László törvénye: „A falvak ne távozzanak messze templomaiktól“.³

Hogy lesz az istállóból falu, tanulságosan bebizonyítja Csánki⁴ is a csallóközi Alistál és Felistál községek neveinek fejtegetésével.

A mint a descensus faluvá fejlődik, népesedik, a föld értéke emelkedik, a határ meghúzása szükségessé válik s valóban a mohácsi vést közvetlen megelőzőleg a határvillongások egymást érik. A lakossággal a jószág nem szaporodhatik arányosan, mert a határ nem terjeszthető, már pedig, ha a jószág megfogy, a nomád kénytelen máskép gondoskodni megélhetéséről és lassanként a földművelésre fanyalodik. Eleinte a falu körül fekvő földeket szántja fel s nyáját a határ távolabbi részére hajtja. A legelővel, jószággal együtt fogy a nomádkodók száma

¹ Gyárfás i. m. III. 484 l.

² Karácsonyi J. Békésvármegye története. I. 38. l.

³ Tagányi K. Gazd. tört. Szemle. 1894. 237. l.

⁴ Magyar Nyelv. 1905. 123 l.

is, a munkát megosztják, külön válik a pásztor a földmivelőtől, mert a falu, az egykori téli szállás környéke már nem legeltethető, de meg a falu is szűk az összes jószág befogadására; száraz takarmánnyal sem gyözné, azért kinn a legelőn keres alkalmas teleltető helyet s épít ólat és egyéb a jószág védelmét célzó építményt. Majd a mint az eke egyre több gyepet tör fel, a baromtenyésztés nagy aránya akkép csökken, a rideg jószág is a szállások, tanyák fedele alá kerül.

Valamint tehát a nomád tatárnak legfontosabb a jószág védelmét célzó épület, magára csak másodsorban gondol, úgy a kún ember téli szállásán is az ól a legfontosabb s mai fedeles épületei közt is ez a legősibb.

Megvolt ez úgy a kúnnál, mint a magyarnál régi hazájában is, mint a hogy meg van most is az ott lakó nomádoknál, mert az ottani téli klíma megkívánja, behozta magával, mert itt is szüksége volt rá, de meg volt az itt talált és hasonló jószágokat tenyésztő népeknél is, mert megkívánja az itteni klíma is.

2. ábra. Ól (tanya). Bócsa puszta (Karczag).

Azon meddő dolog volna vitatkozni, hogy az itt talált népek istállója ősi-e, vagy a mienk. Ősi ólunk valószínűleg primitívebb volt az itt talált és már letelepült népekénél, mert a nomád az állandó épületeknek nem nagy mestere, de az ilyen hagyományaihoz szívósan ragaszkodó nomád népről, mely jószágát annyira szereti és félti, feltételezhető, hogy fedeles építménye — bármily primitív — megvolt e hazába költözése előtt is. Az egymásra való hatást nem tudjuk megállapítani, mivel az egyes nemzetiségek ilyenemű épületeit még senki sem vizsgálta. De nem valószínű, hogy idegen hatás alatt fejlődött volna olyanná, mint a milyen, mert hiszen a kúnok lakatlan területet foglaltak el, szláv és német elemekkel közvetlenül nem érintkeztek. Hogy az ólnak *istálló* nevét kölcsön vettük, ebből nem következik az, mintha az épületet is a szó egykori tulajdonosaitól vettük volna. „Pásztor“ népek voltunk mi Ázsiában is, jóllehet ezt a szót már itt tanultuk meg. Fontos bizonyíték ólunk eredetére, hogy a nomád-tatár is tüzel ólában, mint a kún.

Herman Ottó¹ a teletetés kérdését a „nyék“-kel oldja meg, mely köralakú nádfalazat, tető nélkül. Bizonyos, hogy különösen a rideg pásztorkodás esetén ilyenben is telettettek, de a féltettebb jószág számára, a mit az előbbieket során bebizonyítottak vélek — volt fedeles épület is, mert a mi telünk, sőt gyakran a tavaszunk is megköveteli. Hogy ezt az épületet magunkkal hoztuk e hazába bizonyítja az, hogy a keleti nomádságnál is meg van ma is, mely hasonló éghajlati viszonyok közt él. Ez az épület az, melyet benn a falvakban *ólnak*, *istállónak*, künn a határban *ólnak*, *szállásnak*, *tanyának* nevezünk.

De térjünk át a nagykún tanyavilág ismertetésére.

A mai tanya csak úgy lehet nyári szállás, mint téli szállás. A kiscgazda kevés jószágát odahaza is kigyőzi teletetni az istállóban. Ha földjére *ólat* épít, az csak arra szolgál, hogy ha rossz idő kerekedik tavasz elején és az ős végén, mikor künn dolgozik, ha hideg van a jószágot legyen hova bekötni, de egyébként a jószág a legelőn — ha van a legelő tanya körül, — vagy a tarlón esetleg a nyári jászlon van. Tavasz szántástól őszi szántásig s tengeri törésig marad künn s ez a kevés jószágú kiscgazda ezt a kis tanyáját nyári szállásnak tekinti, téli szállása neki a falu, jószágának a falusi ól.

A nagyobb gazda is künn tölti ezt az időszakot eselédestől, sőt mikor a munkának dandárja van családotúl, de a faluban már csak a hámos lovakat, fejős teheneket, hizó disznókat teleteti, a többi jószág a tanyán telet a tanyás keze alatt. A nagyobbszámú jószág számára nagyobb, 2—4 helyiségből álló épületet „tanyát“ készít, melynek a központja az ól, hol a lovak állanak s a tüzelő van, innen nyílik a tanyás szobája. A harmadik helyiség — ha van — az istálló, melyben az ökrök állanak. Ez bár ugyanazon fedél alatt van, de sohasem nyílik a lóólból, hanem mindig a tanya udvarára szolgál az ajtaja. A negyedik helyiség rendszeren kocsiszín.

Van azonban olyan gazda is, a ki télen, nyáron künn lakik családotúl jószágostól együtt, még háza sincs benn a községben. Ez a legfejlettebb, legintenzivebb gazdálkodás, mely az Alföldön egyre jobban terjed. Az ilyen gazda a helyett, hogy az előbb említett ól-tanyát tovább fejlesztené, inkább falusi házát viszi ki szántóföldjére, a jószág számára pedig rendszeren külön fedél alatt épít istállót, melyben tüzelő már nincs. Egy ilyen tanyaudvarban mindazokat az épületeket megtalálhatjuk, melyek a falusi udvarban megvannak, csak hogy czélszerűbb elhelyezésben.

Láthatjuk tehát, hogy a tanyák különfélesége az intenzív gazdálkodás különféle változataitól függ s a nagykún tanyák három típusát a kiscgazda, jobbmódú gazda és a künnlakó gazda tanyája képezi.

Mivel czélunk az, hogy a régimódi nagykún tanyát mint jószágteletető épületet ismertessük, a két előbbi ól-tanya típust fogjuk bővebben leírni, de hogy ezt tehessek, ismerkedjünk meg a községbeli óllal.

A régimódi ólat, melyben még tüzelő is van, Istvánffy² a matyó községekből írta le. Hogy mennyire fontos épülete ez a matyónak, mutatja az, hogy a

¹ Magyar nyelv 1905. 24. 1

² Ethnographia 1896. 66 1.

házánál még most is nagyobb, s mint Istvánffy mondja: „a matyó embernél a lakóház elhelyezésére nézve mindig az istálló volt az irányadó s az ma is. A ló lévén a mezőkövesdi népnek a szemefénye, természetesen igyekszik is azt lehetőleg mindig szemmel is tartani, e végből aztán lakóházát mindig úgy építi, hogy annak szobája ablakából egyenesen az istálló ajtajára tekinthessen“.

„Az istállót a matyó csak *ól*nak hívja, szemben van a házzal, kis ablaka van. Ajtaja nyáron nyitott. Az *ól* bejáratán is kettős ajtója van, a külső a verepecze s a belső a nagyól ajtó. A bejárat két oldalán, kívül látható az ú. n. dikó, nyáron a fiatalabb házas vagy legény alszik itt, néha a gazda. A matyó télen-nyáron az istállóban tanyázik, melegebb időkben a dikón, hidegebb éjszakákon pedig bent az istállóban a tüzelőhely körül van a rendes hálóhelyük“. „A bejárat közelében van a tüzelő, mely nem egyéb, mint az istálló talajának egy kis négyszögletű területe kőből vagy téglából kirakva, melyen téli estéken tüzelgetnek. E köre telepedik a férfi nép székekre, lóczákra, pipálnak, mesélnek, szalonnát pirítanak. A tüzelő

3. ábra. Kis tanya. Hattyús puszta (Karczag).

felett körülbelül 2 m. magasan függ a rács kötélén, 8—10 drb félméteres léczekből összeróva. Ezen vannak a lókefe, vakaró, nyársak. A rács közepéről egy horgas fácska, a kamó csüng le, melyre bográcsot akasztanak s a lónak orvosságot főznek“.

Ezt a matyó tüzelőt Kóris Kálmán¹ részletesen leírja s a gazdag fejlődési sorozatot 22 ábrán be is mutatja. A fából és sárból készült tüzelők egyformán előfordulnak. A Nagykúnságon is ilyenek voltak a községbeli istállók, de ma már végkép letűntek. Nem a maga jószántából hagyott fel vele a kún, hanem a felsőbbség tilalmára, mivel gyakran volt tűzveszedelem okozója. Így pl. 1800-ban² 25 páleza vagy egy arany büntetés terhe alatt tiltja meg a kún kapitány az istállóban való tüzelést. Később is többször tilalmazta a hatóság s mégis fenn tudta magát tartani egész a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveig, a mikor aztán végkép elveszett a tüzelő az istállókból s csak a tanyákban maradt meg.

¹ Népr. Ért. 1905. 249 l.

² Túrkeve város levéltára Curr. jk. 9. 351.

A hogy az öregek leírják e nagykúnsági tüzelős ólakat, szakasztott olyanok voltak mint a matyóké. Legfeljebb annyiban különböztek, hogy a tüzelő a kúnoknál mindig sárból volt és mint Kisújszállásról említik, néha az ól egyik végét teljesen elfoglalta s belül a fal körül volt a patkája. Még ma is fennmaradt 5—6 olyan ól, mint a matyó istálló, csakhogy a tüzelőt már régen kihányták belőle. Ugyanaz a sátoros fedél, melynek szelemenjét belől az istállóban két ágasfa tartja; mint a matyóké ez sincs lepadlásolva, sem kéménye nincs, hanem a füst az ajtón omlott ki. A nagykúnság körüli falvakban itt-ott még most is megtalálható. Így említették, hogy Püspökladányon még most is van 1—2, de a Sárret túlsó oldalán, Nagyszalontán még bőven van. Helylyel-közzel a Tisza mellékén is megmaradt, így Tiszabőn meg még a legtöbb istálló tüzelős, a mint értesültem. Említették Hódmezővásárhelyről is, de található még Kúnszentmiklós környékén is a tanyákon.

Láthatjuk tehát, hogy a tüzelős ól az Alföld jelentékeny részén megvolt, illetőleg megvan, s hogy a tanyával mennyiben egyezik meg, az alábbiakból kitűnik.

A tanyának legegyszerűbb fajtája az ól, melyet előbb mint a kisgazda tanyáját említettük. Vannak ugyan a mezőn az ólnál egyszerűbb épületek is, de ezek már nem fogadhatják be a jóságot. Így lehet gyakran találni a szántóföldeken kontyos vagy nyerges tetejű nádkunyhókat, putrikat, *nádczerkókat*. Régebben használtak még *lészakat* is, melyek gyékénnyel összefont nádszálakból készültek s a kocsí rudjához támasztva enyhelyet tartottak. Minde primitív alkotmányok csak az ember védelmére szolgáltak. Mivel pedig a kún ember jobban félti a lovát, mint önmagát, falusi ólát is kihozta szántóföldjére s maga is beköltözött lovaihoz.

A legegyszerűbb nagykún tanya tehát az ól, mely a kiveszett városi istállónak vagy a ma is élő matyó ólnak a mása. Ma már ugyan fedélszerkezete a ház mintájára átalakult s egész külseje a házhoz hasonlít, belső berendezése azonban jóformán még érintetlen. Vegyük figyelemre ezt a kis tanyát!

A kún ember régen nem nagy súlyt fektetett arra, hogy tanyáját hova építi, legalább úgy látszik ezt tanúsítja a kún kapitány 1784.¹ évi rendelete: „Minden helyen a nép előtt publikálni kell, hogy kiki a tanyáját a dülő útra ki ne tegye, a kinek pedig a tanyája romladozásban nem a dülőben vagy, meg ne újítsa, hanem a dülőre kivigye, nevezetesen Karczagon ezen felséges parancsolatnak effektuációjában hátrálni nem kell, minthogy éppen most a föld osztálya végett leghamarabb és legjobb móddal véghezvihetik“.

Ma már a dülőútfélre sem építkeznek, hanem 200—300 lépéssel beljebb, sőt gyakran egész a *vakút* mellé a dülő belső végén építenek, a mi nem lehet czélszerű, mivel mintegy 1½ ölnyi széles egész dülő hosszú földszalag kell a bejáró út számára s az semmi hasznot nem hoz.

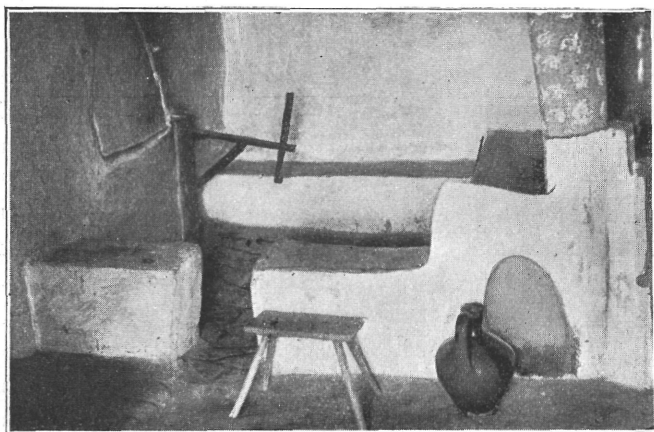
A mai tanya nemcsak külső alakjában egyezik meg a házzal, hanem építőanyagában is. A régi tanyák nádfallal épültek. Kétféle falazatot használtak, egyik olyanféle volt, mint a vész lészája, melyet kívül-belül megtapasztottak, úgyhogy az egyes nádpamatoeskák között a sár összeragadt. Aztán folytonos tapasztalással az ilyen falat addig hizlalták, míg rendes falvastagságnyira nem nőtt. A másikkéle falazat araszos vastag nádfal volt, két korczpár közé szorítva és sárral betapasztva.

¹ Túrkeve város levéltára. Curr. jk. III. 306.

A tető a legegyszerűbb esetben gazból, sásból vagy szalmából van s olyanformán készül, hogy az ágasfákra vagy a falakra felrakják a mester- és folyógerendákat s ezek fölé 2—3 méter vastagon felrakják a szalmát, aztán széna vagy drótkötéllal megkötik, hogy a szél meg ne bolygassa. (1. ábra). A falat nem igen szokták bemeszteni, olykor még be sem tapasztják. A melyik már valamire való, annak nyerges nádteteje van. Az ól-tanya legegyszerűbb típusát láthatjuk a 2. ábrán a karczagi Bócsa pusztáról. Ma már a tanya az egész Nagy-kúnságon vályogból készül.

Az egyszerű kis tanyán ablak nincs, legfeljebb egy lyuk van valahol a falon, mely szalmával betömhető. A viláosság az ajtón jön be, a füst itt megy ki, mert kémény sincsen. Az épület nincs lepadlásolva. Az ajtó elül van és pedig rendszeren nem középen, hanem azon felől, a merről a tüzelő van. A tüzelő az egyik hátsó sarokban van. A szénatartó a mellette lévő sarokban húzódik meg az

4. ábra. Kis tanya tüzelője. Hattyús puszta (Karczag).

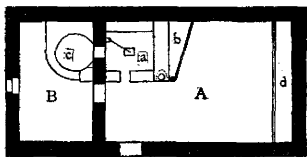
ajtó mellett. Így a tanya egyik végét elfoglalja a szénatartó és a tüzelő, a másik végében van a jászol 4—6 lóra. A jászol régen a földön volt és sárból készült, csak a felső pereme vendégoldal volt, melyben régen lyukak, ma vaskarikák vannak. Ezekhez kötötték a jászágót hurkos vagy bokros *kúnkötéssel*. Ma már emelt fajászat csinálnak. A jászol fölé a falra gyakran létraszerű *cserényt* vagy *rácsot* alkalmaznak, ebben adnak enni a lónak. Hidlás az egyszerűbb kis tanyákban nincs, hanem a ló hátsó lábai alatt egy árkot ásnak s azt megtöltik *izikkel*, szalmával s a lóhúgy ebbe szívárog le s mikor már vastagra nőtt az eltrágyásodott alom, az egész talajt az árokkal együtt az eleven földig kitakarítják. A takarítás falapáttal történik.

Az ól másik végében az ajtó mellett van a szénatartó, a legegyszerűbb kis-tanyákban néha hiányzik. Ez nem egyéb, mint egy $\square$ alakú $1-1\frac{1}{2}$ m. magas sárfal, mely az ól szögletével négyszögletű teret zár be. Ide hordanak be a szénából egy-két napra való készletet, hogy legyen kéznél, ha a gazda éjjel tenni akar a jászág elébe. A hátsó sarokban a tartó mögött van a tüzelő. Körülbelül egy

ötöd részét foglalja el az ólnak, épen mint a szénatartó. A tüzelő legkevesebb két sárpatkából, egy tűzrevaló tartóból áll; sohasem hiányzik a főzőfa, mely két a sarokfalába bevert fakövében forog, de sohasincs egy darab fából, mint a szabadban használt főzőfa, melyhez különben hasonlít, hanem három db fából rójják egybe. Vízszintes rudjának végén egy vésett lyuk, melyben egy átyuggatott horgas lécz van, mely emelhető vagy sülyeszthető a szerint, a mint a horgára akasztott bográcsot emelni vagy sülyeszteni akarjuk. A lécz lesülyedését a lyukain a főzőfa felett átdugott fa vagy vasszeg akadályozza meg. Mikor a főzőfát nem használják, a falhoz fordítják. Néha igen szépen faragott főzőfákat találunk a tanyákon.

A férfinép a tüzelőben mindig bográcsban főz, a háromlábú serpenyőt inkább az asszony használja. Rendesen *lacsuhát, pirított lebbencset, fordított kását, száraztésztát* (= *galaburgyi, öhön, betyáros*), *tésztás kását, tarhonyát, gubakenyeret* stb. főznek. A férfi olyasmit nem szeret főzni, a mivel sok idő telik el. Így paszulyt, borsót stb. csak az asszony főz, de az is rendesen a városban s onnan hordja ki délben. Ha kinn van a tanyán ő sem igen főz egyebet, mit a férfiak szoktak.

A bogrács alatt négy téglával kirakott négyszögletes lyuk van, arra való, hogy a föléje rakott tűz jobban levegőt kaphasson. Tüzelni főzéskor rendszeren szalmával, *csutkatövel* (kukoricza töve), izikkel, vagy ganéjjal tüzelnek. Régenten náddal is tüzeltek. Ha a tüzelőben tanyázók jönnek össze, akkor szalmával, náddal és ganéjjal tüzelnek.

5. ábra. Kis tanya alaprajza, Hattyús puszta (Karczag).

A) ól; B) szoba, a) tüzelő, b) tűzrevaló-tartó, c) kemence, d) jászol.

A tűz körül ülő-sárpatkák vannak. Ezek legtöbbször mind a négy oldalról körülzárják a tűzhelyet. A tartó felől levő patkán bejárót hagynak a tűzhelyhez. A két falmenti patka természetesen a falhoz van ragasztva. A patkák összesző-

geléseiben egy-egy valamivel alacsonyabb kis, negyedkör alakú sárpatka is szokott lenni. Ha valaki végig akar feküdni a patkán, szomszédja erre ül, hogy útjában ne legyen. A patka külső oldalában vak lyukak vannak, ebben állnak a korsók, hogy az éjjel ögyelgő ember vagy a csikó fel ne borítsa. A patkák egyik vége fokozatosan emelkedő, hogy az embernek, a ki rajta alszik, jó főalja legyen. A tüzelő patkáin rendszeren két-, de legfeljebb négy ember alhatik.

A patkák mögött és pedig a jászol felől, ritkán a hátsó fal felől $\frac{1}{2}$ —1 m. magas sárfallal elkerített négyszögletű szénatartóforma alkalmatosság van, ez a tűzrevaló-tartó. Ebbe hordják az egy-két napra való tűzrevalót. A tüzelő felőli falán egy ajtószerű nyílást hagynak, hogy a tüzelgető ember ne legyen kénytelen mindannyiszor felállni, ha tűzrevalóért nyúl.

A tűzhely fölött régen horgos kötél is volt, melyre füstölni valót akasztottak.

A régmódi tanyának kéménye nincs, a füst az ólajtón megy ki. Ha kissé nedves a szalma, melylyel tüzelnek, gyakran oly füst van az ólban, hogy nadrágos ember nem bírja ki. Néha az ember az előtte pislogó tüzet is alig látja s a lovak is gyakori prüszköléssel tiltakoznak ellene, de nincs akkora füst, hogy a kún embert kizavarná az ólból. Azt tartja, hogy tisztul a szem, ha a füsttől könnyezik. Az újabb tanyáknál a tüzelő fölött tapasztott nádfalazatú tompa-piramis formájú

füstfogó is van, mely a tetőn kívül kéményben végződik. Olyan ez, mint a pendely-kémény, de csak két oldala támaszkodik falra, másik két oldalát egy ágasfa, illetőleg az ezen s a két falon nyugvó két vízszintes gerenda tartja. Körülbelül a földtől másfél méternyire vagy egy ölnyi magasan kezdődik s füstfogó szája mely olykor a $2\frac{1}{2} \times 3$ m. nagyságot is eléri s az egész tüzelő a patkákkal, tűzrevaló tartóval együtt aláfér. Az ól természetesen nincs lepadlásolva.

A tüzelő falain fogasokon vannak a nád- vagy fűzfanyársak, nádvillák, meg a kavarófa. Falba vert szögeken a sótartó, lebbenceses, kásás, tarhonyás, szalonnás zacskók stb. lógnak.

A tüzelőn kívül a falon polczok vannak a kenyér s egyéb számára. Az ól falain falbavert faszögeken lóg a lószerszám, gúnya.

Ilyen egyhelyiségű tanyában asszony csak nyáron lakik. Azt lehet mondani, hogy az ól csak a férfiak tanyája. Ha a tanya telel a jószággal, akkor az feleségestől itt lakik, de az asszony csak a kényszerűségből tartózkodik itten. A férfi

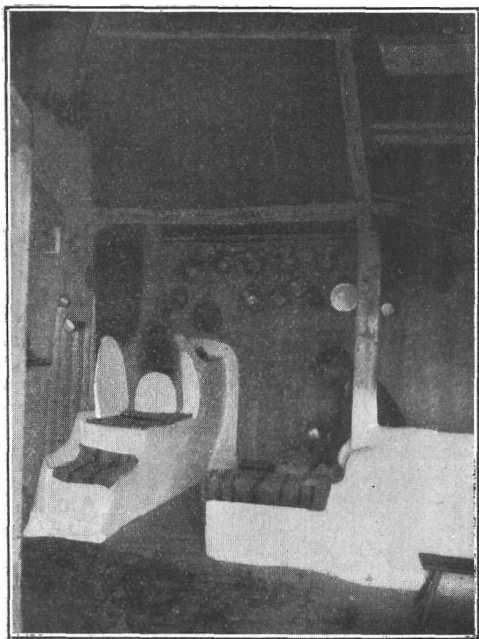

6. ábra. Jobbmódú gazda tanyája. Hattyús puszta (Karczag).

rendesen a tüzelő patkáján alszik, az asszony a *tartó* mellé épített patkán, a gyerekek a jászol egyik végében, esetleg a lovak mellett levő vaczkon. Nyáron azonban, mikor a lovak nyári jászlon vannak s a tanya előtti katlanon főznek, az ólat az asszony szépen kitakarítja, mely ilyenkor nemcsak hűvöset tart, hanem a légy, szunyog elöl is jó menedékhely, kivált ha egy kicsit kifüstölik. Ilyenkor a fehérszínű és az apróbb gyerekek az ólban többnyire a földön alszik, a férfiak az ól előtti patkán, hogy a nyári jászlon levő lovakat szemmel tarthassa. Ha pedig a tarlón nyugibe rakva vannak a lovak, akkor ballag utánuk, egy-egy kicsit megáll s botjára támaszkodva *szundít* vagy *piszent* egy keveset. De a legnagyobb szegényen, ha a kereszt tövében leül s elalszik.

Ha asszony is telel a tanyán, akkor az ól mellé egy szobát is követel magának. A szoba kivétel nélkül az ólból nyílik s ajtaja a tüzelő és széntartó között van. Természetesen a szobába kemence is kell, a kemence pedig kívülről fűlik s jelen esetben a tüzelőbe nyílik a szája. Ehhez képest a tüzelő is módosul, az asszony újító keze alaposan megváltoztatja. Először is a városi tüzelőpatkát és a katlant ragasztja a kemence szája elé. A tüzelőpatkát hozza be, mert sohasem

szeret a földön, a férfiak tüzelőhelyén főzni. A katlant pedig a kemence köve-
teli meg, mert a kemenczéből kikerülő tüzes pernye ebben hamvad el. Ebbe az
újításba már csak azért is bele kell egyeznie a férfinak, mert az asszony a ke-
nyérsütés problémáját nem tudja vagy nem akarja másként megoldani. A mint az
asszony a tanyának állandó lakosa lesz, a tüzelő jelentősége is kezd hanyatlani.
A férfitanya megritkul, hely sem igen van a tanyázóknak, mert két patka helyét
veszi el a kemence szája előtti főző patka, meg a katlan. A férfi főzésére sem
igen van már szükség, az asszony mindent megfőz a maga főzőpatkáján. Egyszer
aztán a lába előtt levő főzőfát is kidobja. Ezentúl a tanyai tüzelő jelentősége

7. ábra. Jobbmódú gazda tanyájának tüzelője szemben. Hattyús pusztá (Karczag).

csak annyi, mint egy községbeli tü-
zelőé. A férfi unaloműzésből tüzelget,
meg azért, mert apjától, nagyapjától
is így látta, de leginkább azért, mert
a szalma fellobbanó lángjánál egy-
egy pillantást vethet jószágaira. Ha
látja, hogy a jószág *pipál*, vet egy
csóva szalmát a hamvadó parázsra s
ennek felesapó lángjánál visz a jószág-
nak egy *kasita*¹ szénát vagy egy *hara*²
töredékét. Egyébként nem rakja sza-
kadatlanul a tüzet, ha hallja, hogy
a jószág *dörmöl*, legfeljebb ha kenye-
ret vagy szalonnát pirít. Ha a jószág
nyáron a szabadban van, természetese-
sen a férfinép is kinn tüzel a tanya
előtt. Ilyen egyszobás tanyát muta-
tunk be a 3—5. ábrákon, a karczagi
Hattyús pusztáról.

A 3. ábrán látható kis tanya
egy félszerrel is meg van toldva, ez
kocsiszín gyanánt szolgál. Az elől lát-
ható veréczés ajtó az ólba vezet. A

tetején levő rács a galambok tanyázó helye, mert a szoba felett kis padlás van
a galambok számára. A 4. ábra ezen ól tüzelőjét mutatja. A téglával kirakott
tüzelőt három sárpatka veszi körül, az elülső patka szokás szerint egy helyen
meg van szakítva, hogy bejárója legyen. A korsólyuk mellett látható az ágasfa,
mely a füstfogó két vízszintes gerendáját tartja. A bal sarokban látjuk a főzőfát,
mellette a szoba kemenczéjének előtétjét. A szobát ugyanis innen fűtik. Az 5. ábrán
az egész tanya alaprajza látható.

A tanyai szobáról nincs sok mondanivalónk. A városi ócska bútoroknak
rendesen itt a végső állomása. Rendesen egy vaczok, egy-két láda, egy-két lóca,
asztal, két-három szék, néhány polcz és fogas a bútorzata. Kizárólag az asszony
s a gyerekek tanyája. A tanyaépületnek ez a legkisebb helyisége, rendesen egy-

¹ Kétfülű nagy vesszőkosár.

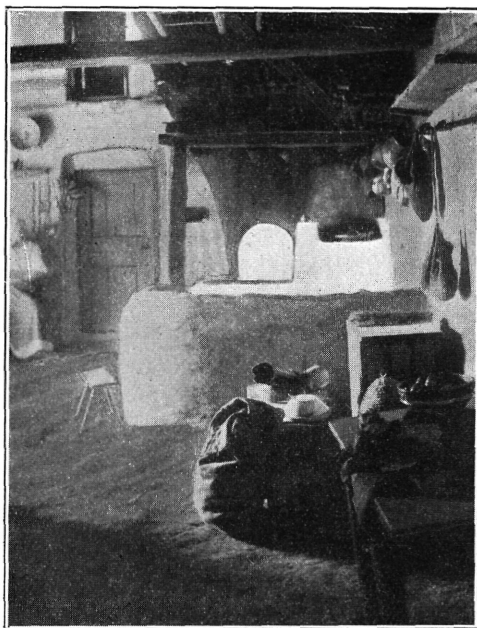
² Kis ponyva.

harmad résznyi mint a ló-ól, csaknem kivétel nélkül lepadlásolt. Ablaka kettő, de apró. Ha szarvasmarha is telel a tanyán, akkor az ól ismét bővül, de a másik végén. Ez az új helyiség az ököristálló, ólnak nagyon ritkán mondják.

A nagykún távolról sem fordít olyan gondot az ökörre, mint a lóra. Nem is tartaná, ha olyan kevésigényű nem volna. Még a közelmúltban is a szabadban teleltette őket. A lovát ha eladja „áldomáskor majd hogy meg nem siratja“, de az ökrön őszi szántás után hacsak lehet túlad s hordásig nem is vesz másikat. Ha kitelelteti, legfeljebb csak azért teszi, hogy tengeri csutkáját megetesse vele. Pedig ez a kevésigényű állat több hasznot hajt neki, mint a ló. A mely gazdának ökre van, ezzel szántja el csaknem az egész földjét, lovait csak kocsikázásra használja. Még hordáskor is, mikor pedig legégetőbb a munka, lehetőleg csak a selejtesebbeket, az igáslovakat fogja be.

Az ököristállón is meglátszik, hogy a gazda nem igen tartózkodik ottan, mert tüzelő soha sincs benne, sőt a vaczok is ritkán látható. Ha tehén is van a tanyán, mely több gondozást kíván, mint az ökör, a gazda a lovakhoz köti be az ólba.

Ilyen három helyiségből álló tanyát láthatunk a 6—8. ábrán a karczagi Hattyús pusztáról. A 6. ábra a tanyát mutatja be, a nyitott ajtó a lóólba vezet. A 7. ábrán a tüzelőt látjuk, amint az ólajtóból benézünk. Már itt erősen látszik a tüzelő pusztulása. A kemence szája előtt már ott van az asszony főzőpatkája és hamukatlanja azon módon, a mint a városból kihozta. A férfi még a földön

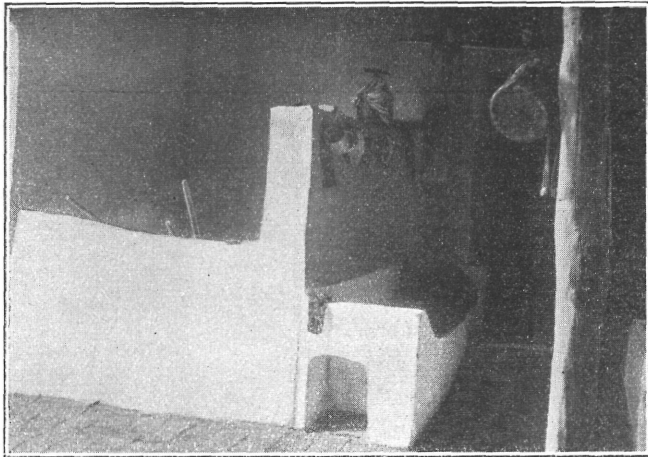

8. ábra. Jobbmódú gazda tanyájának tüzelője oldalt. Hattyús puszta (Karczag).

tüzel, de nem bográc, hanem serpenyő alá, mert már a főzőfa is hiányzik. A mint az ábrán láthatjuk, patkán ül, ez az egy fekvő patka maradt meg a tűz körül, háta mögött van a tűzrevalótartó. Az egész tüzelő fölött áll a füstfogó, a mint látjuk, a két fal és egy ágasfa tartja. A 8. ábrán láthatjuk, hogy ez a pendelykéményszerű füstfogó a szelemennek támaszkodva bújik ki a fedélen s a tanya kéményén (6. ábra) látható csapóajtóval el is zárható, hogy a meleg ki ne menjen rajta. Az ól nyáron tele van mindenféle lommal, mint a 8. ábrán is látható, asztalszék, gyalogszékek, zsákok, méhkasok stb. hevernek szanaszét nagy rendetlenségben. Ilyenkor ugyanis a jószág nyári jászlon van s az ól inkább valami kamara szerepet tölt be, különösen cséplés idején, a mikor a gabonát ideiglenesen itt halmozzák föl. A szemben levő ajtó a szobába vezet, felette van a kis *padajtó*, a tanya ugyanis csak a szoba felett van lepadlásolva.

A következő 9., 10., 11. ábrán egy jobbmódú gazdának, Elek Sándor tanyá-

jának belsejét mutatjuk be a karczagi Bócsa pusztáról. Mindjárt a mint az ól-ajtón belépünk, a balkézfelőli sarokban találjuk a szénatartót, szénát vagy töreket tartanak benne, azonkívül a takarmányhordó hara, kasita, egy-egy fa és vasvilla is szokott benne lenni. Magas falát edények díszítik, ide vannak felaggatva a szalonnás, kásás és tésztás zacskók is. A fal tetején kis káposztás kád, szappan s egyéb apró tárgy van. A heverő patka túlsó sarkában egy kenyeret látunk, innenső végén a korsólyuk tátong, ugyancsak korsólyuk van a tüzelőbéli heverőpatka külső végén is. Nyáron, mikor a csikótól nincs mit félni, a cserépkanták, korsók is szanaszét hevernek. Leginkább a tüzelő és hídlásközi részen vannak, mert itt szoktak ebédelni nyáron, itt van az asztalszék is, meg a gyalogszékek, néhány dézsa és zsák is ide szorul. A férfiak étkezni a földön szoktak. Kiteszik a földre a bográcsot. Ülőhelyül rendszeren az összegyűrt gúnya, szűr vagy bunda szolgál, ha nincs elég gyalogszék; sokszor egy kéve *szik* vagy

9. ábra Jobbmódú gazda tanyájának (ólának) szénatartója.
Bócsapuszta (Karczag).

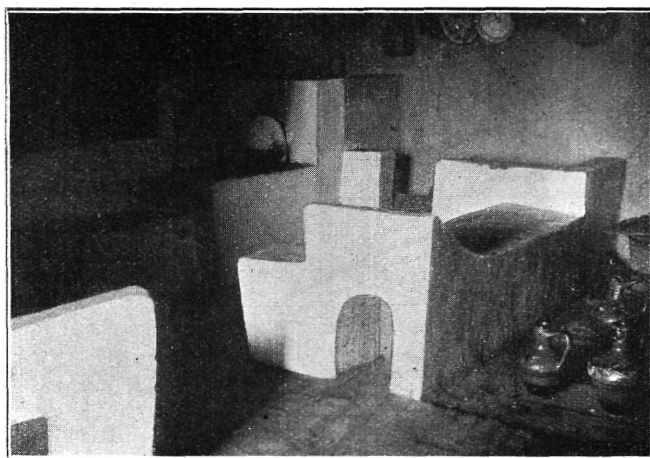
bármilyen egyéb alkalmas tárgy is megteszi, de a földön nem ülnek soha. Miután megmosakodtak, körülülük a bográcsot, de oly távol ül mindenki tőle, hogy csak éppen eléri előrehajlott testtel, kinyújtott karral, hosszúnyelű, kerekfejű kanállal az ételt. Másként nem is tudna 8—10 ember a bogrács körül megfézni, ha meleg a leves, a korsóból hideg vizet öntenek bele.

Ha asszony is van künn, akkor asztalszékről esznek. Az asztalszék közepén egy kerek lyuk van, ebbe teszik a bográcsot vagy a nagy cseréptálat, ugyanez az asztalszék szolgál gyerek-*álló* gyanánt is. A gyermekek a földön esznek *czifra* mázos cseréptányérból.

Kését, kanalát mindenki magával hordja *szeredása* hüvelyében, ha esetleg villára van szükség és nincs a tanyában elég, az ereszből kihúzott szép vastag nádszálból faragnak annyit, a mennyi kell. Ebéd után a bográcsot sohasem mossák meg, hanem az erre szolgáló zsiros ronggyal kitörülük.

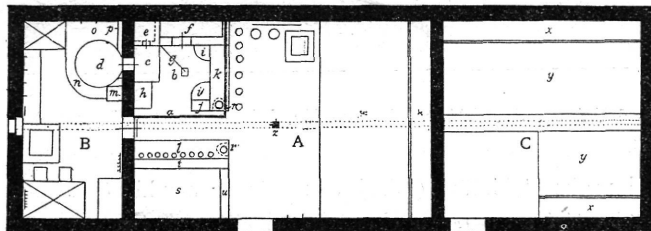
De folytassuk a szemlélődést a tüzelőben! (10. ábra). Itt is túlsúlyra jutott

a városi tűzhely, ott van a tipikus városi hamukatlan és a tüzelőpatka a kemence szájánál, a hosszú vendégpatka a néhai heverőpatka maradványa. A férfiak tüzelőhelyéről is eltűnt már a főzőfa, mert az asszony serpenyőben vagy vaslábon főz. A tüzelő hátsó részében láthatjuk a tűzrevalótartót, rajta egy nyílás van, a hol könnyen be lehet nyúlni. Az egész tüzelő s az ól téglával van kirakva egész

10. ábra. Jobbmódú gazda tanyájának tüzelője. Bócsa puszta (Karczag).

a hídlásig. A tüzelő falain két sorjával cseréptányérok és tálak lógnak, itt vannak felakasztva a sótartó, galuskaszűrő, tökgyalú, vasláb, tűzpiszkálóvas, a katonan sarokba támasztva a serpenyő. A szoba felőli falon is vannak felaggatva

11. ábra. Jobbmódú gazda tanyájának alaprajza. Bócsa puszta (Karczag).

A) ól, B) szoba, C) ököristálló; a) a tüzelő felett lebegő pendelykémény, b) tüzelőlyuk a földön, c) tüzelőpatka a kemence száj előtt, d) kemence, e) hamvasztókatlan, f) tűzrevalótartó, g) főzőfa, h) vendégpatka a tüzelőpatkához, i, i') kis ülőpatkák, j) magasabb ülőpatka, k) fekvőpatka a tüzelőben, l) fekvőpatka a szénatartó mellett, m) kuczkó a kemence patkáján, n) a kemence patkája, o) süt, p) sárpolcz, r, r') korsótartó lyukak, s) szénatartó, t) a szénatartó magasabbik u) az alacsonyabbik fala, z) az ól ágásfája, x) jászlak, y) hídlások.

vas- és cserépedények. Az ajtó felett polcz van, rajta lim-lom, dinnyemag, zabla, esengő stb. A tető le van padlásolva. A mestergerenda fölé dugva tepsik, kaszapengék, meszelőnek való tippán, bilyogzóvas. Az ól ágásfáján szögeken kis teknő, bádofazék, lábszif stb. lóg.

Vessünk egy pillantást a szobába is! Kimustrált bútorok: egy ágy, asztal, láda, lóca, fogas, vaczok s két szék, a mit láthatunk. A sutban egy puska lóg, ide vannak berakva a kenyérsütés eszközei is. A kuczkó felett szögeken gyufatartó, különféle zacskók; a szoba végső falán egy rokkant óra, petróleummécs, tulipántos tükör s ha még az ágy alatt levő meszes fazekat és a tojásos *kupulykát* meg az asztalon heverő dohányvágó készséget megemlítem, semmit sem hagytam ki a szoba berendezéséből.

Az ököristállóról nincs mit mondanunk. Két jászla van az elülső és hátsó fal mellett, egyebet nem láthatunk. A jászol felett a fal ki van deszkázva, hogy az ökör szarvával a falat ki ne kezdje. A tanya alaprajza a 11. ábrán látható.

A régimódi kún tanyának a legfejlettebb típusát mutatjuk be az olvasónak a 12—13. ábrán S. Nagy István karczagi jómódú gazdaember bócsai tanyájában. A tanya szobából, ólból, ököristállóból áll s végéhez még egy félszert is ragasz-

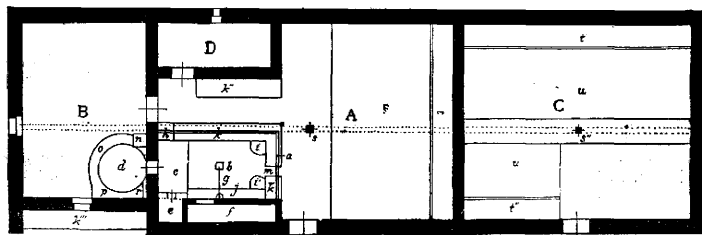
12. ábra. Jómódú gazda tanyája. Bócsa pusztja (Karczag).

tottak. Ha az alaprajzra tekintünk (13. ábra), rögtön szemünkbe ötlük, hogy a tűzhely a rendes szokástól eltérőleg a tanya elülső fala mellé van építve, e tekintetben meg-egyezik a matyó-ól tűzhelyével; de feltűnik az is, hogy az ól több helyiségre tagolódik, így a *D*-vel jelzett helyiség kamra, az *f*-el jelzett tűzrevalótartó kamrácska. A kamra nem egyéb, mint egy szobaszerű helyiséggé átalakított szénatartó, a szénatartó ugyanis feleslegessé vált akkor, a midőn lepadlásolták az ólat, mert szerepét a padlás vette át. A tűzrevalótartó is azáltal lett külön helyiség, hogy falait felemelték a padlásig. A tüzelő itt is kombinálva van a városi kátlanpatka-kemence tűzhelyel. Természetesen a kemenczének is alkalmazkodnia kellett a tüzelőhöz s így az is a tanya elülső falához húzódott, a mi szokatlan dolog, mert a városi házban nincs rá példa, hogy a kemence elhelyezésének kérdését így oldanák meg. Különben az egész tanyán meglátszik, hogy jómódú gazdáé. A hatalmas tüzelő körülvéve széles fekvőpatkákkal, arra vall, hogy sok embernek adott szállást az ól. Meg van a kamra mellett is a fekvőpatka, mely

megfelel a szénatartó melletti patkának, melyet a 11. ábrán *l* betűvel jelöltünk. De van még egy fekvőpatka a tanya elején is (12. ábra), ezen alszik nyáron a gazda, hogy folyton szemmel tarthassa a tanya előtt nyári jászlon levő lovait. Meg van ez a patka a matyó-ól előtt is, különben ez az öreg tanya egyébként is legtöbb hasonlóságot mutat a matyó-ólhoz. Mivel az ól igen hosszú, a mestergerendát itt is ágas tartja, az ágasba vert szögeken hám, gyepelő, csengő, bunda stb. lóg felakasztva.

Ezzel körülbelül ki is merítettük a nagykún ól-tanyák sorozatát, mert a fejlődés itt megszűnik. A következő harmadik típus, a künnlakó gazda tanyájának típusa teljesen elűtő, mert a kiköltöző gazda magával hozza városi házfarmáját is, ez a ház pedig a Nagykúnságon semminemű genetikus kapcsolatban nincs az ól-tanyával. Ez a tanyaház szobából, konyhából s kamrából áll s teljesen megegyezik a nagykún városi házzal, ahhoz hasonlólag ennek sem épít-

13. ábra. Jómódú gazda tanyájának alaprajza. Bócsa puszta (Karczag).

A) ól, B) szoba, C) istálló, D) kamra; a) a tüzelő felett lebegő pendelykémény, b) tüzelőlyuk a földön, c) tüzelőpatka a kemence szája előtt, d) kemence, e) hamvasztó katlan, f) tüzrevalótartó, g) főzőfa, h) vendégpatka a tüzelőpatkához, i, i') kis ülőpatkák, j) ülőpatka, k, k') fekvőpatkák a tüzelőben, k'') u. az a kamra mellett, k'') u. az a tanya tornácában, m) kijáró a tüzelőből, n) kuczkó, o) a kemence patkája, p) sut, r) sárpatka a sutban, s) az ól ágasfája, t, t', t'') jászlak, u) hídlás.

nek a fedele alá soha istállót. Mihelyt tanyaházat épít a gazda, az ól-tanya jelentősége csökken s olyan szerepet kezd játszani, mint a városbeli ház mellett az ól. E tanyaházról nincs semmi új mondanivalónk s mint nagykún házat más alkalommal¹ már tüzetesen leírtuk.

A melléképületekről kell még megemlékeznünk. Ha a nagy jószág szaporodik és sem az ól, sem az istálló nem fogadhatja be többé, akkor még egy ólat építenek a régivel szemben, vagy vele derékszög alatt, vele egy fedél alá kamrát is építenek csaknem kivétel nélkül. Ezen ólban tüzelő soha sincs. A kamara gabonaraktár gyanánt szolgál, de e célra régebben *szuszikokat* és vermeket építettek, melyenek elvéte még ma is láthatók. A szuszik hatalmas boglya- vagy kazalyszerű sárépitmény, oldalán egy akkora bejáró lyuk van, mint a kemence szája, mely sárelőtével elzárható már annyira, a mennyre evvel lehetséges. A verem földbe vájt tágas üreg, melybe létrán lehet lemenni. Aknáját deszkákkal földik be s erre földet hordanak, úgy hogy a verem holléte nem is látszik. Olykor a szuszikot kombinálják a veremmel, vagyis a szuszik a földben mély üreggel folytatódik. Mielőtt megtöltenék a szuszikot és vermet, szalmával jól kiégetik.

¹ Népr. Ért. 1908., 1909. évf.

A kisebb ólak közül megemlíthetők a disznó- és baromfiólak, ezek olyanok, mint a városi udvarokon láthatók. De megtalálhatók a primitív alakok is. Így a disznónak szoktak trágyából is ólat építeni olyanformán, hogy a négyszögletes trágyadombot, a *szarvast*, ha már jó magasra megnőtt, közepén kivájják, az így nyert négy falra gerendákat raknak s ezeket szalmával meghordják, miután valahol ajtót vágtak rajta, fedelet azonban nem mindig raknak rá. Nyerges és kontyos tetejű nádkunyhók és nádczerkók gyakran láthatók mint baromfiólak. Valamikor emberi hajlékok voltak, ma már az utolsó fokig sülyedtek. A ludak számára kerek nádkarámot is szoktak ültetni.

A juhok számára aklot vagy hodályt építenek, de legtöbbször valamelyik üres istállóba terelik. Felemlíthetjük még a *méhekelenzetet*, mely négyszögletes karámféle napraforgókóróból vagy nádból, benne vannak ászkokon a *zsúffal* borogatott gyékény- vagy vesszőkasok.

Mindezen épületek a tanyával együtt egy négyszöget zárnak be, ez a tanyaudvar.

A tanyaudvaron gyakran lehet látni nagy boglyakemenczét, melyekben nyáron kenyeret sütnek. A kemence szája felől ülő patkák vannak, mint valami tüzelőben. Sőt a patkákon belől még egy-két főzőkatlan is van. Ezek a szabadban levő tüzelők nyáron azt a szerepet játszzák, mint télen az ólbeli tüzelők, alakjuk változatos, leginkább Turkeve, de különösen Mezőtúr határában láthatni. Tipikus régi példányát Herman Ottó ismerteti az ösfoglalkozásokról írott nagybecsű művében.¹ A tanyaudvaron vannak továbbá a szekerek, a ló nyári jászla, a kút. A hol még lóval nyomtatnak, az udvart nyesik fel szérűnek. A rakomány rendszeren az épületek gyűrűjén kívül van; a tanyához közelebb vannak a törek, szénakazlak, illetőleg boglyák, a csutkakazlak és kúpok, távolabb a szalma, *izik*, csutkatőkazlak, nádkúpok. Sokat szólhatnánk a tanya életéről, a tanyai gazdálkodás módjáról, eszközeiről, de ezúttal a tanyát csak mint épületet akartuk ismertetni.²

Vizsgálódásunk eredményét röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A nomád kún s valószínűleg a magyar is fedeles-falas épületet hozott magával keletről, melylyel téli szállásán becsesebb jószágait védelmezte az időjárás ellen. Ez az ól-, istálló-, szállás vagy tanya néven emlegetett épület, melynek jellemző része a tűzhely, a volgamenti nomádságnál is megvan. A törvény aztán a templombajárás kötelezettségével állandó helyhez kötötte a nomád kún téli szállását, mely lassankint faluvá, majd esetleg várossá nőtt ki.

A matyóknál leírt tüzelős ól megvolt illetve megvan az Alföld jó részén, a nagykún ól úgy külsejében, mint beosztásában megegyezett vele.

A nagykún tanya nem egyéb, mint a határba kitelepített, ma már leünt városi tüzelős ól, hol aztán a mezsei életmód és a szükség folytán tovább fejlődött, kibővült és emberi lakássá is alkalmas lett. A nagykún tanya a nagykún házzal semmi genetikus összefüggésben nincs, mindegyik függetlenül fejlődött egymástól. Mivel pedig az ól-tanya a mai igényeket már nem elégíti ki, hanyatlásnak indult, letűnőfélben van, melléképületté sülyed s helyét a tanyaház foglalja el.

Györffy István.

¹ 48—49. l.

² E helyen mondok köszönetet Viski Károly dr., Kiss Lajos, Schmidt Tibolt uraknak, kik a tüzelős ól elterjedésének megállapításában adataikkal készségesen segítettek.

A TEMETŐK NÉPI MŰVÉSZETE.

(Befejező közlemény.)

IV. Táblás fejfák.

Nem a legegyszerűbb formákkal kezdjük meg a táblás fejfák tárgyalását, mert azok — bár minden vidéken számtalan változatuk ismeretes — nem nagy értékkel bírnak. Ezekből mindössze csak azon néhányat mutatom be, mely leginkább dokumentálja a fejfafaragás napjainkban való hanyatlását. Hanem inkább megfelelőbbnek látszik az oszlopos fejfák tárgyalása után azon gazdag tagozású és olykor úgyszólván teljesen az oszlopos fejfák karakterét magukon viselő, de lényegükben már mégis táblás fejfákkal vezetni tovább leírásunk menetét.

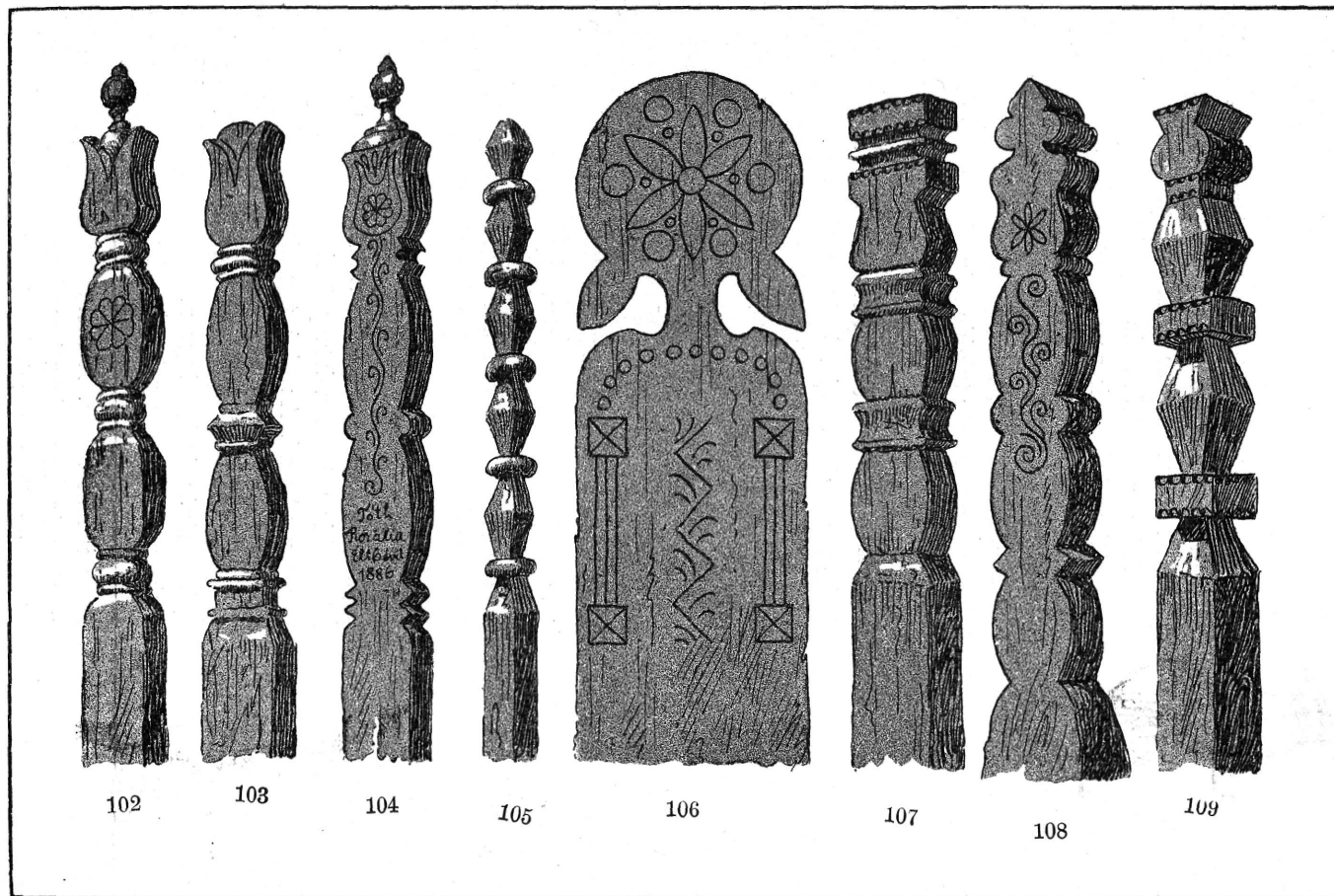
Tagadhatalanul érdekes, hogy a már tulajdonképeni táblás fejfáknak is olyan kiképzést iparkodnak adni, melyet az oszlopos fejfáknál láttunk. Lévén az oszlopos fejefa a leginkább reprezentáló. Csakhogy míg az oszlopos fejfák kiképzésénél — mint már említettem — mind a négy oldal megoldása egyenlő, addig itt, a táblás fejfáknál az elő- és hátlap rendszerint egy síkban marad, vagy pedig csak helylyel-közzel van megszakítva olyan tagozatokkal, illetőleg tagcsoportokkal, melyek mind a négy oldalon egyenlő kiképzést kaptak.

Ilyképen a táblás fejfákat három alcsoportra kell osztanunk. Miután mind a három alcsoportban tulajdonképen az elő- és a hátlap síkjai dominálnak, csak természetes, hogy úgy a kupás vésű, mint — és pedig különösen — az íróvésű e síkfelületek díszítésében sokkal nagyobb szerepet játszhatik, mint a hogy azt az eddigi bármelyik típusnál is láttuk.

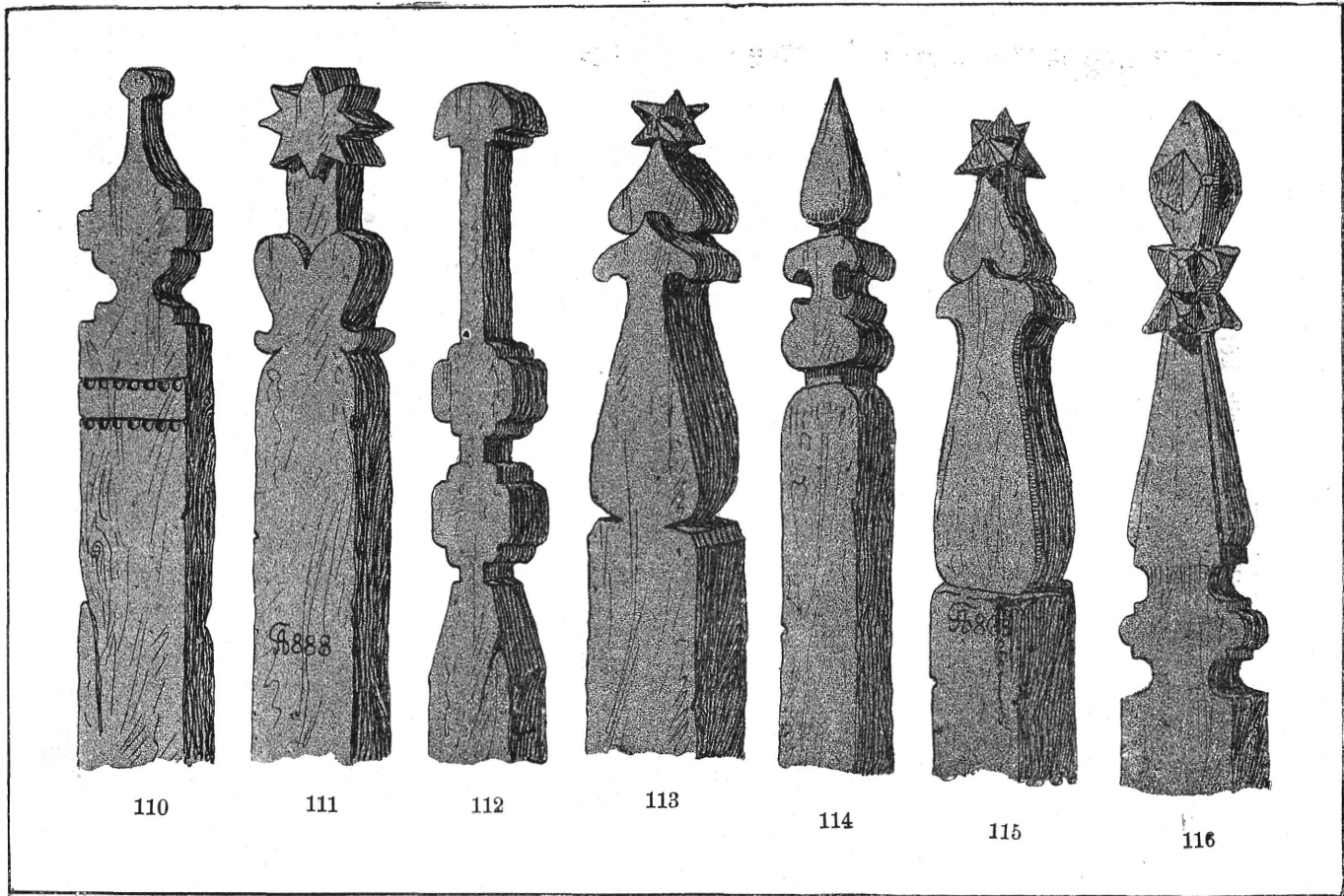
Legelsőül is az olyan táblás fejfákat tárgyaljuk, melyeknek elő- és hátlapjuk egy síkban van ugyan, de olykor-olykor megszakítja azt egy-egy oszlopos karakterű, mind a négy oldalon egyenlően megoldott tagozatcsoport vagy tagozat. Ilyenek:

X. ábra. 102. szám: *uszódi* (Pest m.) fejefa. Az oldalakon laposan áthajlított tagokat három ízben szakítja meg rajta a hármassal, melyek közül a két szélső csak igen kis méretű a középsővel szemben. Ily módon az egész fejefa szép ritmusú profilt ad. Az alsó tag dísz nélküli. A felette levőben a félkörívvel lezárt nyolcsugaras napkorong. A harmadik tag a koronázó rész, mely ehhez képest tulipánná (két ágra feslett félig kinyílt bimbó) válik. S hogy a koronázás teljes legyen, a tulipán két szétfeszülő szirma körül gömbökből, thorusokból, lemezekből s gúlarészletekből ügyesen összerakott dísz nyúlik felfelé.

103. szám: ugyancsak *uszódi* fejefa. A táblás síkokat szintén három ízben látjuk megszakítva. De már ezen választó motívumok nem egyformák, mint a fentebbi fejfánál láttuk, hanem mindegyike más. És pedig igen helyes érzéssel az alsó a legnagyobb méretű s a felső már grációzusabb. A legalsó választó motívum két thorusal szegett alacsony, lapos, négy oldalú hasáb, melyet fent egy kisebb thorus visz át a lekerekítésektől

X. ábra.

XI. ábra.

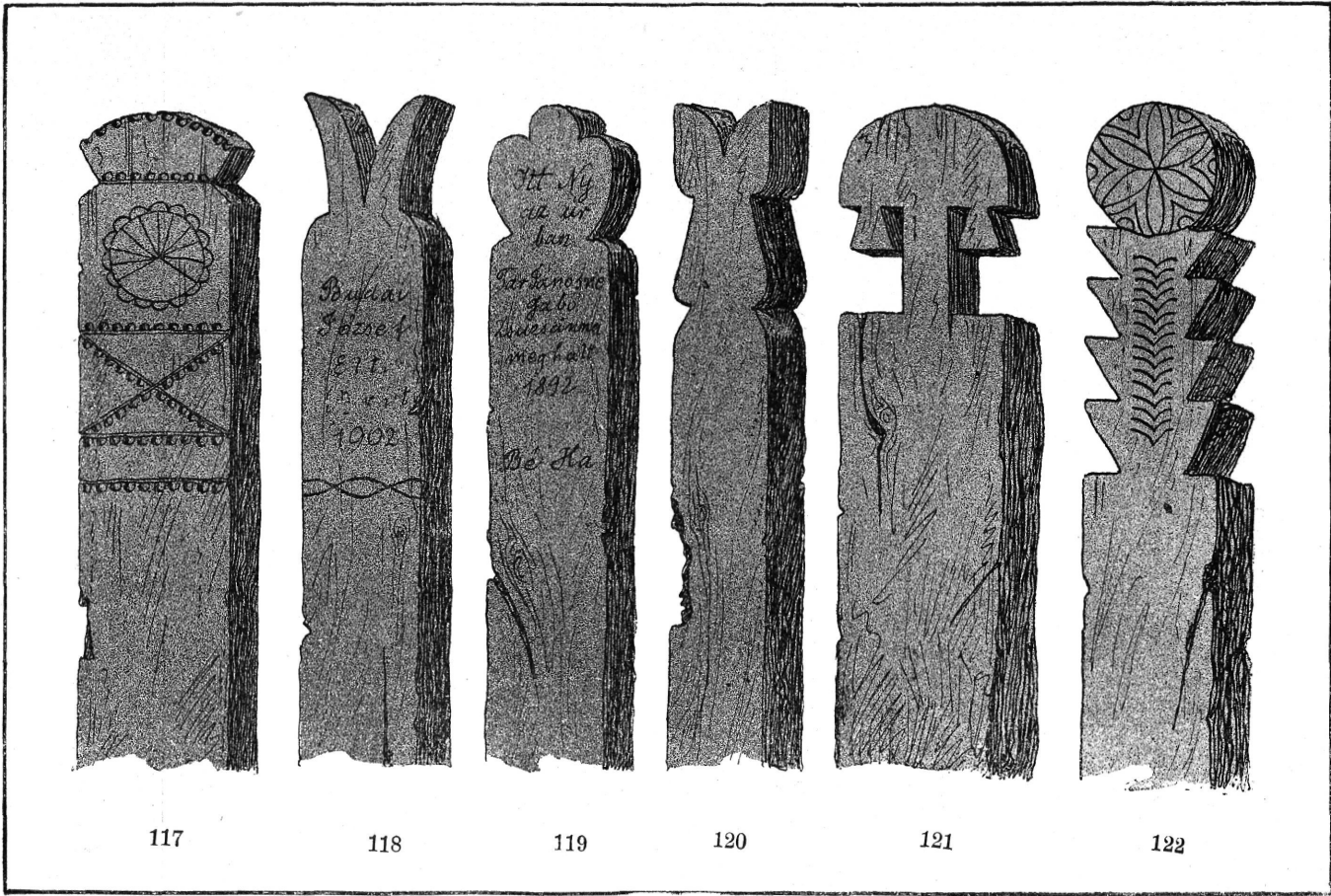
oválissá változott főtagba. A középső motívum már karcsúbb az alatta levőnél. Mindkét csúcsától megfosztott oktaéder a középrésze, alul és felül thorusokkal zárva. A harmadik, legfelső választó motívum a legkönnyedebb. Mindössze csak három thorus tagból áll, melyek közül a középső kissé nagyobb, mint a másik kettő. Az eként négy részre oszlott fejefa legalsó része, mint lábazat, dísz nélküli. A másik két felsőbb résznél is megelégedtek a nagyobb lendületű oválprofilal. A koronázó rész azonban itt is csak két ágra feshető tulipánbimbó; s a szirmok közt egy félkorong nyert elhelyezést, lapos síkjával a fejefa elülső és hátsó síkjával párhuzamosan.

107. szám: az uszódi temetőből. A választó motívumokból egyet, a legalsót, kihagyták. Így a legalsó tag lekerekítve direkt rajta van a gúlaalakúlag felfelé metszett lábazaton. Felfelé tovább a választó motívumok így csak kétszer ismétlődnek ugyanazon kiképzéssel. És pedig negatív thorus (trochilos) fent és alul két negyedpálczával zárva. Koronázó része gazdag. Az utolsó tag kissé durván alakított tulipánt mutat, meglehetősen szokatlan formában, melynek felső szélét a kupás vésű némileg kedvesebb díszszel látta el. E felett két erős trochilus között keskeny thorus van s legfelül kicsipkézett szélű lapos négyoldalú hasáb.

109. szám: uszódi fejefa. Érdekes rajta, hogy a választó motívumok maradnak meg a fejefa síkjában. Ezek ugyanolyan négyszögű lapos hasábok, csipkézett széllel, mint az előbbi fejefa legfelső, koronázó tagja. Ezek közt a lábazat egy fél s a két tag két egész, de csonka oktaéder alakját veszi föl. Ily módon egészen oszlopos karaktere lenne, de koronázó motívuma, mely leginkább a *mákfej*-hez hasonlít (esetleg *bokály*, mely a székelő kópjafáknál többször előforduló motívum). E koronázó tag választó motívuma, bár teljesen azonos a másik két alatta levővel, méreteiben igen helyesen kisebb amazoknál.

A táblás fejefák második alcsoportjába azokat a fejefákat sorozom be, melyeknél már e választó motívumok is csak az oldallapokon jelentkeznek. Vagyis az egész fejefának elő- és hátlapja egyetlen, megszakítás nélküli sikká lesz. Az ilyen fejefák előlapján úgyszólván mindig remekel az íróvésű. E csoportba tartoznának tehát ezek szerint a

104-es számú fejefája az uszódi temetőből. Az oldalsíkokon lekerekített lábazat után kettős zeg-zúg tag visz át a hosszúkás görbékkel enyhévé változtatott tagba, mely fölfelé még egyszer ismétlődik ugyanolyan módon. A közöttük levő felsőbb, második választó motívum egy, csak két oldalra kiképzett thorus. A koronázó tagot a törzstől a két negyedpálczával fent és alul lezárt trochilos adja. E koronázó rész szintén tulipán. Formáit előlapjának síkjában az íróvésű hűen követi s a tulipán alsó, öblös részébe a nyolczkarajos, félkörívvel lezárt napkorongot helyezi, míg kinyitott felső részébe három egymástól független szirmot tesz. Az e feletti koronázó rész majdnem azonos megoldású a 102-es számú fejefájának legfelső részével, hol gömbökből, oktaéder részletekből, lemezekből és pálczákból ügyesen összeszerkesztett tagozatcsoportot láthatunk ismét. Az alsó koronázó rész

XII. ábra.

tulipánjának szára rozmaringszár, melynek hajladozó szára egészen az alsó részéig nyúlik le, hol a halott kis leány neve és az évszám (1886) olvasható.

108. szám: *uszódi* fejfa. A lábazonnál szintén hiányzik a választó motívum. Felette egy czakkos, e felett pedig egy thorus tag képezi a választó motívumot. A koronázó rész igen elegáns. Egy edény-féle alakzatban *herelevél* (hármás). Az edény öblös részére a hatágú napkorongot, a fejfa törzsére pedig kacskaringókat vésett az íróvésű.

XI. ábra. 112. szám: a péteri-i (Pest m) temetőből. Lábazata hosszúkás ferde síkokkal van a két oldallapon elkeskenyítve. Majd egy kis nyakrész után két thorussal kijutnak a formák a fejfa teljes szélességéhez. E motívumcsoport egymáshoz egészen közel kétszer ismétlődik egymás felett. Aztán egy hosszú nyakon két oldalt két lemezzel alátámasztott félkörű korong adja a koronázást.

A táblás fejfák harmadik alcsoportjában igen nagy a változatosság. Úgyszólván a hány, annyi féle. Képviselve látjuk itt azokat az átmeneteket is, melyek a kópjafákhoz visznek. Ilyen a

116-os számú fejefája *Alsó-Némediből* (Pest m.). Egyike a legkecsesebb megoldásoknak. Nemes ízlésű alsó része finom görbékben hajlik át a trochilusból a két lemezzel gazdagított thorustagba. Mindez pedig szigorúan csak az oldalsíkokon. Azután a fejfa teljesen a kópjafák jellegében folytatódik tovább gúlaalakban egészen magasra nyúlva fel. Érdekességet kölcsönöz neki az is, hogy kétoldalt még egy enyhén kiugró lap díszíti az oldalsíkokat. A koronázó rész, a már ismert csillagalakzat s e felett egy igen ékesen és meglepő találékonysággal tagozott kópjacsúcs.

Eme kópjafaszerű elkeskenyülést látjuk még más két fejfán is. Mindkettő az *alsó-némedi-i* temetőből (113. és 115.). Előbbin a szivalak kétszer ismétlődven egymás felett, csillagalakzatban koronázódik. Utóbbin a két egymás felett ismétlődő szivalak nehezebben vehető ki az arányok kissé torzultabb megváltozása miatt. De a koronázó rész csillagja olyan alakzat, a milyennel eddig még nem találkoztunk. Az alsó négy ág ugyanis nagyobb méretű, mint a felső négy s ez által igen szép és tetszetős variációt kapunk. A fejfán még látható az évszám is: 1863.

A táblás fejfák közt természetesen is legáltalánosabb s ezért legtöbb is az olyan típus, melynek lábazata és törzse egytömegű, minden választó motívum nélküli. E tagozatlan törzsre jön a fej, vagy esetleg a többtagú koronázó rész, melyben a változatosság sokkal nagyobb, mint az eddigi bármelyik típusnál. A mi teljesen magától adódik, hiszen a fejfa egyedüli díszé így csakis a koronázó rész, míg más típusoknál a törzsre is sok formát pazarolva, oly helyes érzékkel, a milyennel a nép a legtöbb esetben dolgozott, a koronázó rész nem lehetett oly annyira díszes és változatos.

Ide sorozható a 110. számú fejfa a *tass-i* (Pest m.) temetőből. Tagozatlan törzsén a kupásvésű két sor csipkét vágott. A nyakrészt egy derékszögű bemetszés után a trochilusba minden átmeneti tag nélkül átlen-dülő thorus követi. Ezután következik a fej, mely alul és felül egy-egy

XIII. ábra.

thorussal van élénkítve. A felső thorus szintén minden átmeneti tag nélkül magas nyakba szökken, mely felett a kis henger tag igen észszerű befejezést kölcsönöz az egésznek.

111. szám: szintén a *tass-i* temetőből. A tagozatlan törzs felül, a nyaknál lekerekítve s ezután egy igen ritkán előforduló, — kinyílt szirmaival lefelé fordult — tulipánmotívum következik. A hasábalakú nyak felett a nyolczágú, de elő- és hátlapján egy síkban maradó csillagalakzattal is most találkozunk először. A fejfán az évszám: 1888.

114-es számú fejefa *Alsó-Némediből* (Pest m.). Lekerekített tagozat nélküli törzsén egy kis négyszögű nyakpárna. E felett igen változatos profilozású edényalakzat, melynek felső szélei visszahajlanak. Az edényből kópjacsúcs nyúlik felfelé, de minden motívum elő- és hátlapja egysíkú.

XII. ábra. 117. szám: *bölcske-i* (Tolna m.) fejefa. Tagozatlan és meglehetősen esetlen törzsének a kupás vésű ad némi kezdetleges díszítést, három sort csipkézven ki rajta. S a felső két sor közötti oblongumot az átlók irányában is kimunkálták. E primitív dísz felett a csipkézett korongú lenyugvó nap helyezkedik el. Fejezete szintén igen kezdetleges s nem nagy ügyességre, illetve nem nagy földi módra vall. Mert az elhunyt vagyoni állapota a fejfák díszítésénél épp oly fontos tényező, sőt sokszor fontosabb, mint a barkács ügyessége.

118. szám: szintén a *bölcskei* temetőből. A fejefa az újabb évekből való. Rajta az évszám: 1902. Két vastkos szarvalakú koronázó része ugyanolyan durva kezdetlegességre vall, mint az előbbi fejefa kiképzése.

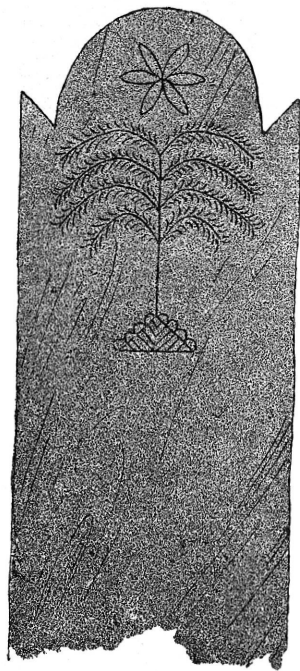
119. és 120. szám: mindkettő a *bölcskei* temetőből. Az előbbi az 1892-ik évből való, az utóbbi évszám nélküli. A *bölcskei* temető eme most tárgyalt négy fejfája, mely ugyan kétségtelenül szegényebb sorsú emberek számára készült, mégis élénken bizonyíthatja azt az elszomorító ténytet, hogy a közlelbbi hús esztendő a mi népünk művészetében nem sok becses alkotást hozott létre.

121. szám: a *kölesd-i* (Tolna m.) temetőből. Igen régi, nagy részben már elkorhadt fejefa. Darabos, nem nagy faragó ügyességre valló barkács munkája daczára fényesen példázza azt, hogy a régebbi idők még a leg-egyszerűbb fejfákat is sok ízléssel és nagy formaszépséggel csinálták. A merész, derékszögű metszésből felfelé nyúló hasábos, jó hosszú nyakon félkörű, korongalakú fej ül. Belőle két oldalt egy-egy — a görög guttaejára emlékeztető — cseppalakú tagocska lóg alá. S ez által a fejfának, bár egészében bizarr, de mégis megnyerő hatást kölcsönöznek.

122. szám: a *decs-i* (Tolna m.) temető fejfája. A törzs is tagozva, de csak az oldalrészeken. Még pedig négyszer ismétlődő zeg-zúggal. E törzsön az íróvésű a koronázó rész leveles ágát véste ki. A koronázó rész maga a hatágú naptányér, melyet czirkalommal véstek ki. Minden ág pár között egy-egy kétlevelű virágocska nyert elhelyezést.

Két egyszerűbb fejefa látható a XIII. ábra 123. és 124. számaiban. Mindkettő a *decs-i* temetőből.

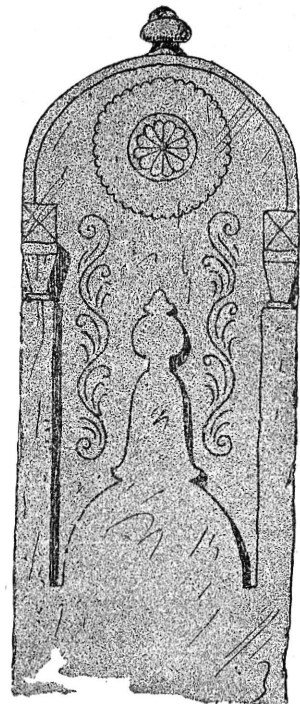
A XIII. ábra 127. és 129. számai két *inoka-i* (J.-N.-K.-Szolnok m.)

135

136

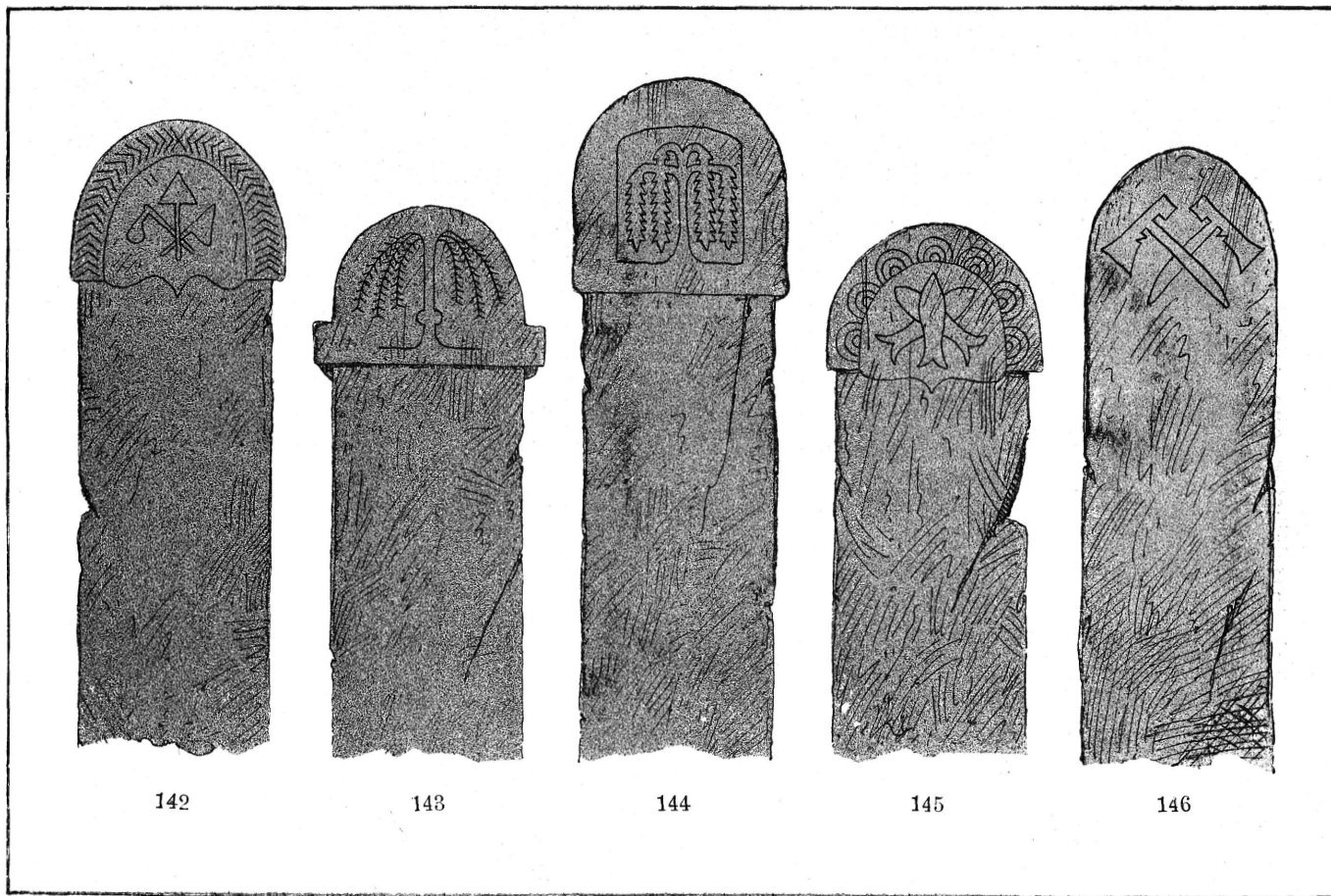

137

XIV. ábra.

XV. ábra.

XVI. ábra.

fejfát ábrázolnak. Előbbi az 1902-ik évből való. Utóbbi, mely meglehetősen gazdag profilozású, az 1899-es évszámot viseli. Mindkettőn ugyanazon virágalakzat nyert alkalmazást az íróvésű jóvoltából. S az egyik gömbölyű, a másik hosszúkás edényből nyúlik fölfelé.

Az *ikerfejfák* ritkán találhatók erre mifelénk. Két egyszerűbb alakzatot találtam a *péteri-i* (Pest m.) temetőben. (125. és 126.)

A *128. szám* egy *kúnhegyesi* (J.-N.-K.-Szolnok m.) fejefa homloka, mely bécsi korommal van feketére mázolja s ebből van kivésve a füzfa, melynek gyökerei komplikált görbékbe fonódnak össze. Hogy e fejefa öreg emberé, onnan világlik ki, hogy a füzfa levéltelen. A *130. szám* is ugyanoda való fejfa homloka. Rajta talpas pohárba helyezett tulipán látható. A *131. és 132. számok* a *tisza-roffi* (J.-N.-K.-Szolnokm.) temető két fejfájának homloka. Mindkettő régi és a barokk stíl jellegét viseli. Előbbin, mely a község régi híres asztalosmesterének tetemeit jelöli, érdekesen van díszítő motívummal stilizálva a gyalu s ebből hajladoznak ki a népies keramiából is jól ismert barokkizáló, de magyaros virágok, levelek. Az utóbbi, a *132-es számú* egy 1858-ból való fejefa homloka. Szép barokkizáló levélkoszorúval. A *134-es szám* a *kenderesi* (J.-N.-K.-Szolnok m.) temető egyik fejfahomloka, melyen a gazdag lombú szomorúfüzfát igen sok szépséggel faragta ki az íróvésű. Legfigyelemreméltóbb az egyes ágak vonalainak originális vezetése különösen a kezdéseknél.

A táblás fejfák közül az *uszódi* (Pest m.) temető őrzi a legszebbeket. Ezek közül a legegyszerűbb a *XIV. ábra 135. számú* fejfája, melyen a füzfa felett a sugaras napkorong ragyog. A halál és feltámadás szimbolumai. Sokkal gazdagabb megoldású ennél a *137. számú*. Már csak azért is, mert domborművekkel van kiképezve, a mi igen nagy ritkaságszámba megy, bár valamikor nagyban divatozhatott. Kétségtelenül legszebb azonban a táblás fejfák közül a *X. ábra 106. számú* fejfája, mely szintén az *uszódi* temetőből való. Formái frappánsan fejezik ki a fakaraktert. Míg az előbbi domborműves fejfánál el nem tagadható a szinte szigorú kőkarakter.

S ezért kissé talán már hosszúra is nyúlt ismertetésemet egyáltalán nem érezhetném teljesnek, ha be nem mutatnám még az *ordasi* (Pest megye) és *kiskúnhalasi* régi ref. temetők sírköveit is.

A *XIV. ábra. 136. száma* az 1849-ik évből való s az ordasi temető egyik dísze. Gazdag és magyaros, de barokkizáló ornamentációja a legszebb megoldások egyike.

Nemkülönben ilyenek a *XV. ábra. 138-as számú* sírköve az 1842-ik évből; a *139-es* sírkő 1852-ből; a *140. számú* 1848-ból s végül a különösen bájos díszítésű, szintén barokkizáló *141. számú* sírkő. Ez utóbbi évszám nélküli. Valamennyi az ordasi temetőből való.

A kiskúnhalasi temetőben is van még egy-két teljesen bemohosodott sírkő, de ezeken már koránt sincs olyan szép díszítés, mint az ordasiakon. Így a *XVI. ábra. 142. száma* az 1872-ik évből három keresztberakott kőmívesszerszámot ábrázol. — A *143 és 144. számú* sírköveken csak füzfák vannak. — A *145-iken* a Halas város czimerében is szereplő három ke-

resztbefektetett hal látható. Végül a 146. szám két keresztbefektetett kalapácsot mutat.

E sírköveket az ordasi öreg emberek „küfejfa“-nak nevezik. És már íme rá se merünk mutatni arra az érdekes tényre, hogy a mit a 90-es évektől kezdve többszöri fellángolás után is röstelkedve kell ma már említenünk, t. i. a magyar motívumok felhasználását, a mult század közepe már gyönyörűen megoldotta. Csakhogy nem tud senki róla. A szép ordasi „küfej-fák“-nak bizonyosan igen sok társa van még ebben az országban, de azoknak felfedezése még emberére vár.

Novák József Lajos.

SIKDISZÍTÓ MŰVÉSZET AZ IPOLY MENTÉN.

Bevezetés.

Az ipolymenti népművészet termékeit — „virágok“ neve alatt foglalhatjuk össze, különösen pedig azokat, melyek sík-diszítő jellegűek.

A „virág“ fogalma alatt sok mindenfélét gondolhatunk. Érthetjük alatta a növény szaporító szervét, melylyel a természetrajz foglalkozik, de érthetünk alatta mást is, p. o. a népköltészet termékeit, melyeket a néprajzi tudomány is felölel.

Sem egyiket, sem másikat nem akarja tárgyalni szerény dolgozatom.

Virágokról kívánok értekezni, a mennyiben virág alatt a nép azokat a díszítéseket érti, a melyek használati tárgyain, eszközein, bútorain, ruháin előfordulnak. Főképen pedig azokat a díszítéseket jelenti ez alkalommal a virág nevezet, melyeket maga a nép alkotott a lelke gyönyörűségére.

Tökéletesen fedi a virágfogalom azokat a dolgokat, melyeket tárgyakok. Sőt a szorosabb megkülönböztetést is megengedi, mert lehet: szűrvirág, ködmönvirág, kendővirág stb. Csak éppen egy nem lehet és ez: a ládavirág, vagy asztal, szék (bútorvirág). A bútor, az már — „tulipános“.

Ezekről fogok beszélni.

Hogy miért? Annak is okát akarom adni.

Azért, mert ha most meg nem tenném, egy évtizedet sem adok neki, bárhogyan szeretnénk is egy-két virágot látni, melyet most bemutathatok, később már meg nem tehetnők. Mert akkor már nyomuk sem volna.

A népművészet termékeinek pusztulását többféle körülmény okozza. Pusztulnak ezek (legalább ezen a vidéken) úgy, mint a tavaszi hó.

A pusztulásnak első oka az a nemtörődömség, a melylyel a népművészet ez ideig nálunk találkozott. Hisz csak a legutóbbi időkben fordult figyel-münk feléje, mikor már alaposan pusztulásnak indult és legérdekesebb példái teljesen kivesztek. Hányszor találunk vidékeket, a hol hajdani virágzó faragás nyomait találjuk, melyből manap jóformán semmi sincs!

Bizonyára, ha régebben egy kis figyelmet fordítottunk volna ezekre, sok becses dolgot menthettünk volna meg néprajzi tudományunk számára.

Második oka a népművészeti tárgyak pusztulásának a rohamosan terjedő kultúra és a nép életviszonyainak megváltozása. Ma már a palóczság egy része, mely hajdan kizárólag földműveléssel foglalkozott, bányász, a gazdag nógrádmegyei kőszentelepeken, elrontva a „gráner“ (krajnai munkás) népség befolyásától. Másik része gyári munkás, vagy a mi a legrosszabb: kivándorol Amerikába.

Az ős-foglalkozások, melyek éltető elemei a népművészetnek, rendkívül megcsappantak és itt is a gyors pénzszerzés vágya az uralkodó.

A kultúra nyomában járó majomkodás, az úri népség utánzása is természetes ellenségei, sőt megöli a népművészetnek. A francia és bécsi rongy mindenütt hódít, már csak azért is, mert olcsóbb és könnyebben hozzáférhetőbb is a régimódi kisipari vagy házi magyar termékeknél.

Ma már keveset szó a palócz asszony. Olcsóbban megkapja a vásznat Losonczon a zsidónál, mint a mennyibe a házi kerül. Nem varr ingvállat, pruszlikot, derekat, mindezt megteszi egyetlen ruhadarab — a bluz. Virágot nem ír a vásznára, mert kidrukkoltatni könnyebb a vásáron. Szűr, ködmön már réges-régen nem kell. A menyasszony sem öltözik fel az esküvőjére rókaprémés mentébe, azok a ruhadarabok is egészen kivesztek már, a melyeknek viselése valami hagyományhoz, szokáshoz, hithez, sőt babonához fűződött. Igen öregeknek és csunyáknak kell azoknak az embereknek lenni, a kik még emlékeznek régimódi ruhadarabokra, vagy esetleg nem restellenek viselni néha olyanokat.

Csak a halottakat öltöztetik fel úgy, mint azt a régi becsület kívánja. Tán csak azért, mert azok nem mennek ki a nem divatos ruhában az utcára — világ csúfjára.

Mivel a népművészet termékeit maga a nép sem becsüli, szívesen túl is ad rajtuk, ha ilyenkor garast lát. Czigány házalók, ócska holmikkal kereskedők azok, a kik legszívesebben vásároltak össze — természetesen potom áron — mindent, a mi kaczatszamba ment.

Az ócska ködmönök bőrét csizmadiák szabdalták fel toldozni-foltozni, vagy ha másra nem tudták a szattyánt használni, hát a csizma talpa alá tették — csikorgónak. Magam is találtam nem egyszer csizmadiaműhelyekben ködmön-darabokat, a melyeken a szücs virágzásának nyomai voltak. Sőt nem egy, itt közölt szücsremeket ilyen eldobott bőrdarabokról, a varrás helye, a bőr színe és himzésfoszlányok útmutatása nyomán sikerült megállapítani és megrajzolni.

A ruhafélének nagy része papírmalmokba kerül, vagy másképen dolgozzák fel.

A tulipános bútorok hideg téli időben meg lekerülnek a padlásról és tüzre tevődnek.

Az a körülmény, hogy a népművészeti termékek ezen a vidéken ilyen rohamosan pusztulnak és az, miszerint tudom, hogy a palóczság ruháinak gyűjtése megkezdődött, indított arra, hogy régebben gyűjtött anyagoknak azokat a részeit, melyek egységes tárgy keretében összefoglalásra alkalmasnak látszanak, feldolgozzam, szolgálatot véltem így tenni néprajzi tudományunknak és fejlődő magyar nemzeti irányú iparművészetünknek.

A gyűjtés területe kicsiny. Itt azután elsősorban azokat a dolgokat válogattam ki a talált népművészeti termékek közül, melyek erre a vidékre nézve tipikusak lehetnek.

Szemelőtt tartottam azt is, hogy a mennyire csak lehet, mindenre kiterjeszkedhessem, mely nagy terület átkutatásánál már kissé bajosabb dolog. Kisebb vidék tanulmányozása, az is csak bizonyos szempontból véve, alkalmas arra, hogy lehetőleg alapos munkát adhasson valaki.

Ez a vidék kiválóan alkalmas a tanulmányozásra, mert népművészeti szempontból meglehetősen egységes vonást mutat. A vidék ezen sajátosságának oka egyrészt földrajzi fekvésének, másrészt népének köszönhető.

A vidék az Ipoly völgyében fekszik. Hepe-hupás, termékeny földecske.

Nagyobb síkság csak az Ipoly-folyó öle, mely olyannak látszik, mintha valami hatalmas ösfolyam medre lenne, mely kiapadt, kicsiny erecske maradt utána, mely nem ösmerve magára, szeszélyeskedik, új medreket vág, régi medreket hord be iszappal. Az újabb szabályozások kényszerítették arra, hogy medrét megtartsa. Vidéke a geologusoknak igen kedves.

Ennek a vidéknek gerincze az Ipoly. Kultúrájának, főképen pedig a földművelésnek egyik elsőrangú tényezője.

Népességének központja Losonc, hét kilométernyire a folyótól. Elég élénk, régebben főképen iparos és kereskedőváros volt, a mint azt a földművelő és pásztorkodó vidék kívánta. Ma már a gyáripár nagy befolyást gyakorol életére.

Az Ipoly mentét Losonctól Gyarmatig tiszta palócz nép lakja, mely daczára a nem túlnagy térségnek, melyet elfoglal, nagyon gazdag változatokat mutat.

Jóformán minden község népessége más. Különbözik a losoncvidéki palócz a szécsényvidékitől és még inkább a Gyarmat tájékaról valótól.

Más a ruhája, a viselete, más a szavajárása, még a természetük sem igen egyezik.

Az a vidék népsége, melynek népművészetét bemutatom, egy „had“-hoz tartozónak látszik. Losonctól Szécsényig terjedő vidéken lakik. Szájon forog itt a „barkó“ nevezet is, melyet legtöbbször csúfnév gyanánt használnak.

Losonctól északra a tótság terjeszkedik, nem igen vegyülvén el a magyarsággal, mely itt idegen elemeket nem igen tűr meg. A tótság meglehetősen lenézett elem ezen a vidéken és befolyása igen csekély.

Átmenet a palóczságból a tótságba nincs, Pinczfalva p. o. tiszta magyar, a szomszédos Videfalva, Kálnó meg szintét.

A palócz népművészet a tótétől független. A mennyiben mégis közös vonások fordulnának elő a kettő között, azokra esetről esetre rámutatok.

Az a kör, melyben mozogni fogok, kizárólag az egy síkot diszító technikákkal foglalkozik, mellőzve a ház diszítését és a faragásokat, a melyek külön tanulmányt követelhetnek.

Hímzés, aplikálás, szövés, festés lesznek tehát azok, a melyekkel az itt közölt népművészeti termékek előállítva vannak. Legnagyobb részét a

kisipar hozta létre, a mennyiben ezekkel a technikákkal dolgoztak: a szűr-szabók, a szücsök és asztalosok (ez utóbbiak ugyanis maguk festették bútoraikat). Tisztán és szorosan vett háziipari termékek főleg a szövésék és a fehérruhahímzések, melyeket maga a nép (az asszonyok) állított elő.

Magukkal a diszített tárgyakkal csak annyira foglalkozom, a mennyire az ornamentum megértésére azokról beszélnem kell.

Szűrvirágok.

A palócz népművészetnek talán legszebb példái. A szűr-szabók remekei, melyekre büszke volt az, a ki készítette, az, a ki viselte.

A szűr nálunk általánosan ismert ruhadarab. A magyar népviselet egy ősi darabja. Csupán maga is egész tanulmányt kíván, melyet jellemző voltánál fogva méltóképen meg is érdemel.

A palóczoknál régebben igen kedvelt volt. Gyermekkoromban a losonczi vásárookra, misékre bejáró palóczok legnagyobb része még cifra szűrökben parádézott, különösen a juhásznépség.

Ma már egyet se látni. Vásárokon sem. Pedig a Judit napján tartott losonczi országos vásár éppen a sok szűrről volt nevezetes.

Azoknak a szűröknek legnagyobb része, a melyeket én láttam, Losonczon meg Gyarmaton készült. Itt laktak ugyanis szűr-szabók, a kik a vásárokon remekeikkel megjelentek.

Gyarmaton már régen nem hallani olyan szűr-szabóról, a ki még „virágoz“.

Losonczon Győri János műhelyében azonban még ma is látni, inkább csak mutatóba, cifra szűrűt.

Ugyancsak Losonczon dolgozott régebben, mikor még a szűr virágozott, Rakottyai Zsiga is, de ez vénségére elhagyta mesterségét és vendéglős lett.

Győri műhelyében dolgozott (1909 őszén még biztosan) Englert Béla nevű szűr-szabó, a kinek láttam a rajzkönyvét is, sőt jelen dolgozatomban fel is használtam. Englert rajzai feltűnően ügyesek, pontosak és értelmesek. Körülbelül fél olyan nagyságban készültek, mint az eredeti virágok.

Tudok még bizonyos Kontra János nevű egyénről, a ki szintén ügyesen virágozott és rajzolt. Rajzom is van tőle, mely cserépből kinövő görbe virágot ábrázol.

Természetesen más vidékről is kerültek szűrök Nógrádba és az Ipoly völgyébe.

A palócz nép állatokkal, terményekkel más városok vásárait is látogatta, hozott magával egy-egy más vidékről való szűrűt is, melyeknek virágozása elűt az itt általánosságban ismereteseiktől.

Sűrűbben előfordult a gyöngyösi, miskolci, egri.

Nagyon sok rokonság is van a nógrádi és Magyarország más vidékének szűr-virágozásában. Úgy érte természetesen, hogy rendeltetésüknél fogva főjellemtvonásaikban már különben is megegyeznek.

A hasonlóság oka abban rejlik, hogy nemcsak szűrűk kerültek más-

és más vidékekre a vásárok révén, de a vándorló szürszabó-legények szét-hordták, majdnem közössé tették egymással a legmesszebb fekvő vidékek szürdiszító motívumait.

Szorosan tárgyalom majd a palócz szürvirágot. Az, a ki más vidékek diszító sajátosságait ismeri, kiválaszthatja a különbségeket is, melyek engem most közelebről nem érdekelnek.

A palócz szür diszitése legjobban az egriéhez hasonlít. Különösen a virágok elosztását illetőleg.

A diszités főhelye a hátul lecsüngő négyszögletű galléron van. Ez föltétlenül diszitódik, már csak azért is, mert nagy felülete szinte kinálkozik erre.

Diszítik a szür oldalát is, körülbelül a könyök magasságában. Ez az oldaldisz sokszor nagy területet foglal el, de legtöbbször tenyérnyi széles szalaggal elégszik meg.

A tipikus palócz szürnek — feneke is van. Az ujja ugyanis nem nyitott, hanem be van fődve egy kör alakú posztóval, mely diszitésre igen alkalmas. A szür ujja gyakran arra szolgált gazdájának, hogy bele rakjon holmi apróbb készségeket, melyekre szüksége lehetett.

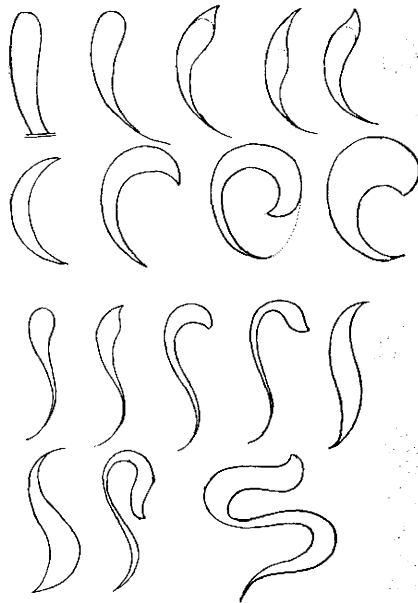
Virágot tesznek általában a szürre ott, a hol sarok vagy valami diszitésre alkalmas felület van.

A váll diszitése nagyon ritka.

Jellemző a palócz szürre különben az, hogy diszitése szertelenségbe nem igen csap. Nem fordul elő az, mint más vidék szüreineél, hogy szinte több a himzés, mint a posztó. Alig látszik ki ilyeneknél a szür posztója. A palócz szürnek legtöbbször csak a gallérja van virágozva. Itt is tudja a mester, mennyi virágra van szükség és kezét legtöbbször inkább ízlés, mint pazarlás vezeti, mely mesterről mesterre szállva, szinte megállapította a szür diszitésének módját.

A szürt abaposztóból készítik. Nevezik néhol halinának is. Csapók készítik juhgyapjából. Olcsóbb fajta, roppant erős szövet ez. Textúrája szálas, felülete szőrös, mondhatnám érdes. Nehéz anyag, mely nem szívesen hajlik, vastagságánál és szövedékénél fogva. Az idő viszontagságának kitűnően ellentáll. A nép szerette a szürt, mert eső, hideg ellen mindig nagyon jól bevált.

A szürposztó színe legtöbbször fehér. Erre virágoztak legszívesebben, mert a színekben nagy szabadságot engedett a mesternek. Egy hátránya van azért ennek a fehér posztónak. Az, hogy könnyen piszkolódik, idővel érintés nélkül is megszürkül és bizonytalan piszkos színe lesz.

1. ábra.

A fekete posztó is divatos volt. Erre is szépen lehetett virágozni, különösen pirossal, sárgával, meg zölddel. Színének tartósságát is becsülték.

A sötétszürke posztót kivételképen használták. Ezen a virágozás ultramarinkék színnel történt, minden más posztó és zsinórozás szintén ilyen színű volt rajta. Tagadhatatlan, hogy ez igen finom és kellemes színhatást adott. Igen kedvelték az ilyen szűrt a parádés kocsisok.

Maga a diszítés kétféle technikával készülhet: applikálással és himzéssel.

Az applikálás úgy történik, hogy színes posztóból kivágott virágokat varrnak a szűrre, sokszor zsinórszegélyezéssel. Az applikálás azonban ezen a vidéken legfőleg mint szegés szerepel, a tulajdonképeni virágozásra soha sem használják.

A palócz szűr virágai himzéssel készültek.

Alkalmas erre a posztó anyaga is, melynek határozatlan szövedéke a fonálvezetésben a legnagyobb szabadságot lehetségessé tette. Nem lévén a posztó szemcsés vagy hálószerű textúrájú, nem is korlátozta a mester tujét semmi irányban.

A fonalak, a mint az nyilvánvaló is az anyag természeténél fogva, lehetőleg kicsiny hosszúságban fekszenek. Mennél közelebb fekvő pontokat kötni össze, ez az elv jut érvényre a szűrvirág himzésénél. Így például a rózsánál a fonalak a középpont felé futnak.

A fonalak sűrűn egymás mellé sorakoznak. Vastagságok lévén, nagyobb foltoknál kissé kidomborodnak. Úgy, hogy színek nélkül is lehetséges a motívumok elkülönítése, bármilyen szorosan legyenek is azok egymás mellé helyezve, mert közöttük barázda keletkezik, mely a rajzot szépen érvényre juttatja.

Fonálnak a — hárászt (berliner) használják. Ennek vastagsága felel meg legjobban a posztó anyagának.

*

A szűrvirág elemei igen egyszerűek. Két főcsoportra oszthatók: levelekre és virágokra.

A levél legegyszerűbb és egyszersmind legérdekesebb alakja a rozmaringlevél. (1. ábra.) Az első mutatja legáltalánosabb és leggyakrabban előforduló példáját. Nagy hasonlósága a rozmaringlevélre azonnal szembeötlik, de különben is ez a neve a szürszabók szótárában.

Ez a motívum minden diszítómódban föltalálható. Nem ismerem diszító stílust, a hol ezzel ne találkoztam volna. Akár mint alárendelt, akár mint kiemelt motívummal. A 2-ik szám alatt bemutatott változata azonban általánosabb, mert önállóan is szerepelhet.

Két utat követhetünk ennek a motívumnak a megítélésénél. Mondhatjuk azt, hogy mint a rozmaringlevél primitív stilizálása, különleges magyar nemzeti motívum, melyet sajátos magyar népművészetünk állapított és fejlesztett ki, de tekinthetjük átvett elemnek is, mely nemcsak, hogy átment a magyar népművészetbe, de annak szinte nemzeti jelleget kölcsönzött.

Az tagadhatatlan, hogy ennek a motívumnak és változatának legnagyobb jelentősége a magyar népművészetben van. Alig találunk népies ornamentumot,

melyből ez hiányozna, leszámítva azt az esetet, mikor az tisztán ebből a motívumból van fölépitve. Ez különösen az itt bemutatott szűrvirágokra áll.

Még azok a virágalakok is, melyek ettől a motívumtól függetleneknek látszanak, visszavezethetők erre.

Nézzük meg bármelyiket, ez az egyszerű levélmotívum, illetőleg ennek változatai, alapvető elem gyanánt szerepel.

A rózsáknál ez nyilvánvaló. Első szempillantásra látjuk, hogy a rózsza nem más, mint rozsmaringlevelek elhelyezése valami középpont körül. Legfeltűnőbb ez a „forgó vagy malom rózsánál“.

A lilium is visszavezethető erre a motívumra. Mert hisz tulajdonképen nem egyéb a 15-ik változat kettős összetételénél, melynek közepét szív foglalja el (mely két egymás felé fordított levél, melyeknek választóvonala eltűnt) és ugyancsak ezzel a levéllel, vagy valamelyik változatával (leggyakrabban a 3-ikkal) van gazdagítva.

Szinte kimeríthetetlennek látszik a már elmondottakból is, ennek az igénytelen levélkének, alkalmazkodó képessége. Motívumképzésre, alárendeltebb tér- vagy formakitöltésre egyaránt alkalmasnak tetszik. Ha megfigyeljük a 6-ik és 7-ik ábrákat, ezeken azonnal láthatjuk, mire képes ezzel az egy motívummal az ügyes virágozó mester.

Tudva azt, hogy erre a motívumra visszatérni talán minden egyes esetben kénytelen leszek, nem is iparkodom még jobban kimeríteni, hanem rátérek a többi levélformákra, melyek ettől lényegesebb különbséget mutatnak.

Fontos levélforma, a — rózsalevél. Legtisztább alakjait a 5-ik, 9-ik, 12-ik és 14-ik ábrákon láthatjuk. Ezek képezik a virág alapját. Erre épültek fel az itt említett ornamentumok. A levél stilizálása igazán szépen sikerült. Alig-alig tér el ezeknél a stilizált motívum a mintától. Megtartotta a rózsalevél általános alakját, erőteljesen bár, de nem hibásan, kifejezésre juttatta erezetét, megfigyelte csipkészetét, szinte nagyítóüvegen meglátott hűséggel utánozva azt. Ezt a csipkészetet átvitte azután más motívumokra, például a liliumra is. Látunk rózsaleveleket, melyeknek csak a foglaló formája emlékeztet az eredetre; itt az erezetet rozsmaringágacska pótolja. Ilyeneket látunk például a 18-ik és 11-ik ábrákon.

A rózsalevél meglehetősen nagy formájánál fogva fontos szerepet játszik a szűrvirágok kompozíciójánál. Nem lehet már olyan szabadon és könnyedén bánni vele, mint a kis, variálható rozsmaring levéllel. Alkalmazkodó képessége sokkal kisebb, azért elhelyezése is nagyobb gondot, több körültekintést kíván. Leggyakrabban a kompozíciók alján látjuk kettejével szimmetrikusan elhelyezve. Erre a két levélre helyezkednek a virágok, ezekre van építve az egész ornamentum.

Mint önálló motívum is szerepelhet.

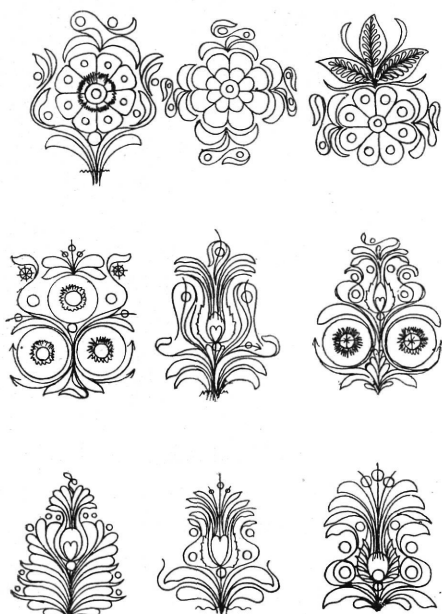
Így p. o. a 11-ik ábrán — a rózsza körül látunk elhelyezve hat ilyen levelet, melyeknek széle azonban nem csipkés, hanem ezt hullámvonalak pótolják. Az erezetet itt is rozsmaringágacska képezi, a melyre már eddig láttunk egy-két példát.

A tölgyfalevél a legnagyobb levélforma, a melylyel a palóc szűrvirá-

goknál itt-ott találkozunk. Példát rá a 14-ik ábrán láthatunk. Nagyságánál fogva ez is a kompozíció alapjául szolgál.

Ennél a motivumnál azonnal szembe tűnik az erős stilizálás. A tölgylevél azonnal felismerhető benne, de ha szétbotását is megpróbáljuk, — nagyobb rozmaringlevelekből álló, összetett motivumnak tekinthetjük, melyben a rozmaringlevelek egy főer mentén helyezkednek el, mindegyikük egy kisebb levelet zárva be, melyek összességükben ágacsokt képeznek, a levél erezetét alkotják.

Még mint nagy, önálló levelet felemlíthetjük a 16-ik ábrán látható két szimmetrikus motivumot, melyek a koronát fogják körül. Ez a levélmotivum azonban nem egyéb, mint kétszer hajlított erezetbe ékelt, kisebb, hegyes rozmaringlevelek összetétele. Nincs is ennek neve, nem is lehet különösebb megjegyzést fűzni hozzá.

2. ábra.

A többi levelek, melyek a szűrvirágokban előfordulnak, nagy változatosságuk daczára sem egyebek, mint a rozmaringlevél változatai és mind egyiket visszavezethetjük az első ábrán látható példákra. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy ezek a levelek soha sem szerepelnek önállóan, mint a nagyobb levelek, inkább összetételekben fordulnak elő. Ezen határozatlanabb leveleknél azonban föltétlenül el kell ismernünk azt, hogy mesterük bámulatos ügyességgel tud bánni velük. Jóformán minden más virágon újabb és újabb alakot mutatnak, sokszor azonosságuk daczára. Sőt teljesen eltérőknek tűnnek fel olyan szem előtt, mely csak futólag nézi őket. Alkalmazásukban legtöbbször az újság hatását gyakorolják és bámulni vagyunk kénytelenek azon a nagy leleményen, a melylyel itt találkozunk.

Jóllehet levélmotivumokban a szűrvirágok nem nagyon gazdagok, (hisz csak három fajtáról emlékeztünk meg, itt is úgy, hogy megengedhetőnek tartjuk azt a felfogást is, miszerint csak egy levélről — a rozmaringleveletről — és ennek variációiról lehet szó), mégis ezek a levelek mintha soha meg sem ismétlődnének, minden virágban mintha újak lennének, önálló jellemvonást látszanak mutatni, soha sem unalmasak, összetételeik természetesekek, naivak, sohasem erőltettek.

Mikor erről van szó, természetesen a kompozíció ügyességét is dicsérjük. Itt szerepet kell juttatnunk a virágmotivumoknak is, melyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a nagy alkalmazkodóképességgel bíró levelek érvényesülhessenek és olyan gazdag változatossággal bírónak tűnjenek fel,

mint a minőknek én állítottam őket. Mert bármily nagy szerepük van a leveleknek a palóc szűrornamentikában, végeredményben, — daczára annak is, hogy nagy tömegben használtak — mégis alárendeltebbek a virágoknál, akármilyen önállóknak mutatkozzanak is némelyik példán.

A virág az, mely a szürdiszítésben a domináló motívum.

A leveleknél nagyobb feltjük, megállapodottabb, határozottabb formájuk lévén, melyek nem változnak olyan könnyen, mint a levélalakok, jelentőségük tehát sokkal fontosabb is.

A virágok megkövetelik azt, hogy a kompozíciókban mindig a főhelyet kapják és feltelosztásuk legyen a döntő minden más motívum elhelyezésénél. Mindig a kompozíciók fejét vagy törzsének középpontját képezik. A levelek mellettük olyanoknak látszanak, mintha a naiv virágmotívumoknak csupán gazdagítására szolgálnának.

Számtalanszor fordulnak elő önállóan, egy-két levéllel diszítve, melyek azonban mindig csak a virághoz tartozóknak látszanak lenni.

A legsűrűbben és a legtöbb változatban előforduló virágelem: a rózsa.

Ez minden diszítómódnak általánosan ismert alakja.

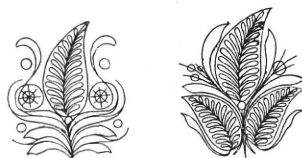
Tulajdonképen nem más, mint a kör és ennek különböző dekoratív képzése. Nem vehetjük a rózsa szigorú értelemben vett stilizálásának, a menyinyiben csak feltjának tekinthetnénk, ha fölülnézetben szemléljük.

A szürvirágok rózsái sem egyebek. Nevüket talán nem is annyira azért kapták, mintha ehhez a virághoz hasonlítanak, hanem talán azért, mert a magyar nép nagyon szereti a rózsa nevet és átvitte ezt erre a sűrűn használt és kedvelt motívumra.

A rózsa naiv, legkezdetlegesebb alakja az egyszerű körídomú felt.

Ez a naiv forma igen régi virágozásoknál fordult elő. Azonban ez az alak a középpontjának megjelölésével mai napig használatos volt. A 2-ik ábra 4-ik és 6-ik rajzai mutatnak ilyen példákat. Itt a rózsa egyszerű kör, melyben kisebb kör foglal helyet; ennek a színe más, csipkeszegélyvel is diszítve van.

A rózsának legáltalánosabb alakja az, midőn a külső körvonal 8 egyenlő karélyra van osztva, melyek egész a középkörig, — illetve körökig — érvényesülnek, nyolcz cikkre, (vagy, ha szabad ezt a kifejezést használni) nyolcz szíromra osztva a motívumot. Gyakran minden szíromban pont foglal helyet, megtörve annak színét és gazdagítva a virágot. Ez az úgynevezett nyolczas rózsa. (2-ik ábra első és harmadik rajz.)

3. ábra.

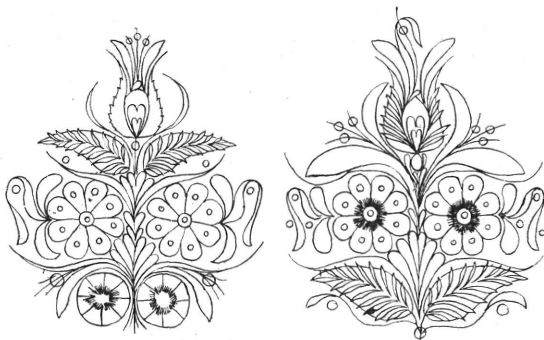
Néha a szirom még fel van osztva két részre (2-ik ábra 2-ik rajz), de ebben a formájában ritkán találkozunk vele.

Divatban volt régen a rózsza „satirozása“ is. Abban áll, hogy a rózsza színe a közepe felé fokozatosan sötétedik. Ezt úgy érték el, hogy hímzés alkalmával a középpont köré fokozatosan sötétedő szálakat varrtak, melyek a rózsát változatosabbá, élénkebbé tették. Ilyent látunk a 2-ik ábra első rajzán a színesen bemutatott gallér közép rózsáján stb.

A „nyolczas rózsán“ kívül több részre osztott motívummal is találkozunk. Ilyen p. o. a 11-ik ábra rózsája, mely 16-os osztású ($2 \times 8 = 16$) és a 8-ik ábrán látható motívum. Ezeknél azt is megfigyelhetjük, hogy az osztó vonalak kis pontokat hordanak magukon, mintha azok a virág porzóí lennének.

A négyes, nyolczas, tizenhatos osztás a leggyakoribb. Ez a kör természetéből úgyszólván önként következik, nem csoda hát, ha legtöbbször erre az osztásra jár a virágozó-mester keze.

De előfordul a hetes, kilenczes és másféle páratlan számú osztás is.

4. ábra.

Ezzel leggyakrabban az úgynevezett „forgó“ vagy „malom-rózsáknál“ találkozunk, mikor a hímzöt csupán az vezet, hogy a csavart osztó vonalak körülbelül egyenlő távolságokban oszoljanak el.

A malom-rózsát tulajdonképpen hegyükkel a középpontban találkozó, körben elhelyezett rozmaringlevélcsoportnak is nézhetjük. Ilye-

neket látunk a 7-ik és 14-ik ábrákon. A forgó rózsát igen szeretik, talán azért, mert úgy látszik, mintha egy kis élet, mozgás, forgás volna benne.

A rózsza négyes osztását a 7-ik ábra közép-motívumánál láthatjuk, a hol a négy szirom mindegyike a középpontban szivecskével van gazdagítva.

Érdekes, hogy a szűrszabó-mester rózsájánál nem fordul elő az ötös szám, mely természetrajzi szempontból a rózsára jellemző.

A „szíves rózsza“ nagyon kedvelt eleme a szűr-ornamentikának.

Tulajdonképpen nem is szoros értelemben vett rózsza, mert nem köralakú, hanem ellipsis, vagy pedig tojásforma.

Más vidéken a „pávaszemes rózsza“ név alatt ismerik, de a palócz szűrszabó szótárában ez nincs meg. Szíves rózsának nevezi azért, mert a motívum magvát szív képezi, sokszor több is, melyek egymásba vannak helyezve. Szíves rózsákat látunk a 8, 9, 12, 18, stb. ábrákon.

A szíves rózsza legtöbbször tojásforma idomba van zárva. Ezen belül mandulaalakú forma van, a mely néha nem végződik hegyben, hanem alkalmazkodva a külső vonalhoz, tojásvonal is maradhat. A két vonal közötti forma rozmaringlevelekre van osztva, a 18-ik ábrán pláne két sorban

is. A levelek gyakran ponttal vannak gazdagítva. Most azután egy nagyobb szív-forma következik, mely még egy vagy több szívet zár magába. A motívumot osztó vonalak súlya mind a tojásvonal keskenyedő részére nehezedik, erre felé irányul a szív hegye is.

A szíves rózsának nagy szerepe van a szűrvirágozásban. Fontossága majdnem akkora, mint a rózsáé. A kompozíciókban ugyanazt a helyet foglalja el, mint amaz és helyettesíteni látszik azt.

A szív különben azért is fontos, mert a főalkotó része a „tulipán“-nak, illetve liliomnak.

A tulipán számos változatban fordul elő a palócz szűrökön.

Tipusa egy axiális szimmetriával bíró motívum, mely tojásformájú mag, két oldalán elhelyezett levélből (1. ábra 15. rajz) áll, a két levél közt levő üres forma pedig levelekkel van kitöltve. Példát erre a 13-ik ábrán látunk.

Az egész motívum különben a tulipánvirág hosszmetzetének látszik. Kívül látjuk a kehely metszetét, mely a maghont zárja magába, melyből a porzók magasra emelkednek. A többi levél is metszetben meglátszik a kelyhen belül elhelyezve.

Tagadhatatlanul a tulipán a legkarcsúbb motívum, melynek ez a tulajdonsága azonnal szembe tűnik, mihelyt összehasonlítjuk a többi motívum vaskos, nehézkes jellegével.

Sok változata van, melyek figyelmet érdemelnek. Legszebb talán a 14-ik ábra tulipánja. Ennek magva lencsealakú (mely különben a leggyakoribb) és szíveket zár magába. Az egész félig kinyitott tulipánra emlékeztet, melynek szirmait fonállal húzták össze, hogy szebb alakja legyen. A porzókat makkocskák helyettesítik, a két külső szírom széle csipkés. Magát a motívumot hegyével lefelé álló tojásvonallal kerithetnénk be.

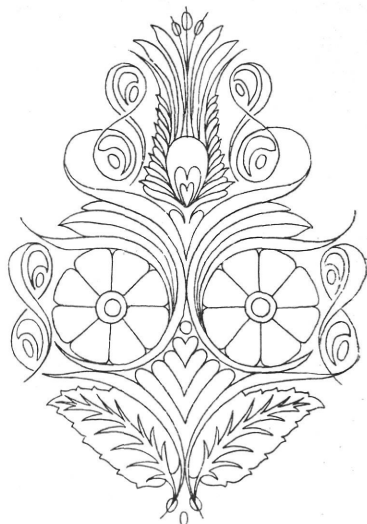
A liliom széle rendszeren csipkés. Ez néha úgy is keletkezik, hogy a záró levelekbe rozmaringlevelek vannak elhelyezve, melyeknek hegye csipkésen szakítja meg a tulipán konturját. Példát látunk a 17-ik, 5-ik ábrán.

Különösek, de azért csinosak a 6-ik ábra első rajzának tulipánjai. Itt a külső szírom rozmaringlevelekre van bontva.

Legegyszerűbbek a 11-ik ábra tulipánjai.

A kisebb és szegényebb tulipánnak — „bimbó“ a neve. Ez mindenben egyezik a tulipán szerkezetével, csak magja és levélzete sokkal szegényebb.

A tulipán helyét a kompozícióban nagyon helyes érzéssel jelölte ki a mester. Látva a természetben, hogy a tulipán magas száron nyílik, ő is alkalmazkodva ehhez a tulajdonságához, a kompozícióból mintegy kiemel-

5. ábra.

kedve, magas szárra (a tengelyre) helyezi. A bimbók közvetlen alája kerülnek, kisebb szerepük lévén, melyeknek az egyensúlyt megbontani nem szabad.

A szegfű (melyet a nép indiai kartonokon, szöveteken gyakran látott) meglehetősen hasonló az ázsiai stilusok szegfűjéhez, csak valamivel esetlenebb, vaskosabb. Itt is hosszmetsetben látjuk a virágot, de annyira stilizálva, hogy szegfű eredetére csak a körrajzából ismerünk rá. A szerkezete különben kissé a legyezőpálma levelére is emlékeztet.

Maga a motívum rozmaringlevelekre oszlik, melyek mindegyike a körrajz vonalát követve, még többszörösen is osztva lehet. A szegfű maga kis liliomból nő ki, ez alkotja a virág csészéjét. (12-ik, 18-ik ábra.)

A szegfű legtöbbször a kompozíció fejét képezi, mindig ki van emelve, mint alárendelt motívum soha sem szerepel.

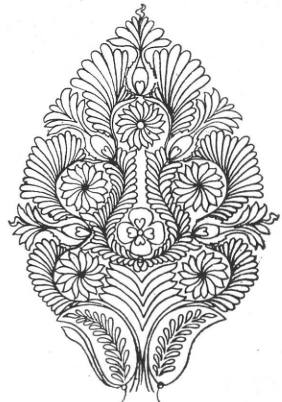
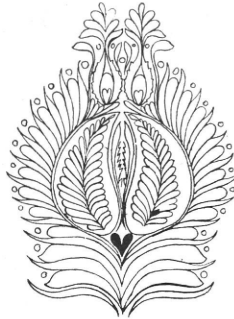
A virágokon kívül más elemek is előfordulhatnak a szüirdíszítésekben.

Ilyen például a 12-ik ábra szegfűjét koszorúzó „búzakalász”. Kissé nehézkes ugyan a stilizálása, de tagadhatatlanul sikerült kifejezni vele a kalász karakterét.

Mint gazdagító, kisegítő motívumot látjuk a makkot és a pontot. Ez utóbbi

6. ábra.

7. ábra.

jelentéktelennek látszó volta dacára jó szolgálatot tesz nagyon a virágozó-mesternek, ha az valamely szegényes motívumot akar díszesebbé tenni, valami szint megtörni, vagy valami üres forma uralmát csökkenteni.

Ezek a motívumok azok, melyek a palóc szür-ornamentikában előfordulnak.

Nem kevésbé fontos ezek ismereténél azoknak csoportosítása, alkalmazása sem. A motívumok valódi értékét éppen a jó kompozíció adja meg.

A *szürvirág kompozíciója* mindig alkalmazkodik ahhoz a felülethez, a melyet díszít. Megállapodott módszerek szerint történik a tervezés, melyben a konzervatívizmus az első pillanatra szembe szökik.

A palóc szűrön három dolog díszítődik főképen: 1. a gallér, 2. az oldal, 3. a fenék. Ennek megfelelőleg három nagy csoportra oszthatnánk a virágkompozíciókat: 1. a fára, 2. a szalagra, 3. a körkitöltésre. Ezen

kivül előfordulnak más kompozíciók is, de ezek típusoknak nem tekintendők.

A fa rendszerű kompozíció keleti, különösen indiai eredetű. „Fá“-nak nevezik azért, mert egy törzs mellé vannak csoportosítva a motívumok, tetejében valami koronázó elemmel. A tervezésnek ez a módja nagyon hálás, mert a törzs mellé (mely a kompozíciónak egyszersmind szimmetriális tengelye is) szabadon helyezhetők el a motívumok olyan számban, a mint az jól esik a tervezőnek. De a palócztervezésnél a motívumok rendje, száma, elhelyezése konvencionális, a melynek határait betartja a virágozó-mester.

A legáltalánosabban elterjedt típus, mondhatnám a főtípus példáját a 14-ik ábrán látjuk. Ezt körülbelül kánonnak vehetjük, míg a többit ettől eltérőleg, valami kivételféle változatnak.

A kompozíció két rózsalevélre van építve. Ezeken nagy levelek nyugszanak, melyek a kompozíció derekában rózsákat zárnak magukba. Ezek után tulipánbimbók következnek, a fa tetejében pedig, befejezve a kompozíciót, nagyobb lilium ül.

Hogy mennyire ez a palócz szűr-
virág kompozíciójának típusa, azt mutatja a felrajzolás módja. A virágozó-mesternek ugyanis kemény papirosból kivágott sablonjai vannak a nagyobb kompozíció egyensúlyára fontos motívumokra. Így mintája van a rózsalevélre, a rózsára, a színes rózsára, liliumra.

Meghúzza a szimmetriális tengelyt, ezeket a mintákat melléje helyezi és elosztja őket a hagyományos rend szerint. Legalul van a rózsalevél, azután a rózsá, bimbó, végül a tulipán.

Ebből a módszerből látjuk, hogy a szűr-
szabó nagyon is tisztában van a foltok jellegével és hogy a foltok elosztására nagyon is sokat ad. Mind-egyik kompozíciójának megvan a maga egységes folthatása, vagy tojás-idom (14-ik, 6-ik, 7-ik, 8-ik, 12-ik stb.) esetleg négyszög (13-ik, 15-ik), vagy valami más idom, a melyen belül nagy gonddal osztja el elsősorban a nagy motívumokat, foltjaik szerint, a többi üres részt azután tölti ki levelekkel, vagy más apróbb elemekkel.

Persze, az itt említett kereteken belül számos változattal találkozunk, melyek részint motívumok kicserélésén, részint elhagyásán alapszanak.

A 4-ik ábra első rajzán az alsó levelek helyén két kis rózsá van, a levelek meg a bimbók helyére kerültek. A második rajz azért nem tipikus, mert a bimbó hiányzik. Helyette levélcsozó van. Ugyanilyen az 5-ik ábra, mely

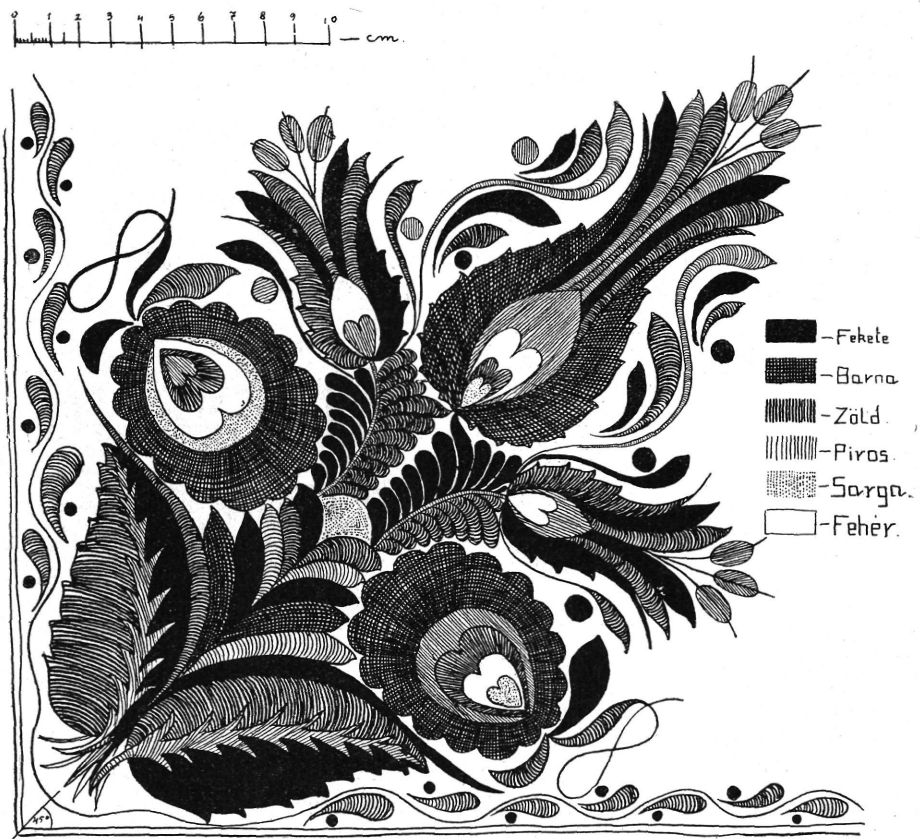

8. ábra.

különben finomságánál fogva alaposan megérdemli érdeklődésünket. A 6-ik ábra első rajzából az alaplevelek és a rózsák hiányzanak, helyüket nagy rozmaringlevelek pótolják. Meglehetősen tipikus a 8-ik ábra. Ezt szíves rózsza koronázza. Szép a 9-ik ábra kompozíciója is, nem hiányzik belőle semmi, hogy tipikusnak ne mondhatnók. Ilyen tipikus kompozíció még a 12-ik ábra is.

A 13-ik ábrán hiányzik a törzs rózsája és a bimbó.

Ezektől eltérő, de szintén egyenes szimmetrikus tengelyvel bíró kompozíciók is előfordulhatnak.

9. ábra.

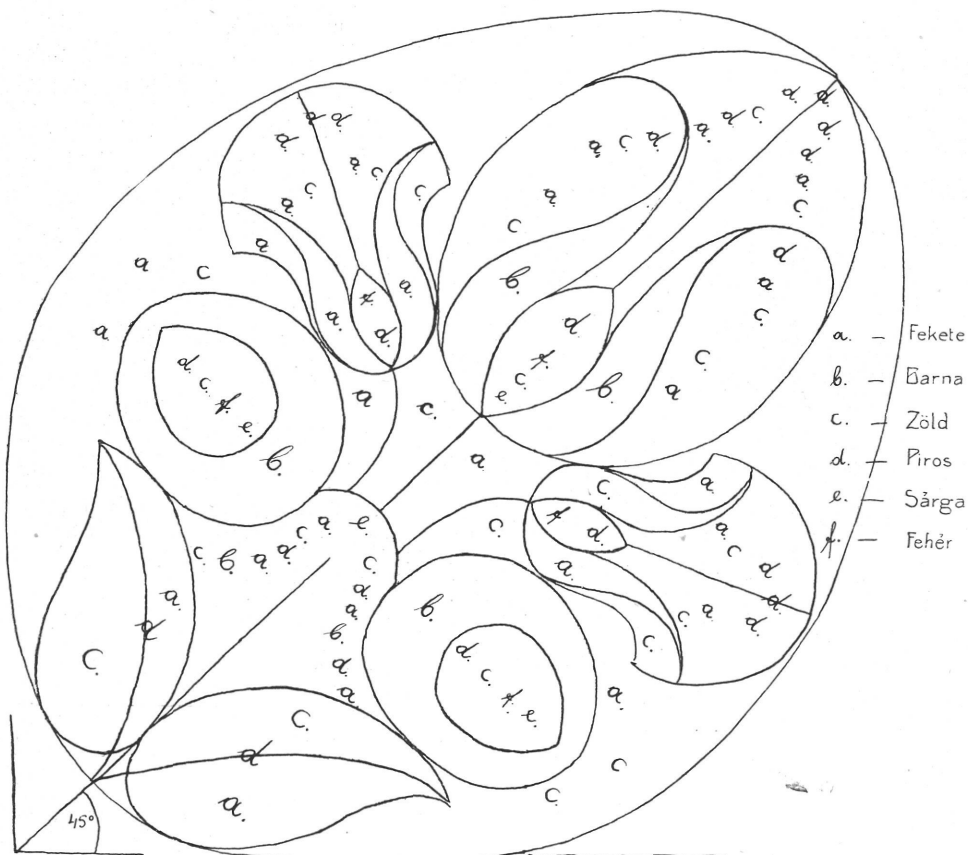
A 6-ik ábra második rajza is elüt az eddig tárgyalt tipustól. Ez a módja a tervezésnek inkább koszorúnak volna nevezhető. A koszorú közepét két egymás felé fordított rózsalevél képezi, melyeket rozmaringlevelek vesznek körül tulipánbimbókkal végződve.

Ilyen koszorúszerű a 7-ik ábra kompozíciója is. Ez két rózsalevélre épült, rozmaringágacsokból rendkívül ügyesen font díszítmény. Az ágacs-

kák öt forgó rózsát, öt tulipánt foglalnak össze. A középben négyes rózsza foglal helyet.

A 11-ik ábra virágja a többiektől szintén eltérő szerkezetet mutat. Itt egy rózsza körül hat rózsalevél van elhelyezve és ezek által képezett kör alakú foltra tulipánokból összerakott koszorú van helyezve.

Az eddig bemutatott kompozíciók tengelye mindig egyenes vonal volt. Ezért ezeket „egyenes virágoknak“ nevezzük, ellentétben a „görbevirágokkal“, melyek mesterkétek és inkább csak a szűrszabó-mester tervező ügyességének fitogtatására valók.

10. ábra.

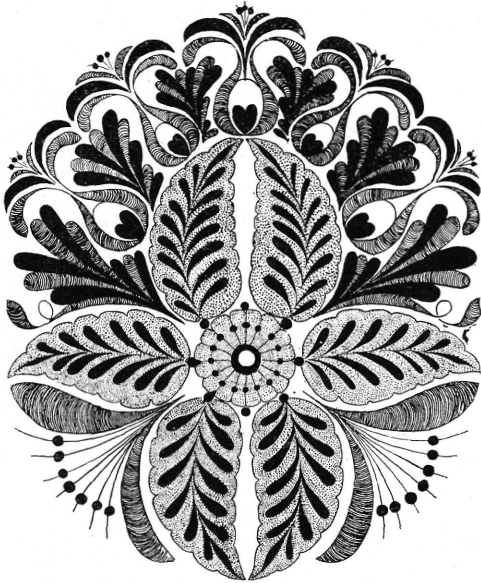
Görbe virágot tervezni valóban nem könnyű feladat. Itt is ragaszkodni kell a megszokott elrendezéshez, melyet nagyon megnehezít az a körülmény, hogy a tengely itt görbe vonal. Egyszer vagy kétszer is hajolhat a kompozíció gerincze, ehhez kell hát alkalmazkodni a mesternek. Az itt bemutatott példák igen szépen igazolják azt, mennyire ügyes a virágozó keze ennek a kényes feladatnak a megoldásában.

A 18-ik ábra *b)* rajzán látható görbe virág teljesen megtartotta a főtípus szerkezetét, két rózsalevélre volt csupán szükség, hogy a hajló szegfü és az alatta álló tulipán között támadt üresség kitöltessék. A feltelosztás, daczára a hajlott tengelynek, sikerültnek mondható és a kompozíció egyensúlya sincs megtámadva.

Szép görbe virágokat mutat még a 18-ik ábra első rajza és a színesen bemutatott gallér.

A görbe virág nem olyan gyakori. Ennek oka részint abban rejlik, hogy fölépítése nehezebb az egyenes virágénál; részint abban kereshető, hogy a virágozó-mester igen konzervatív természetű és nem szívesen változtat a hagyományos renden.

A tervezés másik módja, mely tipikusnak mondható, a szalag. Ez a mód minden díszítő stílusban föltalálható, általánosan használt, igen kedvelt mód és sokkal jobban ismeretebb a fánál.

11. ábra.

Alapelve abban áll, hogy a díszítő elemek, mint tagok egymás mellé vannak helyezve. Rendesen kétféle különemű tag szerepel, melyek felváltva vannak egymás mellé helyezve. Az ritkán fordul elő, hogy a sor egynemű tagokból áll, a mi más díszítő módokban igen gyakori. De erre is találunk példát a 24-ik ábra *e)* rajzán, továbbá a *b)*, *c)*, *d)* példákon.

Ez különben általánosan ismert primitív szalagszerkesztési mód. Hullámvonal a kompozíció gerince, e mellé sorakoznak az egyes motívumok. Rendesen csupán a hullámvonal

öle zár valami elemet magába, de ez nem általánosan ismert szabály. Ez a szalag nagyon sok szabadságot, változatot enged meg, de a palócz ornamentikában ez a dicséretes tulajdonsága alig tűnik ki, nincsen kiaknázva.

A 24-ik ábra *e)* példája a leggyakrabban előforduló szalag. Itt a hullámvonal hajlásai egy vagy két rozmaringlevelet zárnak magukba és ponttal vannak gazdagítva.

Sokkal összetettebbek a többi példák. A 24-ik ábra *b)*, *c)*, *d)* rajzainál a hullámvonal nincs annyira kiemelve. A *b)* szalagon a hullámvonal hajlásai rózsalevéllel vannak díszítve, a dombjain pedig rozmaringlevélcsofók foglalnak helyet. Az ornamentum különben is a végtelenségnek csiráját magába foglalja ugyan, de kifejezve nincs, mint például az *e)* példán, hanem kiinduló foltja van és lefelé forduló liliummal be van fejezve. Ehhez hasonló a *d)*

és a *c*) példa is. Az utóbbinál az a különbség van, hogy a rózsalevelek helyett rózsákat alkalmaznak, hogy a hullámvonal meglehetősen erővel van kifejezve és hogy a végtelenség, illetve folytathatóság is szépen érvényre jut.

A legszebb szalag-diszitmény kétségtelenül a 23-ik ábra *a*) példánya. Ez két különemű tagból: rózsából és rozmaringlevélcsoportból áll. Egy rózsza mellé rozmaringlevélcsoport van helyezve, ezután ismét rózsza stb. stb. Két rózsza között olyan távolság van, mint a milyen nagy a rózsza körének a sugara. Ha tehát a sort geometriai hálóval akarnánk kifejezni, akkor olyan négyzeteket kapnánk, melyeket egymástól a vízszintes középvonal és olyan függőleges vonalak választanak el, melyek a körök középpontjain és kerületüket érintve osztják szélességben a szalagot. Valószínű, hogy a virágozónak eszébe sem jutott geometriai hálóba szerkeszteni szalagját, de mivel ez tényleg kiolvasható belőle, felemlitem, mint megfigyelésre méltó dolgot.

A 23-ik ábra *d*) rajza ugyanolyan, mint az előbbi. Itt is rózsza mellé (szíves rózsza) rozmaringlevélcsoport van helyezve. De itt a rózsza feltja egyenlő a levélcsooméval, nem olyan szép hát, mint az előbbi, a hol a rózsza folthatása nagyobb, ki van emelve és így a kompozíció ritmusa élénkebb, változatosabb.

Mind a két szalagnál érdekes a levélcsoport beilleszkedése is. Ugyanis a levélcsoport gerince a rózsza függőleges átmérőjének felső pontjából indul ki, egy darabig a kör kerületének mentén halad, majd a két rózsza közti távolság közepén áthajolva az utána következő kör alsó bal negyedének az ivéhez, ugyancsak ennek a körnek a függőleges átmérőjének legalsó pontjánál végződik. A levélcsoportnak ez a hajlása bizonyos játékot, mozgást hoz bele a szalagba, annak bizonyos élénkséget kölcsönözve.

Ezen szalagok a végtelenségig folytathatók.

A többi rajzokban bemutatott kompozíciók az előbbiektől lényegesen különböznek, mert ezekben a folytathatóság teljesen hiányzik. Ezek mind befejezett kompozíciók, melyek hosszúkás téglalapú tért foglalnak el. A téglalapban bizonyos geometriai arány van, a mennyeiben az idom szélessége négyszer akkora, mint a téglalap magassága.

A kompozíciók kétoldali szimmetriával bírnak. Közepükben domináló folt gyanánt valami nagyobb motívum: rózsza (23-ik ábra *b*) és *c*), liliom (24-ik ábra *a*) van elhelyezve. Nagyobb motívumokat látunk a diszitmény két szélén. A közép és a szélső motívum közti tért hullámvonalra épített

12. ábra.

kisebb motívumok (kis rózsák, liliomok, rozmaringlevelek) töltik ki. Érdekes szalagdiszítést látunk a színes táblán. De ez lényegesen el nem tér az eddig tárgyalt típusoktól. Ez az ornamentum azért különbözik a többitől, mert nem „aszalt“, hanem — harisnyakötőt díszít. Ezt a harisnyakötőt Rakottyai Zsiga szűrszabó-mester himezte remekbe, mikor vőlegény volt. Ajándéku készíttette a menyasszonyának.

A körkitöltéseket nagy rózsáknak tekinthetjük. A díszítmény közepén nagyobb rózsza foglal helyet, melyet valami koszorú körít. Ilyen körkitöltéseket látunk a 19-ik ábrán, továbbá a 20-ikon. A 21-ik ábra szerkezete kissé eltér az előbbiektől. Itt a kompozíció közepe csak kis rózsával van jelölve, a díszítés súlya inkább a kör szélére jutott. A kör szélét a 23-ik ábra a)

13. ábra.

14. ábra.

rajzához hasonló, körben futó szalag díszíti. A körkitöltések megoldásánál uralkodó a négyes, illetőleg a nyolczas osztás, a melylyel már a rózsánál egyszer találkoztunk.

Különlegességénél fogva érdekes a 15-ik ábra. Ez a kompozíció az eddigiektől teljesen eltér. Csak az alapja maradt meg, a mennyeiben itt is látjuk a két rózsalevelet. Ez a díszítmény a magyar czimert tünteti fel, természetesen erősen stilizálva, a mennyeiben ezt a technika és az anyag megkívánta.

A magyar czimer kedves motívum a palóc ornamentikában. A szűrökön kívül másutt is sűrűn előfordul, különösen a faragásnál.

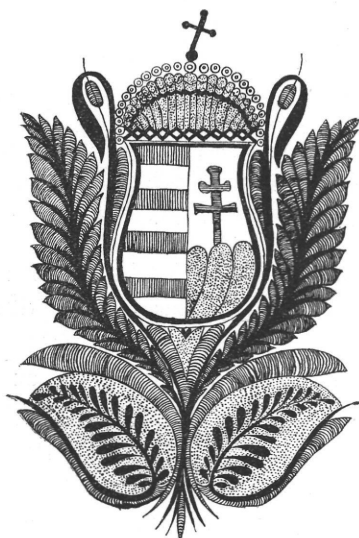
Mint szűrvirág a hatvanas években nagyon divatos volt. Ennek oka kétségtelenül annak a kornak politikai viszonyaiban rejlik. A nemzeti visszahatás, mely az abszolutizmust követte, az öltözködésre, a viseletre is nagy

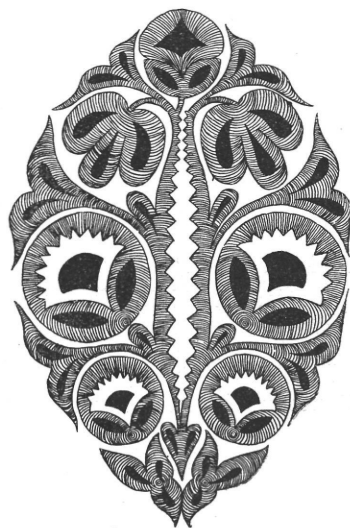
befolyással volt. Divatba jöttek a honi posztóból készült ruhák, még pedig magyar szabású ruhák viselése. Nagyarányú tüntetésnek látszott az akkori magyar nemzeti divat. Mindenki magyar ruhát viselt. Ekkor származott az iparban az az éles megkülönböztetés, melyet a nép a „magyar szabó“ és a „német szabó“ között tesz. Sajnos, ma már „magyar szabó“ alig van.

Az akkori idők divatjához mérten a magyar czímer föltüntetése, annak népszerűsítése általános volt. Szívesen látták hát ezt a szűr gallérjára himezve. Az úri nép is viselte a szürt, különösen ez kedvelte nagyon a magyar czímermotívumot, főképen ha az olyan izléssel volt alkotva, mint az itt bemutatott példa.

A nagy kedveltségnek örvendő motívumnak sok variációja keletkezett így. Én mintegy háromra emlékszem, melyek közül a legtipikusabbat mutatom be.

15. ábra.

16. ábra.

A 16-ik ábráról azonnal meglátszik, hogy nem palócz mester kezétől való. Valami más vidékről került annak a palócz kondásnak a vállára, a hol én ezt láttam. Ha igaz, a veje hozta talán Biharból, a hová ez lovakkal járt. Összehasonlítás okáért mutatom csak be.

A virágokat, — mint már említettük — a szűr gallérjára, oldalára, a fenékre alkalmazták, de kis virágokkal díszítették néha a hasitékok elejét is.

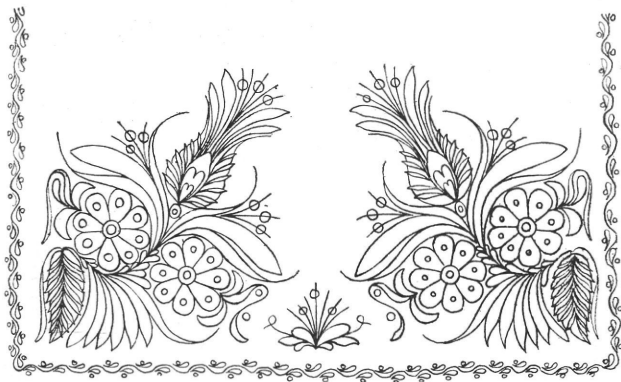
A gallér az, mely legalkalmasabb a díszítésre. A szűr válláról a hátra függ le. Négyzetes, nagysága 70 cm. hosszú, 60 cm. széles. Előfordulhat azonban négyzet alakú gallér is.

A gallér díszítésénél mindig két alsó sarka jön tekintetbe. Ez a két hely az, a hol a díszítés föltjának legnagyobb súlya van. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy sokszor a két alsó sarokvirágon kívül más semmi dísz sincsen a galléron.

A sarokdíszítésre a nagy virágot (legyen az „egyenes“ vagy „görbe“)

használják. A nagy virág tengelye a sarok 90° -ú szögét felezve, tehát mindig 45° alatt áll a gallér alsó széléhez. Kivételt csak néha a görbe virág képez. De a mennyre csak lehet, még a görbe virágoknál is érvényesül a sarokszöget felező irány (17-ik ábra).

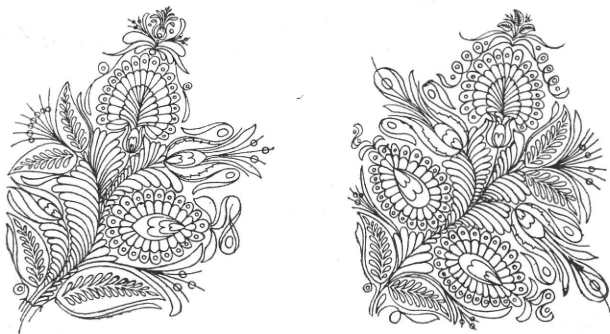
A galléron tehát a sarokdíszítés dominál nagy foltjával. A két nagy virág között valami kisebb középdisz kap helyet, melyet kisebb szalagdísz köt össze a nagy virágokkal. Ezen kis középvirágokkal a 2-ik, 3-ik ábrákon

17. ábra.

találkozunk. A gallért piros posztóval szegik be, alsó két sarkára fityegő, vastag posztórózsát alkalmaznak. Ez a palócz szürgallér tipikus díszítése. (színes tábla).

A palócz galléron több díszítést nem látunk. Más vidéken az egész gallér tömören virágokkal van borítva, úgy hogy az alapposztó anyagából

18. ábra.

semmit sem látunk. Itt ez nem úgy van. Itt a díszítés (helyes ízlésre mutatva) a gallérnak mintegy csak keretül szolgál.

A virág foltja maga tömör. Ezen belül nem találunk olyan helyecskét, mely kitöltve ne lenne teljesen, egyik motívum formája szorosan illeszkedik a másikéhoz és ha valahol hézag mutatkoznék, a leleményes virágozó azonnal betölti valami levélkével vagy ponttal. De ezen túl azután semmiféle erőszakos pazarlási 'kedvre mutató kísérlettel nem találkozunk. A keret

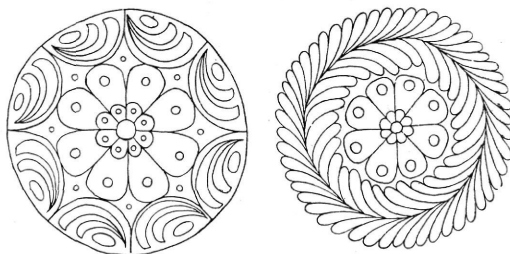
Losonci szűrgallér és harisnyakötő.

tömören disziti a gallért, de nem nyomja el, sőt csinos folt elosztásával annak anyagát érvényesíteni is engedi.

Ugyancsak fegyelmezett izléssel, soha nem pazarolva disziti a szűr oldalát is.

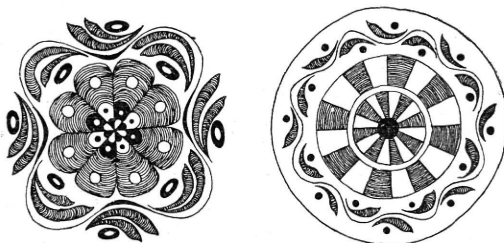
Erre a „aszalok“ szolgálnak. Az aszal körülbelül 30 cm. hosszú, 10 cm. széles posztódarab, mely a 23-ik, 24-ik ábrákon látható díszítésekkel van kihímezve. Az aszalt bevarrják a szűr oldalába. Különös esetekben megtörténik, hogy 2—3 aszalt applikálnak egymás alá, de azt, hogy a szűr egész oldalát rakják aszalokkal tele, — soha meg nem teszik.

19. ábra.

A fenék a szűr ujját födi be. Díszítését a 19-ik, 20-ik, 21-ik ábrákon találjuk.

A szürszabók nemcsak szűrök virágzásával foglalkoztak. Hímeztek ők más dolgokat is, a melyek művészetüknek megfelelni látszottak. Így például hímeztek fali szőnyeget, vánkoshajakat, terítőket, lőtakarókat stb. Egy lőtakaró díszítésének módját a 22-ik ábrán mutatom be.

20. ábra.

Ezeknek a munkáknak azonban, sajnos, ma már még csak nyoma is elveszett. A régi példányok használat közben elpusztultak, újabbak pedig egyáltalán nem készülnek. Csak emlékek, szóbeszédnek nyomán tudunk róluk.

A színek elrendezése, azoknak megválasztása, alkalmazása szerintem igen fontos.

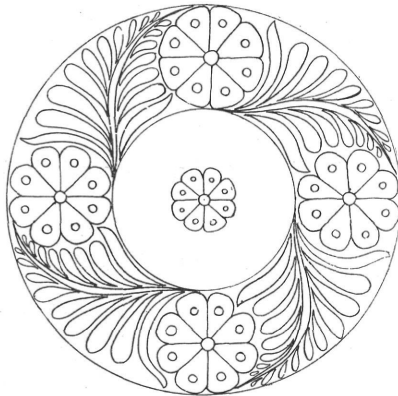
A magyar népművészetben a színezésre kutatóink nem igen figyeltek. Lényegtelennek tartották, meg sem említik legtöbbször. Ha beszélnek róla, legfőleg annyi mondanak: a színezésre jellemző a tarkaság, a színek szétszórtsága, mely a keleti népművészetre emlékeztet és a tarkaság, szétszórtság révén jellemző rá nézve a rendszertelenség.

A mi a keleti vonatkozást illeti, ebben megegyezek az eddigi általános fölfogásban. De a palócz virágok színezésében van rendszer.

A keleti stílusok színeinek elosztása nem mindig szimmetrián, vagy valami más geometriai szerkezeten alapszik, hanem az egyensúlyon és bizonyos színharmóniára való törekvésen. A nagy színfoltokon belül, melyek az ornamentum kompozíciójához alkalmazkodnak, a színek látszólag minden rendszer nélkül helyezkednek el. De ez a rendszertelenség csak látszólagos.

Ehhez hasonlít a palócz virágok színezése is. A színfoltok elosztásában bizonyos konzervativizmus van, mely nemzedékről nemzedékre szállva, szinte megcsontosodott a virágozó-mesterek felfogásában.

Már a színek megválogatásában is mutatkozik valami megállapodás. A tört, kétés színeket nem szeretik. Terczier színek (olyanok, melyek három szín keverékéből állanak) a barna kivételével nem fordulnak elő soha. Például a szürkék teljesen hiányoznak.

21. ábra.

22. ábra.

A színek közül a következők fordulnak elő: újpiros (a karmin és cinóber közt), vörös, cinóber, sötétzöld, rézrozsa, ultramarin, lila, sötét rozsa-barna, kadmiumsárga, fehér, fekete.

A színskála a feketétől a fehérig meglehetősen egyenletes. Nagyobb tónus-ugrás nincsen benne. A középértékű színek itt a vörös, a sötétzöld és a barna. Tömegben ezek is dominálnak, ebből következik az, hogy a színezés-összhatása kissé sötét, komoly.

A színek megválasztása különben elsősorban a posztó alapszínétől függ.

A leginkább használatos alapszín a fehér. Ilyenkor majdnem valamennyi szín helyet kap a kompozícióban. Domináló szín: a fekete és a három középszín.

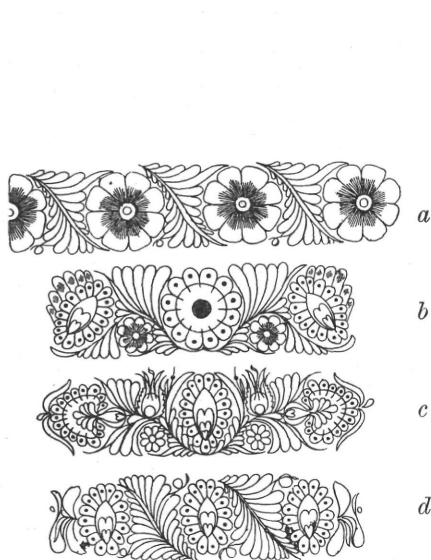
Ha a posztó színe fekete, akkor egyes színek teljesen elmaradnak. Elmarad a három középszín és természetesen a fekete. Másképen nem érvényesülhetnének a túlsötét alapon. Ilyenkor sok sárga, világoszöld és cinóber kerül be a kompozícióba.

Ha az alap szürke posztó, akkor az egész ornamentum egy színnek, rendesen ultramarinnal himeztetik.

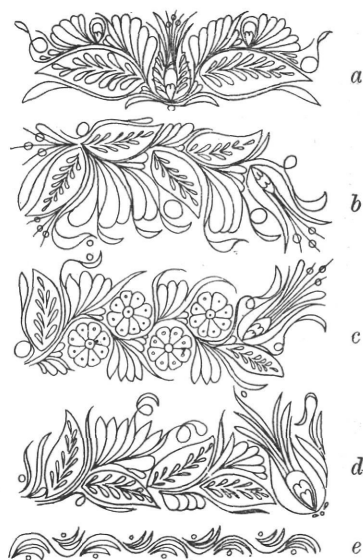
Divatos volt az is, hogy csak két színt használtak: pirosat és feketét. Ezt a két színt teljesen egyenlően osztották el, úgy hogy a pirosat és feketét egymással felváltva tették egymás mellé.

Mindenesetre legtöbb figyelmet érdemel a nagy virág, a fa színeinek elosztása, melyet a 9-ik és 10-ik ábrán láthatunk. Ez a palócz virágban a színfoltok elosztásának tipikus rendje, nem pedig az, a melyet a többi ábrán látunk, melyeken a tipikus színelosztást technikai okokból csupán szimmetrikusnak tüntettem fel, a mely azonban szintén nagyon általános mód.

A nagy virágnak, mint már említettük, szimmetrikus tengelye van, a mely mellé szigorú pontossággal helyezkednek el az egyes motívumok. De ez a tengely a színfoltok elosztásánál csak részben szerepel mint szimmetrális.

23. ábra.

24. ábra.

A két középrózsa külső színfoltja, a koronázó liliom két külső szirmának színe egyezik csak meg egymással és hódol a szimmetriának. A többi szín nem tartja meg a szimmetria törvényeit, ezeknek elosztásában szerény véleményem szerint: a ritmus érvényesül.

Határozott formában ezt a színritmust ebben a pillanatban kifejezni nem tudom, mert érzem, hogy eddigi vizsgálódásaim erre még nem elegendők. Annál is inkább, mert a népművészetben a formaritmussal is találkozhatunk, mely magasabb fejlődést mutat a színritmusnál. Tudom, hogy ezzel a két fontos tényezővel alaposabban kell foglalkozni, melyekhez a palócz egy síkban fekvő díszítések elegendő tanulsággal nem szolgálnak. De mivel a ritmus problémájának megfejtéséhez ezek az ornamentumok szolgálták nékem első forrásul, a mennyit lehet, kifejték belőlük, úgy is remélve azt, hogy sikerül megjelölnöm azt az irányt, a mely a magyar népművészetben eddig fel nem fedezett vagy figyelemre nem méltatott rendszer, szerkezet

tisztázására vezet, a melyben én valmi ritmus-félét sejtek. Nagy anyag és lelkiismeretes megfigyelés alapján talán sikerülni fog akár másnak, akár nekem ennek a rendnek lényegét megfejteni és tudományos alapon kifejezni.

Első kísérletemül szolgáljon a 9-ik és 10-ik ábra, mely a színelosztást sematikusán tünteti fel. A hat legfontosabb szín fordul elő ebben a kompozícióban. Mindegyik színnek megfelelőleg betűt alkalmaztam, melyeknek mindegyikét arra a színelosztásra irtam, a melyiket az illető betűvel megjelöltem.

Színek helyett így betűkből álló táblázatfélét kaptam, mely az áttekinthetőséget nagyban előmozdítja.

Ebből a táblázatból a következőket olvashatjuk le:

Megtartja a szimmetrikus színelosztást a koronázó motívum és a két derékrózsa összefoglaló színelosztása. Ezt a barna szín teszi (*b*), mely erőben második helyen, a fekete után következik. Szimmetrikusak még az alsó rózsalevelek érvonalai, a liliumok piros porzói és esetleg kisebb, más, de teljesen közömbös, lényegtelen formák. Ezek a szimmetrikus színek tartják fenn a színelosztás egyensúlyát. A többi szín a táblázat jelölése szerint oszlik meg. Így látjuk, hogy ha a baloldali rózsalevél alsó fele zöld (*c*), a felső fele meg fekete (*a*), akkor a jobboldali rózsalevélben fordítva helyezkednek el a színek, a zöld kerül a fekete helyébe, vagyis: $\begin{matrix} a & | & c \\ c & | & a \end{matrix}$ képletfélét kapjuk. A többi foltok képletet a melléklet táblájáról könnyen leolvashatjuk; csak egy érdekes képletet említek még, a két derékrózsaét, mely így állítható fel: $d, c, f, e, \underline{b|b}, d, c, f, e$, melyben a szimmetrális tengely-

hez viszonyítva a színek az egyik oldalon éppen ellenkezőleg vannak alkalmazva, mint a másikon: *d*-nek megfelel *e*, *c*-nek megfelel *f*, stb.

A színeknek ez az elrendezése úgy egyes motívumoknál, mint nagy virágoknál, sőt az egész gallér diszítésénél előfordul. (színes tábla.) Azt mondhatnánk, hogy a hány szimmetrális tengely van a formaelosztásra vonatkozólag, annyi tengelye van a színek beosztásának is, a mely tengely mindegyike a képletben feltüntetett viszonyt állapítja meg a színek között.

A színek elosztásának ezt a különös tulajdonságát nemcsak a szűr-virágokon találjuk föl. Ez az elv érvényesül a ködmönhímzésekben és bútorok virágjainál is. Kivételes esetek nagy számmal fordulnak ugyan elő, de ezek az ismertett rendszer megállapodott és tipikus voltát kétségbe nem tehetik.

Ezeket lehet elmondani a palóc szűr-virágokról.

Megjegyzem, hogy az itt bemutatott anyag nem ölel fel nagyobb kort. A hatvanas évekig tudtam visszamenni csak, mert a szűr teljesen kiment a használatból. De erősen hiszem, hogy a palóc szűr-szabók konzervatívizmusa nem igen változtatta sem az egyes motívumokat, sem a komponálás és a színezés módját. Mindezek olyan megállapodottságot mutatnak, annyira kiforrottnak, befejezettnek látszanak, hogy okunk van feltennünk azt, miszerint évszázadok előtt is ugyanazok a típusok voltak jellemzők a palóc szűrornamentikában.

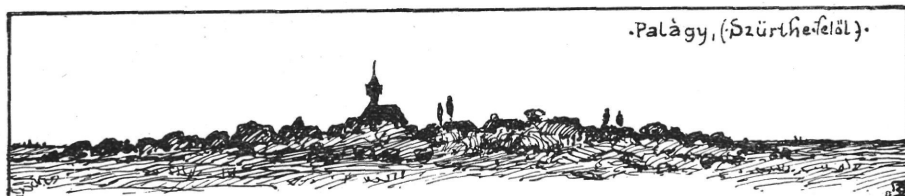

Azt is érzem, hogy az anyagot teljesen ki nem merítettem, például a szűrők szabását teljesen mellőztem, de mint a bevezetésben is említettem, célom inkább tisztán csak az ornamentika tanulmányozása, ennek a feladatnak próbáltam megfelelni annyira, a mennyire tudtam.

Fábián Gyula.

*

Az anyaggyűjtésre vonatkozó megjegyzések. Sokat merítettem Englert Béla, Losonczon dolgozó szűrszabósegéd rajzkönyvéből. A rajzkönyv virágai körülbelül $\frac{1}{4}$ nagyságban vannak rajzolva. Formák pontosak, színek megjelölve nincsenek. A rajzkönyv ábráit átpauzálva lemásoltam. A másolatok birtokomban vannak. Ezekből valók a következő virágok: 2-ik, 3-ik, 4-ik, 6-ik, 7-ik, 18-ik, 23-ik, 24-ik — 1905. évben. — A többi ábrák virágainak lelési körülményei: a színes táblán pinczi szűrgallér és 5-ik ábra losonczyi virág; 8-ik Győri János műhelyéből (1905), 9—10-ik tulajdonomban levő hímzés (1909); 11-ik ábra — bolyki szűrről; 12-ik ábra — Győri műhelyéből; 13-ik ábra tarnóczyi szűrről; 14-ik ábra losonczyi szűr; 15-ik ábra vilkei szűrfoszlányról, 16-ik ábra — kocsis szűréről (nem ipolyvidéki munka) 17-ik ábra — bolyki szűrgallér (1906) 20-ik szűrfenekről; 21-ik tarnóczyi szűrfenek. Rakottyai Zsigáné harisnyakötője (1907).

Palágy, (Szűrőhefől).

AZ UNGVÁRMEGYEI „TISZAHÁT“ NÉPI ÉPÍTKEZÉSE ÉS MŰVÉSZETE.

Igen sokszor említettem én már fővárosi művész és néprajzi író ismerőseim előtt az ungvármegyei *Tiszahát* festőien és magyarosan szép vidékét és népének megnyilatkozó, itt-ott ma is látható népi építkezését és művészetét. Meghallgatták, a mit róla beszéltem, meg is ígérték, hogy felkeresnek engem is, meg e vidék lakta névtelen művészek munkáit is; de bizony az ígélet csak ígélet maradt. A népies kultuszt pedig örli az idő, a mit megkímél, lassan kiszorítja „Amerika“ s egyszerű népünknek mindjobban terjedő *modern* igénye.

Ezt látva, magam fogtam a mentéshez, úgy, a hogy Isten tudnom adta s a hogy szerény anyagi helyzetem engedte. Azt a vidéket, a melynek népi építkezéséről és művészetéről az alábbiakat szájjelítőnek az olvasó elé teszem, magam jártam be gyalog, jegyezgetve, rajzolgatva, csereberélve, gyűjtve a két hónapos szünet alatt diákkoromtól mostanig.

Éppen azért megtörténhetik, hogy a népi művészetet szerető kutató e vidéken ma már kevés hírmondóját találja annak a népi (foglalkozásnak) építkezésnek és művészkedésnek, a melynek nyomát ez értekezésben megtalálja.

Ez értekezés szülővármegyémnek magyarlakta vidéke ismertetésére szorítkozik, a mely vidéket közigazgatásilag *nagykaposi járás*-nak neveznek. E járásnak

a Tisza mentén elterülő részét: *Tiszahát*-nak hívják. Tiszahát Ung vármegye déli részén, a Tisza által vont természetes határ mentén, Szabolcs vármegye északi részének tözsomszédságában terül el.

Ilyen elnevezéssel más vármegyében is találkozunk a Tiszával kapcsolatosan, valamint hozzá hasonlóval más folyó mentén, pl.: Szamoshát stb. A fentebb említett elnevezésnek nyomát megtaláljuk ma is e járás közigazgatásában ilyenképen: Tiszaháti körjegyzőség, a mely körbe tartozik: Csap, Ásvány, Salamon, Záhony és Győröcske.

A nagykaposi járás 32,087 lelkével és ötvenkét községével Ung vármegye öt járása közül nagyságra a második helyet foglalja el. Ötvenkét községe közül húsz kivételével mind kálvinista. A húsz nemkálvinista község lakossága is mind magyarajkú. Mindebből arról győződünk meg, hogy e járást színmagyarok lakják. Annak daczára, hogy a járás elnevezése a járasszékhely neve után igazodik, én e területet, a melynek népi építkezését és művészetét ismertetem, nem nagykaposinak nevezem, hanem tiszahátinak. Teszem ezt azért, mert e járás első megszállása, települése Tiszahátról indult ki, úgy, hogy a szorosán vett magyarlakta Tiszahát és vidéke az egész járás területére reányomta népies értelemben vett műizlését, jellegét, karakterét. E népies művészet nyomát itt-ott a szomszédos, de más járáshoz tartozó tót községekben is megtaláljuk, pl.: a zahari (ungvári járás) tótajkú kálvinista község kapufélfáin, kapufejein, rúdtartó hevederein stb.

Hajdan *Tiszahát* őserdőség volt. Kezdődött ez az őserdőség Salamon, Záhony, Csaptól, Ásványtól s tartott Ungváron túl Verhovináig. Az első település a honfoglalás után, valamikor az Árpádok korában történt, a mit e vidék községevei is bizonyítanak, mint Veskócz, Vajkócz, Gálócz, Mátyócz, Sislócz, Tarnócz, meszszebb Pinkócz, Pálócz stb. ócz végű helységnevek.¹

A salamoni, szürti, konczházai és csapi erdők hajdani, ősi rengetegek² „Mohikánjait“ magam is láttam, kipusztítását részben magam is átéltem. Ezeken a rengetegeken keresztül, a záhonyi „Tisza ré“-től Csapon s a „szürti ré“-n keresztül Téglás, Szürte, Homok és Minaj felé ingoványos, fákat s morotvákat kerülgető szekérúton *napi járóút* volt Ungvárnak, még a mult század közepén is híres országos vásárra, melyre „Lengyel“-ből, Szabolcs, „Szakmár“, Bereg, Biharból és az ország „messzi“ vidékéről jártak az urak, kupeczek, vásárosok meg a szegény legények.

¹ Ócz = Haú = vágás; pl. Gyapolyvágása — ma Gyapalócz, Istvánvágás — ma Stefanócz, Jakosvágása — ma Jakusócz, Kolbavása (1408. okir. szerint) — ma Kolbócz, Mátévágása (1363. okir. szerint) — ma Mátyásócz stb. zemplénavarmegyei helységnevek. L. Adalékok Zemp. vm. tört.-hez, IV. köt. 6. l. 230. l.

Kézdi-polyáni Simony József írja 1831. Felsőmagyarországi Minerva febr. füzet 97. lapján: „Wagner Phraseológiájában . . . a *vicus* latin szót magyarul *otz*-nak teszi ki, de utánna veti, hogy antiquum, unde hodiernum: *utsza*, mely jelzés nélkül, legalább nálam, örökre megfejthetetlenül maradt volna az . . . *ócz* kimenetelű nevezetek alatt fekvő oly számos faluk, helységek, sőt még neveiknek kezdetkori értelme . . .“ Továbbá l. Adatok Zemp. vm. tört.-hez. IV. 319. l.

² Hogy ez erdőségek nagyságáról fogalmat alkothassak, felkerestem Kóródi Ferencz ma is élő (75 éves) salamoni lakost. Az ő elbeszélése és állítása szerint a salamoni erdő egy-egy fája húsz öl fát is adott és nem olyan kis ölet, mint a mostani ölek

A 30—40 év előtti virágzó salamoni és szürti nagy erdőknek ma már nyoma sincs, a negyedfél ezer darabból álló kondáknak, nyalka ungi kondásoknak híre sincs. A fényes kis balta sok kondás kezéből akkor esett ki először, a mikor ezekben az erdőkben az első fejszecsapás elhangzott (másodszer a *dísznő-vész* vette ki!).

Itt makkolt, itt legelt a gróf Buttler, báró Vécsey, báró Balassa és más vármegyéből is idehajtott ezer darabokra menő sertésnyája, rideg marhája s a hol ma híres dohánytermő és aranykalászos alj-föld van, ott kölykezett a csikaszk, lévén az a rengeteg közepe. Itt legénykedett sok esztendőkön a ma is jőnevű *Rávágy* kondás-dinaszta kis bojtárja, bojtárja és számadója. S ha Virág Kubán Józsi Kistárkánynál behajtotta a lopott tinót a salamoni erdőbe, a gazdája „*amenti*“ mondhatott rá, mert másfelé nem igen volt kijárás az erdőből. Az erek, ingoványok, morotvák világában pedig nem volt tanácsos a nyomát keresni, mert ott az utat csak a madár, meg a „szegény“ járta.

A multban e vármegyében dívott nagy ősfoglalkozásnak, a marhatenyésztésnek a Latorcza és Tisza közén, erdőmentes irtáson, vízjárta síkságon *ma is* élénk képét látjuk Csaptól északkeletre, a kis- és nagy-ráti határban széltében-hosszában Ungvárig.

A letarolt erdőséggel nemcsak a pásztorkodásnak virágzó ideje tűnt el a vidékről, hanem eltűnt e vidéken virágzó magyar községek népies művészetének anyaga: a tölgyfa és a nyár.

A hajdani tölgyfából készült mester- és futógerendák, szarúfák, nyársak, álló verjék, palánkok, szulákok, kapufélfák (bálványok), szúszékok, virágra faragott kútágások, nyárfa „döbnyök“, „kodók“ mind ritkábbak lesznek.

Az idegen czélszerűbb és olcsóbb használati eszközök hovatovább kiszorítják a magyar kéz régi izlésű alkotásait. A népi izlés hanyatlásával a nép viselete is nyugatíva változik. Csap, Salamon, Szürte, Palágy férőlakosa „pantalót“ hord s apraja-nagyja „édesden lépeget“ czügos vagy amerikai füzös bakkancsosan a templomba is, a mezőre is. A debreczeni csizma ellehet tőle, mert a mióta *Keföldmeg Miska* és *Készrejött Hermány* új polgártársaink árulják falujában a szepességi kanavászt, damaszt, gyolcsot és a „szléczi“ posztót, a hat szél gatyára, tizenkét szél kabátra (szoknya), a nyíri szürre, *Jujnácska* gubára, „*obelesztire*“ alig emlékezik. Azóta pihen a tilló, csüllő s a faragott szátva is. És a mióta jó „Singerék“ feltalálták a varrógépet, a magyar parasztasszonynak igazán találós számba megy, ha feladják neki: *a fényeske után baktató fehérkét, a kinek a farka fel van kötve!*

Nemcsak a régi használati eszköz kopik, de kopik régi alkotója is. Tűnik, düledszik e föld régi urainak udvarháza is, régi gazdáival, tulajdonosaival együtt. El-kihalt e vidék régi ura, a gazdagságáról híres Buttler család. Legrokonszenvesebb tagja a palágyi templom alatt alussza örök álmát. Kihalt férőhágon, a mult század második felében még Szelmenczen lakó kékkői báró Balassa is. A Salamonfiak, Palágyiak hírét, a Csapyiak és Zrithyek nevét a hasonló nevű Salamon, Palágy, Csap és Szürthe községek nevei tartják fenn még ma is.

Tiszahát népies építkezését és népének művészkedését egy kis történetírói lapszusszal erdőirtás előtti és utáni időszakra oszthatnók. Mondom ezt azért, mert a hol a községet környező erdőt legkésőbb (pl. Salamonban 1860/70 körül) irtották ki, a népies művészkedés nyomait legtovább tartotta meg. Ezekben a falvakban czifra kapubálványt, álló verjét, faragott nyársakat stb., ha nem is olyan testest és ha nem is olyan ékezt, mint régen, de azért ma is találhatunk. Ellenben azon községekben, melyek körül az erdőt a fentírt évszámoknál jóval előbb irtották ki, a népies művészkedésnek nyoma *hírmondónak* is alig van.

Miután az erdőket kiirtották, az *erdővágás*-ban települt községek a gyepen maradtak, láthatókká lettek. E községek szilüettjéről és konturjáról (a mely elüt más, akár sík, akár nemzetiségi község szilüettjétől és konturjától) azonnal leolvashatjuk, hogy e községek az erdővágásba települt községek jellegét ma is megtartották. (Kezdő és zárókép.) Messziről kis kerek- vagy hossz-erdőnek képzelhetnők ma is mindegyik községet. Nem egy portának szolgál árnyékkal a terebélyes *nyár* s „ménküfogója“ igen sok helyen ma is a jegenye; tanya pedig e két fa nélkül el sem képzelhető, mint a régi nóta mondja: Ki tanyája ez a nyárfás? most is azt tartja! Házi kertekben a rekesz mellett, kinn a faluvégen, szántóföldeken nem ritka ma sem az erdőre emlékeztető árva *anyatólgy*.

A tiszaháti községeknek a fentírt két fa, sugár tornyú templomaival csudálatos, szép magyaros jelleget ad, a minőt más helyen nem találunk. Említettem már, hogy e telek-, porta-, határ- és mezsgyejelző két fa egy néhány rokonával (toplya v. topolya stb.) egyidős e földet lakó néppel, mely a sejtelveinkben élő őshazában is árnyékkal és tűzzel (már a milyen tűzre volt szüksége e futó nomádnak) szolgált a népet.

Az okiratokban is található Nyárasapáthy személynév, Nyárjasapáti, Nyárjaspuszta (Sárospatak mellett) helynevek e fa szeretetét hirdeti. Fájdalom, hogy az erdők eltűnésével a tüzi- és szerszámfának alkalmasabb és szerényebb igényű akácza mindinkább kiszorítja vidékünkéről e két fát, a mi által e községek rajza is átalakul teljesen.

A ki e községek valamelyikébe akar jutni, annak bizony sok *zökkenőn*, eső után sok *kátyun* és *kottyánón* kell átráztatni, átdöcögöztetni magát. Ezelőtt 30 évvel Koczkháza és Katergény között lévő úton hasig járt a „*lú*“ a vízben s igen sokszor az útról letérve más „nyilas“-ának vagy *szög*-ének kellett kerülni a nagy „*vizek mián*“, hogy ezélt érjen az ember. E lassú utazás alatt elég időnk volt észrevenni, hogy a falu alatt, Szinyú és Ficzú vályogvető gödrétől kezdődő *irtáson* legelt a *csorda*, távol az erdők alján fehérlett a *gulya*, a *láp*oson vagy *morotva* partján túrt a *nyáj*.

Ma az utazást megkönnyíti a köves út, a vizet az utak jobb és baloldalán húzott öles sáncz vezeti az Udacs és a Bereza-csatornába. A csorda és a nyáj ma is ott legel, a hol 30 év előtt legelt; csak a gulyát vitték az *erdőre*, valahová *Latorcza-közre*, bérelt legelőre. A morotva egy-két *sukkot* ha nőtt azóta.

A község elég széles utcájába érve, messziről hallatszik a sok *cselédnek*, *pulyának* hangja. A merre néz az ember, különösen hordás után, utcán, kapuba, kert alatt, a szérűn vigan *lovacs-kázik* (*suhángból*¹ csinálva zapolát, gyepült) vagy

¹ Suháng a neve a levelétől megfosztott komlóindának.

bárányt ugrócskázik e községek pirosképű, *tömzsi*, nagyfejű *viganós* kis népsége. Az egy cseléd rendszert nem ismeri Tiszahát vidék. (Adja Isten, ne is ismerje meg soha.)

Serdültebbje vasárnaponként, bál alkalmával, télen a korcsmában, nyáron valamelyik utcza árnyékos fája alatt cigány mellett danol, tánczol, *pledkál* vagy mint az öregebbje mondja: „nyihéreszik“, „bugárzik“.

A ház körülkerített udvarával, kertjével a gazda portája. A melyik gazdaembernek 10—15 köblös¹ földje van, az *jól áll, jól bírja* magát, a kinek ennél többje van, más határban is hire van annak. Hiába, a vagyon e vidéken is hatalom.

A porta előtt meg-megálló *énekes kódist* vagy az udvarra forduló *kéregetőt* a nagy *fejér* szőrű „Tisza“ vagy „Hernád“ kutya fogadja, de az elősiető gazda vagy gazdasszony „Kimenj te, kimenj Tisza“ szólítással *elcsitítja* a faldosó kutyákat.

Tiszahát magyarul a háznak külső építési módja, belső berendezése csak olyan, mint más magyarul a vidék, pl.: a hajduság, kúnság házainak berendezése. Talán lakóhelyének, egy-egy használati eszközének elnevezése, portájának (házának, kapujának, kerítésének) formái és ezeknek diszítő elemei mutatják a nagyobb eltérését. Mindazonáltal nem lesz untató, ha portájának berendezését és azok elnevezését röviden ismertetem és csupán azokat a használati eszközöket és népies elemeket hangsúlyozom, a melyeket e vidék népies építkezésére és művészkedésére jellemzőknek találtam.

Az utcza felől minden ház előtt *kis kert* virágzik. E kis kertben a gazdasszony lányának kedvenc virágai díszlenek: a *tulipán*, liliom, *kardú sás*, *czifrasás*, lapos menta vagy *boldogasszony füve*, levendula, fodor menta és a mályva kimeríthetetlen színeivel, azután a *sárga rózsza* s mindezek között elrejtve, de majdnem minden kertben található az *istenfa* és a nép kipróbált gyógyfüve és fűszerszáma: a *bazzalikom*. A legények legkedvesebb virága a *rozmaring*, kalapdísze: a *darutalú*. Alig cseperedik subanczezá a pulya, már is rozmaringért és darutalúért nyaggatja az édesanyját s nem hagy neki nyugtot, míg a milyen olyan darutalút nem vesz neki a vásáron s rozmaringot nem kerít neki valahonnan. A melyik asszonnak sok legényfia van, kiadós rozmaringbokorról gondoskodik, hogy fainak ünneplő kalapja mellé a darutalúhoz mindig legyen rozmaringág.

Lyányos háznál, a lyány édesanyja tartogatja, ünnegeti a rozmaringot, avval édesgeti a házhoz, a lyányához a legényeket s a melyiktől a legszebb, legnagyobb ágat *nem sajnálja*, azt *szeretné* a lyányának! A lyány nem igen törődik a rozmaringgal, mert azt tartják, hogy a rozmaringtól igen szerelmes természetű lesz a lyány. A szerelmes természetű legény még csak hagyján, de a leány tűzre való!

A melyik háznak bokorral vagy fával van a rozmaringja, sok legény keze megfogja annak a reteszét. Sok irigye is támad annak a rozmaringbokornak, igen sokszor megtörténik, hogy az ilyen rozmaringot éjszakának idején kivágják, letördelik, ellopják; óvatosságból azután az ablakban tartják az istenfa mellett.

Hogy e nemes virág mennyire foglalkoztatja a magyar nép képzeletét, mutatja az, hogy használati eszközeit: ostor nyelét, balta nyelét rozmaring virággal

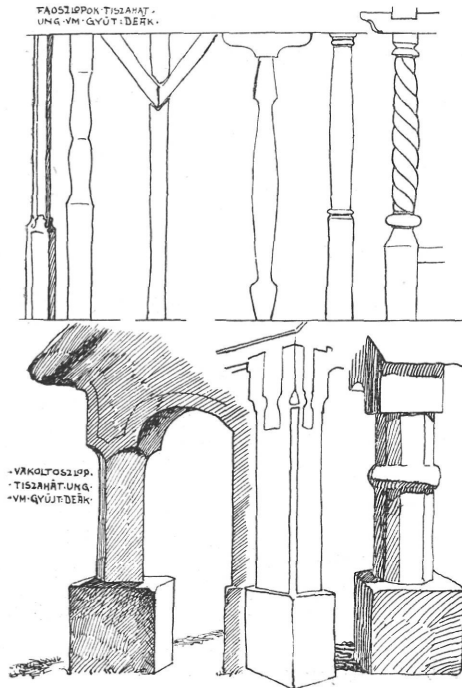
¹ 1 köből = 4 véka = 1 hold = 1200 öl².

veri ki a pásztor sárga rézből. Az *obeleszi* (araszos dolmány) sujtását „*rozmarin dezentre*“ formálja a szabó s a lányok szeretőjöknek szánt *kis keszkenő*-jüket, ünneplő kötőjüket rozmaringgal varrják ki Tiszaháton.

A háznak udvar felőli részén van a szabad nagy oszlopos tornác. A szabad tornácot is, az oszlopos tornácot is minden szombaton sárga földdel megtapasztják, kékitős mésszel kimeszelik. Nyáron templom után a tornácra gyűl ki a család, a család jó embere, szomszédja s ott az emberek pipaszóval tanakodnak, beszélgetnek, az asszonyok a tornác fáján (lábán) ülve pledkálnak. Az oszlopos tornác tágasabb a szabad tornácznál. Oszlopa a ház eresztét tartja, anyaga: fa (tölgy), újabban vályog és téglá, vagy vegyesen vályog és téglá.

A faoszlop egyik fajtája a négy- és hatszögletű gerenda, a mely ritkán tagozott, inkább simára gyalult s gyakran V-alakú kötéssel kapaszkodik az eresz gerendájához, fejet, lábat ritkán képez.

Másik fajtája a hengeralakú vagy csavarmenetű, arányos és karsú, legtöbb helyen faragással jól tagozott faoszlop. Lábat ritkán, fejet mindig képez. A csavart oszlop nyúlt lábázatát korlátfával (riglifa) kötik össze. (1. ábra.)

1. ábra.

Ketergény községben egy igen szép, magyar parasztember keze faragta faoszlopra találtam Bogáthy háza előtt. Gazdája rég elpusztult erről a vidékről. Alkotója nevét nem is tudhattam meg. Az arányosan faragott oszlopon elnagyolt (stilizált) gordony-féle növény rajzát találjuk és pedig az oszlop fején a kifaragott virágot, a lábazon ugyanezen virág elkorcsosult (stilizált) levelét. (2. ábra.)

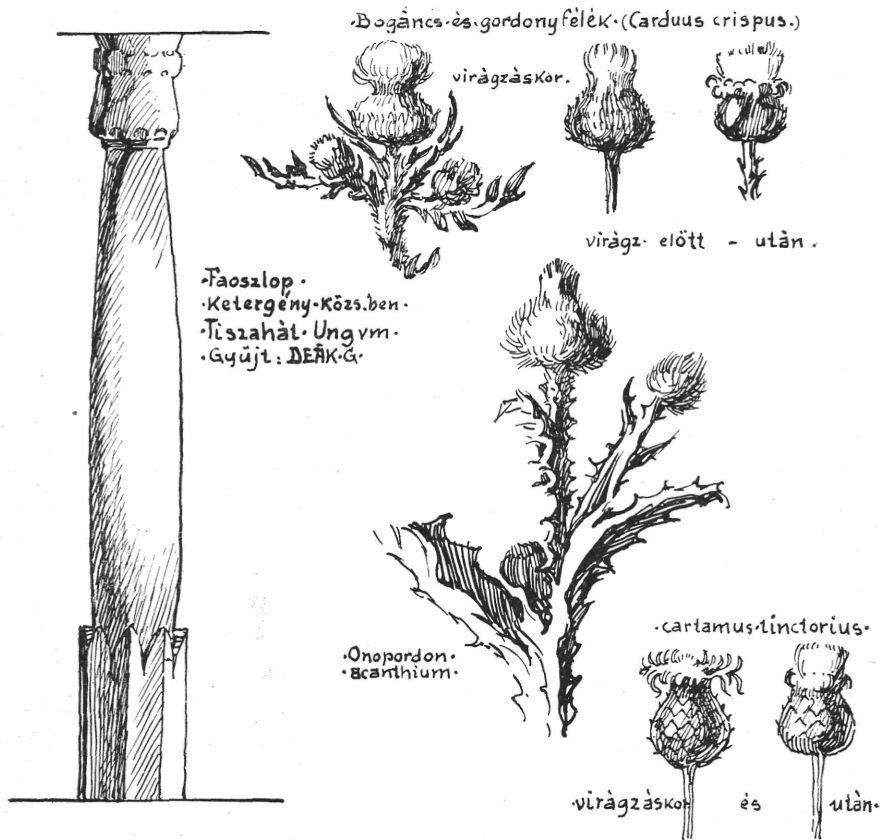
Az erdők kiirtása miatt újabban vályogból és téglából készítik az oszlopokat. Ezek az oszlopok négy-, hat-, nyolcszögletűek vagy henger-

alakúak. A négyszögletes középkötést és fejet soha nem képez, a hat-, nyolcszögletes és hengeralakú oszlopokon gyakran kötés utánzata látszik. E szögletes oszlopok fejet ritkán, lábat gyakran (a megvastagított plintuszt nem lehet oszloplábnak tekinteni!), a hengeralakú oszlop mindkettőt: fejet, lábat mindig képez. Szembetűnő, hogy a frontosvégű ház frontjával az első oszlop egybe van építve. Mindazonáltal ezen otromba, tömzsi, nagy hordképességű oszlopok legtöbbször az eresszel, tetőzettel nincsenek összhangban. (1. ábra.)

Úgy az oszlopos, mint a nyitott tornác felett, a futógerendák közepén lógnak a guzsból, kötélből, láncból font s ugyancsak guzst, kötelet s láncot — különösen a kötést és hurkolást utánzó — fahevederek. Vannak olyan hevede-

rek, melyek virágot utánóznak vagy más tagozatúak, de ősi formájuk a fentírt kötést és hurkolást utánzó. (3. ábra.)

A tornác végén van a lakatra járó *szúszok* (szuszék), szegényebb ember életműjét tartja benne. A szúszok mellett áll rendesen a *malmocská*, a melyen a tengerit szokták darálni. A tornácról a pitvaron át a konyhába lépünk. A pitvarból nyílik egyfelől az *első ház*, másfelől a *kamra*. Az első házban van, különösen régi házaknál található még: a *kabola*. A szabad tűzhely és boglyakemence között lévő átmeneti tűzhely. Az első ház téli tüzelőhelye a kabola. A kamrában

2. ábra.

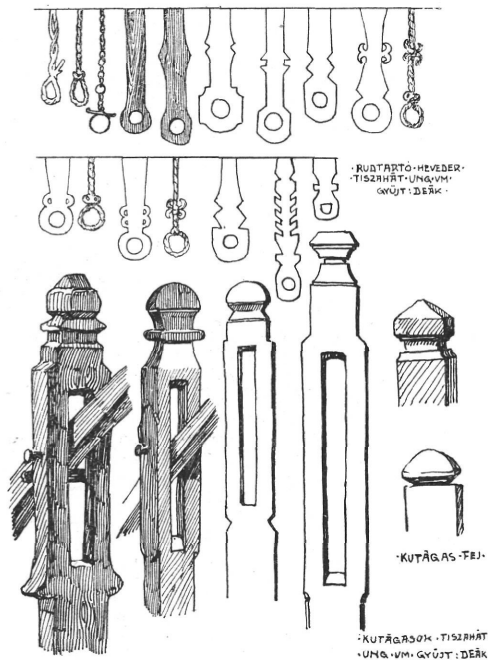
vannak a mezei és házimunkához szükséges eszközök: kasza, kapa, ásó, sarló, szögön a szátva, sarokban a *gúzsoly*, jobbmódú gazdánál a nyitott hombár, melyben a mindennapi fogyasztásra szükséges életneműek liszt, dara stb. állanak.

A ház *végibe* a házzal egy fedél alatt van az istállóajtó. Az istálló előtt a földön a *kurucz* ágy, a melyen a szolgál, ha az istállóajtó mellett lábon áll, akkor *prics*, a melyen a gazda, néhol a kocsis hál.

A konyhában találjuk a kenyérsütő kemenczét és e felett a szabad tűzhelyet. A szabad tűzhelyeket manapság már ritkán használják, leginkább öreg parasztemberek házánál csillan fel a szabadtűz senyvedő parazsa. A fiatalabbja csak sza-

puláskor, kézfogó, lakodalom és keresztelőkor raknak rá tüzet, vagy aratáskor, ha sok a *kepés*, ilyenkor itt-ott még a *tüzi kutyák* is előkerülnek. Különben szél-tibe-hosszába a szabad tűzhely mellé (sok helyen az első házban, a kabola mellé állított *spórt* használják).

A szabad tűzhely felett van a *szabad kémény*, melybe ha feltekintünk a *szabad eget* látjuk. E szabad kéménynél első látásra, nagysága szúr szemet. Ez nem is csuda, hisz a konyha tetejét fedi be. E kéményt négy karvastagságú, kiválasztott tölgykaróból csinálják. E karókat először négyszögletűre faragják, mindegyik fejére gombot, csillagot, tulipánt vagy más virágot faragnak. Az így kifaragott karókat (csonka kúp alakra) egymáshoz állítják s miután kifűrták *fafogakkal* (fokok), ék- és faszegekkel,

3. ábra.

mint a lábtót, összefogatják. E fokok közeit úgy, mint a sövényt, rekeszet rokottyával, fűzesszővel megfonják. A kéményt azután a szabad tűzhely felé állítják és pedig úgy, hogy alsó része részben a mestergerendán, részben az első ház, kamara és a tulajdonképeni konyha falán nyugodjék. Mikor már a *padon* és tetőn meredezik a paticsot kívül-belül sárral betapasztják és a tűzhely feletti belső részét ki is meszelik, kívülről pedig a kémény nyakától lefelé, a tetővel egyformán, zsuppal, náddal befedik.

Láttam olyan kéményeket, a melyeket nyerges vagy lapos fedődeszkával láttak el, hogy az eső a konyhába ne hulljon. Igen sok négy szál deszkából összeszegezett kéményt találtam Csicsér, Bés, Konczházán, a melyeket gyalulatlanul szegeznek

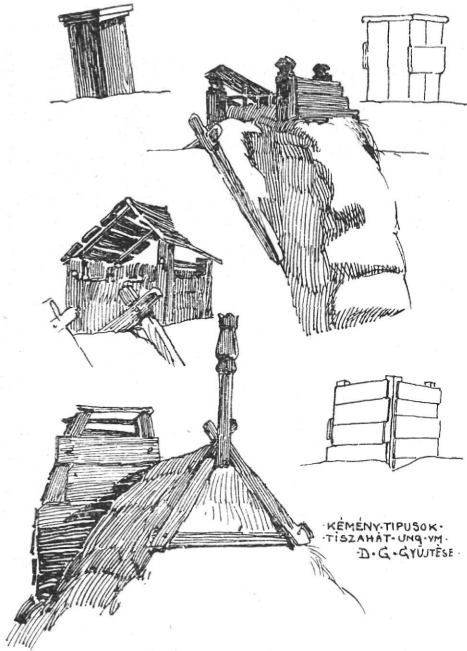
egymáshoz. Ezeket a kéményeket is nagyobb részben nyerges fedődeszkával látják el. E kémények kimeríthetetlen formái a nép találekony képzeletére és választékos izlésére vall. (4—5. ábra.) Ma már úgy a szabad, mint a deszkakémény tűnedezik, fogy, kopik s helyét, a tűzrendészeti szabályrendelet értelmében, a téglá és kő foglalja el.

A házak tetői vagy *svábos* végűek vagy *frontos* végűek, de igen sok *lapos* végű magyar ház van még Tiszaháton, különösen a vidék *szegényebbjének* házai között.

A svábos végű ház *vértelkét* takarékoság szempontjából deszkából készítik. Az ilyen deszkavértelek szelelőjét *negatív* tulipán-, rózsza- vagy csillagalakra fűrészelik ki, melyből sok helyen a pirosszemű szamosháti tengeri lóg le.

A frontos végű házak, mivel vértelke vályog vagy téglá, monumentálisabb benyomást tesz az előbbinél. A front vértelkét színes (kék és veres) virágdísszel,

4. ábra.

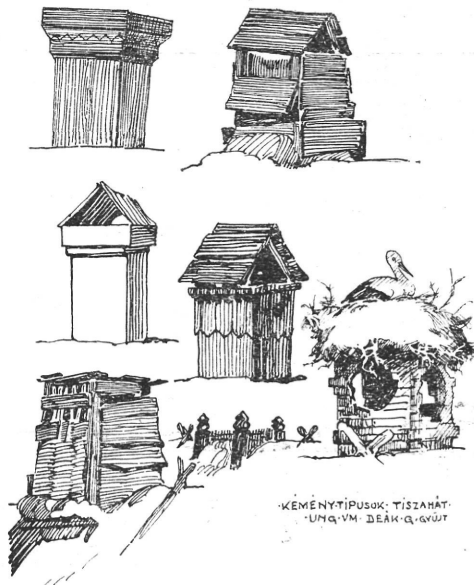
emelt (zsupnyák közé tett) szelelő szakítja meg. A fedőlék eszterha feletti részén a *fülfüvet* tenyésztik, melynek leve a beteg fül ismert és megbecsült orvossága.

A tető ormán *nyársak* meredeznek az ég felé. Ezek a nyársak a szarúfák bokorkötést tartják. E nyársak sokban a más vidék (Nagykőrös, Kalotaszeg stb. temetőiben található kopjafákra emlékeztetnek. A tiszaháti nyársak tagozata azonban inkább a virágot és buzogányt, mint a lándzsát és kopját utánozza. Utánzásában leginkább a természetből vesz mintát. Legjobban szereti a virágot utánozni. E nyárs virág szára kétszer-háromszortagozott, vagy kétszer-háromszor vagy többször is csavart. E nyárs virág feje csillag, rózsabimbó, zárt vagy nyitott szirmú tulipán. A kinyitlt virágnak mindig látszik a bibeszára. (7. ábra.) Van-e nyárs virágai között olyanok, melyeket a természetben nem találunk meg, de tagozata azért mindenek felett magyaros ritmusú. *a* fanyárs Csicserből való. Ez a nyárs cserépedényből kelő tulipánt ábrázol. *b*

mely leggyakrabban *szivből*, cserépből fakadó rozmaringág, istenfa ékesíti fel a gazda lyánya, felesége.

A frontos végű háznak ablakkereteit e vidék kőművesei, (a kik egyúttal ácsok kútfűrók, szóval ezermesterek, mint a záhonyi Czető Józsi vagy Pokol Elek) kiczakkozzák. Ezek az ablakok a *czakkos ablakok*. Tiszaháton az ablak felső keretére sziv alakú dísz, virágot vagy talút vakolnak. (6. ábra.)

A lapos végű házak fiókos ablakai minden dísz nélkülöznek, falát itt ott szakítja meg sárral tapasztott vízszintes és függőleges gerendázat reliefje. E házak *fedőlékje* nád, *zsupnyák* és zszindely. A nád és *zsupnyák* fedőléket a nyárstól kezdve a tetőgerinczen végig *kabóna* vagy *kalabina* szorítja le. A lépcsőzetes fedőlék területét némely faluban szitával ki-

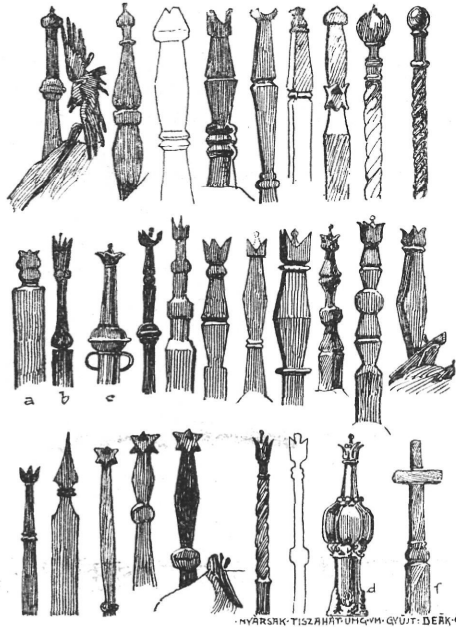
5. ábra.

szintén fanyárs, a melyen a tulipán-
nak virága, szára és hagymája a
cseréppel együtt van kifaragva. Mind-
két nyárs alsó része a virágcserepet
sejteti, *c* a virágcserep füleit is ki-
modellirozza. Ez utóbbi a palágyi
templom gerinczormán van és fazekas
munka. Fazekasmunka a *d*-vel jelzett
is; a palágyi templom portikuszáról
1727-ből.

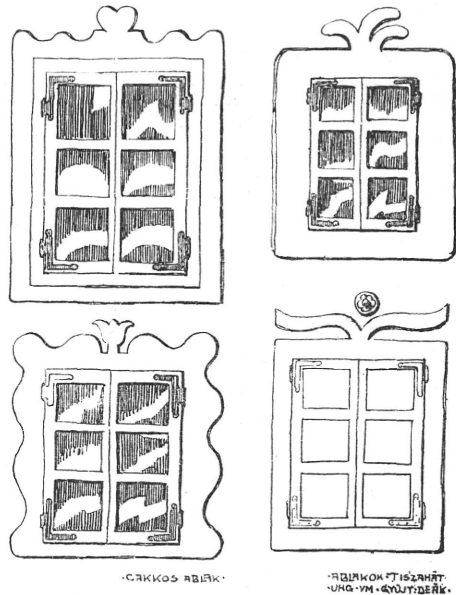
E nyársak egyúttal külső ismer-
tetői a gazda felekezetének. A míg
a kálvinista csillagot, tollas- vagy
gombos buzogányt, tulipánt, rózsá-
bimbót farag a nyárs végére, a más-
vallású *szimpla* nyársat, elvéve farag
keresztet. Tiszaháton egy nyárske-
resztet találtam, Csicserven. (7. és
11. ábra.)

Régebben tüzesetek alkalmával, nem láttam, csak hallottam, a gazda kenyé-
ret húzott a tető nyársára, ez áldozattól várván, hogy háza felett a tűzveszede-
lem elvonuljon. A szomszédos megyékben, (Bereg, Szatmár) a mint tudakozódtam
nem régen is (alig 6–8 éve) divott még e babonás szokás.

E nyársakhoz szokás itt-ott nyitott szárnyal szarkát, varjút, csókat kötni,
hogy a tető szalmáját ki ne kezdje a veréb. (7. ábra.)

7. ábra.

6. ábra.

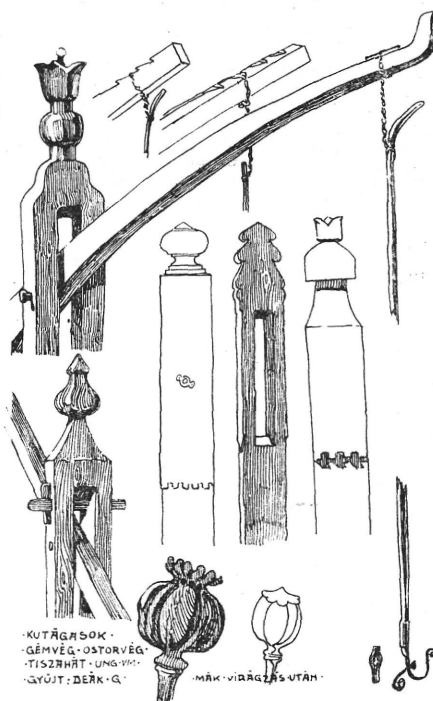
Udvarának jó nagy területet hagy
a tiszaháti ember, de két-háromholdas
udvara, senkinek sincsen. Arra, hogy
jószága, szekere kényelmesen mozog-
hasson, fordulhasson, mindegyik udvar
elég tágas.

Udvarán van a disznóól, tengeri-
kas, kút, tüzelőfa, tornácza előtt egy-
két eperfa s némely udvaron terebé-
lyes sugárfa is akad még.

Tűzifának ledöntött szálfaikat hoz-
nak az erdőről, melyből szükség szerint
nap-nap után vág a szolga vagy a
gazda. Télen, ha más munka nincsen
boglyába vágják.

A tengerikast a szekérkas mód-
jára fűzveszéből fonják, persze ma-
gasabb fallal és erősebb bordázattal,
mint a szekérbe való kast, zsuppal
fődik be és deszka- vagy lészkaajtó-

val látják el. A jó kút disze az udvarnak, vize a gazda dicsérete. Régebben *döbnyös* vagy *kodós* kutak voltak, melyeket tölgy- vagy nyárfából vájtak. Az ilyen kút ma már ritkaságszámba megy. Leginkább szentesi kőből vagy téglából rakják, újabban betonból süllyesztett kutat használnak. A kút ágását, gémét, ostorvégét kifaragják, kiczifrázzák. Az ágas zárt és nyitott. A zárt ágast tölgyfából, a nyitott ágast ma már akáczfából is faragják s az is megtörténik, hogy faragatlanul, kérgével együtt állítják a földbe. A zárt ágas fejét gomb, mákfej, tulipán és a gordonyfélék virág fejére emlékeztető alakra faragják. (3., 8. ábra.) A gém végét rovátkával látják el, de van rá eset, hogy felfelé kunkorodó orrban végződik, hogy az ostorláncz le ne essék róla, mint a Konezháza és Katergény községekből való ábrán látható. Nagyon szép ágas ez, melynek fején tulipánvirág van faragva. Ezt az ágast Salamon községben rajzoltam s azt hiszem, egy-két ilyen alakú és rajzú ágas ma is akad e községben. Néhol az ágas földben lévő végét, ha rothadni kezd, sövénynyel veszik körül és földet bunkóznak belé.

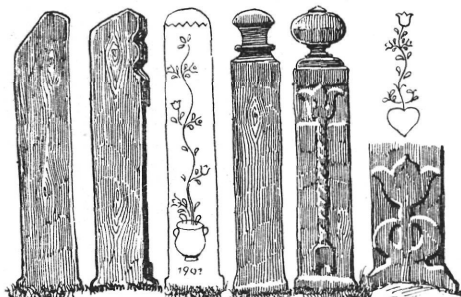
8. ábra.

A gém boldogabb végére különbözőket kötnek, hogy a víz húzást megkönnyítsék. Elhasznált ekevas, malmocskakő vagy *dücskő* (fa) mindig akad a portán heverőben, a mit a géme akasszanak.

Az udvar végén, jobban mondva a nagy kertben, az utcával *keresztbe*, (mi úgy mondanók, hogy párhuzamosan) van a csűr a szérűvel, rakódóhelylyel. *Szérű*-nek nevezi a tiszaháti ember a csűr nyitott részét, melyen a terhelt szekér (élettel vagy takarmánnyal) ki- és bejár vagy a melyen a zsupnak való gabonaszalmát csépli vagy csépetteti a gazda. Néha, az úgy hamarjában tervezett táncmulatságok, parasztbálok is a csűrben, a szérűn szoktak lefolyni. A mulatság után, ha felvág-

ták, feltörték a sarkukkal, a résztvevő lányok kötelességüknek tartják elsimítani, megtapasztani a szérűt. Télen vagy esős időben a szekér áll a szérűn.

Életét a csűr körül kazalba rakja a tiszaháti ember. Azt a helyet, a hol a búzakazlak és boglyák állanak *rakodónak* hívják. A kazlakat szalmával fedik be és hosszú ágakból vágott *kabónáv* ul szoritják le. Így áll, míg a lovas gép vagy a motorosgép meg nem érkezik. Régeb-

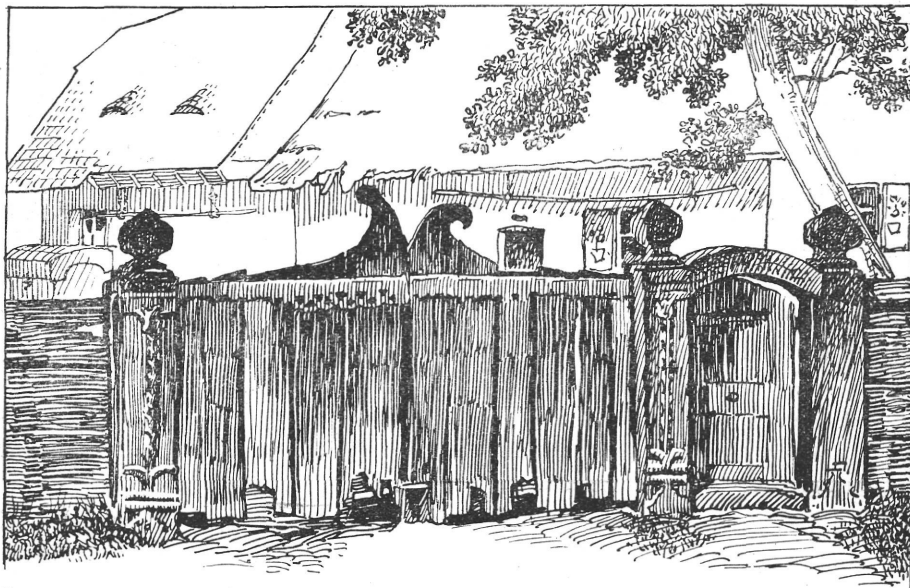
9. ábra.

ben felvidéki tótokkal, *kepésekkel* arattatták, csépelgették az életet, ma már mindezt aratógép és benzin-mótoros gép végzi. Nagyobb gazdánál régen, télen át folyton dolgozva, folyton csépelve tavaszodott ki a kepes. Ma ez mind a múlté.

A csürt, kazalt, rakodót az udvartól kerítés és leveles, kis- és nagykapu választja el.

A házat, udvart, nagy kertet (a hol a csür és a rakodó van) kerítés veszi körül. A kerítésnek e vidéken igen sok változata van, ú. m. palánk, *álló verje*, rács, sövény, *rekesz*, *liszka* stb. s újabban drótkerítés. Egy portának magának is többfajta kerítése van, a szerint, hogy az utcza felől, szomszéd vagy a kert vége felől védi a portát: palánk, sövény vagy rekesz és lészka szokott lenni.

A tiszaháti ember igen sokat ad a portájára s annak kapujára, kerítésére ma is. A kerítés, főleg pedig a kapu (kis- és nagykapú, félfáival) egyrészt a

10. ábra.

porta czimere, másrészt a multban önmagának és jószágának védelme a rengeteg ellen. Legalább régi, erős tölgykapui, kerítései azt bizonyítják. Kerítést amiből-abból a legszegényebb is csinált magának, kapuja még a zsellérportának is van ma is. Azt szokták mondani, hogy a régi jó időkben a magyar ember portájára kaput nem csináltatott, a mi a vendéglátás első feltétele, szimboluma volt. Ez azonban csak mondás, mert kaput csak ott nem csináltatnak, először: a hol nincsen miből, másodsor a hol nincsen rá szükség. A hol erdő van, fa van és az erdő telve kis- és nagy vadakkal ott a kerítés és kapu életszükséglet. De az a zárt kapu a jó barát előtt, jó czimbora előtt megnyilott és megnyilik ma is jó szóra is, magától is.

A kerítéssel a kapu nincs mindig összhangban. A sövénykerítéshez sövény kapu való, a palánkhoz álló deszkekakapú, de azért láttam sövény mellett is, palánk mellett is (s ma ez a szokottabb) hosszú leveles kaput.

Legrégibb formája a kerítésnek a *palánk*, nehéz tölgyfa-deszkából. Négyhat méter távolságra, emberszélességű *szulákat* vernek a földbe. Ezek a szulák két oldalt hosszvesséssel vannak ellátva, melybe a kétczolos tölgyfa-deszkákat eresztik, szám szerint hármat, ritkán négyet. A szulákat, a mely egy középstermetű embernek vállig ér, ferdén lefűrészelik s erre a palánknál keskenyebb tölgydeszkát szegeznek, hogy az esővíz a palánkra ne szivároгjon s a kerítés deszkáit ne rongálja.

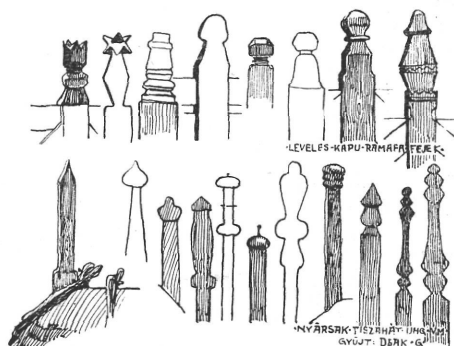
A palánknak nagy és kis kapuja van, igen csinosan és arányosan formált, faragott kapufélfákkal. A nagy kapufélfái nagyobbak a kis kapufélfáitól (néhol azonban egyenlők pl. Salamon), az utóbbit a nagy kapufélfáival enyhén ívelt szemöldökfa köti össze. A kapufélfák (sok helyen bálványfáknak is hívják) fejei a más fejére emlékeztetnek. A kapufélfák utca felől eső teste domború virágreliéfekkel vannak kifaragva, néhol (mint Salamon és Téglás községekben) be is festik két-háromszínűre. A kapufélfa legkedveltebb virága e vidéken a tulipán és a sodrott-szárú liliom. A tulipánt a kapufélfa tövén, a liliomot az egész félfa testén faragják ki. (9. ábra.) Némely félfan a dísz bevájt függőleges *vízfolyás*, melyhez jobbról-balról tulipánvirágot és rozmaringlevelet véznek.

A nagy kapun jár be a szekér vagy a jószág, az utóbbi egyenként is, nagyobb tömegben is. A kis kapu szemöldökfája oly alacsony, hogy küszöbét meghajolva kell átlépni embernek, suhancznak egyaránt. A kis kapu szemöldökfájára búzakaralászt szoktak kifaragni, mely a bőség szimbóluma.

A kis kapunak madzagos *faletesze* van és *faütközője*. A vasheveder végén levő sarokvasa a félfába vert vaspipán forog. E kapuk ősi formájának igen szép, régi példáját találtam Salamon községben (1905-ben még állott). A tölgydeszkák függőlegesen vannak egymasmellé eresztve. Az utca felől vízszintesen futó czakkos faheveder tartja össze, melyen a sarok hevedere fut végig. A jobb és bal kapu szárny ütköződeszkái felfelé csavarodó kacsakaringós orrban végződik. (10. ábra.)

Másodrangú kerítés, de az előbbivel egyidős az *álló verje*, az előbbinél vékonyabb, faragott *nyakú*, álló tölgyfa-deszka. Felállítására előtt kis árkot húznak a porta előtt, ebbe függőlegesen beleállítják a nyakas verjét. Nyakát fűz- vagy rakottya-guzszzsal összefonják. Mikor először állítják le a verjét a két métert is meghaladja. Ha a földbe árkolt része elkorhad, kiássák és az ép részét újra elvermelik s ez addig ismétlődik, míg a mindjobban rövidülő verje akkora lesz, hogy a pulya is átlépheti. Ma már ritka, álló verjét nem is csinálnak, eltűnt az erdővel együtt.

E fajta kerítésekhez tartozik a karómódra tölgyfából hasított *rács*-kerítés is. E lapos tölgykarókat szulákokba eresztett korlátfára (rigliifa) szegeznek. Ma már az is ritka, helyét a *fenyőlécz*-kerítés foglalta el.

11. ábra.

Nagyon elterjedt olcsóságánál és tartósságánál fogva a sövénykerítés, melyet porta elé, főútra vagy utczára nem igen szoktak fenni; inkább a szomszéd felőli oldalra állítják fel, vagy kert végére. Az egy méter vagy kisebb távolságra levért és meghegyezett tölgy-, akác-, kőrísfakarók közé nyers füz- vagy nyárfagalylyat fonnak, tetejét száraz kökény, csipke, vagy galagonyabokorral *betövískelik*, ezt szalmatövekkel jó vastagon befödik, hogy a csapadék ne rongálja a kerítést.

Van azonban olyan sövénykerítés, a melyre tövist és fedőszalmát nem tesznek, ezt a kerítést igen jellemzően (Zemplén vármegye némely helyén is) *diák-kerítésnek* hívják.

Hogy el ne felejtsem kerítésszámba megy, bár nem állandó jellegű a *lészka* (néhol pl. Palágyban *liszka*, másutt *léczka*). A lészkat darabonként fonják (még pedig két méter hosszúságban és másfél szélességben), úgy mint a szekérkast.

12. ábra.

Lészka-kerítéssel kerítik be a kertekalját vagy a portának azt a részét, melyet kertnek akarnak elfogni. E célra a bekerítendő terület köré karót vernek ezekhez a karókhöz hozzákötik guzszszal a lészka-kerítést. Később össze, mikor már a kertre nincs szükség szétszedik, egy *rakásba* rakják, hogy más alkalommal újra elővehessék. A lészka-kerítést hófúvás ellen használják a vasútnál is, nyáron rakásra rakva látható a vasuti töltések mentén.

Megjegyzendő, hogy *rekesznek* hívnak a nagy kerítésen belül levő minden kerítést, mely a portából, telekből, udvarból egy kisebb részt elfog. Ha a gazd'asszony konyhakertjének lészka-jára száll a kakas, a *rekeszen szól*, a gazdalyány kiskertjét verje vagy rács vagy kóró (napraforgó) kerítés fogja el az udvartól, de azért az alatta kapargáló tyúkot vagy csirkét a rekesz alól üzi el, hajtja be. Az

ilyen kerítés alja hamar romlik, alatta a csirke, tyúk a kertbe téved, a hol kifürdik, kirug, kikapar mindent. Hogy e kárnak elejét vegyék, a hibás rekeszt *megtatarozzák*: mivel avval *berégyelik*.

Szoktak még napraforgókóróból, nádból, *czirából* is kerítést csinálni, de ilyen kerítéseket más vidéken is készítenek, nemcsak Tiszaháton, különösebb helyi jelleggel nem bírnak.

Említettem, hogy az udvarról a nagy kertbe kis és nagy leveles kapu nyílik. Ha már széltiben hosszában utczakapunak használják s nem is igen válogatóság benne, hogy palánk vagy sövény legyen-e mellette?

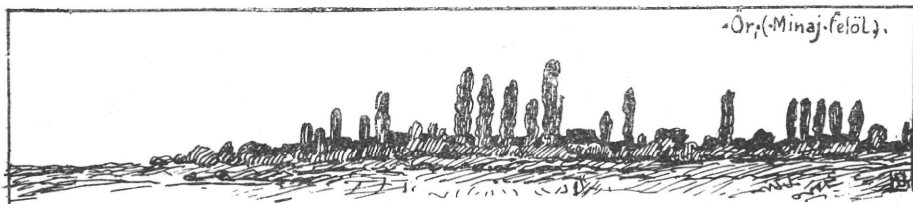
Más vidék leveles kapujától úgy találtam, hogy a *rámafa-fejek* kifaragásában mutat eltérést, melyek ugyan azon virágokat utánozzák, a melyeket a kémény gombja, kútágas tulipánja, a tetőnyárs virága utánoz, csak hogy a rámafához mért kisebb méretek arányában. (12. ábra.)

A leveles kapu középtermetű embernek vállon alól ér. Leveleit a rámafa tartja össze, még pedig a két szélső és középső rámafa. Kapunyitáskor az egyik rámafa *sarkán* fordul, bezárásnál a másik (szintén szélső) rámafa *orrát* hozzá kapcsolják a kis kapu felől levő kapufélfához. E két szélső rámafa vésett nyilásaiba eresztik a három levél deszkát. Hogy a levelek szilárdabban álljanak, közép-rámafával és ennek nyakától a két szélső ráma sarkáig állós irányban haladó lécczel erősítik meg. Az utóbb említett középső rámafejet szokták gomb, virág stb. faragásokkal ellátni.

E vidék kerítéseinek változatos formáiból és e kerítések egyes alkatrészeinek feltűnő díszes kiállításából arról győződhetünk meg, hogy a kerítés, mint már fentebb említém, e nép életszükséglete közé tartozott, úgy mint a mindennapi használati eszközök s mint ilyen gondolatát, képzeletét állandóan foglalkoztatta s éppen azért házát és környékét úgy iparkodott díszíteni s oly kedvvel czifrázni, mint használati eszközeit.

Hogy a tiszaháti ember háza és használati eszköze díszítésének közösségét, hasonlóságát és e díszítések következetességét megállapíthassuk, néhány mindennapi használati eszközét kell megfigyelnünk, ha ezt megtettük, akkor háza és ruházati díszét se hagyjuk figyelmen kívül.

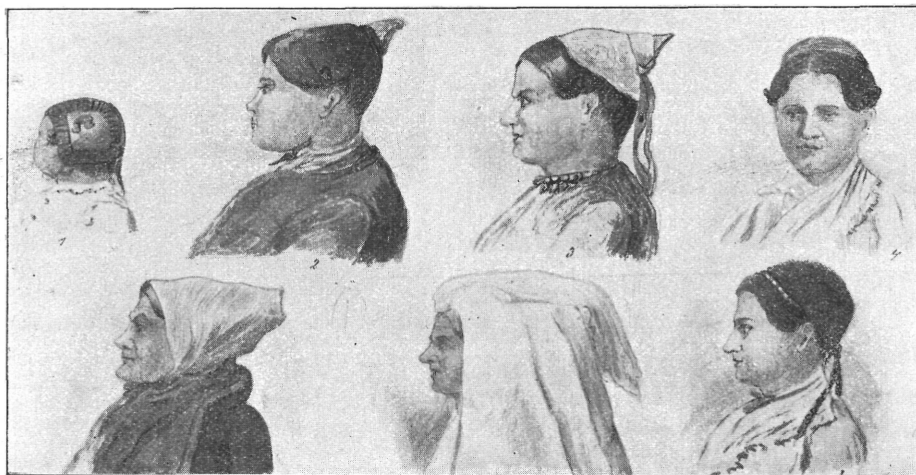
Deák Geyza.

A GÖCSEJI S HETÉSI NÉPVISELET.

Az ötvenes évekig a göcseji s hetési férfiak az akkori, Dunántúl általában szokásos *haját viselték*, vagyis a haját „megnyőlesztették“ teljes hosszúságára, annyira, hogy a vállukra omlott. A haját hátrafésülték s közepén a homloktól a kupaig (tarkóig) barázdát vontak s horgos fésűvel lefoglalták. Két oldalt, a fül előtt, külön eresztettek le egy-egy csomó haját, a miket csimbókba (gombosan) kötöttek.

A fiúgyermek s legények haját azonban megnyírták, de sohasem kopaszra. Csak túlságosan hosszúra nem engedték nőni. Háta a haját elkerítették, vagyis a végét vízszintesen elvágták s alatta a nyakat megborotválták. A felnőtt férfiak csak megnövsülésük után növesztették hajukat hosszúra.

5

7

1. ábra. Hetési fejviseletek.

1. kis gyermek pántlikás sapkával; 2. kontyos asszony; 3. fejkötős és kontyos asszony; 4. fejkötős asszony
 ülőből; 5. kendős asszony. (1–5. Radamosról); 6. pacsás asszony oldalról (Göntérháza); 7. Gyöngyöspártás
 asszony (Szijártóháza).

A haját zsírral, hájjal kenték. E célra egy 15—20 tagból álló nagy családnál egész vendely zsír is elfogyott. Mostan a férfiak hajukat félrövidre eresztik s a fejtető oldalán vagy közepén választják el és leginkább csak vízzel kenik.

Hetésben az öregebbek a haját a nyakszirtnél egyenesre vágják s alatta a nyakat borotválják.

Régebben a *bajuszt* rendszeren rövidre nyírták, csak némelyek hagyták hosszúra. Egyesek le is borotválták bajuszukat. Szakállt nem is növesztettek, legfőlebb — elvéve — *barukát* (oldalszakállt) hagytak. Most sem eresztenek szakállt, azonban — talán emlitenem sem kellene — minden férfi növeszt. A szép, hosszú bajuszra büszkék s azt gonddal ápolják, ünnep- s vasárnapon szappannal vagy bajuszpödrővel ki-kipödrik.

A *ruhaviselet* ismertetését kezdjük a csecsemőnél.

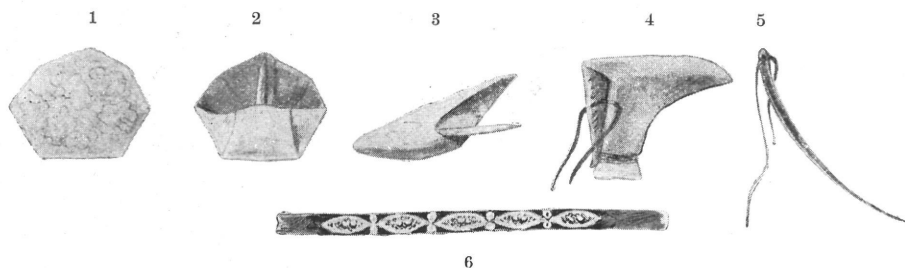

A *csecsemőnek* régebben inge nem volt, csak *pelenkába* helyezték s fejére vászonkendőt helyeztek, magára a pelenkára pedig *vászonközölét*, hogy a kised meg ne „hőtüllön“ (hüljön). E közöle a dunnát helyettesítette. Kis teknőben fekügetett. E kis teknőt „pólának“ nevezték.

Egyéves korától kender- vagy kócvászoninget viselt a gyermek. Ezt *bóbának* vagy *bóbaluczának* nevezték. Ujjainak végére piros vászonszalakat szőttek. A fejre hároméves koráig karton vagy gyolcs *fejkötőt* húztak, a mit *sipaknak* neveztek s neveznek ma is. Ez rendszeren piros, fehér vagy fekete pöttyökkel van tarkázva. Rendszeren a vásáron vagy boltban veszik. A fejkötőt a szélein s fölül párhuzamosan hátrafelé futó piros szalag szegélyezte. A szalagok között eső téren piros szalagok voltak csokrokba varrva. (1-ső ábra 1. rajz.) A fejkötő után kis pörge *kalapot* vettek a fiúnak.

A férfigyerek öt-hat éves korában a bóbainget elhagyta s *gatyát* kezdett hordani. Ezzel járt a rövid *ing* is.

Jelenleg a csecsemő megszületése után pár hét múlva visel inget. A pelenka már több helyen gyolcsból való. Nyakába fehér kendőt kötnek, fejére pedig siffon-, gyolcs- vagy horgolt fejkötőt húznak. A siffonfejkötő

2. ábra.

1—3. kápli elülről, hátulról és oldalról; 4. konty; 5. a konty „hajvaru“-ja; 6. a gyöngyös párta eleje.

most is olyan, mint régebben volt. A fehér gyolcsfejkötő egészen egyszerű, legfőlebb oldalt van horgolt vagy vett csipke. Hátul, egészen alul, összeránczolt, hogy a fejen biztosan álljon.

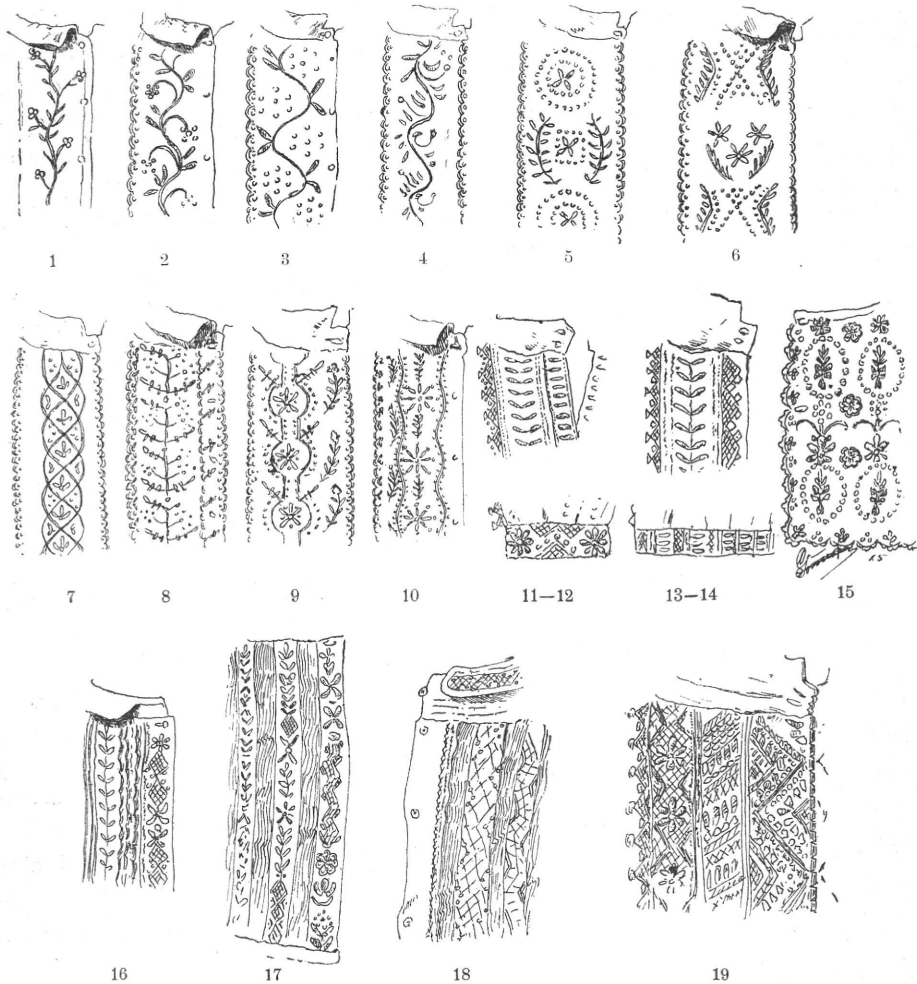
A csecsemőt erősen bepólyázzák, hogy a dereka el ne görbüljön. Mihelyt jární kezd, hosszú inget kap, gyolcsvászon, fehér gyolcs- vagy színes kartonból. Ezen ingnek hátul van a jó hosszú hasítéka, melyet kapocs vagy piros, fehér porcellángomb fűz össze.

Három-négyéves korokban a leányok *szoknyát* s külön *inget*, *fejrevaló kendőt* kapnak kartonból. E ruha színe többnyire sötétkék vagy barna, fehér, piros s fekete pöttyökkel vagy virágmintákkal.

A fiúk is három-négyéves korukig szintén *siffoninget*, azután *vászoninget*, némelyek már „német nadrágot“ is, hatéves korokban pedig *gatyát* s külön — elől hasadékos — többé-kevésbé kivarrott inget, *mellényt* s *kabátot* kapnak.

Czipőt némely gyermeknek már akkor vesznek, a mikor jární kezd, *csizmát* pedig hat-hétéves korában. Különben a gyermekek lábbelit csak vásár- és ünnepnapon és hideg időben húznak. Máskor — mint másutt is — meztláb járnak.

A serdülő s felnőtt férfinenem testi- vagy fejirruhája, t. i. az ing és a gatyá egyforma volt s ma is az. Előbbi időben az *ing* nyakatlan, gallér nélküli volt. 1—1½ dm. hosszú nyílása (mint jelenleg a muraközi horvátoknál) a legtöbbször hátul volt. A nyílásokat hátul s az ujjakon fehér fűzővel kötötték össze. Később az ing nyakának nyílása előre, a mellre került, a

3. ábra. *Ingmizlik* (ingmellek).

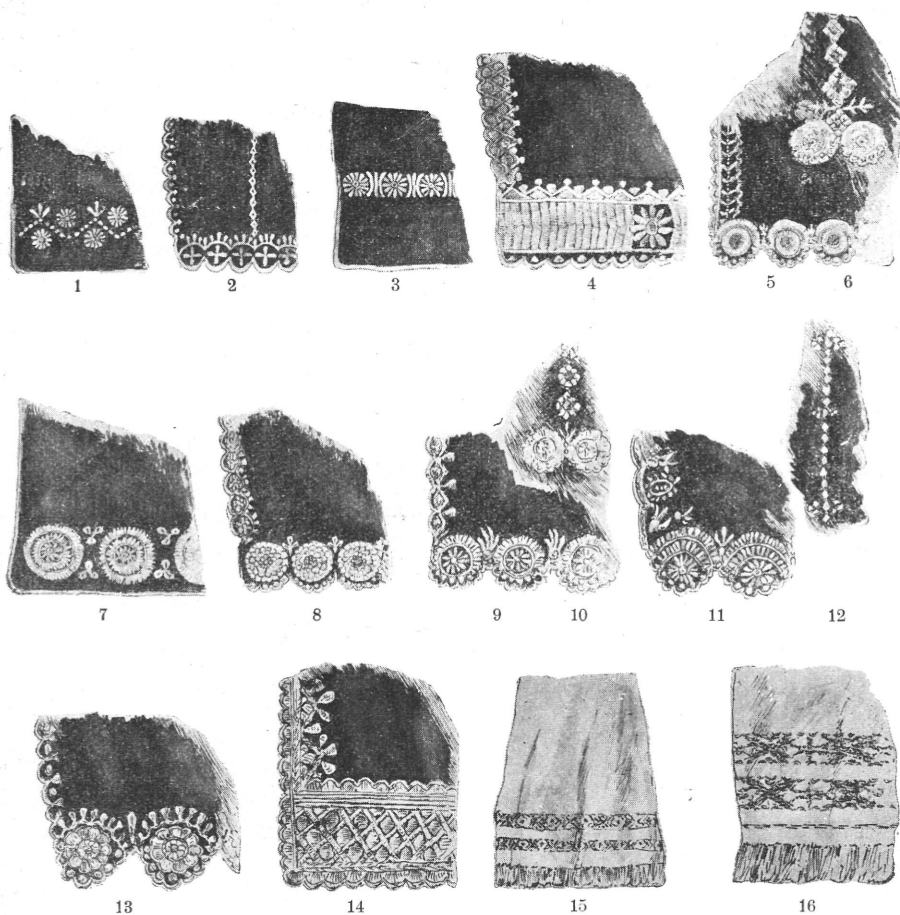
1. Fenyőágos (Zebeczke); 2. szőlőfejes; 3–10. zebeczkei; 11–14. lendvahosszufalusi; 15. leányingmell (Radamos); 16–19. (Göntérháza).

mikor azután az ing a mostani általános divatú alakot nyerte. Ezzel az ing diszessége is nagyban emelkedett, mert az ing mellét (mizlit) kezdték kiránczolni. A ránczokat az ú. n. „dorázsléppel“ (széles, kerek öltéses slingelés pamutczérnával) letűzték.

A mult század negyvenes éveiben, mint Plander írja, az inggallért, illetőleg a nyakukat „kevesen fekete fátolnyakravalóval tekerték be“. Később selyemnyakkendő szolgált erre a czélra. A széles *ingujj* fönt s a

kézelnél ránczokba volt szedve. A kézelő tűzésekkal, dorázsléppel úgy ki volt varrva, hogy maga a vászon alig látszott. A széles ingujj helyettesítette, mint most is, a zsebkendőt. Ebbe törülték az orrukat.

Az *ingderék* rövid volt, alig lehetett a gatyá alá szorítani; sőt nem is ért bele, minélfogva a férfiak napbarnította hasa az ing és a gatyá között kilátszott.

4. ábra. Elekötük (Hetés).

1. Rózsás; 2. keresztes; 3. rózsás Radamosról; 4. rétahásos (létrás) Lendvahosszúfaluból; 5. georginás, u. onnan; 6. a kötény közepén felfutó dísz; 7. georginás Radamosról; 8. karikás kúvarás u. onnan; 9. csipkés kúvarás (Lendvahosszúfalú); 10. a közepén felfutó dísz; 11. csipkés kúvarás (Radamos); 12. a közepén felfutó dísz: „tökmagos”; 13. csipkés kúvarás (Gáborjaháza); 14. (Göntérháza); 15–16. főszedett férfikötény Lendvahosszúfaluból.

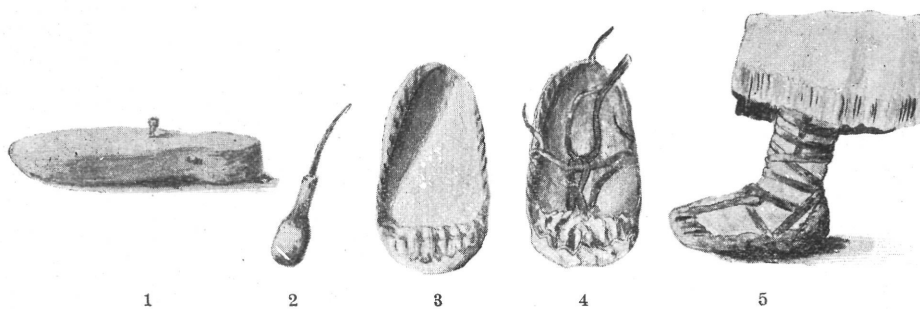
A „szegekben” s néhol a Csertamelléken az inget csak elől húzták a gatyába, hátul, a csipőtől kezdve, kieresztették, hogy frakkalakot mutatott, mint a hogy Erdélyben viseli, például Szolnok-Doboka megyében, a magyarság. Ez különben Kiszzigeten máig is fennmaradt. A nyakat fekete nyakkendővel hatszor is körültekerték.

Mostan az ing olyan szabású, mint az úri népnél, csak — természetesen — kezdetlegesebb, mert hisz az itteni asszonyok maguk varrják. Az

inggallér lehajló s az ingujj bő. Az *ingmell* „küvorrásos“. Különféle virág-alakokat varrnak rá, fehér pamutczérnával. (3. ábra. 1—19.)

A *gatyá* mérsékelten széles. Némely vidéken, a később kifejlett divathoz képest szűkes volt: egymásfél szélű vagy rétű. Kevéssel a térden alul ért, alsó szélén rosttal, mely „pörgetett“ volt. Később, körülbelül az ötvenes években vált divattá a szélesebb, *szedett gatyá*, melyet azért neveztek így, mert fölül köröskörül ránczba szedték. Majd a hat-hétszélű gatyá következett, mely Göcsejben már megszűnt, a minthogy a gatyaviselet e vidéken tért veszít, elfoglalván helyét a magyar, sőt újabban a németes szabású nadrág. A gatyához még legjobban a hetésvidéki nép ragaszkodik, melynél az öt—hat szél, rojtozott szélű gatyá még divatos. A gatyá mindig rostos volt. A rost fölötti részt a lendvavidéki nép szélesen *kímizlizte* vagyis pamutczérnával kivarrta. Az inget és gatyát régebben tiszta vászonból, „pamukke béllöt“, vagyis pamutos vászonból készítették. Egyesek ma már — ünnep- s vasárnaponkint — gyolcsinget hordanak. Gyolcsgatyát csak kivételesen viseltek.

Az ing és gatyá együtt egy „vetet ruhát“ képezett.

5. ábra.

1. bocskorkapta; 2. furdáncs; 3. kanászos bocskorfej; 4—5. közönséges bocskor. Radamos.

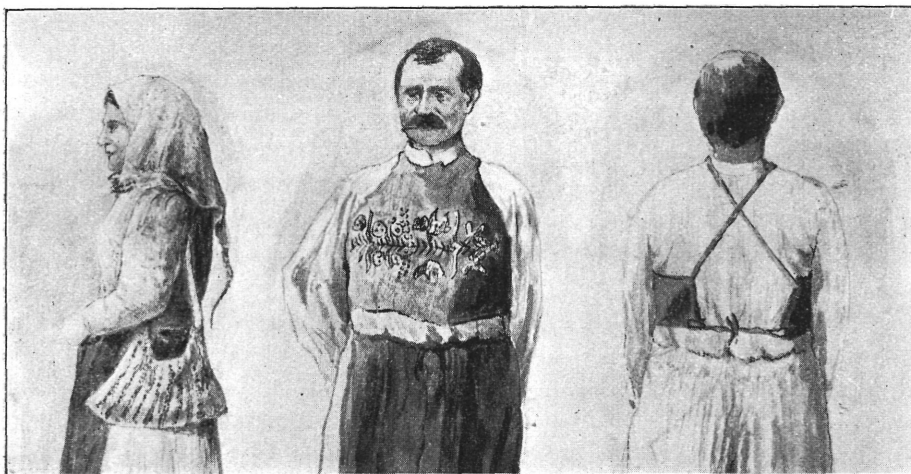
A gatyá előtt fehér vászon, mintegy fél méter széles, ú. n. „főszedett kötint“ hordtak, alul hosszú rosttal, a rost fölött keresztben két-háromsor, piros, fehér főszedissel. E főszedis, kivarrás, mintájára nézve hasonlított a fehéreneműkön levő sávolyokhoz. Ilyen kötényt különben Hetés déli felére eső községekben ma is hordanak. A kötényt Hetésben a legrégebb elnevezés szerint *elekötűnek* mondják ma is.

A fehér vászonkötény után fekete vagy kék kötény következett s ez megvan ma is. Ennek alja és oldala különböző színű (főleg sárga, zöld, kék és piros) czérnával van kivarrva. (4. ábra. 1—16. sz.)

Rége e vidéken is, mint másutt, *bocskor* volt a rendes lábbeli. Később csak a szegényebbek hordták, a tehetősebbek a csizmára tértek. A bocskort a nép maga készítette. A téglalakú bőrből először a bocskorszíjat vágták ki s csak azután a bocskort magát. A kiszabás s az összeállítás nagyon könnyű volt. A bocskorkaptán készítették. Eszközül, a kaptán kívül egyszerű kusztorakés és „furdáncs“ szolgált. A szíjat a bocskor orránál kezdték az előre kifúrt lyukakba fűzni s onnan fűzték jobbra-balra végig, a bocskornak kissé felhajlított széleibe.

Többféle bocskor volt, mint: *közönséges* és *kanászos bocskor*. Az előbbi fejének a ránczai összevissza futottak az utóbbié pedig szabályosan, sűrűn egymás mellé sorakoztak, a fűzéstől fölfelé. A közönséges bocskor *kancza* vagy *kanbocskor* volt. Ez utóbbinak a feje a lábfej hajlásáig ért, amannak pedig kicsi volt a feje.

A bocskor alá nyáron hosszú vászonkapczát húztak, télen azonban, midőn hidegebb idő járt, először *kiskapczát* húztak, erre összemorzolt szalmát tettek s fölülr *födözükapczát* csavartak. Ez utóbbi a lábszár közepéig ért. Hetésben télen kétrétű vászonnal takarták be a lábat s a lábfej fölé szürdarabot „takarítottak“ és ezt nagy hidegben leöntötték vízzel. A víz megfagyott s a jégréteg „melegbe tartotta“ a lábat annyira, hogy a legnagyobb hideget is kibírták.

1

2

3

6. ábra.

1 Fékeztarisznyás leány (Radomosról). 2 Melles (ümöghattyó) Göntérháza. 3 Melles hátulról.

A bocskort az *orom-*, *fekete-*, *fűzű-* és *segszíjjal* az 5-ik ábránkon látható módon a lábra erősítik s a lábszáron a lábikráig szíjjal vízszintesen körülcsavarják. Némelyek nagy gonddal csavarták be a lábszárat „arankarikabo“, vagyis szorosán egymasmellé, úgy hogy a kancza egyáltalán nem látszott. A szíjat, hogy minél mutatósabb legyen, csipkésen, virágos alakban kivagdalták s időközönként zsírral kifényesítették.

A bocskort azért szerették, mert könnyű volt, nem kinozta, nem törte fel a lábat. Aratáskor, a tarló bökései ellen az asszonyok is felkötötték.

Hetés vidékén még most is hordják a bocskort, télen is s nemcsak gatyánál, hanem a nadrágnál is. A nadrág alját a bocskor sorszíja alá szorítják. Göcsejben legfőllebb aratásnál húzzák fel némelyek a bocskort. A bocskor általános hordásának eltűnével következett a *soru* vagy *sorusizma*. Talpa bocskorbórból volt s a fejbőrt kívülről varrták a talpra, kívül volt a szegése. A rászegett rész hasonlított a „hordu südüktyéhez“, vagyis

a fenéken alul eső karimához. Egyszerű szára a térdig ért. Az ú. n. „*soruvorgák*“ készítették.

A sorucsizmát a bagariabőrből készült *kétfökötüs* csizma követte, melynek kérgén kívülről, a sarok felső széleinek végződésénél két főkötüs patkó volt, fölálló s szorosan a sarokhoz és kéreghez simuló keskeny vaspánton megerősítve. alattuk piros posztódiszítéssel. Ha menés- vagy tánczközben a csizmákat, főleg ha azok sarkait összeütötték, a sarkantyú erősen csattogott, pengett. A főkötüs csizmán néha három főkötüs is volt, vagyis egy-egy csizmán három sarkantyú. A harmadikat a csizma hátulján eső kéregre erősítették.

Majd a *kordován* és azután a *piczin sorku*, ránczos szárú, széles orrú csizma következett s végül a mostani, részben urasalakú.

Az ingre nyáron a *puruszi* vagy *lájbi* (mellény), télen meg a *melles* (bundamelles), *mellenzü* vagy még, mint tréfásan nevezték: *ümögbátyo* következett. (Lásd 6. ábra 2—3.) A puruszi fekete, kék vagy kávészínű posztóból készült. Rövid szabású volt, azért az ing alsó része a gatyáig kilátszott. Összegombolásához lapos, kétfilléres nagyságú rézgombok, az ú. n. *szalamia-gombok* szolgáltak. Elöl kétoldalt katymaringós pitykegombsorok díszeltek. A pitykegombdiszítést később *sinyoros díszítés* váltotta fel. Zsinórból volt a gomb is. A mellény hátsó részét is zsinórozás vagy czérnaletüzelések díszítették. Eszerint különböztettek azután meg *sinyoros* és *tűzöthtáti* puruszlikot.

A puruszi alatt télen a fiatalabb férfiak, legények egyszerű piros, az ú. n. bécsi piros kartonból készült mellest is hordtak. Ezt az asszonyok varrták. Az öregebbek télen bundamellest hordtak. Ez elöl oly nagy darab- ból állott, hogy a mellest elfedte. Hátul csak a csipő fölött volt mind a két oldalról 1—1½ dm. széles nyúlványa, de ezek sem értek össze. E nyúlvány alsó sarkait nadrággal kötötték össze, a felső sarkából pedig két vászon- szalag vagy bőr, melyeket *kenyelmek* neveztek. futott keresztbe, összekötve a mellest előrészét a hátsó résszel.

A bundamelles, mint elnevezése is mutatja, olyan anyagból készült, mint a bunda. A melle keresztben virágos kivarrásokkal, bőrapplikációkkal volt czifrázva. Az öregek itt-ott még most is viselik.

A régies puruszi divata múlóban van. Göcsejben csak a félreesőbb helyeken hordják. Pitykés vagy zsinóros mellényhez már csak a hetésvidéki nép ragaszkodik.

A puruszlira előbbet a kabáthosszúságú *kisszür* került. Daróczból készült. Fölül vagy sárgarézgombbal, az ú. n. gombházzal kapcsolták össze. Elöl, kétoldalt és ujjai végén tulipános, piros posztóval volt díszítve.

A *kisszürt* az év minden szakában hordták. Nyáron, ha misére mentek, félvállra vetették, a mikor a mintegy félméter hosszúságú, *pörgetett szíjjal* kapcsolták össze s mint a tarisznyát, úgy vitték a nyakukban.

A vagyonosabbak *szürdómánt* is viseltek, mely a későbbi dómánhoz hasonlított, csakhogy nem volt testhez álló.

Télen a *kisszür* fölé a bevarrott, fenekes ujjú *hossziszürt* vagy *nasz-*

szűrt vették. Elején és ujjain, de főleg hátul, a *lebbentején* volt „kimunkávo“, tulipán s rózsa virágalakokkal kivarrrva. A lebbentét esős időben a fejükre „takarították“. A hossziszűr bevarrott, rövid ujjába pipát, dohányt, gesztenyét stb. tartottak. E szűrben nyáron is jártak, azt tartva a példabeszéddel: Télen a kenyeret, nyáron a ruhát ne hagyd el magadtól. Eső ellen mindenestre jó volt. E szűrben szoktak a legények leánykérőbe menni, valamint esküdni is.

A mely legénynek hossziszűre nem volt, nem is igen kapott jobbmódú leányt, mert az illetőt nagyon szegénynek tartották. A leányok, ha ilyen legény megkérte őket, azt szokták mondani: „Iszen még hossziszűrgyő sincs, hom mennyek hozzá!“

Mikor már a szűrök divatjukat kezdték múlni, a *rövid- és hosszibunda* kezdett tért foglalni. Téien hordták ezeket. Ezután következett a sárga- vagy vörösszínű *bekecsbunda*, melyet fekete szőrprém körített. A prémet piros vagy zöld børsáv kísérte, színes czernákkal, czikornyásan letűzve. A bekecsbundán fonott børsallang csüngött, mit hátra szoktak vetni.

Ezután a fekete- vagy kávészínű posztubekecs vált divatosá. Testhez álló volt. Alsó része mintegy 1—1½ dm. szélességben bodrosan kiállott. Ujjai végét széles fekete prém körítette. Eleje sűrűn, hátul gyéren zsinórozva.

A tehetősebbek, mint Plander Nándor ismertetése után következethetjük, már a harminczas években kék *dolmányt* vagy mándlit hordtak.

A gatya kímélésére Hetésben alul rojtozott *vászonskötényt* hordanak ma is. A rojt fölött fehér vagy vörös kivarrrások divatosak. Ez mulófélben van. Helyét a kék és fekete kötény foglalja el, szintén kihimezve.

A kisszűrnek hű társa volt a *vászon-tarisznya*, mely némelyeknek állandóan, még kaszálási munkája alatt is nyakában lógott, ha volt benn valami, ha nem. Különbösen rendesen taplót, aczélt, tűzkövet s pénzt szoktak benne tartani. A puruszli fölött, de a szűr alatt hordták. Vászonszalagon függött. E szalagot dorázslépesen cifrán kivarrrták. Ma is szereti a göcsi s különösen a hetési ember a tarisznyát. Az előbbinél a régi vászon-tarisznyát a bőrtarisznya szorította ki. Ezt csak akkor akasztják nyakukba, ha szőlőhegyre, vásárra, egész napra erdőbe s más községbe mennek. Étel vagy bort visz benne. Hetésben még a legtöbben ma is vászon-tarisznyát hordanak. Különbösen el van terjedve az ú. n. *fékeztarisznya*, melyet a nők is hordanak. (6. ábra 1. rajz.) Félkézen a vállról a háton s alsókarukra eresztve viszik. Rendesen pirosra sávolyozzák. A fékeztarisznyába rakják enni- s innivalójukat s ezeket nyáron hűvös helyen, faárnyékban s bokor tövében ebben tartják.

Kalapot, a múlt század első feléig, nagy karimájút hordtak. A néphumor szerint háromköszégvette kalap volt ez, olyanforma, mint ma a felsővidéki tótoké. (7. ábra.) A szalagján idább-odább gyöngyöstű diszelgett. Hogy tovább tartson, bezsirozták. Künn a munkánál kisebb vagy ozsonnakor, ha maguk dolgoztak, a megszeletelt ugorkát ennek púpjáról ették. Ezekből a rendkívül tartós, szinte elszakíthatatlan kalapokból csaknem minden községben maradt egy-egy példány, melyeket az utódok híven meg-

öriznek; nem kegyeletből, hanem gyakorlatiasságból, mert a kutak tisztogatásakor a kútban levő ember ilyet tesz a fejére.

A kalap alatt, ha nagy hideg járt, pamutból készült, nyúlós *hálósipkát* is viseltek. Ennek teteje csúcsban végződött s rajta kis sallang lógott. Most is sokan hordanak ilyet. Fülükre húzzák egész a nyakig.

Kereksipkát is viseltek báránybőrből. A széleskarimájú kalapot a kócsagtollas, pántlikás *pörgekalap*, ezt meg a *kisgyűrű*, hosszú púpú váltotta fel, melyet zsinór körített. Színes tollal szokták díszíteni.

Jelenleg a férfiak viseletén, a gatyát és inget kivéve, alig találunk népies vonást. A hetési embernél ezeken kívül a bocskor és mellény s többé-kevésbé a kalap és nadrág népies. Minden ruhadarab módija az általános „uras“ felé hajlik,

7. ábra. Régi göcseji viselet széles kalappal s „csimbukos“ hajjal.

got) is hordják, melynek anyaga czájj, ritkábban szövet. Ugyanilyen anyagból készülnek a többi felsőruhák is.

A *mellény*, *kabát* többé nem az a magyaros szabású s kiállítású. Hetésben még van pitykegombos, gyérzsinórzatú mellény, Göcsej nagyobb részében azonban a ruhákon a zsinórzatot teljesen mellőzik.

A *szűrők* teljesen eltűntek.

A *csizma* hosszúszerű. Megkülönböztetnek *hármonikás*, *leszedett* s fujott csizmát, a szerint, a mint a szára ránczba van szedve. Némelyek már cipőt is viselnek.

A hetési nép a ruhadivatban lassan követi a göcsejít.

A göcseji ember, ha valahová megy, szeret tisztéségesen felöltözni. Azért szokják kérdezni a szépen kiöltözködőtől: „Hová mégy ollan ötöze-

A göcseji ember *kalapja* feketeszínű, magas, szűkkarimájú, de már az úri divat szerint való.

A szűk *gatyát* csak hétköznapon viselik, akkor is csizmába húzva. Hova jutott a gatyá becsülete, ha azt vesszük, hogy hajdanta a férfinek büszkeségét képezte, hogy a legszigorúbb telet is póre gatyában húzta ki s lenézte azt, a ki a hideg ellen nadrágot húzott.

A *nadrág* viselése — mely a mult század ötvenes éveiben kezdődött s akkor posztószövetű volt, elől és oldalt magyaros módon, erősen zsinórozva — általános. Az ún. *pantallut* (német nadrá-

tessen?“ Ilyenkor magával viszi a kampósbotját, esőernyőjét, sőt némelyek — bot helyett — a védekezésre szolgáló tükörbaltát is.

A *nők ruhaviselésének* ismertetését a kis leányoknál kezdhetjük.

Hároméves korukig a fiúk s leányok régebben egyforma ruhát hordtak. Ekkor a leánynak kétszél *vászonkiltit* (mely fehérszínű, ránczbaszedett szoknya volt) varrtak. Ez alatt a vászoning volt, rövid ujjal. Női kabátot a kitlin fölé nem szoktak venni. Felsőruhát a kitlin viselésekor, különösen a leányokra, még a leghidegebb időben sem adtak. Ilyenkor köczölt terítettek magukra.

8. ábra. Pacsás asszony pacsával
Göntérházáról.

9. ábra. Kontyos asszony régi fehér
ruhában. (Göntérháza.)

A *keszkenyű* vászomból volt. Ötéves korában háromszélből (egy szél közel egy rőf hosszúságú), később pedig öt szélből kapott a leány kiltint. Nagyobb korában a vászonkeszkenő szélét „vesszüssen szütt“ 2—3 ujjnyi széles fodorral körítették.

Valaha a leányok itt az ősi magyar pártát viselték. Plander írja „Göcsej esmérete“ cz. közleményében (Tudományos Gyűjtemény, 1830.), hogy „a leányok az ősi pártát elhagyván, több vagy kevesebb pántlikákkal elkészítették fejüket“. Leányoknál ilyen pártá e vidéken most sehol sincs.

A menyecskéknél, mint később látni fogjuk, egy fajtája Hetésben még divatos.

Most a kis leányok 2—3 éves koruktól, a vászoning fölött *kurtu kerek szoknyát* s kis *rütyükét* viselnek, különféle színű kartonanyagból. (12. ábra.)

A nőknek régebben a lábbelin és fejkendőn kívül minden ruhájuk önmaguk által előállított vászomból került ki. Ha e vászomból felsőruhát kívántak készíteni, megfestették és pedig rendszeren kék színre.

Igen egyszerűen jártak. Nyáron vászoning, vászonszoknya, vászon-lájbí. Hűvös, hideg időben ezekre került az ujjatlan *kengyeles bunda* (melles), *vászonkendő* a nyakra, *köczöle* a fejre és *sorucsizma*.

Az asszonyok és felnőtt leányok szoknyája nagy, lapos ránczokba szedett *vászonpéntőből* állott, alatta az ú. n. szintén vászomból való *hosszi-vagy asuümmöggel*, melyet tréfásan *gyümölcsös zsáknak* neveztek. Ennek hasa-
lécát a mellnél hosszú pántlikával fűzték össze. A vászonpéntő volt a tulaj-
donképeni felsőruha.

Hetésben kitlineknek vagy bokroskitlinek. Ránczbaszedéskor „gyöngésen“ megszárogatták, hogy könnyen bánhassanak vele s leszedés után ledergálták. A kitlin mindig fehér volt. Ilyen szoknyát Petesházán, Kapczán és Lendva-
lakoson még hordanak. (9. ábra.)

Ezután következett a kanavászvászomból való *lájbisszoknya*, melynél a derék (lájbí) a szoknyához volt varrva. Ennek „czálg“ anyagát már a boltban vették. Majd az ú. n. *kerekszoknya* következett, melyből három-négyet vettek magukra. Ez tarka, mindenféle színű lehetett.

A hosszúümmögöt a vállatlan s ujj nélkül való gallér követte, mely csípőig ér. Elöl, a hasitékát fűzővel, madzaggal kötik össze. Ujja szők, szedett volt, a könyökön fölül fűzővel megkötve.

A hosszúümmög, a midőn vászonpéntőt viseltek, *vászonlájbit*, a lájbis-
szoknya derekára pedig télen fekete posztóból készült, testhez álló rövid *vizedlit* húztak.

A kerekszoknya viseletével a mostani „duzmatt“ bokros ujjú *ingváll*, rövidümmög vagy, mint a hetésiek nevezik, *kezelüsmög* kezdődött, melyre kék posztóból készült *poroszlít* vettek föl. Ennek mellén két-négy rendben piros rózsakivarrások díszlegetek. Szabása olyan volt, mint a férfi mellényé. A kivágott *kasmir lájblít* kapcsokkal fűzték össze.

A vászonszoknyával vászomból való *fodros elekötű* járt együtt. Az alján volt fodorba szedve. Az elekötűt, meg a nyakukon hordott keszkenőt, továbbá a két-háromesztendős gyermekek ingeit gubacsos fekete festették maguk. A festést a következőképen végezték: a gubacsot nagy fazékban megfőzték s abba a kötényt és kendőt beletéve, három napig bennhagyták. A harmadik nap elteltével a ruhavásznat kivették s arra köröskörül agya-
gos sárt tapasztva, a tóka partjára helyezték el; három napig ott állott, azután a sárt eltávolítva, kimosták s végül megszárogatták. A lájbiszoknya elé széles, sujtásos *kanavászkötényt* kötöttek.

A mult század ötvenes-hatvanas éveiben Göcsejben divatos volt a fekete

pergálkötény, mely az egész szoknyát betakarta. A kerekszoknya elé karton- és szatinkötényeket kötöttek.

A bundák között legrégebb divatú *kengyeles bunda* volt, a melyről már előbb említést tettünk. Későbbi az *ujjas bunda*, melynél megkülönböztettek hétköznapit és ünnepit; ez utóbbi — természetesen — jóval díszesebben kiállítva. *Rövidbundának, ködmönnek s cziczásbundának* is nevezték. Ez bőrből készült, fehér béléssel, fekete prémmel, cziczával. A prém mellett a vállnál s a válltól hátra, két oldalon az aljig vörös szattyánbőr futott. Ez a szattyánbőr kék, fehér és sárga bőrbetétekkel tarkázott. Elöl, hátul, sőt az ujjak kifelé eső oldalai is különböző virágokkal s más apróbb díszí-

10. ábra. Kis leányok Hosszúfaluból.

tésekkel, levarrott, sodrott bőrsinórral voltak levarrva, betétele. A hány bunda, annyiféle alakban változott rajta a dísz. Elöl a begombolásra bőrgomb és sodrott bőrhurok szolgált. Ilyen ködmönt különben némely öregasszony, főleg Hetésben, most is hord. 20 évig is eltart.

A bundát követte a *sinyoros, prémes mente* s a *vizedli*, mind posztóból. Ez utóbbi kettő hátul ruczafarkalakban végződött, hajlatánál néhány ránczczal. A vagyonosabb asszonyok ezidőben már különböző színű *réklit*, *dómánt* s *tunikát* is kezdtek hordani.

Lábbeliül a *sorucszima* után czérnával kivarrott piros, majd sárga csizmát hordtak. Ez utóbbit a fekete *kordován*, majd más gyengébb bőrcsizma váltotta fel.

A *nők hajviselete*. A leányok haját, a kicsinyét úgy, mint a nagyét a homlokközéptől hátrafelé s ezt keresztelve a fejtetön választják el. (1. ábra 2., 4. és 7. sz.) Ez utóbbi elválasztást abból a czélból teszik, hogy a haj egyrészét két oldalról a halántékra lefelé fésülhessék, a homlokot s halántékot határoló vékony, pálczavastagságú hajfonathoz. E megsodorított haját a fülön át vagy a fül mögött vezetik hátra.

Régebben a leányok mind leeresztett *hajfonattal* jártak, melynek végébe piros alapszinű, rendkívül tarkán ezifrázott szalagot fontak. E szalag oly hosszú volt, hogy a lábbeli sarkát verte.

11. ábra. Éltesebb nők Pákáról.

Az asszonyok haját is úgy választják el, mint a leányokét, azonban náluk a keresztbefutó szétválasztástól a haját nem lefelé, hanem hátra fésülik, úgy, hogy a fejbübon egy fonatba összefonva, kontyot alakítanak vele. Ide fut a homlokot határoló s a fül fölött karikásan átvett hajfonat is.

A nagyon kicsire alakított kontyra Hetés vidéken *fakontyot*, Szombatfán, továbbá Hetéstől északnyugatra (Nemesnép, Szentgyörgyvölgy stb. községekben) *káplít* tesznek, mely utóbbi belül üres lévén, a kontyot egészen befödi. (2. ábra 1—3. sz.)

A *konty* (mit a hajkontyra helyeznek) közép nagysága három dm. hosszú s ugyanolyan széles. „Rakotlafa“ forgácsából hajtogatják össze, a képünkön

látható alakban. Ezt vászonnal bevonják. A vásznat az ür belső falának szélein öltik rá. Az ürnek két függélyesen futó oldalát középen felül kifurják s azokba a konty feltöltésére szolgáló *licsét* (madzagot) húznak. (2. ábra 4—6. sz.)

A hajkontyra helyezett fakontyot a hajjal való összeérésnél fekete zsinórral szorosan összetekerik s erre a fakonty licsejét az ú. n. *hajvarúval* ráöltik, hogy erősen álljon.

12. ábra. Nők és gyermekek. Dömeföld.

A káplít kemény papirosból készítik, az itt közölt ábrán látható hétszög-alakban oly módon, hogy három oldalon, mintegy felerészig hajtják be a papírt, miáltal lókörmformát mutat, azért *lúkörmnek* is nevezik. Macskamézzel ragasztják össze. A már összehajtogatott papírt kívülről vékony, fehér vagy színes, mintás ruhával vonják be. A fehér ruhavonatot régebben ki is himezték. Azután a káplí aljába lúdtollat varrnak bele. Ezzel erősítik a káplít a kontyra; t. i. a káplít a kontyra fordítják úgy, hogy magasabb

része fölül, alacsonyabb része pedig a kontyon alul essék. A közepén kiálló hegyes lúdtollat pedig a kontyba szúrják.

Régebben a kápli és konty a mostaninál jóval nagyobb volt.

A fakonty és kápli fölé piros alapszínű, fekete vagy fehérrel tarkázott fejkötőt húznak. Némelyik kontyot egyféle, másikat kétféle ruhával vonják be. Ez utóbbi esetben a középső részéhez varrnak másfélét.

A fejkötő a fejtető felétől a *torkóig* takarja a haját. A konty (kápli) és a fejkötő találkozásánál *gallangyot* vagy *fejkötőfüzüt* kötnek át, melynek két vége a vállig lóg le.

Férjhezmenetelkor a leány kontyára fekete gallangyot kötöttek, erre azután fehérret. A fekete gallangyot csak első gyermekének megszületésekor oldotta le. Ha a menyecskének időelőtt született meg az első gyermeke, azt szokták mondani: „Edobta gallantját, valami van a dologba!” Ugyancsak az első gyermek születésekor az anya az alsóing (péntely) mintegy méterhosszúságú *pántlikakötűjét* felényire metszette le.

A kontyot és káplit minden héten egyszer, szombaton vagy vasárnap veszik le, a mikor is a haját megfésülve, újra fonják s tekerceselik. Máskor ezek még éjjel is a fejükön vannak.

A haját naponkint a meglevő beosztás mellett lefésülik, legfőleg az elejét bontják fel, alaposabb megfésülés czéljából.

A hetési asszony, ha káplit, fakontyot visel, a ház körül, a mezőn, rendszeren hajadon fővel jár; ha pedig valahová messzebb megy, sárga, mindennapos kendőt terít fejére, melylyel ugyancsak formátlanul szélesnek látszik a feje. Különbben nem is ilyen fejkendű való a kontyos, káplis fejre. Arra, hogy jellegzetessége kidomborodjék, *pacsát* kellene tenni. (8. ábra; 1. ábra, 6. sz.) Ez is kendő, csak hogy nagyobb, melyet a maga „paradikája” szerint összehajtva szokás a fejre helyezni. A *pacsát* Bellosics Bálint az Ethnographia XIV. évf. 9. füz. 276—277. lapján ismertette bővebben, azért annak leírását itt mellőzöm.

A *pacsát* mindegyik asszony nem tudja megvetni, mert a vesződség mellett nagyobb fokú ügyesség kell hozzá. Egy-egy faluban két-három olyan asszony volt csak akkor is, a midőn e viselet általánosan divott. A *pacsá* vetéséhez értő asszonyok, ha szegények voltak, egy jó darab kenyeret kaptak munkájukért. Most 20 fillért szoknak kapni. A megvetett *pacsa* mindaddig úgy marad, míg be nem „pocskoludik”.

Régebben a *pacsával* fehér kitlín vagy péntőszoknya, — melyekről már megemlékeztünk — fehér kötény s fehér gyolcsvászon nagykendő járt. Ez utóbbi slingölt vagy csipkézett volt. Ma színes szoknyát és *küvarásos* szatinkötényt is viselnek hozzá. A *pacsaviselet* hajdan egész Göcsejben el volt terjedve. Itt már teljesen megszűnt. Valószínű, hogy itt is péntőszoknya viselésével járt együtt s akkor szűnt meg, mikor a lājbiszoknyát felkapták.

Mintegy 20 évvel ezelőtt kezdett Hetésben is szűnni, a hol ma már csak az öregek hordják ünnep- s vasárnaponkint, midőn a templomba mennek. Általánosan még a Murához közel eső községekben, Kapczán, Hosszúfaluban, Petesházán stb. van meg e viselet.

Az öregek mindegyike sem veszi fel már, hanem a ládában tartogatja halotti ruhául. A ki életében pacsás ruhát viselt s e ruhája megvan, habár később nem is hordta, mint halottat ebbe öltöztetik fel.

Hetésben a káplít, kontyot a „korbéli“ asszonyok között még sokan hordják, a nélkül, hogy pacsát tennének rá. Közönséges fejkeszkenőt kötnek fel.

A káplí és konty helyét a hálós, *gyöngyös pártá* foglalta el, melynek gyöngyös része a fej elejét övedzi (2. ábra 6. sz.) s hátul czifra pántlika lóg le róla. Ez is mulófélben van s a közönséges, csupán a fej közepén elválasztott, simán lefésült s hátul kontyba csavart hajviselet kezd mindinkább tért foglalni, a mely Göcsejben már általánossá vált.

13. ábra. Férfiak Göntérházáról.

A kapli, pacsá s kitli viselését e nép a horvátoktól vette át. Ezeknél a Dráva mentén — több-kevesebb árnyalattal — még megtaláljuk a fentebb leírt ruhaviseletet. A pacsá elnevezés a horvát pečaból (pecsa) származott. A zalai és somogyi nép megjegyzései is tanúsítják e viselet horvát eredetét. A horvátországi bisztricezi bucsún való találkozás alkalmával nem egyszer hallják azoktól a hetésvidéki pacsás asszonyok e megjegyzést: „Iszen maguk horvátok, ollan ruhábo járnak, mind azok!“

A pacsaviselet rohamos megszűnése Hetésben is a Dunántúl jórésztében divatos színes, tarka ruha viselésének enged helyet, a mely Göcsejben már három-négy évtized óta elterjedt.

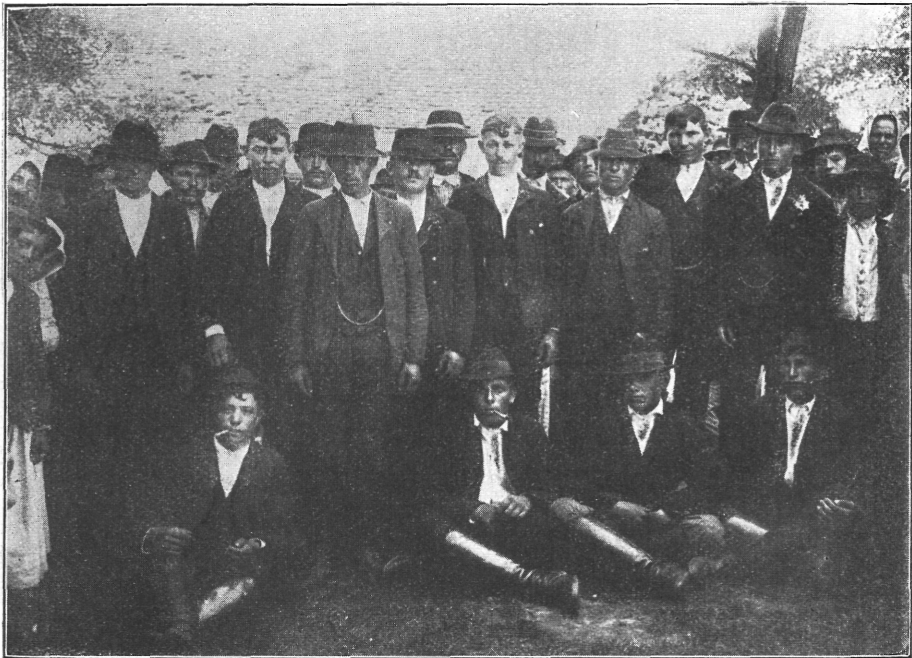
Jelenleg Göcsejben már csak a péntő (alsóing) és az ümög kerül ki tisztán saját munkájukból, a többit gyolcs, gyolcsvászon, karton, batiszt, atlasz stb. általában mindenféle anyagban és alakban a boltból veszik. A selyem sem hiányzik. Már a *kezelüs ümög* (bokrosujjú ing) is jobban

csak Hetésben található. Ezen ing dereka rendesen vászonból készül. Rövid, valamivel a csipőn alul ér. Dudoros ujjai gyolcsból valók s a könyökön felül három-négy ujjnyi *lénzöben* végződnek. E lénzőt piros, kék virágokkal himezik át. Némelyek már gyolcsinget is viselnek. Ennek a mellét virágmin-tákkal szépen kihimezik.

Az ingre tarka *rütyükít* (ujjast) húznak, melynek kötésen alul eső részére, mivel rövid, fodrot varrnak fel. A rütyükít a derékon a leányok fényes szíjjövel szoritják le.

A *rütyükire* tarka, rostos *nakkeszkenyüt* kötnek.

A nyakon, különösen Göcsejben, még az öregasszonyok is színes,

14. ábra. Legények Pákáról.

nagyobb szemű gyöngyöt viselnek. Az öregek, főleg vallási tekintetből, azt tartván, hogy Szűz Mária ilyent viselt, azért ő nekik is kell hordani, mert a másvilágon számonkéri tőlük.

A *szoknya* rövid. Mindenféle színben hordják. Négyet-ötöt is magukra vesznek. Egyesek, különösen a leányok, alul már kifodrozzák s csipkével látják el.

A *fejkendü* tarka. Egyesek — vásár- s ünnepnaponkint — selyemkendőt is tesznek fejükre.

A göcseji asszonyok ünnepi alkalomkor fekete atlaszkendővel kötik le szorosán hátul a fejüket. E kendő két vége hátul a vállra lóg s a felsőkeszkenő alól kilátszanak. (11. ábra.)

Az *elekötü* Hetésben kék, fekete, karton, pergál vagy szatin. A szok-

nyánál valamivel hosszabb. Van *egy-* és *kétszi* kötény. Ez utóbbit a közepén függélyesen felfutó színes virág osztja kétfelé s oly széles, [hogy a szoknyát, mintegy háromnegyedrésnyire körülveszi. E kötények *küvarásosak*, vagyis széleiken s a kétszélből álló, a közepén is rikitószínű pamutezérnával vannak kivarrva. Némelyik szélén füzü fut végig, a másiknak alsó széle csipkézett.

Göcsejben a leányoknál a *csizma* leginkább hétköznapokon járja, de csak hideg, sáros időben. Máskor, a ház körül s a mezőn hétköznap mezteláb járnak. Az ünnepies öltözethez czipőt húznak. Hetésben a nők csak kivételesen hordanak czipőt. (12. ábra.)

A göcseji, de különösen a hetési népet, ha csak a közeli vidéki magyarsághoz hasonlítjuk is, czifrálkodónak nem állíthatjuk. Szereti a rendset, a szépet, de a kiöltözködést túlságba nem viszi.

A *pásztorok* (ihászok, kanászok, csordások) viselete az itteni népétől mindenkor elütő volt. Ünne- és vasárnaponkint gyolcsgatyát, gyolcsinget öltöttek magukra. A *gatyá* hat szélből állott; az *ing* sípujjal, lelógó szélén tenyérszerű hosszú rosttal, később pedig beszegve s ujjuk kezelője fodrosan varrva. Hátnál hosszú nyílásuk volt. A *mellény* vörösszínű posztóból készült, rajta nagy gombokkal. Erre került a *kis-* és *hossziszür*, később a muszkaprémek fekete *dómán*, vitézkötéses zsinórral. Gatyá helyett hétköznap *rajt-huzli* nadrágot hordottak. Ez pantalló volt, mind a két szárán oldalt (kívülről) a varráson sűrű sorban kétfilléres nagyságú fehér- vagy sárgaszínű gombokkal. A *bocskort* később a magassarkú *kordovánscizma* váltotta fel. *Kalapjuk* széleskarimájú volt. Tarisznyájuk disznóbőrből készült, czifra gombokkal, kivágott lógó szíjjakkal ékesítve. A kanászok tarisznyája széles szíjjának egyik vége oly hosszúra lelógott, hogy a lábukat verte.

Ma már a pásztorok közül is csak az öregek hordják a széles gatyát s fodros ingű ujjat. A fiatalok nadrágot, pantallót viselnek. Másnemű ruháik is eltérnek a régítől.

15. ábra. Göcseji öreg paraszt.
Páka.

Gönczi Ferencz.

TOLNAMEGYEI KANÁSZKÜRT.

Az alább bemutatott kürtöt a „Tolnamegyei Múzeum“ néprajzi osztálya őrzi. Készítője Csiszér József bátai (Tolna megye) kanász, kinek monogrammjaja „CS J“ a vitéz alakja fölött látható.

A kürtön lévő ábrázolás részben karczott, részben színesen spanyolozott. Az uralkodó szín a zöld mellett a piros, emellett még kék, fekete és kevés sárga színt is használnak.

1. ábra.

A kürtöt a közepe táján körülfutó mértani dísz (vörös rhombuszok körül karczott csipkézett dísz) két részre osztja. Az alsó, szélesebb rész elosztása, elrendezése és kivitele sikerültebb a felsőnél. Ezt a részt azután egy körülfutó virágfüzér ismét egy nagyobb és egy kisebb mezőre osztja.

A nagyobbik mezőben gazdag növényi dísz között egy érdekesen illusztrált „háriádát“ látunk. Vitéz Hári János hazája Tolna vármegye lévén, természetes,

2. ábra.

hogyan Csiszér mester is sokszor hallott e hazug vitézről, a „magyar Münchhausen“-ről regélni. Ez a mese azután annyira megragadta képzeletét, hogy ennek a vitéznek a létezéséről teljesen meg van győződve, viselt dolgait igazaknak hiszi.

A mint látjuk „vitéz Hári János“ mesterünk képjelenetében csigára kötött bajuszú szép szál huszár alakjában jelenik meg. Ha meggondoljuk, hogy ennek a kürtnek a díszítője egy teljesen tanulatlan, minden kulturától távol élő ember, úgy igazán bámulnunk kell ezen csoport beállításán és kivitelén. A huszár alakjának rajza, arányainak feltüntetése messze túlhaladja az ily primitív ember szokásos tudását. Bal lábával hetykén előre lépve kivont kardjával a horgos nyelvű és tüzet okádó tizenkétféjű sárkány ellen harcra indul. Ezen sárkány tizenkét

fejének és testének az elrendezése, de különösen a rajznak szinte leheletszerű finom kivitele tanult művésznek is díszere válnék. A pikkelyekkel fődött testet világos szürke tónus fődí, mely csak a tizenkét nyak körül sötétebb. Igen helyes érzékre vall a huszár és a sárkány közé helyezett virágbokor is.

Ezt a főcsoportot határoló virágfüzér alatt két vágató huszárt látunk. Igen élénk megfigyelésről tesz tanúságot a két ló ábrázolása, a mi különösen a lábak rajzában tűnik fel. Saját mondása szerint a huszárokat rendkívül szereti s e büszkén vágató két mén is mintha mesterünknek a huszárságért való lelkesedését fejezné ki. Az itt látható almafa és többi virág rajza akár csak valamely modern rajzoló műve volna. Leggyöngébb az almát szedő kis leány rajza. Úgy a dúslevelű

3. ábra.

almafa, mint az alatta látható virágok és a kis leány rajzát csak belekarcolta a szarvba.

A felső rész ábrázolását egészen más szempont teszi érdekessé. Itt ugyanis látott személyek és látott jelenet megérezkítésére törekszik. A botra támaszkodó kanászban önmagát rajzolja, a hóna alatt fokost tartó magyarban pedig egyik dunaszekcsői jó ismerősét akarta ábrázolni „a mint a szőlők alján, a bokrok mentén haza igyekszik“. A bokrot oda is állította a maga alakja és ismerőse közé. Legérdekesebb azonban a két verekedő csendőr csoportja. Azon kérdésre, hogyan jutott eszébe ezt a jelenetet odarajzolni, azt felelte, hogy ő ezt a Dunaparton látta s annyira megragadta figyelmét, hogy rögtön elhatározta megörökítését. A két csendőrt teljes fölszereléssel tünteti föl. S hogy a rend ezen őrei ellen

viseltetett ellenszenvét külsőleg is kifejezze, följük rajzolta a kétfejű sast. Ezzel mintegy jelezve azt, hogy a szervezetet nem tartja magyarnak.

Kiváló megfigyelő képességét még a három kitünően megrajzolt disznó is bizonyítja.

A díszítésnél használt motívumok nem mutatnak sok változatosságot. Előszeretettel alkalmazza a tulipánt különböző változatban, itt-ott szivet és különösen valamilyen csillagformájú virágot. Ennél olyképp éri el a változatosságot, hogy vagy a szirmok számát változtatja, vagy más-más irányban helyezi el ezeket, vagy

4. ábra.

pedig másképp színezi. Különösen ügyes a levéldísz összetétele és megrajzolása. Ilyen pl. a felső részen a két csendőr és a kanász között látható stilizált fa, a kanász és a baltás magyar között lévő igen kedves kis bokor és az alsó részen a sárkány és a vitéz között látható a felsővel majdnem teljesen megegyező bokor.

Egészben véve ez a kürt is a legélénkebb bizonyítéka annak, hogy a népünkben élő intellektus magasfokú. Czéltudatos intézkedésekkel és támogatással ezt a képességet különösen háziipari szempontból lehetne oly magas fokra fejleszteni, hogy e tekintetben nemcsak hogy bármely nemzettel versenyezhetnénk, de föltétlenül felül is mulnók.

Ács Lipót.

MI A KOPJAJA?

Bizonyos alakú fejfát az irodalomban, s néhol az országban, kopjafának neveznek. Hogy miért hívják kopjafának, azaz mi köze a kopjának a fejfához, arra nézve egy vélemény van: hogy a kopjafa a régi magyar kopjás temetés szokásából megmaradt, sirra tűzött, alakra művésziessen meggazdagodott — s tegyük hozzá: megvastagodott — kopja. Megvastagodott, mert a kopja 2—2,5 m. hosszú lándzsa, tehát hosszúsága mellett is könnyű, mert vékony fegyver. Nem valószínű azonban, hogy egy ilyen hosszú, vékony s minden forma nélkül szűkölködő rúd, mint a kopja, olyan gazdag művészi kiképzéshez jusson, mint a kopjafa. Ha azonban mégis megtörtént, mint ahogy eddig hittük, ezzel kopja jellegét elvesztette.

Hogy a kopjafa nem a sirra tűzött kopja megformásodott fejleménye, arra van döntő bizonyíték: a kopjafa akkor is mai formájú volt, mikor a kopjás temetés még szokás volt, azaz kopja és kopjafa megvolt egy időben, egy síron, tehát az utóbbi nem az előbbiből fejlett.

Hogy a kopjás temetés — tudunkkal egyetlen székely községben, az udvarhelymegyei Siklódon — a 60-as években még élő szokás volt, arról az irodalomban *Malonyay* A magy. nép műv. II. kötetében emlékezett meg először.¹ Itt azonban a kopjafa mivoltáról semmit sem olvasunk, azaz *Malonyay*

¹ A kopját és kopjás temetést már *Orbán B. Székelyföld-je* (Pest, 1863. I. 140. l.) is említi a maroszekei katolikus temetés, főleg Atyha község leírásánál: „A temetőkben itt is megvannak a kopják s a temetés most is harezias pompával történik. Egy, a közel rokonok, vagy a falu tekintélyes egyénei közül szabályosan lóra ül, kit kétfelől két legény támogat, a lovon ülő kibontott üstökkel, mit Atyhán még most is viselnek, lovagol a koporsó előtt, kezében lefordítva viszi a sírkopját. A temetőben a sírnál lőnek s behatolás után a zászlós kopját a sirra tűzi a lovag. A zászló fekete az öregeknél, fehér a fiataloknál. Időnkint, midőn rongyosodni kezd, megújítják...“

Hasonló esetet említ *Küsmödről* is, hol bikkfa tetejére tűzött zászlós kopja soká hirdette egy honvéd emlékét. (I. 142. l.) Ugyancsak erre emlékeztet a toroczkói szokás: „... áldozó csüttörtökön Székelykő várhegyén egész nap és este örömtüzek mellett vígadnak és otlétük emlékére magas csóvákat tüzdelnek fel. Emlékét látják ebben a zászlós kopjáknak, melyeket régen a csatákban elesett székelyek sírja felett minden évben fel szoktak újítani. (V. 222. l.)

E mellett, hogy a kivájt fejfák kopjafák egykor jobban voltak elterjedve, igazolja *Orbán* más adata:

A csávási temetőben levő fejfák négyszögre faragottak, ezeknek czifra metszvényekkel ékes előrehajlított felső szélén ott van a: memento mori-t jelentő M betű. Divatos itt azon székely szokás is, hogy a sírfákra zászlókat helyeznek el és pedig fehéret a lányok, más színűt a férfiak és az asszonyok sírjaira. A halottak iránti kegyelet e sírzászlócskák felújításában nyilatkozik.“ (*Orbán. Székelyföld. IV. 195. l.*)

Ennek némileg ellentmond a k.-ajtai temetőnek az 50-es évek végéről való képe. *Benkő József* a nagy hisztórikus és természettudós k.-ajtai temetőben levő 1857. évben felújított fejfája csillagot hord. Az ábrán levő többi 11 emlék *Orbán B.* szerint „mintaképei az Erdővidéken divatozó fejfáknak, melyek törökös izlés után faragvák Miként a törököknél, itt is meg van az a szokás, hogy a férfi-sírfákat kalap, süveg tetőzi meg, míg a nőkéét czifra növénydíszlet és arabeszkék díszítik“. (*Székelyföld. III. 16. l.*) Ezek közt egyetlenegy kópjafának mondható, látszik, a többiek túlnyomólag bálvány-

is abban az általános véleményben van, hogy a kopjafa maga a kopja. Ha Siklódon megfordult volna, könyvében bizonyára benne volna e népművészeti szempontból is érdekes kérdés megoldása. Mielőtt a kopjafa mivoltára térnék, *Malonyay* adatai kiegészítéséül hadd idézzem *Viski Gyula* mezőbándi ref. pap ezelőtt öt évvel hozzám írt levelét. Annakidején mezőségi szokásokat tudakoltam tőle. 1904 nov. 17-én írt válaszában a következő érdekes apropó részlet van: „Lakodalmi szokások, vereszetek már nincsenek. Az idő elsöpörte már. Hanem a tulajdonképeni Székelyföldön, különösen az eldugottabb helyeken, minő Siklód is, még élnek. Siklódról eszembe jut egy — igaz ugyan, hogy már ott is, de nem olyan régen, felhagyott — temetési szokás. Még a 60-as években is a férfiakat úgy temették, hogy legelől ment a temetési menet élén lóháton egy ember, kezében lefordított kopjával, a melyet a temetés után a sirra tűztek s ha ifjú volt, a kit temettek: fehér, ha pedig öreg, akkor fekete zászlócskát kötöttek a letűzött kopjára“.

E tudósítás azért fontos, mert a bándi pap a 90-es években még Siklódon paposkodott s alkalma nyílt ilyenekről beszélgetni. Mert én pl. úgy hallottam (1909 nyarán), hogy a kopjatartó lova fekete lepellel volt letakarva, a kopjára már a halottas háznál felkötötték a fekete lobogót; fehérről nem hallottam s arról sem, hogy hogyan tartották; *kopját* csak előkelő (*katona*) embernek *tartottak*. (Hogy a *katona* nevezeten mit értsünk, ma már nehéz megmondani. A határőrvidék szervezése s az ármálisok osztogatása az ősi székely katonai szervezet nyomán kelt társadalmi tagozódás fogalmait s ezek neveit összezavarta. Ma már e körben semmire sem emlékeznek Siklódon s pl. Söstör Minya bá egész atyafiságával együtt nem is sejtette

szerű fejfák, a süvegesek pedig valóban olyanok, hogy ezekre sem kopját, sem zászlót nem lehetett alkalmazni.

Egyébiránt úgy látszik, hogy a zászlós temetés gyakrabban fordult elő, mint a kopjás. A marostordamegyei Szt-Gericzén (*Ethnographia*. VI. 224.) és Csikfalván (*Ethnographia*. X. 47.) hordott piros, illetve fekete zászló híven emlékeztet a *Metamorph. Transsilvaniae* és *Köváry* (Viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. Pest, 1861) adataira (101. stb. 1.):

„A szín elé két fegyvernök állott — — — az egyik kezében buzogány — másikéban fekete lobogó — — — a fekete zászlót összetörték... A költséges temetéseket 1747. évi ápr. 16-án kelt felsőbb rendelet változtatta meg...“

Ezek szerint a kopja és zászló, kopjafa és fejfa egymás mellett egyidőben divtak, sőt a bálvány mellett még az egyszerűbb „czövek“ is használatos volt, legalább a szegény praxisban, mert Mike Sándor (szentmihályfalvi) epigrammáját:

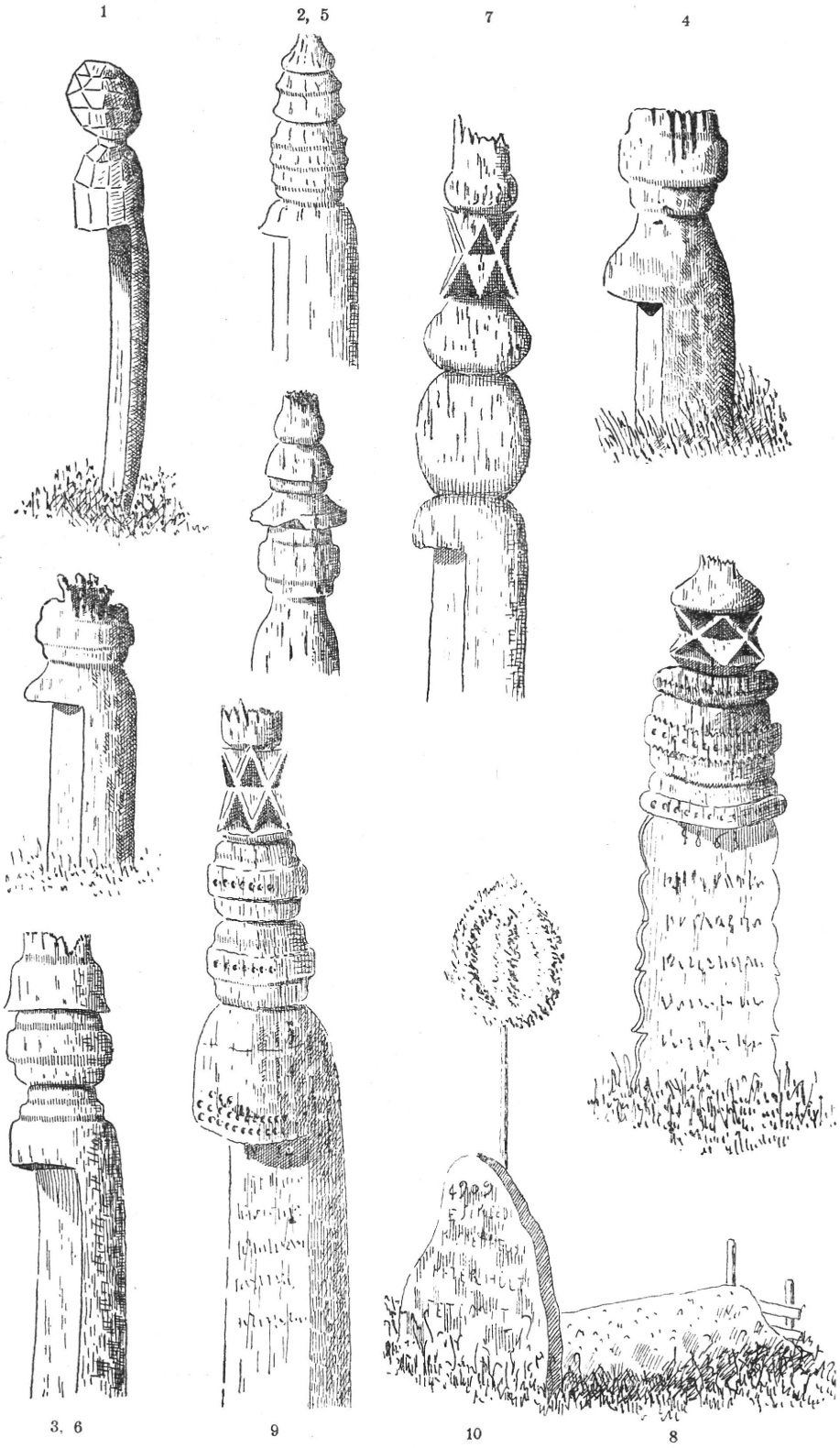
„Caesart illetnek meg a faragott kövek.

Neked elég legyen egy fekete czövek...“

a régibb székely temetők képei eléggé igazolják. Az egyes emlékek egymáshoz való viszonya érték és szimbolum tekintetében, ép hagyományok nélkül már alig fejthető meg. A kopjafává vastagodott kopjakkal szemben nyílt kérdésnek marad a bolgárszegi kereszték és oromdiszkek vékonyodása, a hol négyszögletű oszlop méreteiben kialakult a kopjacsúcs, alján a rövidkarú, de még mindig felismerhető keresztel.

Adataink ily módon egymást czáfolják, s a fölvetett tetszetős megoldás még bővebb kritikát kíván.

Ernyey József.

soha, hogy a nagy kutyabőr, a mit kegyelettel tartogat, primipilussá tette őt is a Bethlen Gábor kegyelméből. Szóval itt nem úgy van, mint Háromszéken, a hol a *katonarészenvaló* majd megeszi még ma is — kivált a gazdag — *jobbágyrészenvalót* s hozzá nem adná koldus leányát. De itt is ügyelni kell ám e nevezetekre!) A kopját a gyászoló atyafiság valamelyik legény tagja tartotta. Az utolsó kopjatartó fiától, Hegyi Istvántól arról is értesültem, hogy a kopjafa tetején lyuk van. Ebbe állították a kopját s állott is benne, míg a lyuk körül a fát az idő ki nem ette. Erről értesülvén, megnéztem a temetőt s minden kopjafát le is rajzoltam. A 6., 8. és 9. kopjafán 4–5 cm. átmérőjű, ujjnyi mélységű lyukat találtam. A többiek teteje annyira elrothadt, hogy a lyuknak semmi nyoma sincs, hacsak az nem, hogy tetejük üregesen romlott ki, a minek szintén a lyuk lehetett az oka. Mint hogy a friss hantba szúrt lobogós kopja szélben, esőben könnyen eldül, a kopjafa nyilván a kopja biztos és tartós föltűzésére szánt talpfa, tőke, tartófa, egy szóval *kopjafa* és nem *kopja*.

Hogy aztán hazajövet a siklódi temetőt a kalotaszegivel összehasonlítottam, úgy látom, hogy a kalotaszegi temető a régi kopjás temetésnek több emlékét őrzi, mint a siklódi. A magy. nép műv. I. kötetének 388³. s 408. rajza valóságos lobogós kopjás gombfát mutat; a 387. rajzcsoport egyik középső, valamint a 425. rajzcsoport egyik szélső gombfájának tetején pedig nyilván fűrt lyuk van s abban áll a *villa*. A 383. rajz szinte erdejét mutatja a lobogós kopjáknak a sztánai temetőből.

Valószínű, hogy mint Kalotaszegen a *villa*, úgy Siklódon a régi szokás abbahagyása után a rúdra tűzött koszorú került a kopja helyére, a kopjafa tetejébe; mert lyukat találtam egy 1882-ből való kopjafán is. (9. r.) A koszorú rúdra tűzése ma is szokásos, a mint az 1909-ben temetett kisedd Hegyi Péter sirján látható. (10. r.) A 1. r. lehet, hogy szintén régi forma s egyszerű emberek siri jele volt. Ez az igazi *gomb*.

Ezek után nyilvánvaló, hogy a kopjafa nem kopja s hogy a kopjás temetés nemcsak Székelyföldön, hanem Kalotaszegen is szokás volt, nem sok idővel az előtt, hogy Siklódon is abbahagyták. Hogy Kalotaszegen e régi szép magyar szokásra már nem is emlékeznek, nem lehet feltűnő, mikor annyi székely falu sem emlékezik, holott Siklódon az utolsó kopjatartót magam is ismertem ezelőtt 12 esztendővel Hegyi Jákób bá szemé-lyében.

Viski Károly.

SUNNAWEND.

Máramaros megye északkeleti részében fekszenek Királymező (Königsfeld) és Német-Mokra községek a Taracz völgyében, mely folyót éppen a Királymezőnél összefolyó Mokránka és Bruszturánka folyók alkotják, azután van még Rahó és Vissó, meg Kőrösmező a Tisza völgyében.

Mindezek lakossága német, kincstári szegődött erdőmunkásokból áll, a kiket Mária Terézia idejében Felső-Ausztriából, Ischl, Gmunden, Ebensee,

Rinnbach stb. helységekből a máramarosi kincstári erdők feltárása czéljából telepítettek át. Ők képezik a máramarosi ruthén világ értelmiségét, ők a kisoroszkok mesterei a gátak s gerebek építésében s a folyószabályozásban, ők a tutajozás s az úsztatás bajnokai s a mit a ruthének tudnak, azt annyi idő alatt tőlük tanulták.

Német-Mokra 640 méternyire fekszik a tenger színe felett, közvetlenül Galiczia határán. Ennek népe tartotta meg leginkább őshazája minden szokását. Munkás, szorgalmas nép, keményen dolgozik meg a mindennapi kenyérért s nagyon vallásos. Csakhogy imádsága nem annyira könyörgés, mint nyers hangjával inkább követelés, figyelmeztetésként hat, mintha azt akarnák vele jelezni, hogy ők minden, de minden emberileg lehető megtettek ezen a zord vidéken s most a Mindenhatón a sor, hogy ő is tegye meg a magáét. A mennyire lehetséges, tisztán tartották meg vérüket is, meg nyelvüket is, bár utóbbiban van egy néhány nagyon is idegen kifejezés, így az agyvelőt *Gehirn* helyett *Mozog*-nak, a keblet *Busen* helyett *Pasoch*-nak mondják.¹

Különös szokásaik közül ez alkalommal a legszebbet akarom elmondani.

Tudjuk, hogy június 21-én éri el a nap a zeníthet, természetesen az északi féltékére érve s 28-ig látszólag el nem mozdul. Ez az idő a solstítium. Ebbe esik Keresztelő szt. János napja, június 14-én. Ennek előestéjére a falu legényei már egy héttel elébb is készülnek, a mennyiben vén bükkfák nedvdús fájából 8—9 cm. hosszú, ugyanolyan széles s 1 cm. vastag lapokat hasítanak s azokat középen 1—1½ czm. átmérőjű lyukkal látják el.

A mondott időben azután a falu feletti hegyoldalban két karót vernek a földbe, melyet mellmagasságban hasított deszkával kötnek össze, ez az ütődeszka, melléje pedig tüzet raknak, melybe azokat a bükkfalapokat sorjában belerakják. Ezek ott meg nem égnek, meg sem gyulladnak, csak senyvednek, szenesednek, illetőleg tüzesednek, mint a vas, de meg nem égnek, mert nagyon nyersek.

Most a nyolczórai esti harangszóval a legények vezére előlép, kezében egy 1 méter hosszú s 1 cm. vastag somfapálczával, melynek végét a legelőbb berakott lapocska lyukába dugja s azt a levegőn egy kissé meglobálja, miáltal élénkebben izzik, erre alulról felfelé oly ügyesen veri a botot az ütőpadhoz, hogy a lapocska gyönyörű félkörben repül a falu felé s ezt kiáltja: „*Gebet-Scheifelschlag!*“ A lapocskákat ugyanis *Scheibe* vagy *Scheifel*, az eljárást *Sunnawend*, némelyek szebben: *Sonnwend-Scheifelschlag*-nak mondják, az ütődeszka *Schlagbrett*.

Ezután mindig más-más legény lép a tűzhöz s megismétli a vezér tettét, azzal a különbséggel, hogy lóbálás közben „*Sunnawend—Sunnawend*“ s ütéskor a saját nevét kiáltja le a faluba, a hol a lányok az utcán a házak előtt csoportokban állanak, a félkörben a sötétben repülő s szépen világító napocskában gyönyörködnek s éppen a kikiáltott név alapján bírál-

¹ Tót hatás.

gatják, hogy melyikük érti jobban. Maguk az öregek a padokra telepednek, elgondolkodnak azokon az időkön, a mikor ők cselekedtek ekképen s most nyugodtabb gondolatokkal gyönyörködnek benne.

Szép látvány is az ott, olyan elhagyott helyen, a hol a tűzijátékot csak hallomásból ismerik. Még a gyermekeket se lehet ezeken az esteken idejében lefektetni, mert ezt a mulatságot két-három estére is kiterjesztik, „míg a készlet tart“. Egy héttel előtte s ugyanannyival utána meg a gyerekek az utcán tűz nélkül ütögetik ki világos nappal ezeket a lapocskákat, madzgra is fűzik s úgy huzzák maguk után, csere-berélik stb.

Hathalmi Gabnai Ferencz.

SÁFRÁNYOSOK A FELVIDÉKEN.

Mai tanulmányom tárgyául egyszerű, igénytelen kulturnövényt választottam, egyet a trónjavesztett nagyságok közül, melyeknek a mult dicsőségéből, fényes történetükön és nevükön kívül más sem maradt. És közel az idő mikor e név is egészen kivész a köztudatból s egyszerű botanikai fogalommá lesz. Csak kevesen fogják tudni, hogy e névhez egykor történelem fűződött s a szerény virág a kultur história tényezője volt. Jólétet adott, kereskedelmet irányított, belejátszott a politikába, érdekében törvényeket hoztak, halálbüntetést és jutalmakat szabtak, pedig a jámbor maga közvetlen kulturahordozó sem volt; de mert állandóan kísérte a művelődés fejlődését s szerepelt finomodó emberiség életében a legfelsőbb régióktól a nép legalsó rétegéig, jelentősége mégis nagy volt. Köteteket kellene írunk össze, ha kutatni akarnók változatos multját, tarka szerepkörét; ha méltányolnunk kellene jelentőségét az ipar, kereskedelem, a gyógyászat és a kultura számos ágában.

Histórikusa eddig a világirodalomban nincsen, a mit eddig róla írtak, inkább a botanika, histologia stb. körébe vágó részletkérdés, mely nem érinti egyetemleges fontosságát. E panasz ráillik hazai irodalmunkra is, úgy hogy merész kísérlet még érintenem is e tárgyat, bár másfelől ösztökél a helyi patriotizmus, hogy felhívjam a hivatottabbak figyelmét a sáfrány multjára és a hazai sáfránytenyésztés történetére, mert aránylagosan rövid idő alatt még emlékei is elenyésztek.

Nyitra felső és középfolyása mentén egykor divott sáfrányművelésről a mai ivadék — alig egy század pergett le azóta — már alig tud valamit. Szinte ragadvány vagy csufnévnek tekinti a „sáfrányos“ nevet, alig érti a dülő és határnevekben fennmaradt sáfrányos jelzöt és ha akad az öregebbje közül, a ki tudni véli, hogy a mai pusztá lankásokon egykor sáfrány diszlett, a többség kételkedve csóválja fejét. Hogyan, minek termett volna itt a sáfrány? irmagul sem látni ilyet a kertekben, a sáfrányt ma már csak a boltból ismerik, ennek divatja is pusztul.

Még a műveltebb osztály sem szereti hinni a sáfrányművelés meséjét. A kényes, a szőlőnél is igényesebb sáfrány termett volna e zord égalj alatt, hol a korai fagyok még a késői babot is veszélyeztetik?

Pedig a kopár, sziklás hegyoldalakon félig beomlott pinczegátorok most is

tátonganak. Odább a fenyvek között elvadult öreg gyümölcsfák tengődnek, száraz ágaikat vad venyige apró levelei takarják, védettebb lejtőkön még állanak a kőgarádok, látszanak a sorok nyomai, a kultura maradványai, de a nép ezekről már mit sem tud. Régen, nagyon régen lehetett ott valami, mondják . . .

Pedig az írás mást tanít. Nem is olyan régen, még a XVIII. század végén, a mai sivár hegyoldalakat szőlő borította, a lankásokon viruló gyümölcsösök és sáfrányos kertek díszlettek, melyek a szűkhatárú falvak jólétét biztosították, élénk forgalmat, kereskedelmet adtak.

Ma pusztító szelek hordják le a sovány televényt, ragadó zuhatagok mossák még fehérebbre a meszes sziklákat és a gyenge szántókat minden vihar után újabb köréteg borítja. Megváltozott az ég alj, a nép, a kereseti viszonyok, a régi jómódnak már alig marad nyoma. Még a nép emlékéből is kitörlődött, hogy itt, nem is olyan régen, más élet volt.

Ismétlem helyi patriotizmus készlet ennek felújítására, a sáfrányosok között töltött hosszas működésem emléke, adatsorozat, miként azt a nép körében gyűjtött gyér adatok nyomán sikerült összeállítanom. Mielőtt e szűkebb érdekű adatok bemutatásához fognék, vessünk egy pillantást a sáfrány általános történetére, lássuk művelése jelentőségét. A sáfrány mint tudjuk virágbibe. Linne szerint: a triandria monogyna, az ensatae-k rendjébe, az irideák családjába tartozó *Crocus sativus* L. variet *culta autumnalis* bibéje (= stigma Narbe), mely fűszeres és festőtulajdonságánál fogva ősidőktől kezdve kedvelt czikk.

Flückiger adatai szerint az egyiptomiak „matet“ az ógörögök Ares vére, illetőleg Herakles vére néven ismerték, mythologiai eredetére czélozván, istenekkel és félistenekkel hozták kapcsolatba. A semita népek kurkema néven ismerték. Illatszerül és festőanyagul való alkalmazása mellett szimboluma volt a drágaságnak. Erről tanuskodik a biblia is, midőn a próféta mondja:

„Qui nutriebantur in croceis emplexati sunt stercora“ etc. a mi Károlinak értelmező fordítása szerint így hangzik: „A kik veres bársonyban neveltetnek vala fel, ölelgették a gaéjokat, nagyobb lón azért az én népem leányának vétke, hogy nem mint Sodomának bűne stb.“ (Jeremiás siralmi IV. 5.)

Illatszerül való alkalmazását már az *Énekek éneke* is hirdeti merész hasonlataiban: — Olyan vagy, mint a bérekesztett kert — nárdus és sáfrány, jóillatú mindenféle tömjéntermő fákkal. (IV. 12—14.)

A sáfrány költői történetét a görög-római mythologia többszörösen, más és más változatban tárgyalja. Ovidius (Átváltozásai IV. 283—284 vers.) a Mynias leányok története keretében érinti ugyan *Crocus* és *Smilax* átváltozását, tehát a sáfrány és magyal mások szerint borostyán, vagy folyóka keletkezését (a *smilax* értelmezésében még nincs egység) de az esetet magát nem mondja el. Szerinte a két reménytelen szerelmes változik virággá, illetve cserjévé:

„Et Crocon in parvos versum cum smilace flores.
Pratero dulcique animos novitate tenebo . . .

A későbbi mythoszírók tragikusabb esetből magyarázták a *Crocus* virág eredetét. Szerintük az ifjú *Crocus*, *Mercurius* barátja vagy fegyverhordozója volt, a kit egyszer az Isten kezéből véletlen mód kirepült diszkosz sújtott agyon. Szétzúzott agyából folyó vércseppek *Mercurius* kívánságára virágokká változtak, melyek

mai napig a hű fegyvernők nevét viselik. A későbbi írók ezt a mondát fogadták el pl. Tarsusi Philo talányokba burkolt antidotuma, a mit Galemus De compositione medicamentorumában megfejtett és felhasználta, ezt a verziót használta fel:

Flagrantem, fulvumque caput pueri, cujus
Fulget adhuc campis Mercurii ille cruor
Pondus ad humani sensus perpendito prudens . . .

A Crocus hitregjének e szokottabb alakjára czéloz maga Ovidius is (Fastor. V. 427.) Quid Crocon aut Attyr referam, De quorum per ne vulnere surgit honos . . . .

A klasszikus világbeli sáfrányok közül leghíresebb volt a czilicziai, mert a legillatosabb. Ezt röviden nem is sáfránynak mondták, hanem röviden csak cilicxnek. M. Val. Martialis Spectaculor. liber epigr. III. Quem et cilices nimbis hic hic maduere suis. Arra czélozván, hogy a czirkusz néző közönségét sáfrányos borral permetezték, illetve a takaró ponyvákat sáfrányos sósvizvel locsolgatták. A császárok korabeli Róma izlése szerint ez volt a legjobb illatszer.

A czilicziai termésből legjelesebb volt ismét a Corycus (Martial. epigr. liber III. LVI.) Ugyancsak sűrűn emlegetik a római írók fűszer és kozmetikum gyanánt való alkalmazását, mivel az asszonyok haj- és körömfestőszerül alkalmazták. Némi- leg távol esik tárgyunktól fejtegetni a sáfrány technikai jelentőségét, szerepét a festőszerek sorában. Bár kozmetikai alkalmazása révén erről is szólhatnánk. Általánosságban csak azt emelem ki, hogy a finom lenszöveteket főleg a carbasust és a görög eredetű fátyolvékonyaságú byssust a császárság korabeli római divat sáfránylével festette. Ilyen alakban crocota croceum, vagy crocetum név alatt volt forgalomban.

Így említi Vergilius:

Vobis picta croco et splendentí murice vestis.

Ilyen körülmények közt azt kellene hinnünk, hogy Róma csakhamar megismerkedett a drága és közkedvelt czikk termesztésével és mint fűszernövényt tenyész-tette is. Pedig mást találunk. A sáfrány tenyésztése nehezen indult meg Rómában. Bár a fogyasztás nagy volt s a sáfrány mint dísznövény jól bevált, a komolyabb rómaiak kerülték, mert az a nézet volt elterjedve, hogy kizsarolja a földet, az orvosok viszont csak a vadon nőtt bibéket keresték. E mellett azt látták, vagy legalább látni vélték, hogy a sáfrány elfajul és vagy értéktelen, silány virágot hoz, vagy pedig hagymái pusztulnak el.

Az elfajulást illetőleg a megfigyelés jórészt igaz, mert a míg a vadsáfrányból kultivált kerti virág lett, tagadhatatlan változásokat szenvedett és csak hosszas kereszteződés után került ki a mai Crocus sativ. variet. culta autumnalis, melynek a régi sáfrányhoz már semmi köze. A régiek sáfránya kék, sárga, vörös virág volt egymással rokon, korcs és keverékfajok vadon termelt bibéi adták a crocumot, melynek színét a czélnak megfelelően válogatták. Ennélfogva a hajfestő crocum más volt, mint köröm- vagy szövetfestésre alkalmazott, más mint illatszer, más mint fűszer és így tovább.

Termesztése Rómában csak a császárok idejében indult meg és öltött nagy arányokat. Az agronomus írók közül említik a sáfrány tenyésztését: Junius Moderatus Columella, Publ. Verg. Maro stb., de csak mint dísznövényt vagy fűszert.

Külön említendő Varro, a ki utasítást ad ugyan a sáfrány tenyésztésére, de nyilvánvaló, hogy nagyban való műveléséről még szó sem lehetett. Komolyabban és mint gyógyszer tárgyalja Scribonius Largus (mintegy 43—47. Kr. u.), ki a róla elnevezett Crocomagmat a sáfránykenőcsöt hozta divatba. Tovább megy C. Plinius Secundus, a ki már a mesterségesen kivont sáfrányolaj alkalmazását is leírja.

Főszerepe volt a sáfrálynak a Theriaca magna és a Mithridatum készítésénél, mely jelentőségét a római birodalom bukása után az arabs világban is megtartotta. Avicenna a jóféle sáfrányt első kellékként említi az általa módosított Mithridatum kellő hatásáért.

A hagyományokhoz való ragaszkodás, mely szerint igazi gyógyhatása csak a crocum verum-nak lehet, e czélra mindig csak keleti sáfrányt követelt, még a pótszerek (De succedaneis) írói is a sáfrányt a kerti sáfránnyal nem engedik helyettesíteni.

Az arabs medicina fejtette ki igazán a sáfrány nagyszabású alkalmazását, befolyt fűszerül és festőanyagul való használatára s élénk kereskedelmet üzven vele, az arabok adták mai nevét zabapharan, safaram-ot, miáltal háttérbe szorították a régi görög-latin elnevezést. Arabs közvetítés révén ismerte meg Európa a crocus hortensis-t (giucum) és az ortholamus-t (de Orth), mely néven már Alphita is szerepelteti. A gothai gyógyszerjegyzék (XIV. sz.) zofferan-ja ugyanaz, tehát szintén arab termést követelt. E mellett az orvosok kivételesen elfogadták az olympiai és a sicíliai sáfrányt is, egyébként más európai termés ki volt zárva a gyógyászatból. Még a pharmakopea nagy reformátora Valerius Cordus, sőt utána még Coudenberg is ezt a nézetet vallották.

A mórok uralma alatt a X. században honosult meg az igazi nagyszabású sáfránytermelés Galiciában és lassan az egész pyrenei félszigeten. Ibn el Avvam népszerűen leírja a sikeres művelés szabályait, még pedig oly derekasan, hogy nyomában a termelés hihetetlen arányokat ölt.

Elég legyen arra utalnuok, hogy a mai forgalomban levő sáfrány $\frac{3}{4}$ része még ma is Spanyolországból jön, Toledo-Valencia vidéken átlag 300 falu most is sáfránytermelésből él. Évi hozamuk maximuma 80,000, rossz időkben minimuma 30,000 kg. tesz ki.

Érthetőbben szólnak e számok, ha figyelembe vesszük Hagen számításait, melyek szerint 1 gran száraz sáfrány 15 virágot, 16 uncia pedig 107,520 virágot kíván. A spanyol termelést a francia kereskedelem hozza a világpiacra. Franciaország: Gatinais (Depart. Loiret), Carpentras és vidéke (Depart. Vaucluse) községeiből átlag 10,000 kg. sáfrányt termel. Hogy a részletekbe messze ne menjek, csak azt emelem ki, hogy Franciaország az 1891. adatok szerint átlag 78,000 kg. behozatallal szemben csak 60,000 kgt. exportált. A francia termelésű sáfrány, bibeszárakkal együtt levén szedve, kétszínű. A sárga stílus élesen elüt a sötét biborszínű stigmától s mint ilyen gyógyárúnak utólagos tisztítás nélkül nem használható. E fontos körülményre alább bővebben térünk ki.

Itália sáfránytermelése a népvándorlás viharában úgy látszik teljesen megszünt és csak utóbb az arab hatás idején kezdett terjeszkedni, de jelentőségre csak a középkor vége felé tudott szert tenni, akkor is inkább medicinális árú gyanánt szerepelt, mert az olasz bibék fakó, halványzínűek, kevésbé illatosak,

ezért nem kedvelték a szakácsok; ellenben festőképessége az átlagos fajtakénál nagyobb volt. Mindamellert az olasz sáfrányfogyasztás virágkorában, a XVI. században, már jelentékeny kiviteli cikk volt. Nevezetes sáfrányfajták ez időben Abruzzói (Monte Velim), Acquilai, San Gemignani, Malorcai, Adria melléki, Montferrati, Tortosai, Pugliai, Toscanai, Calabriai, Umbriai (Durante 1636. Herbariuma szerint), Milanoi stb.

Vad sáfrány néven: *asphodelus*, *hastula regia* (goldwurz), *Cnicus*, *hermodactylus* stb. virágok jöttek olasz közvetítéssel forgalomba.

Az angol sáfránytermelés eredete állítólag III. Eduard koráig terjed vissza, de irodalmilag csak Shakespeare idejében igazolható, a mikor Essex grófságban tenyésztették, sőt részben ma is művelik. A *Crocus anglicus* kereskedelmi jelentősége nem volt.

Svájcban, főleg Basel vidéken a XIV. században virult a sáfránytermelés, de a XV. század végén a terhes adók miatt megszűnt.

Németországban a XVI. század közepén kezd terjedni a sáfrányművelés divatja, legalább úgy látszik a bajorok közt, a hol mai napig termelik. Hitelesen csak Tragus említi a tenyésztését 1546-ban. A *crocus bavaricus* csak a belföldi fogyasztásra szolgált, kivitele nem volt, mert a szomszéd országokat Ausztria látta el.

Ausztriában a legendák szerint Rauheneck lovag a keresztes háborúból (1198.) hozta volna az első sáfrányhagymát és elterjesztette művelését, de ennek a valóságban semmi nyoma. Sőt Maw, a sáfrány monografusa, tudni véli, hogy az első hagymát egy nürnbergi kereskedő, Stefan v. Hausen Belgrádból hozta Bécsbe 1579-ben.

Ezzel szemben Tragus († 1554) már ismeri a bécsi sáfrányt, Kronfeld az 1445—65. évekből idéz adatokat, melyek szerint Bécs külvárosaiban, főleg az „olasz kertben“, Oria della Scala grófnő, valamint az augustinus barátok kertjében már művelték a sáfrányt.

Külső terjedésének azonban semmi nyoma. Ha feltesszük, hogy Bécsben a XV. században már igazolható a sáfrány, akkor ez csak mint dísznövény vagy házi használatra való fűszertenyésztés jöhet tekintetbe, annál inkább, mert az igazi osztrák sáfránykultúra csak jóval később, a XVIII. század derekán jelentkezik. Čelakovsky prof., a híres botanikus az osztrák sáfrányművelést csak 1770. évekből keltezi. Az osztrák sáfrány az 1800. évek elején élte virágkorát, ekkor például a szász gyógyszerkönyv (1820.) egyenértékűnek tartja a francziával, a mi-ben nem kis része lehetett a napoleoni háborúknak. Ezért meglepő, hogy mint gyógyárú mégsem tudott érvényesülni, legalább állandóan nem szerepelt. Az 1744. évi osztrák *taxa pharm.* 1 lat osztrák sáfrányt 1 frtért ád; porítva pedig 1 quintli 20 x. kerül.

A *Pharm. Austr. Provinc.* még 1780-ban nem intézkedik a sáfrány minősége vagy származása felől; ugyancsak nem említik az 1793—1820. évi gyógyszerkönyvek, melyek a tartandó sáfrány fajának megválasztását a gyógyszerész belátására bizzák. Más szóval a híres osztrák sáfrány a maga szűkebb hazájában sem volt hivatalos szerül elismerve. Ennek okát abban kell keresni, hogy az észak-italiai sáfrányt hivatalosan nem volt szabad mellőzni, hiszen a politika egyenesen favorizálta az olaszokat. Divatos volt a mezőgazdaság hivatalos pártolása is, tehát

a magyar sáfrány behozatalát sem lehetett megtagadni. Megoldották a kérdést úgy, hogy a sáfrány hivatalos jelzőjét elhagyták, szóval az osztrák sáfrányt Ausztriában hivatalosan nem ismerték.

Igaz ezzel szemben, hogy pl. Wolfgang Schmutzl Lobspruch der Stadt Wien (1548): „Der pest Safran in aller Welt“ szavakkal dicséri a bécsi sáfrányt, de ez nem bizonyítja a termelésnek. Figyelembe vesszük Kronfeld XV—XVI. századbeli adatait, St. Pölten és Krems városok vásártartási szabályait, a sáfrányvámolást stb., melyek igazolják ugyan a sáfránykereskedelem fejlettségét, de nem az osztrák sáfrányművelést. Külföldön, valamint nálunk is bőven akad példa, hogy a városok földesuraiknak, a fejedelemnek stb. bizonyos mennyiségű fekete borsot adtak az évi adón felül; a bors, sáfrány stb. fűszer mint értéktárgy a hagyatékokban is szerepelnek olyan helyeken, melyek sajáttermésű sáfrányt, hát még borsot nem adhattak. Már pedig Kronfeld felhozott adatai mind ilyen természetűek. Ennélfogva a további czáfolatig Maw fentérintett nézetéhez kell csatlakoznunk, mely szerint az osztrák sáfrányművelés a XVI. században von Hausen révén indul meg. Ezt a nézetet támogatják a külső körülmények is, mert a köznép ez időtájt kapta fel a sáfrányfogyasztás divatját, mikor a felsőbb körökben használata csökkenni kezdett. Az addig városi fűszer, (l. Bécs, Krems) hirtelen népi czikké lett, de veszíteni kezdett jelentőségéből mint orvosság.

A fentiekkel távol sem akarjuk kisebbiteni az osztrák sáfránykereskedelem és a későbbi termelés jelentőségét, csak a történelmi adat helyesbítését kívánjuk a hazai és szomszéd viszonyok bővebb megértése végett. Tudjuk ugyanis, hogy a míg Észak-Itália, Istria, Horvátország egy része, továbbá Bajorország, Svájc és főleg hazánk Dunántúli megyéi klimatikus vagy politikai viszonyok által nem zavartatva, elegendő sáfrányt termeltek, természetes emporiumok volt Bécs és Alsó-Ausztria más városai, melyek kereskedelme ellátta Cseh- és Németország stb. északi tartományok piaczeit, miután itt sáfrányt egyáltalán nem termesztettek, vagy termelése nem volt jövedelmező, eredményes.

Mihelyt e behozatal csökkent, vagy hosszabb időre megakadt, pótlásáról kellett gondoskodni. Ekkor indult meg az eddigi kis méretekben tengődő osztrák sáfránytermelés, míg a XVIII. században a tetőpontját érte el, hogy hirtelen, csaknem átmenet nélkül ismét megszakadjon. Az 1770-es évek elején a kremsi piac évi sáfrányforgalma (Kronfeld adata) 15 mázsa, tehát mintegy 840 kg., miből a város illeték, mázsapénz címén $\frac{1}{16}$ r. kapott.

1776-ban a forgalom 80 mázsára (4480 kg.) emelkedett, de ettől kezdve rohamosan csökkent. 1807-ben az egész Alsó-Ausztria egy évi kivitele már csak 3854 kg. Bécs egymaga négy év alatt 1812—1816-ig 2328 kg. szállított ki. 1877-ben pedig az egész Alsó-Ausztria évi hozama már csak 35 kg., tehát végtelenül elenyésző szám a fentebb bemutatott spanyol, vagy francia arányokkal szemben.

Ékesebben szólnak e számok, ha a sáfrányérték ingadozásait tekintjük.

1775-ben a fontját, piaci nagybani árat érve, Bécsben 16 frt 21 kr. fizették, 20 évvel utóbb 56, sőt a minőség szerint 64 frtra emelkedett; míg az 1800. évek elején már csak 25 frtba került, az 1890. bécsi mezőgazd. kiállítás a modern termelésű sáfrány kilóját 120 frtra taksálta, a mi a fenti fontárakra vonatkoztatva 67 frt 20 krnak felel meg.

1892-ben még hét osztrák község volt, a hol a sáfránytermelés valamenynyire tartotta magát, de a hozam évről-évre csökken. Mint a botanika történetére vonatkozó tényt említem meg, hogy az osztrák sáfránytermelés pusztulását, mely már az 1780. években jelentkezik, fertőző hagymarothadás indította meg. A gazdákat sujtó betegség okaival Jacquin is foglalkozott, de eredménytelenül. A Landesregierung nem hitt a baj fertőző voltában, okát inkább a helytelen iltetésben kereste, azért 1792. és 1797-ik évben Petrák benczés pappal röpiratot íratott a módszeres sáfrányültetéséről, de a baj csak terjedt, míg a sáfránytelepek végleg kivesztek.

Előre bocsátottuk a külföld és a mindenekfelett érdekelt Ausztria sáfrányművelésére szolgáló adatok vázlatát, mielőtt a hazai sáfránytermelés történetére térnénk. Ezekben mindenekfelett a felvidékre szorítkozunk, a tágabb érdekű, más vidékek sáfrányművelését tárgyaló részletek összehordását szerencsésebb kezű kutatónak hagyjuk — *faciant meliora potentes*.

Kezdjük ott, hogy mikor az osztrák sáfránytermelés még a kezdet nehézségeivel küzdött, nálunk már fejlett kulturája volt, sőt a helyi viszonyok szerint más és más okok miatt hanyatlani is kezdett. Ismétlem, hogy adataim teljességre nem tarthatnak számot, de nagyjában mégis tájékoztatnak a hazai sáfrányművelés multjáról, mely már az Anjouk korában fejlett, nagyszabású lehetett országszerte.

Tehát nem valami speciális viszonyok között támadt, szűk körre szorítkozó sáfrányművelésről van szó, hanem az egész országra kiterjedő kulturáról, mely a későbbi zivataros korszakban elpusztult, illetve a felvidék védettebb területére szorítkozott.

Legrégibb adatunk 1429-ből való, mely szerint Vasvármegyében Újfalu határában a sáfrányművelés már népszerű. (Fehér Codex dipl. X. 7. 147.)

A felvidéki viszonyokra térve tudjuk, hogy Corvin János 1490., mint Bajmóczura, a helybeli pap javára tizedet adván, külön említi a sáfránytizedet, mint a hívek régi szolgálmányát. (Századok 1872. p. 115.)

Hogy ezt a jobbágyok tizedképen és régóta adják, igazolva van, hogy maguk termelték és a sáfrányműveléssel már korábban is foglalkoztak. Ez a szolgálmány tehát más természetű, mint a fentebb érintett fix mennyiségben megállapított bors, hering stb. adó, a minőkkel a jobbágyterhek sorában nálunk és a külföldön találkozunk. Hogy a sáfránytermelés a Nyitra felső folyása mentén másutt is divott, a történelmi adatok bőven igazolják. A nem messze eső Privigye, ekkor még szabadalmazott város, Bél Mátyás szerint (Notitia Hung. nova Tom. IV. pag. 425) kitünő sáfrányt és bort termelt. Nyitra megye és Nyitra város területére nézve, főleg a Belanka folyó mellékét illetőleg, a sáfránytermelést igazolják Czeizel G. adatai (Nyitramegyei Szemle 1902. 32. sz.), mikor Bornemisza Pál, erdélyi püspök a nyitrai püspökség kormányzója 1579-ik évben elhalálozott s utódja, Mossóczy Zakariás csak 1582-ben neveztetett ki, a püspökségi jövedelem kezelésébe erősen befolyt a királyi kamara, mely lehető pontossággal íratta össze a nyitrai püspökség haszonhajtó jogait és jövedelmeit. Az összeírásban előfordul ez a tétel is: „*Ex vendito croco flor. 36. dn. 25.*” Vagyis: „Eladott sáfrányból 36 forint és 25 denár.” E tételből bizonyos, hogy a nyitrai püspökségnek sáfrányból jövedelme volt, de, hogy ez a sáfránytermesztésből eredett, az alábbiakból fog kiténni.

A nyitrai püspökségnek az 1626-ik évvel megjelölt Urbarium könyvében a darázi templom jövedelmei közt előfordul a tized és kilenczed a „Saffran kert”-nek nevezett hegyfokról, a mint az összefüggésből következtetni lehet, ott az időben már bort és nem sáfrányt termesztettek, de a hagyományos elnevezés fentartotta nyomát az egykoron ott dívott sáfránytermesztésnek. Darázs község a zaborhegyi Szt. Ipoly apátság birtoka volt és alig tévedünk, ha a „Saffran kert” létesítését s a benne üzött sáfránytermesztést a szt. Benedek-rend szerzeteseire vezetjük vissza, kik köztudomás szerint elévülhetlen érdemeket szereztek maguknak Magyarország úgy szellemi, mint gazdasági, anyagi művelődése körül.

Az idézett Urbarium könyvben Bajmócz-Apátiról, mely egykoron szintén a zaborhegyi apátságé volt, a legrégebb feljegyzés mondja, hogy átlag három font sáfrányt és két mérő komlót szokott szolgáltatni; későbbi, 1694-iki feljegyzés szerint, minden telektől járt egy uncia sáfrány és együttesen szolgáltatnak négy mérő komlót. Ez időben oly községek is tartoztak a földesúrnak sáfrányt szolgáltatni (pl. Németpróna), melyek számadásaiból biztosan tudjuk, hogy a sáfrányt s pedig elég drágán vásárolták, de ezek adó és nem tized czimén adták.

Gróf Pálffy Tamás, nyitrai püspök, 1673-ban Trencsén-Tepliczen használta a fürdőt és itt június hó 3-án járultak eléje küldöttségileg a veszteniczi kerületi bírák és esküdt-elüljárók, felpanaszolva sanyargatásukat és kárvallásukat, a melyet folyton-folyvást a katonaság részéről szenvednek, minélfogva képtelennek jelentették ki magukat az eddigi census-adó megfizetésére. A püspök-földesúr igazságon alapulónak találta a panaszt, s arra az évre tetemesen szállította le a készpénzben való adót, fentartotta azonban a termékek szállítását a Kollonich-féle (1666—1669. nyitrai püspök) limitációja szerint. A czikkek közt előfordul a sáfrány is. Szucsán és Dvornik, Alsó- és Felső-Vesztenicz 19—19 unciát, Raacsicz 17 és $\frac{1}{2}$ unciát, Nagy-, Kis-Krstyene 4—4 unciát voltak kötelesek évenként szállítani a földesúrnak, ki ezért viszont a nyitrai várórség ellátásáról tartozott gondoskodni. Nagy- és Kis-Krstyene sáfránytermesztéséről nincs adatunk, de a többi elősorolt községekről kétségtelen, hogy sáfrányt termesztettek és sáfránnyal kereskedtek, vagyis valószínű sáfrányosok (sefrancici) voltak, mely elnevezés elhalványulva ugyan, maig is kíséri őket.

De a felsőveszteniczi plébániai protokollumokban kétségtelen bizonyítékait találjuk a sáfránytermesztésnek és a sáfránnyal való kereskedésnek is. Megjegyzendő, hogy a plébániához akkor Alsó-Veszteniczen, Dvornik és Raacsiczon kívül Szucsán is tartozott. A plébániai könyvekben előforduló feljegyzések szerint, a sáfrányt előhegyen (Promontorium) termesztették, s tized fejében a plébánosnak két uncia sáfrányt adtak, egyszersmind tizedszedéskor a bírónál megvendégelték. A tized már tanúsítja, hogy az az előhegy a plébánia tulajdonához tartozott, a mit támogat az a másik feljegyzés is, hogy a plébániaföldön művelt szőlőtől a plébánost a tized illette, míg a többi termelt bor után csak tizenhatod volt.

A sáfránytermesztésben nemcsak az egyes gazdák, hanem az egész község vett részt. Kiteszik ez a plébános jövedelmeinek összeírásából, mert a vízkeresztii házszenteléskor (kolleda) mindenütt tehetségükhöz képest sáfrányt adományoztak a plébánosnak. 1676. évi október 22-én áldomást tartottak a sáfrányosok, mely alkalommal 30 denár folyt be a templomi pénztárba. Szkacsányi János felsővesz-

teniczi plébános ugyanazon évben deczember 17-én, különféle kisebb istentiszteleti szerelvényekért a kalváriai (lengyel) Szt. Ferenczrendieknek két uncia sáfrányt adott, s 1677-ben sáfrányalamizsnából t. i. a rendezett gyűjtésből misemondó ruhát szerzett a templomba, sőt ugyanazon év ápril 14-én az érseki helynök titkáranak is kedveskedett az esperes-plébános fél uncia sáfránnyal. A dvorniki (béla-udvarnoki) házasok 1698 márczius 9-én két szt misére tíz forint alapítványt tettek: az összeget a község vette kölcsön, s kötelezte magát évi kamat czimén két uncia sáfrányt, vagy egy forintot fizetni, miből a sáfránynak akkori értéke is megállapítható.

A felsőveszteniczi plébániához tartozó hívek a felhozott adatok szerint a XVII-ik században sáfrányt termesztettek: a termésből tizedet adtak a plébánosnak, s elég nagy mennyiséggel adóztak a földesúrnak: az utóbbi adózásból származhatott a nyitrai püspökségnek az az állandónak feltüntetett jövedelme az eladott sáfrányból, a mely az 1587-ben szerkesztett, de az 1580—1. évekre vonatkozó kimutatásban is előfordul. Ennélfogva meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy a sáfránytermesztés a veszteniczi völgyben már a XVI-ik században divott. Függőben kell hagynom azt a kérdést is, nem hozandó-e összeköttetésbe a veszteniczvölgyi sáfránytermesztés, úgy mint a darázi sáfránykert, a zaborhegyi apátsággal, mely egykoron azon a vidéken nevezetesen Bajmócz-Apátiban birtokos volt.

A mit eddig a sáfránytermesztésről Nyitra vármegyében a püspökségi és plébániai feljegyzések nyomán előadtam, bőségesen megerősíti Bél Mátyás¹ XVIII-ik századbéli hirneves földrajzíró, ki mint látszik, a helyszinén tanulmányozott termesztési módot is élénken írja le. Nyitra vármegye kiváló dicséretére szolgálónak mondja, hogy igen nemes, a cziliczianál is kitünőbb sáfrányt termeszt, s csodálkozását fejezi ki, hogy a termesztés Nyitrából az ország más vidékeire nem terjed el, tovább azonban mondja, annak az oka talán a sok vesződség és figyelmes gondozás, melyet a sáfránytermesztés igényel.

Bél Mátyás szerint a kitünő minőségű sáfrányt, melyet nemcsak az országban, hanem a külföldön is nagyrabecsültek, termesztették Felső- és Alsó-Veszteniczen és Szucsányban; de az előadottak szerint, a sáfránytermesztő községekhez tartozott Béla-Udvarnok és Raacsicz, sőt Szkaacsán is a közbeneső falvakkal együtt. A sáfránytermesztés módját a vesztenicziek Bélnek következőleg adták elő: Választanak napos földterületet, a mely se nagyon kövér, se igen sovány ne legyen. Ezt körülveszik sövénynyel, s egy lábnyira felásva kiegyengetik; fölosztják veteménygyakra, melyek hosszúsága a földterület szerint irányul, szélessége azonban olyan, hogy a sáfrányszedők kezeikkel a virágot kényelmesen elérhessék. Azután tenyéryi mélységű barázdákat húznak, melyek közé elhelyezik a hagymákat s gyengén befedik a barázdákat porhanyós földdel. A kiültetést szeptemberben végzik holdtölte kezdetével azon hiedelemben, hogy az ily módon elültetett hagymák korábban dagadoznak s már a következő hónapban csíráznak, a mi — mondja Bél — úgy is történik. Ha a gyökér hajtásokkal bővelkedik, május hónapban a barázdákat óvatosan felássák, a sarjadó kis hagymákat leszedik és a kiültetésig száraz helyre elteszik. Télen a vetemény a termés veszélyeztetése nélkül fedetlen marad.

¹ Mathiae Beel: Notitia Hung. etc. 1742. IV/pp. 304, 433—445.

Az ültetvény tavaszkor gyenge s nem éppen szép alakú fűsarjat hajt, mely még egész nyáron zöldült, száradni kezd, mielőbb virágba hajtana, mi október vége felé történik. Minden virágkehelyben három bibét hajt, s ezeket a bibeszál egy darabjával óvatosan és nagy figyelemmel kell kiszedni, s minthogy a sáfrányvirág két nap alatt nyílik és elmúlik, a sáfránybibéket, a mint a virágzás beáll, napról-napra gyűjtik, mi sok vesződséget és szaporátlan munkát okoz.

Az összeszedett sáfránybibéket a vesztenicziek gyöngé tűznél téglákon nagyon lassan szárították, s megszáritva, tiszta edényben száraz helyen tartogatták. Erős tűznél szárítva a sáfrány megfeketül és sokat veszít illatából. Szerintök a mai értékre átszámítva, körülbelül 40 kiló virágból 500 gramm száraz sáfrányt lehet nyerni.

A nemes sáfrány termesztéséről Deccard azt írja, hogy csak azért nem művelik nagyobb mértékben, mert nagy gondozást igényel.

— Non quod alibi solum Hungariae reformidet, sed quod ager Vestenicienis incomparabili cura incolarum subeuretur. Semen bulbis distinguitur, pangiturque inclinante mense Augusto vel Septembri incumbente. In positione praecipue dant operam, ut semina pastinato immergantur alte digitos 4.

Majorem curam impendunt adeo florente, quod advenit circa diem festum Michaelis. Quemadmodum non uno temporis articulo florem omnia induunt, ita vigiliis opus est ut tempestitiva singulis industria adhibeatur. Quamprimum e flore truncum eminet eruendus esse videtur, quod mane et vesperi quotidie fieri debet. Nam nisi primo quoque tempore maturi legantur ad terram decidunt aestibus etiam prius defluant, marcescunt.

Sed postquam sunt opportune flores exempti soli in charta exponuntur et siccantur.

Mint Bél Mátyás mondja, a veszteniczi sáfránytermesztők bizonyos babonára hajló szokásokhoz ragaszkodnak. Így az asszonyoknak bizonyos időszakokban nem volt szabad a sáfrányos kertbe lépni, mert megjelenésük káros hatású lett volna a termésre, a tiszta természetű virágra; a sáfrányszedőknek nem volt szabad vasárnap vagy pénteken eszímájukat, hajukat zsiradékkal kenni stb. A zsiradékról bizonyos, — mondja Bél — hogy ártalmasan hat az újonnan szedett sáfrányra s nem volt szükséges vasárnaphoz vagy péntekhez folyamodni; mert zsiros tartóba téve, a sáfrány bármely napon megfeketül s veszít értékéből.

A veszteniczvölgyi lakosok a termesztett sáfránnyal, Bél Mátyás tanúsága szerint, nemesak Magyarországbán, hanem a szomszédos tartományokban is kereskedtek. Ritkán találni várost, — mondja — a melyben sáfránnyal házaló veszteniczit nem lehetne látni. A kik közülök a külföldöt fölkeresik, onnét citromot, narancsot, becses fűszereket hoznak vissza s itthon saját czikkükkel árusítják. Megemlíti még Bél, hogy a vesztenicziek otthon termesztett szőlővel és ízletes gyümölcsessel is községről-községre járva kereskednek.

Bél nem említi ugyan, de a veszteniczi plébánosok egyes feljegyzéseiből bizonyos, hogy a sáfrányosok kereskedő társulatot képeztek. Az erre vonatkozó egyenes adat ugyan elég későn tűnik fel a plébániai könyvekben, de nem lehet kételkedni, hogy az a feljegyzésnél sokkal korábban alakult meg s valószínűleg már a XVII-dik században létezett.

1795. évi augusztus havában ugyanis a felsőveszteniczi határban az országot mellett megáldatott egy kökereszt, melyről mondatik, hogy a sáfrányos kereskedőtársulathoz tartozó felső-veszteniczi lakosok állították, latinul: „ad societatem mercantilem Croaticam (!) pertinentium“. 1676 okt. 22-én így vezeti be a már említett 30 denárt: „ex aldmass Crocariorum“. A két adat egybevetéséből pedig kiténik, hogy a sáfrányos társulat nyoma már a XVII-ik században jelentkezik s kivitele ekkor Horvátország felé irányul.

A sáfrányos társulat írásban kötelezte magát a kereszt fenntartására; 1810-ben azonban a szkacsán-uradalmi tisztartó szorgalmazására 40 frtnyi alapítvánnyal váltották meg az elvállalt kötelezettséget.

1800. évi július 6-án Holly György felső-veszteniczi esperes-plébános egy más kökeresztet áldott meg Dvornik, most Béla-Udvarnok alsó végén, melyet 10 forint fenntartási alapítvány lefizetése mellett állítottatott a kereskedő társulat. A társulat 14 tagja névszerint van megörökítve, de már nem sáfrányosoknak, hanem egyszerűen horvátországi kereskedőknek mondatnak s nincs is többé nyoma a sáfránytermesztésnek. A lakosok azonban hosszú időn át hozzászokva az üzlethez, nem hagyták abba a kereskedést, hanem fenntartva továbbra is a társulati szervezetet, rövidárúval folytattak házaló kereskedést az országban. Ennek nyomát találjuk 1810-ben, midőn Homola János Bécsben járt árúért, a mely alkalommal a templom számára is 399 frton vörös zászlót vásárolt.

Egyébként sokan élnek még Vesztenicz vidékén, a kik a múlt század közepéig folytatott rövidárúkereskedésre emlékeznek. Daczára azonban annak, hogy a sáfrányos társulat átváltozott kereskedői társulattá s a sáfrányosok rövidárúkereskedők lettek: a nép ragaszkodva a hagyományos elnevezéshez, továbbra is jelenkorig sáfrányosoknak nevezte s nevezi maiglan a veszteniczvölgyi kereskedőket, kik a rövidárúkereskedéssel is felhagyva, jelenleg messziről felismerhető szekereiken otthon természetett és távoli vidékeken összevásárolt gyümölcsessel folytatják a kereskedést, mint beavatottak állítják, nem éppen anyagi és egyéb előnyükre. Eddig a vasuti közlekedés kevés változást idézett elő szekerező kereskedésükben, lassan azonban szekerezésük az új idők átalakító befolyása meg fog szűnni s gyümölcskereskedésük más haszonhajtóbb irányt venni.

Felső- és Alsó-Vesztenicz, Szucsány, Béla-Udvarnok és Raicsiz jelenleg parasztközségek s mégis lakosaik a többi szomszédos parasztközségek lakosaitól feltűnően különböznek viseletre és műveltségre, a mikben inkább a kisvárosi polgárokhoz hasonlítanak, a mely tüneménynek a magyarizációt a vázoltak nyomán könnyen feltaláljuk kereskedői minőségükben, a mely manapig is részben megilleti őket.

A fentiek pótlásául szóljunk valamit az átalakult sáfrányokról, az utolsó sáfránytermelőkről; a felvidéken (Csaplovits, Gemälde II. 37.) szerint Nyitra megyén kívül Trencsén megyén természetettek sáfrányt. Ennek eredete kétségtelenül a reformáció előtti évekre terjed vissza, mert a trencsényi sáfránytized a nyitrai püspök jövedelme volt még soká, melyhez királyi döntés alapján joga volt, elannyira, hogy a trencsényi evang. papok csak a bécsi béke után, az 1620-as évek derekán szabadultak a kellemetlen adótól. Ezenkívül a turóczmegyei Znió-Váralja, Slovan-Valesa lakosai is safrannjci néven járták az országot, de hogy sáfrányt, főleg

saját termelésű sáfrányt árultak volna, arra nincs adatom. Ez utóbbiak a hanyatlás éveiben lépnek fel, mikor a sáfránytermelés már nem jövedelmezett s a termelők kénytelenek voltak külső jövedelmeiről más úton gondoskodni. Akkor valószínűségi norinbergi üzleteket létesítettek lóhátról. Selyem, perkálkendő, keztyű, pántlika, kötő, varró-, horgolótűk, gyűrűk, fülbevalók, legyezők, főkötők mellett fűszerárúkat, főleg borsot és szerecsendiót árultak. Árúikat nagy kerek fadobozokban hordták. Apróbb, féltetni való portéka a gazda háti tarisznyájában, a többi általában a ló hátán talált helyet. Így ment a házaló kuriáról-kuriára, felkereste a honoratiorokat, mert portékája a falu népének, mely szükségleteit a rongyszedőnél csere után szerezte, vagy a faluzó háttas zsidónál fedezte, amúgy is drága volt.

Felkeresték a sokadalmakat s ketten-hárman egy-egy bódében árulgatták portékáikat. Az üzlet eléggé jövedelmezett, sőt annyira hasznothajtó volt, hogy embereinknek az ország több városában, főleg az Alföldön saját házaik, raktáraik voltak s az emberek valószínűségi kétlaki életet éltek. Az év kétharmadát üzleti úton vagy raktáraikban töltve, csak karácsonytájt vetődtek haza s újév után ismét útra keltek. Sokan végleg elszármaztak a görbe patriából s már csak az öregek memoriája vagy az örökségi pörök újítják meg emléküket.

A sáfrányosok másik elvadult ága a maradékárúsok, tótul maradikári „semenkári“ virágmagárúsok, ugyancsak a házaló kereskedők tisztos sorából, a kiknek működéséről más alkalommal bővebben kívánok megemlékezni. Mielőtt adataimat tovább folytatnám, rá kell mutatnom az itteni sáfrányművelés földrajzi helyzetére. Bajmócz, Privigye és a fent érintett községek csaknem a Nyitra folyó forrásánál vannak, de mindenesetre a forrás területére esnek, ennél fogva klimatologiai eltérésekről alig lehet szó, mégis a közvetlen szomszédságban levő területen, tehát Németpróna vidékén a sáfrányművelésnek semmi nyoma. Délfelé haladva a folyó mentén Koos felé, mely eredetileg szintén német telep volt — a művelésnek szintén nincs emléke, egészen Zsámbokrét, Tapolcsány vidékeig (Nemes-Jác, Tavarnok), mely aztán érintkezik a Nyitra felől északra menő sáfránykultúrával, melynek déli folytatásáról ismét nincsenek adataink.

Korabinszky, Magda stb. geográfusok, kiknek tekintélyére építjük nézetünket, a XVIII. század végén és a XIX. század elején már nem látták. Thiele szerint délebbre nem is terjedt Tapolcsányra. Hogy ismét nem függött pusztán az égalji viszonyoktól, bizonyosság rá Trencsén, mely a fentiek szerint szintén sáfrányművelő volt. Egyébként ennek égalja is más volt, mert a Vág mentén, sőt Beczkó határában is még a XV—XVI. században virult a szőlő.

Kelet felé Kassa vidékén még a XVIII. század vége felé élénk sáfránykereskedelem volt Lengyelország irányában.

A leleszi adatok szerint 1515—1597 közt (Okl. Szótár) emlegetik a „sáfrankerth“ a „hortulus croci consitus“-t mint dülörészlet és szólnak műveléséről „mikor az hideg igen kivette volt a sáfrankerth“. 1548-ban az „aragon safran“ (crocus Aragonicus) állandó kereskedelmi cikk, kivülről az arany-, lant-, törött-, orthosáfrány szerepelnek a felvidék piacain. Az Érdi Codex „sárga zaprant“ ismer (Term. Tud. K. 1894. 438.), melyek ismertetésére a kereskedelmi fajok leírásánál alább még visszatérünk.

A sáfránytermelésnek nálunk eddig ismert legészakibb határa Trencsén,

északkeleten pedig Kis-Szeben, bár ez Korabinszky szerint 1780 táján már csökkent. Délen Temesvár vidékének termelése tartotta magát legtovább, bár valószínű, hogy török hódoltság idején az egész török területen divott, így érthető a török sáfrány elnevezés.

1790 táján Bihar, Tolna, Zala megyében, számottevő mennyiségben Keszthelyen termelik, mindamellet a hozam nem felelt meg a belföldi fogyasztásnak sem, mintegy 150 mázsát hozunk be Törökország felől.

Horváth (Az ipar és keresked. tört. 272 l.) szerint Ranzan Péter dicséri Erdély sáfránytermelését 1478-ban.

A sáfránnyal fűzött nagyszabású kereskedelemre vall az a körülmény, hogy a budai kodex az 1500. évek elején szabályozván a piacot, kimondotta, hogy az idegenek 10 fonton alól sáfrányt nem adhatnak el.

Mint a fentiekből láttuk, a XV—XVI. században hazánkban csaknem mindenütt, utóbb a felvidék jórészt felsorolt helyein jelentékeny sáfránytermelés volt, mely mint a piacok számottevő czikke az árúsnak kellő jövedelmet biztosított. Fennmaradt adataink szerint e téren akkor is a felvidék dominált.

Úgylátszik, hogy sáfrányosaink hirdetvén, portékájukat, latin szóval éltek, mert a R. M. K. 218. tréfája szerint: Az fa mohot zsákba kötve az vásárra hordjad jó sáfránnak csak deákul igen kiáltassad . . .

A felvidéki sáfránykereskedelem kész bizonyítékául vehetjük Beythe Fűves könyvének 1595. adatát, midőn a carthamust tót sáfránnak mondja és a későbbi kor emlékei említik is, hogy a tót kereskedők állandó surrogatumnak használták és portékájukat ezzel hamisították, mindamellet, a mikor tót sáfrányról van szó, nem kell feltétlenül hamisítványra gondolnunk, mert Bél-Deccard szerint a *Crocum silvestre* mint fűszer magában is használtatott, sőt e célra úgy tenyésztették, mint a sativumot, mert kevesebb gondozást kívánt. Vetették pedig rendszeren a káposzta közé. Ezért találjuk pl. Diószegi Fazekasnál a következő neveit: kerti vad sáfrán, szeklice — Cartham. tinctor. (sárga) számsáfrán, tót sáfrán, gordon szeklice — Cartham. lanatus, melyek mind forgalomban voltak.

A Cartham. tinctorius alkalmazására valló egyéb nevei: bogácssáfrány, fattyú — magyar — pirosító, pór — vad sáfrány stb. Ez utóbbit nem szabad összetéveszteni a *Crocus Heuffeliamus* Herb.-el, a magyar sáfránnyal, melyet helyenkint szintén így neveznek. Felhoztuk ezt annak igazolására, hogy a múltban mily nagy mennyiségű sáfrány fogyott. Mai viszonyaink szerint alig tudjuk elképzelni, hogy e nagy mennyiségben termelt sáfrányt mi célra is használták?

A régi szakácskönyvek megfelelnek erre is. Alig volt étel, mely festőszerű vagy fűszer gyanánt több-kevesebb sáfrányt nem tartalmazott, sőt voltak levek és mártások, melyek hihetetlen mennyiségű sáfrányt fogyasztottak. Mindezek részletezésébe nem bocsátkozunk, de a mondottak igazolására néhány XV. századbeli adatot idézünk a sáfrányfogyasztás és a sáfrányárak megismerése végett. Maradjunk lehetőleg a felvidéken.

Kachelman, Gesch. d. ungar. Bergstädte p. 85, idézi az 1462. bányavárosi limitációt, mely szerint: 1 lat bors 4 denár, 1 lat sáfrány 48 denár, 1 quint sáfrány 12 denár, 1 lat szegfű 20 denár, 1 lat gyömbér 7 denár, ugyanakkor megállapították, hogy 1 lud 12 denár, 1 kacs 5 denár kerüljön.

Ez a polgári viszonyokról beszél. Milyen viszonyok voltak egy főúr vagy főpap udvarában, latjuk abból, hogy 1487 szept. 18-tól december végeig Hyppolit esztergomi érsek konyhája 11 font és 15 lat sáfrányt és 31 font 20 lat borsot fogyasztott. 1489. évi febr. 22-től június végeig 13 font 4 lat sáfrány és 58 font 25 lat borsot. Ugyanakkor a bajor hercegnek egy és fél napos esztergomi fogadtatása 7 font borsot és 24 lat sáfrányt igényelt.

A fűszerek nagymérvű fogyasztását mutatja, hogy ugyanekkor az esztergomi konyha $5\frac{1}{2}$ font fahéjat, $4\frac{1}{2}$ font gyömbért, 4 font szegfűt fogyasztott és fűszer számlája 1443 (ducat) 75 denárt tesz ki. (Századok, 1872. 301.)

Szegényebb udvar kevesebbet fogyasztott, így például az egri püspöki udvar cselédsege és személyzete 1507 folyamán, mikor a püspök egész éven át távol volt, 11 hónap alatt csak 6 font sáfrányt fogyasztottak. (Századok, 1872 358 l.)

A sáfrány származása, illetve kereskedelmi kezelése szerint két alakban szerepelt: 1. a tiszta *cr. verum* — *cr. in foeno*, laza vagy alig összenyomott bibék hólyaggal bélelt fadobozokban, vagy pusztán hólyagba tömve, 2. *croc. in placenta*, ez lepény vagy kenyérforma darabokká sajtoltva jött a forgalomba s úgy vágták, mint a sajtot. (Az erdélyi adójegyzékben: pogácsasáfrány.) Hogy a nedvszívó bibék füledését megadályozzák $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$ -résnyi vastagon tört borssal keverve sajtolták s mert kizárólag konyha czéljaira volt szánva, rendszeren a silányabb minőségű, ha nem is mindig hamis, de megbarnult, vagy szárítás közben kissé megpörkölt sáfrányt használták fel. Ezzel mint kereskedelmi áruval nem is foglalkozunk.

A tiszta sáfrány: *filii croci*, *styli* — *stigmata croci* név alatt szerepelt. A helytelen elnevezésnek látszó *styli elnev* zés külön minőségű volt, azaz a stigmák a stylusokkal együtt jöttek forgalomba, azért kétszínű — *variegatum* néven is szerepelt. Ez czéltudatos szedés volt, mert a három bibeszál így együtt maradt s így némi garanciát nyújtott az árú tisztaságára, bár a stylus viszont súlyzóként szerepelt.

Fontosnak tartjuk e körülményt, mert némi útmutatást ad sáfránytermelésünk eredetére nézve.

Hasonló eljárás az összes ismert sáfrányfélések között csupán a francia sáfrányszedésben és nálunk fordult elő. Más volt az olasz és más, de az olasz eljárással sokban megegyező, az osztrák sáfrány szédése. Mit bizonyít ez?

Arra vall, hogy mi a sáfránytermelést francia hatás alatt tanultuk el. Mestereink pedig csak a francia benzések és cisterciták lehettek, még pedig az első Árpádok alatt, mert később a francia hatás, illetve összeköttetésünk a francziákkal megszűnt. A közbejött német-olasz befolyás a sáfránytermelést nem érintette, vagy tán megváltoztatni nem tudta. Bármiképpen legyen is a dolog, kétségtelen, hogy a mi első sáfránykulturánk a gondosan ápolat klastromi kertekből indultak ki és nem pusztán véletlen dolga, hogy a róla szóló irodalmi emlékek is a klastromokkal függenek össze.

Midőn sáfránytermelésünk nagy arányairól szólunk, konstatálnunk kell mindamellert azt is, hogy kivitelünk daczára jól ismertük a külföldi minőségeket is, mert mindenkor akadtak külföld rajongói, a kiknek a honi portéka nem kellett s többre tartották az idegen származását. Így volt ez világszerte, mindenütt. Németország piacain körülbelül 40 sáfrányminőség fordult meg, ár és érték szerint

nagyon különbözök, a mi a vele foglalkozó orvos, gyógyszerész, szakács stb. szakértelmét erős próbára tette.

Ehhez képest a hazai viszonyok, mint láttuk, sokkal jobbak, mert alig hatféle idegen sáfrány van feljegyezve piacainkról. Így: aragon, lant, arany, orth stb. melyek közül az utóbbi az Oklevél Szótárban bús kérdőjellel szerepel, a szó magyarázata elmaradt. A fent elmondottakból tudjuk, hogy ez a kor szerint arab, illetve spanyol termésű árú volt származási helye szerint orth. ortholanus, a miből félreértés folytán hortulanus is lett. Azaz kerti, termesztett sáfránynak hitták, holott az tévedés. Az aranysáfrány a sárgavirágú volt, melynek bibéi veresssárgák. Ez árú minőségét, értékét jelentett, mert ezt tartották a legjobb minőségűnek. A név valóságos szóvédjegy érvényű lett a kereskedelmi szokásjog és a városok statutumai alapján, úgy hogy más, talán egyenértékű sáfrányt sem volt szabad pl. orthai gyanánt forgalomba bocsátani. Így intézkedik pl. Strassburg 1470. évi statutuma. Főleg orvosságul használták. Más szóval a XV—XVI. század medicinája a kisázsiai és szicíliai sáfránynak letüntével ebben látta az igazi keleti sáfrány jeles tulajdonságainak örökösét. Egyébként tudjuk, milyen nagy szerepe volt a klasszikus népek gyógyászatában. Szerepe továbbra is megmaradt.

Jelentőségét az alchymisták műhelyében eléggé igazolja az, hogy fémkészítményeiknek jó részét pusztá hasonlóság, színárnyalat révén általában sáfrányoknak nevezték, így támadt a *Crocus antimonii*, vagy *Crocus metallor*, *Stibium Oxydatum*, *Crocus Martis rore majali paratus* is nagyon híres volt s mint ilyen, mely már nevében viseli egykori babonás készítmődjét, mert májusi friss harmattal főzték. Hasonló hozzá a *Crocus Martis aperitivus*, vagy *Caput mortuum*, lényegében nyers *Ferr. oxydatum rubrum*, melyet gyakran kénnel vagy stibiummal kombináltak. Volt *Crocus Saturni* = *Minium* stb.

A *Crocus solis* vagy *Aurum horizontale*, mint a fémsáfrányok mindenike készítmőd szerint különböző összetételű aranyos, főleg *Aurum Oxydatum*. A *Crocus Veneris*, alapjában véve *Peroxydum cupri*, hajdan híres sebszáritószer, a titkos összetételű flastromok fő hatóanyaga, mely hivatva volt a természetes sáfrány összes hatásait potenciálva kifejteni.

Az egykor hivatalos készítmények sorából, hogy csak a legismeretesebbeket említsük, volt kétféle kivonata: *Extr. croci aquosum* és *alcoholicum*, hevenyében készült forrázata: *Infusum Croci* és ezzel rokon *Syrupus croci simplex et vinosus*, az izzasztó szerül használt: *Haustus crocatus* (*Spiritus Minderer*vel) *Essentia Croci* a későbbi *Tra* és *Spiritus Croci* őse. *Oleum croci*, *Aqua crocato autimelancholica*, *Boli stomachici*, *Pilulae pectorales*, *Trochisci antihysterici* *Electuarium cordiale*, *Confectio hyacinth.* *Cataplasma emolliens.* *Iulep emmenagogum*, *Potio cardiaca*, — *sistens*, *Collyrium crocatum* *Potio acidulata* stb, készítmények, mint a maiglan sáfránytartalmú szerek alapjai.

A régebbi készítmények sorában felismerjük a népies orvosságokká sülyedt magistralis előírásokat, milyen a *Mica anodyna*, azaz sáfrányforrázatban áztatott zsemlyehéj, a mely rationaliter pótolni akarta a régi babonás pépet, a sáfránylében főzött friss fecskéfészket, minek oszlató és fájdalomcsillapító hatásában a déli népek annyira hisznek, hogy még az 1803. évi spanyol gyógyszerészkönyv is a hivatalos szerek sorában szerepelteti.

Még hosszabb sora lenne a sáfránytartalmú szereknek, melyekben a *crocus* mint másodrangú segítőtenyező (*remedium adjuvans*) szerepel. Elég legyen ebből a jól ismert *Emplastrum oxycroceum*, *Tra opii crocata*, *Collyr. flavum Syrup. Brassicae rubrae*, *Massa pilular. Ruffii* stb.

A hivatalos medicinán kívül nagy jelentősége volt a sáfrálynak a népies gyógyászat, vulgo kuruzslás terén, bár e kettő a történelmi fejlődés során lényegileg összefügg vagy egymásból folyik.

Hogy félreértésre ne adjunk alkalmat, a merésznek látszó mondást azzal kommentálom, hogy a hivatalos medicina szereit vagy egyszerűbb műfogásait eltanulta a nép és a maga módja szerint változtatva alkalmazta és él vele a mai napig, bár a szert, illetve az eljárást a tudomány már rég elvetette, elfeledte. A sáfrány története erre néhány adatot példával szolgál.

Ismeretes, hogy népünk praktikáinak jó része könyvek nyomán támadt, vagy azokból táplálkozott. A házi orvosságok, herbariumok stb. tanácsait értem, melyek népies eredetük mellett mégis sok korszerűleg tudományos nézetet vittek az úgynevezett kuruzslásokba.

Csapó Füves kertje mellett Diószegi-Fazekas Praktikája egyike a legkedveltebb kézikönyveknek. Ez utóbbi a sáfrányról így nyilatkozik: Jóféle sáfrány. Bécsi sáfrány (őszkor nyilik), háromágú bibéje haszonra való és ezt nevezik jóféle sáfránnak. Ennek erősítő, vidító, nagyobb mértékben adván pedig, fájdalomenyhítő és elaltató ereje van.

A havi és szülés után való tisztulás segítségére, a fulladozásnak, a tüdő és máj nyavalyáinak enyhítésére ezelőtt gyakran éltek vele; de belsőképen bőven élni vele mint orvossággal, nem tanácsos, mert főfájdalmat, aranyér-folyást s ár. okoz. Jobb ezt csak ismeretes konyhahaszonra hagyni, a betegségekben pedig más szerekhez folyamodni. A fájós szemet kuruzsolni szokták megsáfrányozott asszonytejjel. Ez az eljárás a felvidéken is divik, tehát igazán népi gyógy mód, mely Dioscorides idejében tudományos nézet volt, tehát egykorú a fentemlített mica anodynával vagy a sáfrányos fecskefészekkel.

Lássunk még néhány ilyen természetű eljárást.

A sáfrányt egykor természetes állapotban száraz borogatásul alkalmazták gyomorémelygés és hányás ellen, kis zacskóba téve a gyomorgödörre kötötték. (*Journal d. Pharm.* 1817. p. 156.) Sáfrányforrázat tisztán vagy néhány cseppnyi terpentínolajjal keverve menstruatios zavarok leküzdésére szolgált. *Osiander Volksarzneimittel.* p. 217.

Juhász Máté a Házi Különös Orvosságokban írja:

Fülfájásról: Vágd ketté a vereshagymát és minden rétét elszedvén egymástól, kend meg írós vajjal mindeniket, belül egy kis jó sáfrányt tevén közébe mindenütt, azután ismét egyberakván, csepüben takarván, süsd meg jól zsarátnokban és ruhán által facsard a füledbe. *Probat est!* stb. Ugyancsak a népé már teljesen az egykori barátregulák az angol iskolának tanítása, értve itt a *Schola Salernitana* verseit, melyek a sáfrányról így nyilatkoznak:

„Confortare crocus dicitur laetificando
Membraque defecta confortat hepar reparando.

Nevezetes, hogy a kolozsvári ritmusokba alkalmaztatott magyar fordítás (1770. és 1776. kiadás) félreértés folytán a fentidézett sorokat hagymára és fecskefüre vonatkoztatja és így a különben elismert sáfrány használata a magyar regülákból kiesett.

Igaz ugyan, hogy a szabályok sokszorosan kihatottak, a népies gyógyásatra mindamellet a sáfrány használatát e mellőzés nem, mint látszik, érintette. Elterjedt használatnak örvendett a sáfrány, mint enyhe hajtószer máj- és lépajokban, sőt specificumnak tartották melancholia ellen, mindamellet, mint abortivum a praxis criminalist is foglalkoztatta.

Érintenünk kell még röviden a sáfrányhamisításokat és ezek kulturtörténeti részleteit. Magát a hamisítást és ennek felismerését mint speciálisan a pharmacognosiai részletet itt mellőzzük.

A hamisítás már Plinius idejében is divott, sőt azt tartja róla, hogy igazi, tiszta sáfrány alig is van forgalomban. Hasonlóképen nyilatkozik Dioskorides. (I. 21. 22.)

Flórencz már 1313-ban intézkedik a sáfrányhamisítások ellen, mert a forgalomban kifőzött, szeszszel kivont, újra festett, fémoxydokkal megnehezített, vagy értéktelen növényi anyagokkal kevert árú járta, tehát mindazon hamisítások, melyek mai nap is járják. 1320-ban Velence hozott szigorú törvényeket a levantei cikkek hamisítói ellen, melyek sorában a sáfrány is szerepel. És bár a theriák készítése hivatalos felügyelet alatt állott, mégis megtörtént, hogy Zanoni de Rossi gyógyszerész vád alá került. Rábizonyították, hogy készítménye sem rheumot, sem crocus-t nem tartalmaz, hanem festve van, hogy a sáfrányt safflor-ral pótolta. A tanács 200 arany birsággal sújtotta, elvette gyógyszerét és polgárjogától megfosztva, kiüzte őt a signoria területéről.

Még erélyesebben járt el Nürnberg tanácsa, a mikor egyik bűnös polgárát, Kölbelt segitőtársával együtt hamis fűszereiből rakott máglyán megégettette (1456.) és ugyanekkor Pfragner Elzát elevenen sirba tették. A későbbi időkben az ilyen bűnösöket kegyelem útján már csak vízbe fojtották.

Nálunk az ilyen barbár büntetéseknek semmi nyoma. A sáfránykereskedelem virágkorában a piacok sorsa itt tanácsbeli felügyelők ellenőrzésére voltak bízva, de miként más anyagok is, a sáfrány sem volt kivételes szabályok alatt. A hamis árút elkobozták, megsemmisítették, a bűnös fogsággal lakolt, vagy megfelelő birságot fizetett, de más büntetés nem érte. Hozzátehetjük még, az ilyen esetek is ritkák. Kivételes eljárásokra, a milyen a német, úgy látszik nem volt szükség, mert hiszen sáfrány bőven volt a piacon.

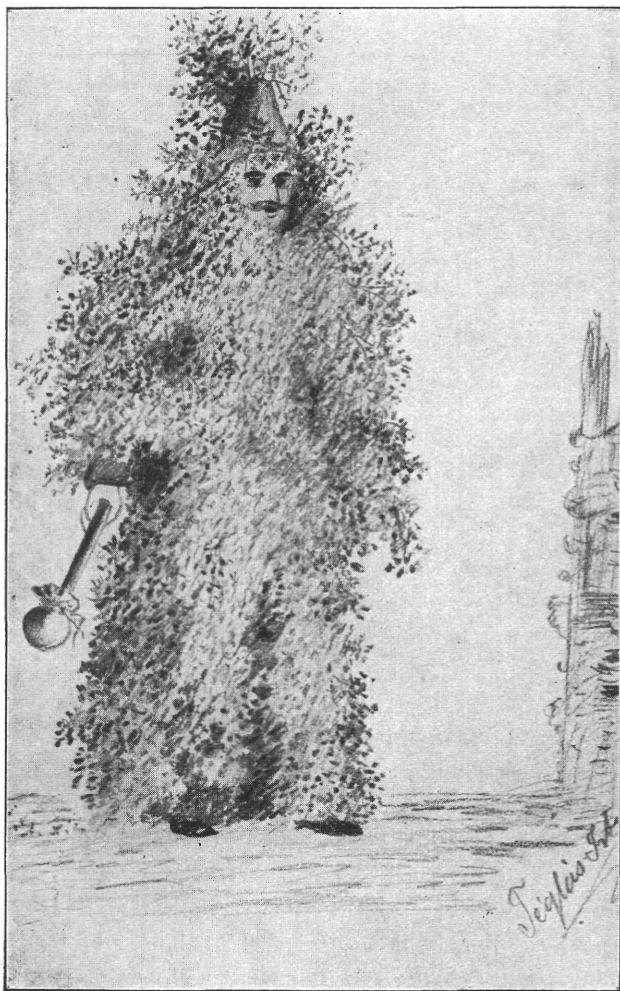
A későbbi időkben, mikor az igazságszolgáltatás más volt, a sáfrányhamisítás láza nálunk is kitört. Bél írja, hogy a nyitrai tótok ismerik a fortélyát, miként lehet a füstölt, száraz birkahúst rostokra szedve a sáfránybibék közé keverni, vagy pedig sáfránylével festett szeklice-virágot, tehát az ú. n. tótsáfrányt finom sáfrány gyanánt eladni. Mindez azonban már a hanyatlás korszakának bűne s a sáfránytermelés aranyidejét nem érinti. Sokkal jelentékenyebb ennél a nagyszabású kuruzslás, a mit vándoraink szinte az olajos tótokkal versenyezve üztek, miglen elérték azt, hogy a hatóságok kénytelenek voltak ellenük is fellépni. Történetük egy részét már az olajos tótok leírásánál mondtam el, a többit alkalmilag külön tanulmányoknak tartom fenn.

Csippék János.

A GOCOJ.

Az ifjúságnak egy vidám ünnepe ez, mely ősi pogány eredetre viheto vissza. Erdélyben a románok között szelében el volt terjedve, de már igen sok helyen kiment a divatból. Torda-Aranyos vármegye egyes vidékein a fiatalság még nagyon ragaszkodik hozzá. Mikes és Indal községekben a folyó évben is megtartották. Néhol az egyházi előljáróság, itt-ott a községi előljáróság is ellenzi ezt az ünnepet, mert ezen a napon a fiatalság sok tréfát s bizony azok között néha durva tréfát is enged meg magának. Szent György-napján a tavasz öröme, a termés biztosítása, valamint az állatok egészségének és szaporodásának érdekében tartják ezt az ünnepet. A folyó évben Indal községben ez az ünnep így folyt le: Szent György-napja előtti este a falu legényei gyűlést tartva, megállapodtak, ki legyen a zöld ember, vagyis a gocoj, kik legyenek a vezetők, továbbá ki legyen a legénybíró. Megállapodtak abban is: ki volt a tavaszon a legszorgalmasabb gazda. Szent György-napján kora hajnalban a legények már az erdőn valának és ott öltöztették fel a gocojt. Zöld lombot, fűz- és nyírfaágakat aggatnak, varrnak és kötöznek az illető legény ruhájára és pedig oly tömötten, hogy az az egész alakot tetőtől-talpig teljesen betakarja. Fejére nyírfa héjából készített csákót tesznek és még annak a hegyére is lombos ágacskákat dugnak. A hátára egy jó nagy juhkolompot (pléhharangot) kötnek. A derekára egy juhbőr hátsó felét úgy erősítik oda, hogy a juh gyapjas lombos farka a földet érve, húzódik utána. Kezébe rongyból készített buzogányt adnak. Arczát kifestik és a festéshez bőven használják a kormot is. Nevezetesen a gocoj a tenyereit is jól bekormozza. A két vezető egyike a büszke *maretia*, a másik az ostoba *mutuj*. A vezetők tarisznyát és kosarat is visznek magukkal, hogy legyen mibe gyűjteni az adományokat. A két bíró egy-egy kis vesszővel, vagy zszindelyből faragott kis lapocskával, mint hatalmi jelvénynyel van ellátva. A legények közül csaknem mindegyike tilinkót, fűzfasípot vagy kürtöt visz magával. Így felkészülve, énekszó mellett közelednek a faluhoz. A mint a faluhoz érkeznek, a két vezető hangos kiáltással jelenti, hogy jön a gocoj s nem lesz termés, ha meg nem öntözik a gocoj bundáját. A legények sípolnak, kürtölnek, tilinkóznak, kurjongatnak; a gocoj nagyokat ugrik, miközben kolompja zörög és a juhfarok a földet seprí. Minden ház kerítése mellé vagy kapuja mögé meg van bújva valaki; rendszeren egy-egy asszony vagy a leányos házaknál a nagy leány egy vízzel telt edénynyel, melynek tartalmát igyekeznek a gocojra önteni. A gocoj jobbra-balra ugrálva igyekszik a leöntést elkerülni. Ha néha az neki sikerül, az szomorúság a háziaknak, mert ezt nem jó jelnek tartják. Legtöbb háznál bizony jól nyakon öntik a zöld embert, melyről csak amúgy csurog alá a víz. Leöntés után a gocoj a ház előtt, vagy az udvaron rövid tánczot jár, melyhez a vezetők énekelnek. Természetesen ez a mulatság és a látványosság összecsoportítja a falu lakóit s kiválóan a gyermekek nagy csoportban tolonganak a gocoj körül. Néha a zöld ember a csoport

közé ugrik. Ugrásközben ugyancsak freccsen és csepeg róla a víz a közelállókra. A csoportban nagy sikongással fogadják, mert kormos kezével jól megczírongatja a leányok és asszonyok arczát, a tolakodó gyermekekre pedig buzogányával üt egyet-egyet. Közben a *maretia* bölcs mondásokkal, a *mutuj* pedig ügyetlenkedésekkel igyekezik a közönséget mulattatni, mely mondások között gyakori a triviális is. A gocoj tánca minden háznál csak

A gocoj.

nehány fordulásból áll. Bizony így is elég jut neki a fáradságból. Éppen azért rendszeren gocojjá az erősebb, ügyesebb s könnyen ugró és jól tánczó legényt választják és öltöztetik. A táncz bevégezése után a gocoj áldást mond a ház gazdájára és annak családjára, megáldja a gazda állatait és minden munkáját. A két vezető beszedi az adományokat, mely a legtöbb háznál egy vagy két tojásból, néhol a helyett pár fillérből vagy egy kevés szalonnából áll.

A két bíró sem hiába van ebben a zajos menetben. Ők tudják, melyik legény követett el a múlt Szent György-nap óta valamely hibát vagy hanyagságot. Ha nem tudnák, besugja azt most nekik valaki és a két bíró azonnal ítéletet mond, sőt azt gyorsan végre is hajtja. Azaz előbb végrehajtja és csak azután hirdeti ki. Ezt *priskálás*-nak nevezik. És pedig ez abból áll, hogy miután a két bíró kiszemelte, ki legyen a megbüntetendő, akkor, a mikor az azt legkevésbé veszi észre, pár legény segítségével hirtelen felkapják s nehányat vagy a bíró vagy a kisbíró gyorsan a talpára ver, miközben kikiáltja, mi volt az illetőnek a bűne. A *priskálás* nagy derűtséget, de néha a megpriskált részéről bosszúállást is szokott kelteni. A hibák, melyek miatt ezt a büntetést kimérik, ilyesmik: egyszer az illető legény a mezőre indult, valamit otthon feledett és a miatt vagy a munkája nem ment jól, vagy útközben kellett haza visszatérnie és így az időt töltötte el hiába; az általa itatásra vitt állatok a keze alól elszaladtak; egyik barátjának véletlenül elcserélte a sapkáját vagy a kalapját stb. stb.

Dél felé jár az idő, mikor a gocoj bevégezi körútját. Ekkor hirdeti ki, ki volt az a gazda, ki legelőbbször szántott e tavaszon és a kit a legjobb s legszorgalmasabb gazdának tartanak. Ez az illető gazdára azzal a kötelezettséggel jár, hogy ő köteles a gocojt ebédre vagy vacsorára meghívni.

Délután összegyűl a fiatalság és az aznap összegyűjtött adományokból nagy lakzit csapnak, sőt ha kitelik annak költsége, cigányt is fogadnak és táncmulatsággal végzik be e napot.

Más vidékeken némi eltéréssel foly le ez az ünnep. Így a Hesdát-völgy felső részében levő községekben a Szent György-napi zöld embernek moroiul (lidércz) a neve. A moroiult is éppen úgy választja és öltözteti zöld lombokba a fiatalság, mint a gocojt. Itt azonban sem kolompot, sem juh farkot nem kötnek reá, de ugyancsak bekormozzák a kezeit és az arcát. Felismerhetetlenné igyekeznek tenni itt a két vezetőt is. A vezetők egyikét *úr*nak (domnu), a másikat *asszonyságnak* (domna) nevezik és annak megfelelő kosztümbe is igyekeznek öltöztetni. Miután azonban a Hesdát-völgy szegényes kunyhóinak lakóinál uszályos ruhát nem találhatnak, az asszonyságnak pedig uszályos ruhában kell megjelennie, rendesen egy kopott ágyterítőt úgy aggatnak a ruhájára, hogy az a földön utána húzódjék. Az úrnak és az asszonyságnak is feketére kormozzák az arcát, sőt azonkívül egy kevés kormot még visznek is magukkal. Az úr egy azsagot vagy kemenczepemetet, az asszonyság egy kosarat hordoz magával. A kisbíró és bíró választása itt már teljesen kiment a szokásból. Itt is nagy énekszó, kurjongatás, sípolás és furulyázás közben járnak be a falut, de itt a tréfákat — a menyecskék és leányok megölelgetését, a gyermekek megkergetését — a vezetők teljesítik, sőt az asszonyság a férfiakat is megölelgeti és igyekezik minél jobban bekormozni őket. A zöld ember házról-házra jár, mindenütt tánczol, mindenütt leöntik és miután áldást mondott, minden háznál kiszolgáltatják részére a Szent György adóját, mely itt is inkább tojásból áll.

A napot rendszeren táncmulatsággal végzik, melyre a leányos anyák holmi süteményekkel feltarisznyálva jelennek meg.

Az Aranyos folyó völgyének felsőbb részében — a mokányoknál — szintén megvan még ez a szokás, de ott a zöld embert Szent Györgynek nevezik.

Mindenütt fontos dolognak tekintik, hogy a zöld embert minél jobban nyakon önthessék. A zöld emberen kívül a vezetőknek is fontos szerep jut ezen az ünnepen és az ő mondásaikat vagy tetteiket ugyancsak lesi és figyeli az egybesereglett közönség. Alkalmi éneket nem énekelnek. Ha netalán olyan valaha lett volna is, az már feledésbe ment. Én olyanra még nem találtam. Népdalokat, leginkább a tavaszt, a nyarat, a mezőt, a falusi életet dicsőítő dalokat s néha-néha szerelmes verseket is énekelnek.

A Mezőség erdőben és így zöld lombban is szegény vidékén különféle burjánokkal, nevezetesen csalánnal, keserű lapuval, lósóskával borítják be a Szent György-napi zöld ember ruháját. Ott az ünnep máskülönben is sokban eltér a fennebb elmondottaktól s leginkább csak a juhos gazdák tartják meg. Ugyanis Szent György napján tartják a juhok próbafejését és erre az alkalomra az egy pásztor alá tartozó juhokat egy nagy akolba hajtják. A juhok előtt megy a zöldségbe öltöztetett legény és az akolnál várják a juhos gazdák, meg az asszonyok. Az asszonyok a galáta nevű tejeselemből borostyánbokorágakkal szórják, hintik a vizet a juhokra és a gocojra, a kit itt Szent Györgynek neveznek. Mindenki igyekezik a saját juhait vízzel meghinteni. Miután az öntöződést bevégezték, mindenki megfeji a maga juhait és megjegyzi, hogy azok mennyi tejet adnak és azután mennyi sajtot és ordát kell a bácsnak beszolgáltatnia. Míg az asszonyok a fejéssel foglalkoznak, a juhos gazdák közösen bárányt vagy bárányokat ölnek le, melyből lakomát készítenek. Szokásban van az is, hogy az ezen napon fejt tejet azonnal eladják és annak árával a juhok részére sőt vásárolnak, mert jobb hatásúnak és a juhok által is kedveltebbnek vélik az ily jövedelemből beszerzett sőt, mint ha azt másképen vásárolnák be.

Téglás István.

PÁR SZÓ AZ ALFÖLDI MAGYARSÁG ANTHROPOLOGIÁJÁRÓL.

Az 1909. év július és augusztus havában a M. N. Múzeumi Néprajzi Osztálya támogatásával az Alföldön, nevezetesen pedig Csongrád megyében anthropologiai méréseket és fotografiai felvételeket végeztem élőkön, hogy vizsgálataimmal némileg hozzájáruljak ama rendkívül nehéz, de faji szempontból elsőrangú fontosságú kérdés tisztázásához, melyet a „magyar típusok“ kérdésének nevezünk. Addig is azonban, míg a már eddig összegyűjtött vizsgálati anyagot — éppen a kérdés rendkívül fontosságánál és bonyolultságánál fogva — még több egyénre s még nagyobb területre kiterjedő vizsgálatokkal bővíthetem s együttesen, rendszeresen feldolgozhatom, jelen rövid előleges ismertetésemben bátor vagyok a köz-

figyelmet a kérdés elsőrangú fontosságára s néhány tájékoztató részletre felhívni; egyúttal pedig ismertetem röviden Csongrád megye mai lakossága anthropologiai arczulatának kialakulását a történelem folyamán

*
*
*

Az anthropologia, mint a „γνώσις ανθρωπίνης“ rejtélyének tudománya, reánk magyarokra a rejtély egyik legnehezebb, lebonyolultabb részletkérdésének a megoldását rója: t. i. a saját fajunk anthropologiai arczulatának tudományos megismerését, típusainak, típusváltozatainak felkutatását, meghatározását. Így lesz az a tudomány, mely az első látszatra a legkozmpolitább — mert az egész emberiség buvárlatát a legkülönbözőbb szempontokból magában foglalja — valódi nemzeti tudománynya.

Fajunk anthropologiai felkutatása ma már oly égető tudományos szükségletté vált, mely elől semmiképen ki nem térhetünk, ha csak nem akarunk szégyenszemre a külföld tudományosságától teljesen elmaradni. A mit e tekintetben első sorban tennünk kell, nem kevesebb, mint hazánk mai népességének teljes, rendszeres anthropologiai felvétele, feldolgozása. Mert csak így ismerhetjük meg ama típusok, típusváltozatok jellemző sajátságait, keveredését, elterjedését, melyek együttesen a mai magyarságot alkotják; s csak azután kutathatjuk majd helyes nyomokon a mai és régi típusok, típusváltozatok, valamint a rokonnépek anthropologiai arczulatának ismerete alapján fajunknak sokat emlegetett homályos eredetét.

Különösen kedvező alkalom nyílik most eme fontos kérdésekre kutatására, a midőn tudományos férfiakból bizottság alakult, mely ezéül tűzte ki magának a magyar haza szívének, a nagy magyar Alföldnek minden szempontból való tudományos feldolgozását. Reméljük, hogy e bizottság legfőbb feladatai közé fogja sorozni az alföldi magyarság anthropologiai felkutatását is.

Hogy a nagy magyar Alföld anthropologiai felkutatása a magyar fajta megismerése szempontjából mily rendkívül fontos, azt eléggé bizonyítja már maga ama két körülmény, hogy egyrészt a honfoglalók a történelmi adatok szerint főleg az Alföldön telepedtek le s másrészt itt él ma is a színmagyarság zöme, virága. Ha tehát valahol, úgy éppen ezen a területen reméljük, hogy rendszeres anthropologiai kutatások alapján közelebb juthatunk a sokat emlegetett „magyar típusok“ kérdésének megoldásához.

Ha a külföld hasonló anthropologiai vizsgálataira vetünk egy pillantást, legott arra az érdekes észleletre jutunk, hogy a legkülönbözőbb országokban végzett vizsgálatok egy tekintetben közös eredményre vezettek, arra t. i., hogy ma már Európában sehol sincs egységes anthropologiai típusú nép, hanem mindenütt népek, népelemek, típusok sokszoros keveredésével, típusváltozatokkal találkozunk. Ez áll — talán még fokozottabb mértékben — az alföldi magyarság anthropologiai arczulatáról is. Elég csak egy pillantást vetnünk a történelem lapjaira s Attila hunjaitól kezdve a legújabb időkig felidézni emléktünkben azt a sok véres háborút, melyek új népek beözönlése következtében állottak elő s melyek az addig uralkodó népesség megritkulását, szétszóródását, keveredését, majd új betelepüléseket és betelepítéseket vontak maguk után, hogy a magyar Alföld népességének rendkívül kevert voltát megérthessük.

Az Alföld kedvező természeti viszonyainál fogva már a legrégebb idők óta mindig népek hullámzó területe volt. Alig telepedett le az egyik s kezdett kultúrát alkotni, jött a másik; s az előbbi részben leölte, részben elkergette, egy részét pedig magába olvasztotta, kultúráját átvette s annak alapján alkotott új kulturát. Így jött a harmadik, a tizedik s ki tudja hányadik néparadat. Valóságos örvény volt az Alföld, melyben folyton nyüzsögtek, keringtek a népek, néparadatok. Nem is szólván a legrégebbiekről, kiknek nevüket is alig tudjuk, megfordultak itt a hunok, avarok, szlávok, honfoglalók, kunok, palóczok, tatárok, törökök. Hát még a sok jövevényelem, az apró csoportokban történt bevándorlások, telepítések, melyek még zavartabbá, még kevertébbé tették az Alföld anthropologiai arculatát!

S az a töméntelen sok népfaj, nép, típus, mely idők folyamán e területen megfordult, ha mint egység egy újabb áradat hatása alatt el is pusztult vagy el is vándorolt másfelé, nem tűnt el teljesen, hanem nyomát hátra hagyta, típusát az itt maradt s különböző vidékekre szétszórt utódokban megörökítette a későbbi időkre is és pedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb számban hagyott hátra utódokat, kik azután nyelvüket, szokásaikat, kultúrájukat illetőleg legtöbbször beolvadtak a jövevény győző népbe.

De ha ethnikumukat illetőleg be is olvadtak, át is alakultak, a keveredés daczára évszázadok multán is megmaradt a „soma“ az ő jellegzetes faji sajátyságaival. A hunok, avarok, szlávok, honfoglalók, kunok, tatárok, törökök s a települt és telepített egyéb kisebbszámú elemek jellegzetes faji sajátyságai az évszázados keveredés alatt nem pusztultak ki, hanem szétszórva ma is itt élnek közöttünk, egyes egyénekben tisztán, másokban, a többségben kevertébben. Úgy, hogy a mai magyarság ama sok típusnak, mely e területen megfordult, mozaikszerű keveréke, melyben a különböző típusok jellegzetes sajátyságai nem olvadtak össze új típusná, hanem egymás mellett, különböző terjedelmű keveredésben — mint típusváltozatok — ma is megvannak, sőt egyes egyénekben — bár ezek száma igen csekély — teljesen tisztán is megtalálhatók.

Ebben a nagy keveredésben leli magyarázatát az, hogy bármerre tekintünk is körül az országban, sehol sem találunk egységes anthropologiai arculatú, típusú népet, hanem mindenütt egymás mellett élő egyéni, családi típusokkal, típusváltozatokkal van dolgunk. Az egyes vidékek népességének egymástól való különbözőségét tulajdonképen nem a típusok jellegzetes sajátyságainak eltérése okozza, hanem ugyanazon alkatelemeknek, sajátyságoknak különböző fokban való keveredése. Ma már nyíltan mondhatjuk, hogy még az eddig egységesnek hitt csoportok, mint a palócz, a matyó, kun, jász, székely stb. is egytől egyig mind több típus keveredéséből állanak. S hogy ezek az első pillanatra mégis oly egységes típusúnak látszanak, annak oka az, hogy bennük egy-két elem nagyobb százalékban fordul elő a többihez képest. Kétségtelen ugyan, hogy a keveredés ezeknél jóval kisebbszámú, mint más helyeken, de azért ezek is nagyon távol állanak attól, hogy egységes típusúnak nevezhessük őket.

Nézzük már most ilyen szempontból Csongrád megye népességének anthropologiai arculatát, illetve annak kialakulását a történelem folyamán. Csongrád megye ma kétségkívül a legmagyarabb megyék egyike, a színmagyarság egyik

legfőbb fészke. Míg ugyanis a környező megyékben több idegenajkú telepítés van, addig Csongrád megye népessége csaknem teljesen magyar anyanyelvű. Három járása közül a csongrádiban $99\frac{3}{4}\%$, a szentesiben 99% , a szegediben $97\frac{1}{4}\%$ a szinmagyar ajkú.¹ A nyelv egysége után ítélve azt hihetnők tehát, hogy a megye népességének anthropologiai arculata is ilyen egységes. A közelebbi vizsgálat azonban éppen az ellenkezőről győz meg bennünket.

Csongrád megye igen kedvező kültermészeti viszonyai következtében ugyanis már a legrégebb időben, jóval az írott történelem előtt, népek által sűrűn lakott terület volt. A Tisza völgye már a praehistóriai idők óta folyton valóságos országútja volt a történelem folyamán felbukkanó s ismét elötünő népeknek, a mint azt az ásások, szántások, sőt vízmosások által a földből előkerülő kőszközök, réz, bronz, vas használati tárgyak, fegyverek, emberi és állati csontok fényesen igazolják. Képviselve van itt a csiszolt kőkör, bronzkor, vaskor és pedig nemcsak egyes elszórt leletek, hanem valaha nagynépességű telepek sűrűn található maradványai által. Alig van községe, pusztája a megyének, hol ilyen leleteket ne találtak volna. Valóban nagy kár hazánk őskorának megismerésére, hogy e leletekben oly gazdag terület teljes régészeti, praehistóriai, anthropologiai szakavatottsággal még ma sines rendszeresen átkutatva. Hogy kik voltak e népek, kik a kő-, bronz-, vaskor alatt e területen a sűrű telepeket lakták, nem tudjuk, csak a leletekből következtünk kultúrájukra. A régiségbúvárok szerint árja népek voltak a legrégebbiek s ezeket meghódították, részint vándorlásra kényszerítették az ural-altáji népek. Agathyrzokról, jazygokról beszélnek a régi írók. Majd a rómaiak veszik birtokukba e területet is, a mint azt az itt talált római leletek bizonyítják. A római birodalom meggyengülése után pedig a nagy népvándorlás hullámai borították el e földeket. Ősi népességét részben elpusztították, részben magukhoz hódították a győző jövevények. A régi történelem a quádokat, góthokat, gepidákat, vandalokat, markomannokat s más germánfajta népeket említi, kikről nevükön kívül alig tudunk egyebet. A népvándorlás egyes hullámai a mily gyorsan jöttek, épp oly gyorsan elenyésztek ugyan, mind a mellett mégis megváltoztatták e terület ősi népességének anthropologiai arculatát. Egyrészt ugyanis számban igen megritkították a régi típusokat, másrészt pedig szétszórták, majd újabb típusokkal szaporították azt.

Emez apró s csak rövid időre megtelepült elemeknél sokkal fontosabbak s úgy időbeli közelségüknél, mint főleg nagyobb számuknál fogva állandóbb hatásúak a népvándorlás következő csoportjai: a hunok, avarok, főleg pedig a szlávok. A régi — különben is csekély számban képviselt — típusok eme nagyszámban betóduló újabb elemek pusztítása következtében ugyanis igen megfogytak, sőt részben ki is pusztultak, úgy hogy a honfoglalást közvetlen megelőző időkben a szlávokkal keveredett hun-avar maradványok alkották e terület népességének túlnyomó részét, míg a régebbi népek típusai már csak igen kis töredék által voltak képviselve. S e közé a keveréktípusú nép közé jött a már eredetileg is több típus keveredéséből alakult honfoglaló magyarság.

A mikor a honfoglalók az Alföld meghódítására indultak, a hun-avar s a többi népek maradványaival keveredett szlávok földvéraikba vonultak vissza.

¹ L. Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. I. köt.

A csongrádi, csanyi, szentesi, szegvári, szőlősi s más csongrádmegyei földvárak nagy erősségei voltak a szlávoknak. Kétségtelen, hogy e földvárak bevétele nem folyt le vér nélkül. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy sok földvár magától is meghódolt s a honfoglaló magyarok nem ölték le az itt talált népeket, hanem csak meghódították, uralmuk alá hajtották őket. Úgy hogy a honfoglalók által itt talált szláv, hun-avar s egyéb népmaradványok jó része a honfoglalás után is megmaradt s így az Alföld anthropologiai arculata már e korban meglehetősen kevert volt.

A magyarság a honfoglalás befejezése után jó ideig még nomád életet élve barangolta be az Alföldet s csak Szent István király uralkodása alatt kezd nagyobb tért hódítani az állandó letelepülés. Csongrád megye Tiszán inneni része a Névtelen krónikája szerint az Ond, tiszántúli része pedig az Ajtony-nemzetség birtokába került. Az állandó letelepüléssel azután megkezdődött a meghódított népek ethnikai beolvadása a honfoglaló magyarságba, úgy hogy egy félszázad alatt a hun-avar, szláv s egyéb töredék népmaradványoknak teljesen nyomuk veszett. De bármily nagy volt is ez az ethnikai beolvadás, nem olvadtak be típusukat illetőleg, somatologiaiilag. Egyrészt ugyanis vérkeveredés csak kis mértékben történt, mert a magyar nemes mindig büszke volt fajára s vigyázott vére tisztaságára; másrészt pedig, ha történt is vérkeveredés, ez által nem keletkezett új típus, hanem a régi típusok jellegzetes sajátságai folytatódtak az utódokban, mint típusváltozatok.

Alig települt azonban le a honfoglaló magyarság s alig kezdtek az egyes típusok egy helyen való szaporodás által helyi típusokká fejlődni, már is megkezdődtek ama folyamatok, melyek az Alföld népességének anthropologiai arculatát oly rendkívül kevertté tették. Ilyen volt már 1091-ben a kunok betörése, kik Csongrád megye területén is sok új ősmagyar telepet elpusztítottak, felforgattak. Összehasonlíthatatlanul nagyobb hatású volt azonban ennél, mi az Alföld népességének kikristályosodó félben levő anthropologiai arculatát teljesen megváltoztatta, a tatárjárás.

Az 1241. év április 11-iki gyászos emlékű mohi pusztai csata után nem sokára, még április végén a tatár sereg Csongrád megye területére is eljutott. A falvakat, városokat felgyújtották, az ott talált lakosságot leölték. Az ősi magyar telepek Csongrádban is egytől egyig mind elpusztultak. Bármily nagy volt azonban a tatárok pusztítása, mégsem irtották ki teljesen sem a honfoglaló magyarságot, sem a velük ethnikailag keveredett néptöredékeket. A lakosság jó része ugyanis a vészhir hallatára a Tisza kiöntési területein levő sűrű nádasokba, mocsarakba, füzesekbe bújdosott s a tatárok elvonulása után régi lakóhelyeikre ismét visszaköltöztek. A régi típusok tehát a tatárjárás következtében nem pusztultak ki, hanem csak számban fogytak meg, úgy hogy Csongrád megyében a tatárjárás előtt élt típusok, típusváltozatok megtalálhatók a tatárjárás után is.

Nagyon megváltoztatták azonban e terület népességének anthropologiai arculatát a tatárjárást követő telepítések. A számban igen megfogyott régi lakosság közé ugyanis egyrészt idegeneket, ú. n. vendégeket telepítettek. Ekkor került Csongrádba először egy csomó idegen, különösen német nevű. Szerencsére, ezek száma nem volt nagy s csakhamar beolvadtak ethnikumukat illetőleg a magyar-

ságba. Másrészt történtek telepítések és települések az ország különböző részeiből és pedig meglehetősen nagy számban. Ez alkalommal azonban nem idegenek, hanem csak más megyebeli magyar nemzetségek, más vidéken élt magyar típusok kerültek Csongrádba. E mellett, mint az Alföld többi részére, úgy Csongrád megyébe is telepítettek kunokat, úgy hogy a tatárjárást követő időben a Tisza mindkét oldalán számos kun szállás volt. A kunok megtelepülése azonban Csongrád megyében igen nehezen ment. Folytonos harcban állottak a magyarsággal s így keveredés sem igen történt közöttük. E mellett a kunok száma nemhogy szaporodott volna, hanem mindinkább fogyott, úgy hogy Mátyás király idejében a régi kun szállások jó része ismét pusztaság terület. Mind a mellett egy részük továbbra is ott maradt s lassan, ethnikailag szintén beolvadt a csongrádmegyei magyarságba. Az 1400-as évek közepén megkezdődik egy újabb idegen elemnek, a rácznak vagy szerbnek betelepülése, kiket a terjedő török hatalom szorított ki Szerbiából. Zsigmond király, majd a Hunyadiak idejében már több rácza telep volt Csongrád megyében is. A ráczok igazi elterjedése és a magyarság közé való beolvadása azonban Csongrádban csak a török háborúk alatt és után történik.

A tatárjárás után 200 évre tehát Csongrád megye újra be volt népesítve, régi anthropologiai arculatát azonban a sokfelől történt telepítések ugyancsak tarkává tették. De még kevertebb lett Csongrád megye anthropologiai arculata a bekövetkező török háborúk következtében. A midőn ugyanis 1552 március 1-én a török sereg Szegedet bevette, Csongrád megye is egészen a törökök kezébe került. S az a 134 éves török hódoltság teljesen felforgatta, szétszórta Csongrád megye népességét. A lakosság egy részét a török sereg, főleg az azzal járó tatár csapatok kipusztították; a lakosság más része pedig a sok zaklatástól, kínzástól kényszerítve odahagyta szülőföldjét s más vidékre költözött. Úgy, hogy a midőn 1686-ban Szeged felszabadításával Csongrád megye is felszabadult a török uralom alól, a megye jó része pusztaság terület volt.

A majdnem másfél százados török hódoltság igen megváltoztatta a megye lakosságának anthropologiai arculatát. Egyrészt ugyanis a folytonos háborúk következtében a régi típusok igen megritkultak, másrészt a kipusztultak helyébe részint más megyébeli magyar, részint teljesen idegen típusok jöttek. Már magukból a törökökből is sokan maradtak itt, kik megmagyarosodva teljesen beolvadtak a magyarságba. Majd az 1600-as évek végén, de különösen 1700 elején megkezdődtek nagy arányban a telepítések. Úgy a megye, az állam, mint a nagybirtokosok telepítettek. Valóban nagy kár, hogy e telepítésekre vonatkozó értékes adatok még mindig szétszórva, feldolgozatlanul hevernek a családi és községi levéltárakban. Pedig ezek ismerete nagyban megkönnyítené hazánk mai lakosságának anthropologiai feldolgozását.

A csongrádmegyei új települők legnagyobb része más megyébeli magyarságból állott. Különösen sok családot telepítettek a felvidékről a palócok közül, főleg Heves és Nógrád megyéből. De telepítettek az erdélyi és dunántúli megyékből is. Ez az oka annak, hogy az ország különböző vidékein előforduló helynevek vagy az azokról elnevezett egyének Csongrád megyében igen nagy számban találhatók. Jellemző például felemlítem, hogy csak egy községben, mint a 8000 lakossal bíró Szegváron nem kevesebb mint 52-féle helységnévről elnevezett családnév

van, melyek némelyike meglehetősen nagy számmal van képviselve (pl. Bihari 34 családdal, Hegyi 26 családdal, Bélteki 15 családdal, Rozgonyi 19 családdal, Kosztolányi 10 családdal, Széchenyi 9 családdal, Putnoki 6 családdal, Hevesi 6 családdal stb.)

Már az 1400-as években megkezdett szerb vagy rácز telepítések folytatód-
nak és pedig még nagyobb mértékben a török hódoltság ideje alatt is, úgy hogy
1649 körül tiszta rácз községek is voltak a megyében, másutt ismét vegyesen
laktak rácзok és magyarok. De a rácз és magyar lakosság között csakhamar
kiéleződtek az ellentétek s folytonos veszekedésben éltek. Ennek lett a követke-
zménye a „rácз militia“ megszüntetése, majd a rácзok túlnyomó részének kivonu-
lása 1750-ben. Egy részük azonban továbbra is itt maradt s lassan teljesen beol-
vadtak ethnikumukat illetőleg a magyarságba. Testi típusuk azonban fennmaradt
s ma is felismerhető. Hogy meglehetősen sok rácз család keveredett Csongrád megyé-
ben a magyar lakosság közé, mutatja a ma is gyakori Rácз családnév. Pl. Szeg-
váron ma 24 Rácз nevű család él. A megye déli részén még több a Rácз nevéek
száma.

A Csongrád megyébe telepített idegen ajkúak között a rácзok mellett a
tótók is elég nagy számban találhatók. Kisebb számban telepítettek azután még
németeket, oláhokat, horvátokat is. Ezek azonban nagyon szétszórva találhatók,
ethnikumukat illetőleg pedig teljesen beolvadtak a magyarságba.

Csongrád megye népességének anthropologiai arculata tehát idők folytán
lassan igen megváltozott. A régi típusok számban nagyon megfogytak, szétszóród-
tak s folyton újabb és újabb részint más vidéki magyar, részint pedig teljesen
idegen típusokkal keveredtek. Valóban a típusoknak, típusváltozatoknak olyan
keveredése, egyvelege észlelhető Csongrád megyében, a minő kevés van az ország-
ban. Van itt minden típusból, típusváltozatokból, mely akár e területen, akár az
ország többi részében évszázadok folyamán megfordult s ha ethnikumukat illető-
leg egységes egészzé, ú. n. „mai magyar“-rá olvadtak is össze, azért megtartották
eredeti típusukat, jellegzetes faji sajátosságukat, melyek alapján az anthropologia
az ethnikai összeolvadás dacára is kinyomozhatja s különválaszthatja őket.

Ezek után már most egész természetes előttünk, hogy a megyének bármely
községében vizsgáljuk is a népet, sehol sem találunk egységes típust, hanem min-
denütt igen sok típusnak mozaikszerű keveredését, mindenütt egyéni és családi
típusokat látunk. Mutatja ezt a nagy keveredést már maga a családi név sokféle-
sége is. Míg ugyanis a felvidéken találunk falvakat, hol az egész faluban mind-
össze csak 3—4-féle név van, addig Csongrád megyében egy községben, mint
pl. Szegváron, nem kevesebb mint 300-féle családnév található.

Erre a rendkívül nagy keveredésre célozva írja *Kiss Bálint* szentesi ref.
lelkész a múlt század első felében a szentesi népről: „Lehetett közöttük látni
hosszas négyszegletre hajló német képűekhez hasonlókat; hosszúságos háromszeg-
letre nőtt széles homlokú, keskeny állú tót szabásúakat; ovális kerekarcú, egye-
nes hajú, barna, piros római ivadéku oláhokhoz szitókat. Lehetett látni kerekképfű
apró feketeszemű, borzas, göndör, rövidhajú, vastagnyakú, alacsony, zömöktermetű
scythia ivadékokat. Az egyik szőke, a másik barna, harmadik gesztenyeszínű hajú.
legtöbbször a barna- és gesztenyeszínűek közé tartoztak.“ (A szentesi ref. *Eccl. Hist.*

471—488. és Dr. Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története. Budapest, 1898. II. rész, 322 old.)

A sokféle keveredést bizonyítja a ruházat sokfélesége is. Így ugyan csak *Kiss Bálint* írja a mult század közepén a szentesi menyecskek fejkötőjéről: „Első és legközönségesebb az *álladzó és tetére való*. Második a *debreczeni* módon hosszú fehér fátyol gombostúkkal. Harmadik a *kecskeméti* módon patyolat főrevaló hét gombostúkkal. Negyedik, kinek módja vagyon benne, a fekete fátyol hosszan lebocsátva homlokkelővel együtt. Ötödik ugyanez az áll alatt lekötve s elől lebocsátva. Hatodik a *Dunántúl* való (fehérmegyei) patyolat tekeres, két ágban hátul lebocsátva s két nagy szarvastúkkal a vakszemén megtűzve. A hetedik szintén *Dunántúlról* Pápa vidékéről való gyolesozás, melyet takaritinak hívnak, mert a nyakokra tekerik és aztán hosszan két felől lebocsátják. Nyolczadik a *Léva tájáról* való mód; füleit bekötvén gyolesával és hátul a nyakszirten általkötvén a sarkáig lebocsátva. Kilencedik a nemes asszonyoké egy főkötőben, mely néha gerezdes, néha csak sima vagy töltött prémes főkötő. Tizedik a parasztoké, kik egy keszkenővel fejüket beborítván és álluk alatt megkötvén — jártak a templomba.

Ez öltözetben való különbségnek az volt az oka, hogy a lakosok az országnak külön-különbféle részéről származtanak ide és kiki az ő hazájabeli szokást tartja az öltözetben“. (U. o. 123 l. és Zsilinszky II. 325. old.)

S *Kiss Bálint*nak eme leírása nemcsak Szentes, hanem egész Csongrád megye, sőt az egész Alföld népességére vonatkozólag is megállja helyét. Évszázadok folyamán ugyanis az egész Alföld anthropologiai arculata rendkívül megváltozott, kevert lett. A régi típusok igen megritkultak, szétszóródtak, új típusokkal keveredtek oly annyira, hogy több ma a bevándorolt, az újabb típus, mint a régi típusok maradványa. De azért megtalálhatók itt a régi típusok is s rendszeres anthropologiai vizsgálatok alapján megállapíthatók lesznek jellegzetes faji sajátosságok s kinyomozható lesz eredetük.

Az Alföld népességének rendszeres anthropologiai vizsgálata tehát már e nagyfokú keveredésnél fogva is igen fontos. Valóban klasszikus területe ez az anthropologiai kutatásnak. Alkalmunk van itt együtt tanulmányozhatni a legkülönbélebb típusokat, úgy a régieket, mint az újabban bevándoroltakat s hogy keveredésüknek eredményét, azt a sokféle típusváltozatot egymástól élesen elválaszthassuk, jellegzetes faji sajátosságokat pontosan megállapíthassuk s eredetüket kikutathassuk, vizsgálatainkat minél több egyénre s minél több testi jellegre ki kell terjesztenünk. Ebben leli együttal indokolását az is, hogy vizsgálunk kell minden nevű és eredetű egyént, a kit csak lehet. Nem oly szívesen engedik az emberek magukat anthropologiailag megvizsgáltatni, hogy csak a jó magyar nevéket válogathatnók ki vizsgálatunk céljaira s különben is a név magyarsága nem bizonyítja mindig a típus magyarságát. Másrészt a sok probléma megoldására minden vizsgálati anyag hasznos vagy pro vagy kontra.

Minthogy tehát éppen Csongrád megye népességének eme nagy kevertségénél fogva vizsgálataimat még nagyobb számú egyénre s még nagyobb területre óhajtom kiterjeszteni, eddigi vizsgálataim eredményeinek rendszeres ismertetését egy következő alkalomra halasztom.

Dr. Bartucz Lajos.

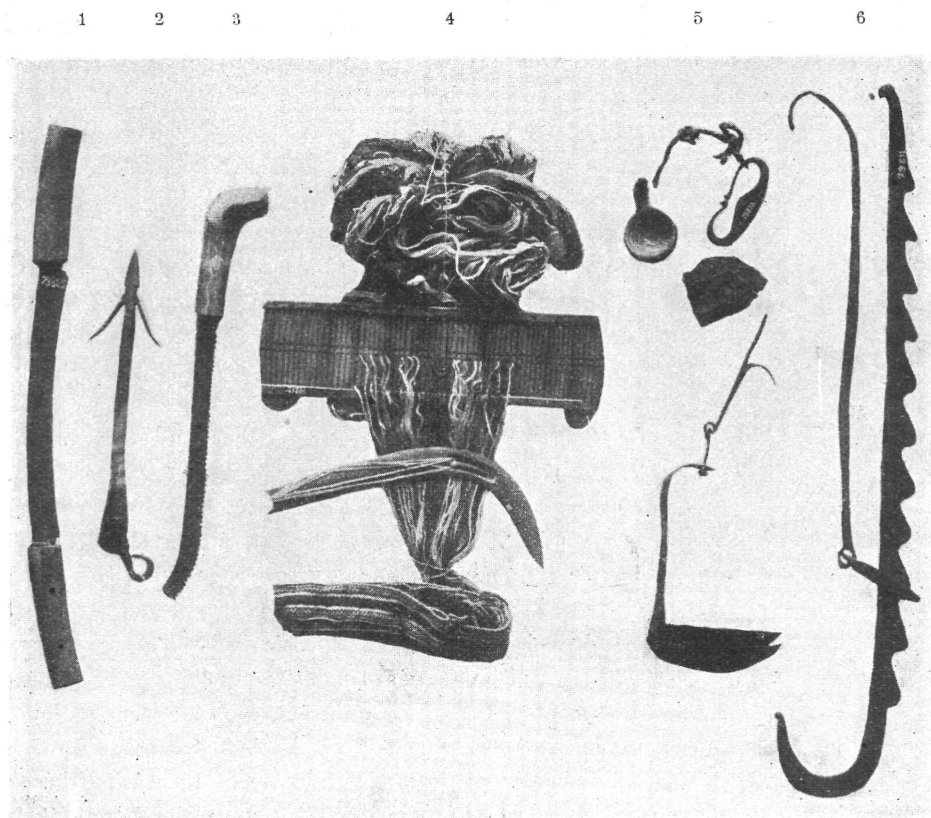
A NOMÁD LAPPOK ÉLETÉBŐL.

Évek óta járom Észak-Európa azon vidékeit, ahol nyár folyamán, az örökös hóval s jéggel fedett magas hegyek alján fenyőkkel tarkított nyírerdők zöldelnek s a természet ünnepléses csendjét itt-ott csak a magas sziklákról lefutó, ezüstszerű vízesések ritmikus zúgása s egy-egy ismeretlen madárhang töri meg. Bármily fenségesek Észak-Európa ezen vidékei, rideg éghajlatukat még a bolygó turista se szokta felkeresni. Hogy én a múlt nyáron negyedizben kerültem e rideg vidékekre, arra az itt lakó szegény lappok érdekes nyelvének s primitív életmódjának tanulmányozása ösztönözött. Megbámultam én is Észak-Norvégia festői fjordjait, meghatva álltam a Nordkap félelmet gerjesztő roppant kötömegén, de engem, megvallom, jobban érdekelt a régi, pogány lappok legfőbb istenének: Sima Lango-nak magas kőalakja, a mely egy meredek kőszikla oldalán siratja az elmúlt régi szép időköt, a mikor még ő volt Észak-Norvégia mindenható ura s neki mutatták be, pogány módra áldozataikat, a messze útra készülő lappok. Ennek a primitív viszonyok közt élő népnek életében, a mely napjainkig híven megőrizte ősi szokásait, sok érdekes vonást találhat még ma is itt-ott a kutató, sőt gyakran éppen a csekélységnek látszó, apró kis dolgokban látja meg a képét ennek a maroknyi kis nép szellemének, „mint a tiszta eget a füstölak végén fénylő harmatcseppben“. Erről az érdekes kis néptörödekről, a mely évszázadok óta él elkülönítve a művelt világtól: szeretnék egyet-mást itt is elmondani. Mivel azonban az ősi életmódot főképpen a nomád lappok őrizték meg híven, míg a letelepült, legnagyobb részt halászattal foglalkozó lappok sokat elhagytak az ősi szokásukból, azért ezen rövid ismertetésemben, jórészt a nomád lappokra leszek tekintettel.

A mi esőszkunyóinkhoz hasonló „lavvo“, a melynek ágasai felül összeértek, úgy hogy a füst az ajtónak szánt nyíláson ment ki, lehetett első menhelye a nomád lappoknak. Talán ezekről a primitív kunyhókról — a melyeket ma már csak ritkán láthatni — s azok lakóiról írta már Tacitus „Germania“-jában: a gyermekeknek az időjárással s a vad állatokkal szemben nincs más menedékük, mint néhány faágból készített buvóhely. Ide térnek vissza a felnőttek s ide menekülnek az öregek, de szabadon az emberekkel, szabadon az istenekkel szemben elérték azt, a mi legnehezebb, hogy ne legyen semmi kívánságuk. Bizony a még ma is hét-nyolcezer lappnak menedéket nyújtó „goatte“ (sátor) se sokban különbözik az ilyen kunyhóktól. A vászonnal bevont, kúpalakú sátort, melynek füstnyílása egyszersmind ablak is, télen ugyan vastag, durva szövettel és rénszarvasbőrrel is be szokták még vonni, ezenkívül a rüppen-t (füstnyílás) is szűkebbre szorítják, de még ez se védi meg őket a hideg szelektől és nagy hóviharoktól, a melyek a „rüppen“-en át könnyen bejuthatnak. Ezen kívül az erős vihar a goatte-t is sokszor magával ragadja. Mikor néha-néha a lobogó tűz mellé húzódomba költöttem el köztük szerény ebédemet és a gyermekeket is sorra kínálom, meg-megakadt szemem halvány arczaikon, aztán elgondolkoztam, hogy mennyi szenvedést kell kiállniok télen az ilyen sátrakban a szegény gyermekeknek. Csakis öröklött edzettség képes azt kibírni!

A goatte közepén a legfontosabb hely a néhány kődarabból készült „áran“ (tűzhely), melyen éjjel-nappal vígan lobog a tűz. A tetőnyílás keresztfájáról lecsüngő

vaslánczot, a melynek alsó végére akasztják az üstöt, a régi időben a több helyen is felakasztható fogas vas (1. á. 6. sz.) pótolta. A lappok, miként a műveltségnek igen alacsony fokán álló más népek még ma is, aczél és kovával készítettek tüzet. A tüzet fogott taplót egy kis kerek faedénybe (rišša-gukse, 1. á. 5. sz.) tették, a melynek fenekén egy darabka kén volt. Mikor a taplótól a kén lángot vetett, száraz fagallyakat rakosgattak reá. Világításul a sátrakban még ma is a sátor közepén lobogó tűz szolgál, míg a földkunyhók és apró faházakban hosszúra hasítgatott fenyőszilánkokkal szoktak világítani. A „vuogja lampa“-t, (halzsír lámpa, 1. á. 7. sz.) a melyet régen a kunyhókban használtak, ma már csak nagy ritkán lehet itt-ott látni.

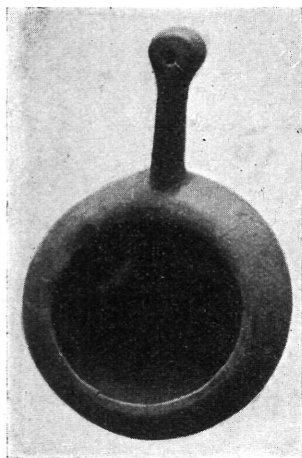
1. ábra.

7

A szükséges házi eszközöket, valamint az összes ruhaféléket is, a nomád lapp ma is maga készítgeti. A rénszarvascsontból vagy fából készült „njuhko“ (1. á. 4. sz.), a melyen a bocskor szárát körülköltő széles zsinórt szövik, egyik elmés találmánya a nomád lappoknak. A fenyő és nyírfa feldolgozására a rénszarvasagancsnyelű széles késen (nibbe, kívül, a mely örökösen oldalukon fityeg, még a „viel“ (1. á. 1. sz.) nevű görbe kést használják. A régi vadász- és halászeszközök legnagyobb-részt, sajnos, régen elkallódtak, csak itt-ott található még egyet-kettőt. A régi időben halászat és vadászatra használt, vasból készült „skottal“-t (1. á. 2. sz.) még megtaláltam a Tana-folyó mentén egyik földkunyhóban. Hogyha nagyobb halra akartak

szert tenni, akkor a skottal karikájába kötelet kötöttek s úgy dobták be a tavak vagy a tenger vizébe, ha pedig vadászatra indultak vele, akkor a skottal üres végébe hosszú rudat dugtak. Mind a két esetben a skottal hegyes végénél látható két vasszárny a kihúzás alkalmával kinyílt az állatban és így ez semmiképp se menekülhetett el.

Egyik fontos szerszámuk még a reszelés és fűrészelésre használt „doppasaha“ (1. á. 3. sz.), a melylyel a rénszarvasagancsot szokták kidolgozni. A nyírfából készült, öblös testű „nahppe“-t (2. ábr.), melybe a rénszarvas tejét szokta fejni a lapp, majdnem mindegyik sátorban meg lehet találni. Rendkívül érdekes tárgy még a sátorban a nyírfából készült „gietka“ (böleső, 3. á. 6. sz.) is, a melyet kívülről rénbőrrel vonnak be, belsejébe pedig rénmohát és föléje rénszarvasszőrt tesznek. Ha az ily bölesőben levő kis gyermeket anyja távolabbra szándékozik vinni, akkor a bölesőt még körülkötöti erősen madzaggal. Ha pedig több napig tartó útra mennek, odakötik a rénszarvas hátán levő egyéb eszközökhöz (zárókép).

2. ábra.

Miként fentebb is megemlítettem, maga szokta készíteni a lapp összes ruháját is. A felső részen négy csúcsban végződő „gapper“-ről (sapka, 3. á. 4. sz.), a mely fekete vagy piros posztóból áll, már messziről meg lehet ismernünk a nomád lappokat. A rénszarvasbőrből készült durva „bacska“ (bekecs), melyet derekukon díszes övvel „boagan“-nal (3. á. 5. sz.) szoktak körülkötöni, valamint a tehén- meg rénszarvasbőrből összevarrott „gàma“ (boeskor, 3. á. 2—3. sz.) mind a férfi, mind a nőnél egyforma szabású. A gàma felső részétől egészen térdükig, télen a szőrével kifelé fordított „galsokak“ (3. á. 1. sz.) védi az alsó lábszárukat.

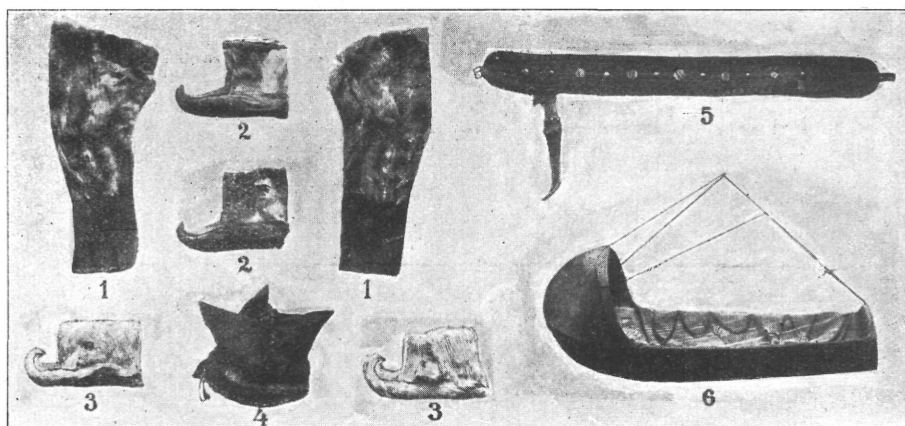
Eledelük, kiváltképen nyáron, legnagyobb részét halból és aludttejből áll, de téli időben, mikor a rénszarvas levágásának ideje el szokott érkezni, húst is gyakran esznek. A rénszarvas húsát rendszerint szárítva szokta enni a lapp. Deczember hónapban a levágott rénszarvasok húsát magas és fedetlen állványokra rakják és aztán ott marad, míg minden nedvesség kiszáradt belőle. Ily szárított húson magam is éltem egynéhány napig és egészen élvezhető ételnek találtam. Gyümölcsféléit bizony vajmi ritkán eszik a szegény lapp. A földi eperhez hasonló „luöme“ mondhatni egyetlen gyümölcse Lappföldnek, hanem aztán ebben Lappföld igen gazdag. Ez nálunk ismeretlen gyümölcs, a mely, ha megérik, tiszta arany-sárga, egyik legfőbb tápláléka nyáron a lappoknak, a melyet rendszeren rénszarvas-tejjel vegyítve szokott enni.

A nomád lappok az orvost és patikát még ma is jóformán csak hírből ismerik és ha valamelyikük betegségbe esik, maguk gyógyítják meg háziszereikkel. Midőn Sopnes vidékén egy sátorba bebujtam, a nyírfagalyra terített rénszarvasbőrön egy beteg lapp nyöszörgött s felesége egy kanálka folyadékkal igyekezett enyhíteni belső fájdalmait. Hogy a kíváncsiságomat kielégíthessem, legott megszagoltam az üvegben levő piszkos folyadékot s a legpenetránsabb petroléum szaga ütötte meg

orromat. Ez még jobban felkeltette kíváncsiságomat, hogy gyógyításmódjuk iránt tovább érdeklődjem. Azon kérdésemre, hogy mivel gyógyítják, ha valaki a testében fájdalmakat érez, elővett egy másik lapp egy vékony fenyőhéjat, azt késével szépen kerekre faragta, aztán közepébe kerek nyílást vést s abba egy darabka égő taplót dugott. Ha most ezt a fájós testre reá teszik, állításuk szerint megszokott gyógyulni. Csaknem minden lapp-sátorban megtaláljuk a rénszarvasagancsból készített „guppa-čorve“-nevű gyógyító eszközt is. A fájós testrészt a kés élével gyengén megvagdálva, a „guppa-čorve“ szélesebb végét a megvagdalt fájós részre teszik, s a vékonyabb végén oly erősen szívják, hogy az odatapadt guppa-čorve alatt a fájós testrészből minden rossz vér kijön. Nyílt sebekre, kiváltképen régen az égő parazsat tartották legjobbnak. Fejfájás ellen leginkább eczetet használnak s evvel szokták bedörzsölni egész homlokukat.

Az írást és az olvasást, a mint köztük létem alatt is tapasztalhattam, elég könnyen megtanulja a lapp, míg ellenben a számolás már gyenge oldaluk. Alig

3. ábra.

hinném, hogy a hét- vagy nyolczszáz darab rénszarvas gazdája meg is tudná mondani, hogy hány rénszarvasa van. Akárhánytól kérdeztem, hogy hány rénszarvasa van, mindegyik azt felelte, hogy „čuotte“ (száz) vagy „bagjel čuotte“ (százan felül). Sőt a legtöbb lapp még életéveinek számát se tudja biztosan. A Porsangerfjord vidékén, midőn arra kértem az egyik lappasszonyt, — a ki nem lehetett több harmincz évesnél — mondaná meg nekem élete éveit, azonnal azt felelte, hogy: ötven. Mikor megjegyzém, hogy nem látszik annyinak, életéveinek számát már tíz évvel lejjebb szállította. Megkérdezve tőle, miért mondott előbb ötven s aztán negyven évet, minden zavar nélkül csak ennyit válaszolt: „Nem tudom biztosan, hogy negyven vagy ötven esztendő vagyok-e“. Éppen így nem tudta megmondani több anya még azt se, hogy egyik vagy másik gyermeke hány éves.

Habár tisztaság dolgában még a letelepült lappok sem mondhatók nagyon mintaszerűeknek, mivel mosdani is csak nagy ritkán szoktak, de mégis többet adnak a külső tisztaságra, mint a sátorokban élő nomád lappok. Néha ugyan megtörténik, hogy egyik vagy másik a kezét megmossa, evvel aztán eleget

is tett a tisztaságnak. A sátorban levő nagy piszokról pedig csak az szerezhet magának igazi fogalmat, a ki esős időben is közöttük édeget, ilyenkor három-négy kuvasz is ott fekszik közöttük a keskeny sátorban. Hányszor el-elnéztem, hogy az üstben levő ételmaradékot — a melyből az előbb jóízűen ettek, — az egyik bozontos kuvasz mind megette s a másik az üstöt oly tisztára nyalta, hogy a háziasszonyt felmenté a mosogatás funkciója alól. Egy délután sátorunkba a távoli hegyek közül vendégek érkeztek. Alig ültek le a sátoralján szétszort rénszarvasbőrökre, elővett a házigazda a rénszarvasbőrök alól egy piszkos rénczombot s avval előbb a bozontost jól oldalba ütötte, azután odanyújtotta a vendégeinek.

Ki hinné, hogy mégis annyira kedvelje ez a nép is a diszt? Nemcsak a saját varrta ruháit látja el sok díszszel, hanem igen sokat ad még az ékszerekre is. Fülbevalót ugyan nem visel a lappnő, de annál jobban kedveli ujjain a gyűrűt. Abban a sátorban, a melyben én is töltöttem három vagy négy napot, tizenhat gyűrű volt egy lappnő ujjain, még pedig négy vagy öt tiszta színaranyból.

Sajátságos dolog, hogy míg a műveltségnek legalacsonyabb fokán álló népnek is megvolt vagy megvan a maga primitív hangszere, addig a lappoknál még meséiben se lehet nyomát találni. Egyetlen hangszerük, a mint egyik-másik lapptól értesültem, az ősidőkben a „siegga pipar“ (fűzfásip) volt. Talán a létező küzdelem lehetett az oka, hogy zenei érzékük nem fejlődhetett ki.

Épp ily keveset mondhatunk művészetükről is. A sátor közepén álló ágasokon vagy pedig a házi eszközökön késekkel bevéselt primitív alakok és a ruházatok különféle díszítése teszik még ma is a lappok összes művészetét.

Régi szellemi életük különféle meséikben tükröződik vissza, de e mesék közül egyik-másik annyira drasztikus, hogy nem volt csoda, ha régen e mesék terjesztőit a papok annyira üldözték; sőt, ha Fjellman, lapp lelkész állításának hitelt lehet adnunk, II. Károly egy lappot, a kinek nem volt más bűne, csak az, hogy igen sok ilyen mesét és dalt tudott, ezért a tudásért halállal büntetett. Részben talán ma is a félelem lehet egyik oka, hogy idegen embereknek nem igen mesélnek. Még csak néhány száz évvel előbb is pogány isteneik bálványai álltak. Noha elég volt egy különös alakú kő- vagy sziklatömeg, a mely véletlenül az útjukba akadt s már rénszarvasokat áldoztak fel neki. Alteidet közelében egy sziklás hegy oldalán, ma is megbámulja a lapp Sima Lango-t, a mely az ősidőkben legfőbb istenük volt.

Bár keresztény érzelmeik élesztgetésére mindent megtesznek az északi államok, de a lappra mindez — mivelhogy még ma is ősi pogány vallásuk emléke él bennük — kevés hatással van. Mikor azt kérdeztem az egyik lappnőtől, miért nem megy a közeli kis norvég templomba, egész közömbösen csak ennyit válaszolt: „Miért menjek? hisz nem értek az egészből semmit!“

Habár négy nyarat töltöttem fenn a lappok között, de azért dalolni vagy az ő nyelvükön szólva „juojgat“-ni keveset hallottam. Pedig, a mint mondák, lakodalom alkalmával dalolni is szoktak. Szerettem volna legalább egy-két lakodalmi dalt is lejegyezni, de az egyik öregasszony állítása szerint az ilyen dal elmondása nagy bűn. Mikor azt kérdeztem tőle, honnan tudja? csak annyit felelt rá, hogy a „bibliából“.

Mivelhogy a nomád lappok nem katonáskodnak, azért a legtöbben hamar

megnősülnek. Hozományról náluk mindig a férfiú szokott gondoskodni. Aranygyűrű, ezüstkanál és rénszavas nélkül — a miket a vőlegény ad a menyasszonyának — nem képzelhető el náluk a házasság. A lappoknál divó házassági czeremóniákból magam is sok dolgot jegyeztem fel, de ezeknél jóval érdekesebb azon eljegyzési s lakodalmi szokás, a melyet Friis,¹ híres nyelvtudósnak beszélt el egyik lapp s a melynek tartalma, a lapp szöveg nyomán, röviden így hangzik :

Midőn a vőlegény szüleivel s a kéréssel megjelenik a leányos háznál, az orosz lappok szokása szerint, orrukat összedörzsölve üdvözlik egymást. Az üdvözlés után így szólítja meg a kérő a leány szüleit : „Szabad-e előadnunk, hogy mi járatban vagyunk ?“ Ha a leány atyja „igen“-nél válaszol, a kérő — a nélkül, hogy egy szót szólana — elővesz a hóna alól egy pálinkás flaskót — a mely minden szónál ékeesebben beszél — és a leány atyját s az egész családot három ízben megkínálja vele. Ha a leány atyja elfogadja a kérőtől a pálinkás flaskót, ez már azt jelenti, hogy a „párti“ ellen nincsen kifogása.

A következő napon a vőlegény házában van nagy sürgés-forgás, mert várják a leány szüleit és összes rokonait. Csak a menyasszony marad ott a szülei házában és lefátyolozva sir egyik szögletben. Alig hogy megérkeznek a vőlegény házába, orrukat összedörzsölve, így szól a vőlegény atyja a leány szüleikhez : „Kerüljenek belől szegény lakásunkba !“ Ekkor a leány szülei az ajtóval szemben levő helyen, a „boasőo“-ban foglalnak helyet, míg a többi vendég tőlük jobbra s balra. Mikor az evést és ivást elvégezték, mindegyik megfogja a szomszédja kezét s miután orrukat ismét egymás orrához dörzsölték, a leány atyja meghívja a vendégeket a lakodalomra.

Másnap a vőlegény s összes rokonai el is indulnak a leány szüleikhez, a ki még egyre a szögletben sirdogál. Mikor a menyasszony házához érkeznek, mind a két ajtóban egy-egy legény áll őrt, és nem bocsátják be őket, a míg nem fizetnek. Alig fizették le a vendégek a három vagy négy orosz kopeket, tüstént felállanak a lány rokonai és kiküldik a vőlegényt s az egész násznépet. Mialatt künn töltenek egy kevés időt, hóval hinti be mindegyik fejét s egész testét. Mikor aztán ismét belépnek az ajtón — a hol már nem áll őrt, mint előbb, két legény — így szól a vőlegény a leány atyjához : „Nem bírtuk ki tovább künn a kemény időt !“ Ekkor a leány atyja még kétszer kiküldi az egész násznépet s miután harmadszor — szintén hóval fedve — belépnek a házba, rögtön megkezdődik az evés és ivás, csak a leány sir még egyre a szögletben. Mikor bevégezték az evést és ivást, odaül a vőlegény a menyasszonya mellé és a fátyol alatt nézegeti arcát. Mikor a vőlegény hozzátartozói is megnézték a menyasszony arcát, így szól az egyik kérő a leány atyjához : „Úgy-e bár, hogy most már mienk lesz a leányod ?“ „Igen, most már a tietek, — így szól a leány atyja — tegyétek oda, a hová akarjátok, akár a szemét is tűzbe vethetitek, mert nekem már nincsen hozzá semmi jogom“. Ekkor felállnak a leány barátnői és rá akarják adni az utazóruháját, de a leány egyre sir s lábával rúg-kapál, majd öklével a leányokat üt-ni-vern-i kezdi, úgy hogy nem tudják ráadni utazóruháját. Megfogják tehát egynéhányan a leány kezét s lábát, a többiek pedig előbb az utazóruhát adják reá, aztán sűrű fátyolt

¹ Nuortalaš Sami soaŋŋo-vierok.

kötnek az arczára. Mikor a fátyolt az arczára kötötték, megfogja két leánytársa a két kezét és a készen álló szánkóhoz vezetik. Aztán felrakják a menyasszony holmiját s ezenkívül a szánkó végébe egy kenyeret tesznek. Alig érkeznek a vőlegény házába, a vőlegény anyja leveszi a szánkóról az odatett kenyeret, avval a menyasszonyt háromszor megérinti és így szól: „Mától fogva te leszel ebben a házban a gazdasszony“ s ezzel a kenyeret az előttemenő menyasszony után hajtja. A menyasszony pedig felveszi az eldobott kenyeret s az asztalra teszi. Különben a menyasszony még a vőlegény házában is fátyol alatt marad hét-nyolcz napig és a ki az arczát meg akarja látni, annak egynéhány kopeket kell érte fizetni. Nyolcz nap mulva aztán, mielőtt a paphoz akarnának menni, leveszik a sűrű fátyolt az arczáról.

Báthori Ferencz.

I R O D A L O M.

Simkó Gyula: Nyiregyháza és tanyáinak települése. Kolozsvár. 1909. 8° 80 l. (Megjelent a „Földrajzi Közlemények“ XXXVIII. (1910. évi) folyamának második és harmadik füzetében is.)

Csak egy jó félszázad telt el a nemzetátalakító 1848 óta, már is erősen szembe-tűnők azok a kulturális és gazdasági eredmények, melyek nyomában jártak. A jobbágyság-felszabadítása, az ösiség eltörlése, a mult század derekán megindult árvízszabályozások és tagosítások, valamint az egyre szaporodó vasúthálózat csodálatos gyorsasággal átalakította a legelő és füvelő pusztákat szántóföldekké s a jobbára jószágtartásból élő alföldi magyart földművessé.

Mi, akik már ebben az új mozgalmas korszakban születünk, csak hallomásból ismerjük már a régi gazdasági állapotokat, a következő nemzedék meg már nem is fog hallani róla, azért örömmel kell fogadnunk minden olyan munkát, mely mezőgazdaságunk ezen átalakulási proceszusával foglalkozik. Sajnos, hogy idáig még ilyen irányú munkák nagyon gyér számmal jelentek meg. Simkó Gyula munkája ezen munkák számát gazdagítja és pedig a szó szorosabb értelmében is.

Egy másfélszáz év előtt az Alföldre szakadt idegenajkú földműves nép településének kérdésével foglalkozik, különös tekintettel gazdálkodási módjukra kiváló történelmi érzékkel és készséggel. Minden kezdet nehéz, az ő munkájának is vannak tévedései,

amik leginkább onnan erednek, hogy az alföldi magyarság ősi gazdálkodását nem ismeri eléggé, nem fogta fel a maga mivoltában azt a nagy zökkenést, melyet az Alföldön a baromtenyésztésről a földművelésre való áttérés okozott. A tír pákoknál figyelemreméltó baromtenyésztést nem talált még a multban sem s e dologtól befolyásolva az egész alföldi magyarság gazdálkodási ágául még a multban is egyedül a földművelést tekinti. Azonban mikor a tír pákok települési, gazdasági viszonyaival foglalkozik, mindjárt jó nyomokon halad, nem úgy mint ha kutatási körén kívül eső messze időkre visszanyuló következtetéseket akar vonni. Munkája saját pontos megfigyelésén és levéltári kutatásokon alapul, a mi nagyban emeli művének becsét.

Először a földet írja le. Nyiregyházának 50.000 kat. hold határa van a pusztákkal együtt. Régen a nagy vizek miatt kulturára alkalmatlan terület volt a határ jó része. Ezután a benépesedés történetét ismerteti. Nyiregyháza egyik kézről a másikra való átruházását kissé bőven is tárgyalja, e helyett talán jobb lett volna a régi település történetéről írni, mert erről csak akkor van szó, mikor Bocskay a hajdúkat letelepít Nyiregyházára. Innen kezdve azonban részletesen kiterjeszkedik ez irányban is. 1622-ben 186²/₃ háztelek után fizette az adót, de ezután a sokféle zaklatás miatt, továbbá mert hajdúvárosi jogát elvesztette, egyre hanyatlott, magyar lakossága azonban nem veszett k teljeseen. Egyik birtokosa Károlyi Ferencz gróf indította meg a telepítési akciót 1754-ben. Erre megindult a megszállás, Szarvasról 134, Berényből 39, Csabáról 18, Orosházáról 3, Komlósról 13, Gyuláról 1, Borsod megyéből 28, Zólyomból 44, Gömör-Nógrádból 20, Hontból 25, Szepes, Liptó, Pest, Tolna, Heves megyéből 1—2 lakos jött. A betelepülés ezután is tartott, jöttek tótok a felvidékről, csehek Csehországból, lengyelek Galicziából továbbá kisoroszkok, sőt legújabbban Timovo vidékéről bulgárok is.

Nyiregyháza város a nyírségi községtípusok közé tartozik, melyeknek jellegzettségét a buczkatetőkre való építkezés adja meg. A buczkák iránya és nagysága befolyásolja az utcák alakját, a telkek nagyságát is.

A tanyák keletkezését a földművelés szükségképeni folyamányának tartja s a földművelést emlegeti a település egyetlen irányítójának. Mikor a török világ után a feldúlt falvak egy községbe húzódtak, „az egyes telepek (községek) közt nagy distancziák lettek, a szántóföldek gyakran mérföldekre estek a falutól és ez nagyon megnehezítette a távol eső földek megművelését. E körülmény szükségszerű következményeként előállott a tanya.“ Pedig ez nem így van. Az Alföld lakossága, különösen a török világ után igen gyér volt, egyáltalán nem volt semmi szükség arra, hogy a határ távoli részeit szántsák fel, mert találtak szántható földet a község körül elegendőt, a távoli földeket jószágjárásnak hagyták, hisz arra is van adat, hogy ez időben szántóföldeket örök tulajdon gyanánt még felsőbb rendeletre sem akart a nép elfogadni, ha azok megmunkálása a távolság miatt kissé kényelmetlen volt. Az a kijelentése tehát, hogy „hazánkban a tanyarendszeres település újabb eredetű, a törökhódoltság előtt nem igen divott,“ legfeljebb csak a fejlett tanyarendszerre vonatkozhatnak, mert régen is voltak tanyák, csak hogy ezek a lábasjószág védelmére, őrzésére szolgáltak. Szabolcs megyében sem volt olyan nagy fontossága a földművelésnek, mint a melyet a szerző tulajdonít neki. Tudjuk, hogy őseink legfőképen baromtenyésztők voltak. Egész a mohácsi vészig Európa húsbányája hazánk volt, de még a török világ után sem virradt fel a földművelésre egész a XIX. század elejéig. Kiki csak annyi földet szántott, amennyinek terményét felemészthette, mert a közlekedési viszonyok, különösen pedig az Alföldön oly rosszak voltak, hogy kivitelről szó sem igen lehetett, ellenben a jóhírű magyar lábasmarhát elhajtották Európa távoli részeire is.

A községek keletkezésének fejtegetésénél sem abból kellett volna kiindulni, hogy a letelepülő magyarok földművelők voltak. A kiczövekelt község határok meg az évenkénti nyilas szántóföldosztások már egy olyan későbbi kort jellemeznek, a mikor a népesség annyira elszaporodott, hogy a legelő kevés lett a nomád fennmaradásához feltétlenül szükséges számú jószág eltartásához és földműveléssel lett kénytelen mindegyik pótolni a mindennapi ételmet. A letelepülés a nomádok ideje alatt történt meg, a nyilas szántóföldosztások idején már teljesen földhöz rögződtek a falvak.

Ezután a nyiregyházi tanyák településével foglalkozik s itt már aztán ismét szilárd

talajt érez a lába alatt. A nyíregyházi tanyák egyesek vagy csoportosak. A csoportos tanyák szemben az egyesekkel több tanyából álló telepeknek mondhatók, eredetük abból az időből való, mikor a nagy uradalmat felosztották, voltaképen az egyes tanyák elszaporodott népe lakik ezekben. Ezután a bokrostanyák keletkezését, kifejlődését, majd a XVIII—XIX. század gazdasági állapotát ismerteti. A mai csoportos tanyák már igen fejlettek, 30—40 házas tanyák is vannak tanyabíróssággal, iskolával. A tanyák építkezési iránya észak-déli irányú az uralkodó északi szélnek megfelelően. Rendesen teret, tócsákat zárnak körül.

Röviden ismerteti a szőlőbeli települést is. Míg a tanyákon az udvarokat körülépítik, a városban az épületek rendszeren egy vonalban, a lakóház vonalában vannak. A tanyai házak nem igen különböznek a városiaktól. A szegényebbek az istállót a házzal egy fődél alá is építik. Ezután részletesen ismerteti a nyíregyházi parasztházat. Megfigyelései jók, azonban kár, hogy házaiban szláv vonásokat keresgélve poroszországi szláv típusokkal hasonlítgatja össze, a helyett, hogy a hajdú és szabolcsmegyei magyar építkezéssel vetette volna egybe, a melylyel minden főbb vonásaiban megegyezik. Majd a „néprajz“ cz. fejezetben röviden leírja a tírjákákat s még befejezésül szól a földművelésről, mezőgazdaságról és szőlőművelésről.

Györfly István.

M. von Kimakowicz-Winnicki, *Spinn- und Webwerkzeuge. Entwicklung und Anwendung in vorgeschichtlicher Zeit Europas.* (Darstellungen über früh- und vorgeschichtliche Kultur-, Kunst- und Völkerentwicklung, herausgegeben von Prof. Dr. Gustaf Kossinna. 2. füzet.) 70 o., 107 szövegközi ábra. Würzburg, Curt. Kabitzsch, 1910. M. 4.50, előfizetési ára M. 3.60.

Általánosan elismert dolog, hogy a népi szerszámok között ethnologiai jelentőség dolgában a fonás-szövés szerszámjai a legérdekesebbek, a legtöbbet mondók közül valók. Ezeknek a prehisztória során való fejlődését tárgyalja *Kimakowicz-Winnicki*, nagyszombeni múzeumi igazgató. Munkája nemcsak az őstörténést, hanem az ethnographust és technológust is, mondhatnám egyforma mértékben érdekli. Fejtegetéseit ugyanis néprajzi alapokra fektette, amennyiben mindjárt könyve elején külön fejezetekben az erdélyi oláhság és szászok fonását-szövését tárgyalja, hogy velők az őskori viszonyok megértésére elősegítse. Ez nagyon helyes eljárás és arra az élesszemű megfigyelésre vall, hogy a fonás-szövés házi gyakorlásához a jelenben is elégségesek olyan kezdetleges szerszámok, mint a multban. A miből következik, hogy a ma használatos szerszámok tanulmányozása megvilágítja ennek a mesterségnek ősi állapotát is. Nagy kár azonban, hogy *Kimakowicz-Winnicki* a megpendített helyes eljárást nem követte végéig. Én reám a szobatudós benyomását teszi, a ki mindössze a nagyszombeni Bruckenthal-múzeum és a nagyszombenvidéki fonás-szövési anyagra támaszkodott. Több, a helyszínén és nagy területeken szerzett közvetlen tapasztalat esetében nézetem szerint sok jelenségnek bővebb és precízebb megoldását adhatta volna. Így kár volt az erdélyi magyarságra ki nem terjeszkedni, Kalotaszegre, Toroczkóra, a Székelysége, ha egyéb miatt nem, már csak a nagyon egyszerű szövőszék kedvéért is. Erre vonatkozó irodalmi adatok is vannak, a miket kár volt teljesen figyelmen kívül hagyni. Az erdélyi oláhság fonása-szövése feltétlenül ősbibb a szászokénál és a kettőnek egymáshoz lényeges köze nincsen. Hogy azonban valaki az erdélyi oláhságnak ezt az ősi foglalkozását bárha nagy általánosságban is megírja, feltétlenül el kellett volna mennie olyan területre, a hol az oláh más népekkel nem érintkezik. Itt van a szomszédban Hunyad megye. Akkor azután nem eshetett volna meg a szerzővel az, hogy a 11. oldalon az 5. ábrán gyapjúfonó orsót szerepeltet, holott az soha nem volt az. Nem is lehetett, az orsó tengelyét szabályos közökben megszakító korongok miatt. Ez a szerszám fonáltartó orsó, a melynek közéibe a különböző színűre festett fonalak vannak felcsavarva, a melyekkel a fehérnép himzéseit kivarrja. Munka közben a nyak hátsó részén az inggallér mögé szokás dugni. Az orsókarikák használata sem általános, mint azt szerző mondja, közönségesen az orsónak gömbalakúra

kifaragott vége helyettesíti. Helytelen az oláh guzsaly típusának a meghatározása is, mert a guzsalszár közepén levő és a gyapjú megkötésére való szélesre eresztett fecskefarkalakú deszkácska csak lokális formának felel meg. Másutt mozgatható karika, fenyőfa ágas guzsalyoknál ággörcs helyettesíti stb. Van azután olyan oláh guzsaly, m. p. megmunkált, faragott guzsaly, a melynek kiváló középrésze nincsen. Szerző sejtí, hogy az oláh guzsaly őse ágvillás bot volt. Hát ez nem lehet sejtés, mert valóság, a melyet számtalan ma használatos példány bizonyít. Nem áll az, hogy a motollának az az egyszerű kézi formája, a mely nem egyéb, mint egy rőfnyi hosszú rúd, végén két részatosan álló szárnyal, tipikus oláh volna. Hiszen meg van a Nagy Alföldön is. Van azonkívül az oláhnak számos más alakú motollája. Mindenesetre kár volt a munkának ezt a részét nem több körültekintéssel és több tárgyismerettel csinálni, legalább megközelítőleg olyanforma részletességgel, mint a milyent az irodalom bőséges felhasználásával a fonászövés őstörténetét tárgyzó nagyobbik részre fordított.

Eddigi tudásunk a szövés technikájáról nem egy tekintetben megváltozik. A szerző éles különbséget tesz a szövés és fonás (kosárfonás) között. A vertikális szövőszéket fejlődéstanilag regibbnek tartja a horizontálisnál, igaz hogy ezt csak a térbeli viszonyokkal igazolja. Az ősemler lakása ugyanis olyan szűk volt, hogy benne a vízszintes szövőszék nem fért. Értékes része a munkának az, a mely az égetett cserépből való kúpokat vagy piramisokat tárgyalja, a melyeket a régészek a lánczfonalak kifeszítőjének, hálósúlyoknak stb. tartottak. A szerző kimutatja, hogy a kúpok arra valók voltak, hogy a közékük szorított orsóról a fonalat le lehessen tekerni. Ezt az illenbáki oláhoknak a formát és az elvet megtartott és manapság is használt készülékével bizonyítja, a melynek csak anyaga változott, a menyinyiben a cserépből fa lett. Böven tárgyalja a szövés technikájának kifejlődését a hozzátartozó prehisztórikus szerszámok alapján, rekonstruál egy történelemelőtti vertikális szövőszéket és arra az eredményre jut, hogy a vízszintes szövőszék a vaskorszak elején újonnan bevándorolt népekkel együtt került Közép-Európába.

Nagy érdeme a munkának, hogy tárgyi néprajzi alapra helyezkedett, úgy hogy sok tekintetben módjában volt valósággal kézzelfoghatólag bizonyítani. Minden a szövésel-fonással foglalkozó ethnographus *Kimakovicz-Winnicki* könyvét, a mely tágas perspektívát nyit és utánjárásra serkent, nem fogja nélkülözhetni.

Beluleszko.

Dr. Ed. Hahn, *Die Entstehung der Pflugkultur (unsres Ackerbaues)*. VIII + 192 o. Heidelberg, 1909. Carl Winters Universitätsbuchhandlung. M. 3.60.

Az emberiség ősrégi, civilizációkkal számtalan vonatkozásban összehozott gazdasági formáját, a földmívelés keletkezését tárgyalja ez a könyv. Rengeteg irodalmi adat bevonásával kísérl meg a szerző, a ki különben arról nevezetes, hogy megdöntője annak a régi tannak, mely szerint a földmívelés az állattenyésztésből fejlődött ki, hogy az ekével való gazdálkodást a legrégebb nyomokig kövesse. Kár, hogy *Hahn* nem elégetett meg a kérdés gazdasági vonatkozásaival, hanem a vallási és hitéleti magyarázatok terére lépett, a melyeknek elégtelenségét bizonyára nagyon szellemes és mély gondolkodásra valló, de a kérdéstől távol álló által csak nehezen követhető hipotézisekkel kellett kiegészítenie. Nagyon helyesen jegyezte meg *Ferdinand v. Richthofen*, a kinek a szerző teoriáját már 1890-ben kifejtette, hogy sokat helyesebben magyaráz, mint annakelőtte történt, végtére azonban ő nála is minden egy nagy kérdőjellel kezdődik.

A rendkívül érdekes és eszmékben gazdag könyvnek, a mely azonban épenséggel nem könnyű olvasmány, gondolatmenete különben a következő: Az ekegazdaságnak óriási kiterjedésű területén bizonyos elemek kezdettől fogva általánosak voltak. Ezek a szekérnek, az ökörnek alkalmazása, továbbá az évnék 12 hónapra való osztása. Az ekekultúrának őshazájául Babyloániát feltételezi s ugyaninnen terjedt el a vele szoros kapcsolatban levő és agrárius alapokon nyugvó vallási felfogás is, a mely az égen észlelhető tüneményeket alkalmazta a földi élet szükségleteire és megalkotta a 12 hónapra vagy 360 napra osztott holdévet időszámításul. Ez volt az alap, a mely elterjedt azután

kelet felé is, nyugat felé is és nagyon különbözőképpen fejlődött tovább. A szekér keletkezését is az égi jelenségekre vezeti vissza a csillagok járása utánzásának képében (*gönczöl szekere!*) Így jött létre a nagy ünnepi szekér s elébe szent állatot, a szarvasmarhát fogták. Ezeket az állatokat az istenségeknek kijáró áldozatok kedvéért tenyésztették, miközben háziállatokká is fejlődtek révén a tejnek, a mely előbb áldozati adomány, majd emberi táplálék lett. Annakutánna, hogy a szarvasmarhát a szekér elé fogták (így jelképezték a babylonai papok az istenek járását-kelését az égboltozaton), a hitéleti jelentőséget hasznosították a gazdasági élet számára és kialakult az igavonó állat. Hogy a szarvasmarha eredetileg csak az istenség szolgálatára volt rendelve, bizonyítja az is, hogy az ősbabyloniai papok gondolkozásának megfelelően, a kik eunuchok voltak, az állatok is a kasztráció által szent jelleget nyertek. Az eke elébe fogott ökörnek egészen sajátos szerepe van. A földet ugyanis a termékenységre reá kell szorítani. Ez úgy történik, hogy a *férfi* az ökröt, a szent állatot, az eke elé fogja, a mely a termékenyítés eszközét szimbolizálja és a földanya felszántott méhébe veti el a magvakat. Babylonia papjából tehát szántóvető lett. Mindakét foglalkozást azonban csak a férfi űzte, a nő szerepe a kapás gazdálkodásra szorítkozott, a mely az ekés gazdálkodást megelőzte és a természeti népek túlnyomó többségénél ma is megvan, kifejlődött alakjában pedig a kert formájában maradt reánk, a mely csakugyan az asszony birodalma. Mindez onnét van, hogy a nőnek a gazdaság vallási vonatkozásaihoz soha nem volt köze.

Beluleszko.

A magyarországi ruténség néprajzi térképe. [Etnografčna karta Uhorskoji Rusi.] Szerkesztette *dr. Tomašivskij István*. Mérték: 1 : 300000. Kiadja a császári tudományos akadémia Szanktpeterburg, 1910. Külön lenyomat a *Szlávok tanulmányozásának gyűjteménye* (Sbornik po slavjanovedjeniju) III kötetéből. Két térkép három darabban és hozzájuk tartozó magyarázat 2 sztl + 93 nagy negyedréti lapon.

A hazai rutének területét ábrázoló térképeknek már egész kis irodalmuk van. Legrégibb közöttük a *Csaplovicsé* 1829-ből, azután a *Šajariké* 1842-ből és a *Häufleré* 1846-ből. Mind a három más-más eredményt mutat, tehát ez is elárulja értéktelenségüket. Sokkal jobb ezeknél az 1855-ben megjelent *Czoernig*-féle térkép, a melynél pontosabbat és megfelelőbbet egész a legújabb időkig nem termelt a kartografia, de tévedésektől ez sem mentes. *Golovackij* és *De Vollan* 1878. évi Moszkvában kiadott térképe méretük kicsinyége miatt nem használhatók. *Le Monnier* 1888. évi Bécsben megjelent térképe pontos ugyan, de minthogy kizárólag az 1880. évi népszámlálás adatai alapján készült, *Tomašivskij* szerint szintén rossz. A *Rhétey*- és *Hatschek*-féle térképek (1885) ugyanazon okból rosszak. *Balogh* Pál térképét (1902) ugyanígy ítéli el szerző, mint a *Le Monnier*-ét, sőt tudományos érték dolgában még ennél is alábbvalónak tartja, mert kizárólag az 1900. évi hivatalos statisztika alapján készült. *Niederle* Ljubomirnak a tótokról készített térképe (1903 és 1907) a ruténket is érinti, de szerző szerint szintén hibás.

Nyolczvan esztendőnek ennyi, állítólag tisztára hibás, előkészülete után *Tomašivskij* arra vállalkozott, hogy már most pontosan megrajzolja azt a területet, a melyen a hazai rutének laknak. Vállalkozását olyan tekintélyes tudós testület mozdította elő, a minő a peterburgi tud. akadémia s így legújabb térképe előre is fölhívja a figyelmet.

A nagy méretben (1 : 300000) készült térkép valóban nagy haladást mutat az előzőkhöz képest s a Máramarostól Szepesig húzódó rutén elemet vörös színével elég jól ábrázolja. Az egyes megyék neve nagybetűkkel, a járások pedig római számokkal vannak nyomtatva. A rutének között vagy mellett található más nyelvetterületeket különféle színek jelzik. Új dolog ezek között az, hogy a magyarságot jelző sárga szín mellett a magyarnyelvű görög katolikusokat a sárgának egy árnyalata külön jelzi, a tótokat jelző rózsaszín mellett pedig külön barnaszín jelzi a görög katolikus vallású tótokat, mint a kiket szerző szintén a rutének közé sorol. Ezen a színezésen belül fel van tün-

tetve névszerint minden falu, város, telep és tanya, a hol csak rutének lagnak. Minden község neve mellett szám áll, a mely a benne lakó rutének százalékát mutatja. A nagy térképhez mellékelve van egy kisebbik is, a mely Magyarországot s benne a ruténeknek az ország területéhez való arányát ábrázolja 1:1300000 méretben.

Nekünk mindenekelőtt a térkép czime ellen van kifogásunk. Egyesek, tisztára elfogultságukból, tán még az *Uhorska Rusj* kifejezést is kifogásolnák benne, a mely orosz területet jelent. Mi azonban politikai tendenciát ebben nem keresünk, mert jól tudjuk, hogy a Rusj szó nemcsak területet jelent, hanem azt is, hogy egyszerűen ruténség. Ez pedig tudományos czélú dolgokban nem kifogásolható. Hanem igenis kifogásunk van éppen tudományos tekintetben a *néprajzi* czim ellen. Elvégre is ma már nem ott állunk az ethnographia dolgában, a hol Šafarikék és Golovackiék állottak, hogy néprajz alatt tisztára csak a nyelvi területet a legnagyobb általánosságában értsük. A ki a hazai ruténség kis területének *néprajzi* térképét akarja összeállítani, annak a következő két nagy elhatárolást kell végeznie. I. *Dialektusok* szerint külön színekkel vagy vonalakkal megjelölni ezeket a csoportokat: 1. hucul terület, 2. lyš dialektus, 3. lem dialektus, 4. tótos rutének, 5. lengyel-tótos rutének, 6. magyaros rutének, 7. oláhos rutének. II. *Anthropologiai típusok* szerint: 1. őstelepések a kelet-nyugoti irányban húzódó s az Alföld felé eső rutének zónája, 2. a galicziai bevándorlottak, ú. n. *verchovincek* zónája, a melynek öve szintén keletről nyugot felé az ország határával párhuzamosan húzódik, 3. a kettő közé eső közbülső zóna, a mely úgy nyelvében, mint típusában, valamint tárgyi néprajzában a másik kettőtől erősen különbözik.

Tomašivskij azonban nem ezt adja térképén, hanem egyszerűen csak azt a területet igyekszik színekkel ábrázolni, a melyen rutén polgártársaink lagnak. Tehát sem az ethnographiai elhelyezkedést nem látjuk rajta részleteiben, sem a kolonizáció történeti vonatkozásait, pedig a magyarázó füzetben ezekre itt-ott hivatkozik is. Ellenben topografiája, kivált toponomiája, meg hidrografiája egészen jó, a statisztikában is pontosságra törekszik, úgy hogy a czim helyesebben az lehetett volna: a magyarországi rutének földrajz-statisztikai térképe.

Igen ám! Csakhogy ilyen térkép készítéséhez személyes tapasztalat, a helyszínen való megfigyelés szükséges, nem pedig könyvek jó és rossz adatainak mérlegelése. Pedig ezt szerző megtehetette volna, hiszen lemergi tanár. Az igazság érdekében ki kell azonban emelnünk, hogy e térkép készítéséhez nagy adag autopszia is járult. Ezt a térképet tulajdonképen *Hnatjuk* Vladimir, szintén lemergi rutén tudós, akarta elkészíteni, a ki obból a czélből többszörös tanulmányutat is tett hazánkban. Főfigyelmét, mint általában a szláv ethnographusok, a nyelvészeti és folklorisztikus oldalra fordította; a tárgyi néprajzzal éppenséggel nem törődött. Temérdek följegyzései alapján csakugyan új és helyes dolgot produkált Tomašivskij, a mikor a nagyon is vitás rutén-tót nyelvhatárt igyekezett megállapítani, a mi ennek a térképnek a legjobb és legmegbízhatóbb része. Hasonlóan helyesen emeli ki a Vihoriát északi ágát, az Ung, Laborcz és Ribnicze folyók vízválasztójának területét, a mely két részre osztja a ruténséget: innen keletre egész Máramaros széléig tiszta kis orosz nyelvelem található, a vízválasztótól nyugotra pedig tótos-ruténség.

A mi azonban nem autopszia alapján készült, hanem könyvekből, az igazán nem úgy sikerült, mint a hogy vártuk volna. A térkép kidolgozásához s a magyarázatban foglalt tanulmánynak anyagához fölhasznált szerző minden eddigi térképet, népszámlálási statisztikát, egyházi névtárakat, valamint a tudós irodalom termékeiből Olaf Broch, Hnatjuk, Golovackij, Mišik, Petrof, Szirmay Antal, Czoernig, Biedermann, Fikker, Leipen, Balogh, Czambel, Niederle és Verchratskij munkáit, főképen *Francu*-nek összefoglaló munkája¹ alapján. A gondos lelkiismeretesség tehát szerzőtől el nem vitatható. Mindazonáltal néhány tévedésére rámutatunk. Ezeket esetleg figyelembe is veheti, hiszen maga is beismeri térképének fogyatkozásait s éppen ezek miatt már most helyezi kilátásba új, javított kiadásának megjelenését.

¹ Obzor važnjejšich izučenij Ugorskoj Rusi.

Első megjegyzésünk az, hogy a térképnek minden porczikája be van húzva valamelyes színnel; a mi azt jelentené, hogy a kiválóan hegyes rutén területnek minden négyszögmétere lakott és gazdaságilag megmunkált hely. Pedig ez nem felel meg a valóságnak. A lakatlan területeket ki kellett volna rekeszteni azáltal, hogy a helyes százalékra kiszámítandó részt fehéren hagyta volna azokon a területeken, a melyeknek magassági görbéje a 800 méteren felül van. Ebben a tekintetben az eléggé körültekintő szerző figyelmébe ajánljuk a Bátky-szerkesztette *A m. szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképét*.

Tomašivskyjnek az a módszere, hogy a rutén lakosság százalékszámát községről községre grafikailag is kimutatja, teljes elismerést érdemel, mert a legkisebb néptömrülési egységeket tüntetve föl, a népesség területi eloszlását érzékelteti. Ide azonban több tévedés csúszott be. Az egynyelvű, jobban mondva rutén többségű községekkel nem volna baj, hogy ha nem volnának bennük — zsidók. Szerző eleget panaszkodik a magyar statisztikai adatok megbízhatatlanságáról s ha e tekintetben nem is mindenütt osztozunk véleményében, annyi tény, hogy a ruténvidéki zsidókat csupa németeknek nem lehet venni. A magyar statisztika szerint ezek németeknek vannak feltüntetve. Holott saját érintkezési nyelvük a zsidó-jargon, azonkívül pedig valamennyi tud ruténul is. Tomašivskyj e miatt az összes zsidóságot látszólag ruténak tünteti föl a piros színnel; noha az is igaz, hogy a ruténnyelvűek százalékát pontos számmal jelzi a község neve mellett. Így aztán a magyar kiadású térképeken nagy német foltokat látunk a rutének között, ellenben a Tomašivskyjén csupa piros rutén színt. Hogy pedig a nem rutén kisebbséget nem jelezte külön, annak azt az okát adja szerző, hogy a hivatalos adatok tendencziózus volta miatt ezt nem lehetett keresztülvinni. Próbálta volna legalább meg!

Hogy szerző nem teljes autopsia alapján dolgozott, azt leginkább ott látjuk, a hol a magyar-rutén és tót-rutén nyelvhatárt kellett ábrázolnia. Érezte ezt ő maga is; a magyar-rázat végén ki is fejezi azt az óhaját, hogy tudományos expediciót kellene kiküldeni a nyelvhatárok kellő megállapítására. Minthogy a magyar hivatalos statisztika adataiban nem bízik, pontos jegyzékét adja a rutén terület községeinek megyék és járások szerint, az 1900. évi népszámlálásnak nyelvi és vallási adataival. E két utóbbinak egymással való összehasonlításával igyekszik a tót-rutén nyelvhatárt megállapítani. Ez tudniillik a legkeményebb dió a rutén ethnographában. Tót és rutén elem Ung megyétől nyugotra annyira összeolvad, hogy nem lehet tudni, eltótosodott görög katolikus rutének-e ezek, vagy pedig görög katolikus vallásra áttért, tehát elruténosodott tótok? A tót tudósok e miatt persze tótoknak számítják őket, a rutének viszont ruténeknek. Nyelvük ugyanis (igék, kötőszók, tehát a nyelv lelke) határozottan tót, viszont pedig a szókinésben sok a rutén elem; vallásuk pedig görög katolikus, mint a ruténeké, s nem luteránus vagy római katolikus, mint a tótoké. A vallás kérdése már Fényest is megzavarta, a mennyiben az összes görög katolikusokat — tótot, rutént egyaránt — ruténak vette s e miatt a rutének számát helytelenül igen megnövelte. Viszont az 1869. évi összeírás tótoknak veszi Sáros és Szepes tiszta ruténjait, de viszont Zemplénnek sok igazi tótját ruténak tünteti föl. Ezek miatt a tótos rutének miatt aztán állandóan nagy az ingadozás. Minden népszámlálás (hivatalos és nem hivatalos) más-más eredménnyel végződik s a hazai rutének számát 300.000-től 600.000-ig menő ingadozással tünteti föl. Ezek láttára Tomašivskyj maga is kijelenti, hogy pontos nyelvhatárt vonni ő sem tud, mert a helyszínén gyűjtött anyag híján, a nyugoti rutén és keleti tót dialektusok pontos vizsgálata nélkül, a tót és rutén kolonizáció és vallási viszonyok történeti ismerete nélkül az ilyesmi lehetetlen dolog. Ebben a kérdésben egész irodalom keletkezett rutének, csehek és tótok között, a melyet szerző jól ismer, hiszen maga is tevékeny részt vett benne. Mindazonáltal megkísérelte a nyelvhatár megvonását és pedig a következő módszer alapján. Alapul vette a három utolsó összeírást (1880, 1890, 1900) s a tényleg rutén községeket kombináció útján igyekezett különválasztani a tótoktól Czoernig segítségével a Stavrovskyj által tett helyszíni kutatások alapján; azután Cambelnek a tótokról írott munkáját használta, a ki a tót-rutén határt magyar tudóshoz méltó pártatlansággal pontosan igyekezett megállapítani; végül pedig Hnatjuk és Verchratskyjnak a helyszínén gyűjtött

nyelvi folklorisztikus anyagát. Ilyen körülmétektől, részletes előtanulmányokat tett Tomašivskyj — a magyar statisztika adatainak külön könyvben megírt kritikáján kívül — ahhoz a munkához, a melynek eredményét ezen a térképen szemléltethetjük. Megyéről megyére, községről községre haladva vonja meg a határt s az átmeneti színezettel megjelöli egyúttal azokat a tót községeket is, a melyeknek többsége görög katolikus; a hol ezek kisebbségben vannak, ezt csak vonalak jelzik. Végezetül számot ad arról is, honnan kerültek elő az „orosz vallású“ tótok s a következő eredményre jut:

1. A tót-rutén fővonal századok hosszú során át majd semmit sem változott s olyan volt a múltban is, a milyen ma.

2. A midőn a XIII—XIV. században megkezdődött a rutén bevándorlás Galiciából, a ribniczei völgyben már tótok laktak.

3. A rutének kezdet óta tótok közé telepedtek, átvéve ezek nyelvét, de megővítve lexikális részét a maguk kisorosz elemeivel.

4. A XIV., majd a XVII—XVIII. században oly nagymérvű volt egyes vidékeken a rutén letelepedés, hogy az „orosz vallás“ a többi fölött elhatalmasodva tótokat is asszimilált. Minthogy pedig a XVII—XVIII. században, de sőt a XIX. század közepéig a tót nyelvet a ruténnel szemben úri nyelvnek tekintették, a milyennel a magyar nemeség és városi elem szelvényében-hosszában élt, még a tiszta rutén vidék lakossága is eltótosodott. A ruténról köztudomású, milyen könnyen hagyja el nyelvét. Maga alatt semmi kulturális erőt, intézményeket nem érezve, azonnal átveszi a vele érintkezőnek nyelvét, kivált a tótét. Ezt Ung megye tiszta ruténiségében is tapasztaljuk, hogy a tótot finomabbnak, előkelőbbnek érzi a magánál és szívesen keveri beszédét tótos alakokkal. Amerika pedig ezt a tót befolyást a legújabb időkben hihetetlen gyorsasággal terjesztette ki olyan vidékre is, a hol a tótokkal nem is érintkeznek a rutének, pl. Beregben, sőt Máramarosban is

A tót nyelv folytonos keletre való előrenyomulásának s vele a rutén elem fogyásának elegendő bizonyítékát nyújtja az a följegyzés, a melyet e sorok írója legújabbán fedezett föl. Egy római katolikus papnak kéziratosa úti vagy zsebbeli czerimoniális könyve ez, olyanforma, mint a rutén papok trebnikje. Ház- és mezőszentelési, méhesmegáldó, szentbeszéd előtti, processziókhoz való és más alkalmi könyörgések, meg-szent énekek vannak benne latin, tót, lengyel és rutén nyelven. Ez utóbbi három nyelven még a tizparancsolatot, egyház parancsait, bűnök és szentségek sorozatát, a Miatyánk, Üdvözlégy és Hiszekegyet is leírta birtokosa. Szóval a katekizmusnak gyermekek, illetőleg falusi felnőttek számára szükséges elemeit. A kéziratosa kolligatum közepén egy német nyelvű káté és egy a magyar és külföldi bibliográfiában eddig teljességgel ismeretlen latin-rutén párhuzamos szövegű katekizmus található, a melyet Olsavszky Mánul munkácsi püspök írt és Kolozsvárt 1746-ban kiadott. A kolligatum 93. lapján pap-tulajdonosa ezeket jegyezte föl: *Missiones peractae ex obligatione in Arva. In parochia Rapescicensi: in Mutne Anno 1748, 1752, 1761, 1770. In Vesele 1748 stb. Az évszámok legutolsója 1774.* Ezeket elhagyva, csak a községeket soroljuk föl: Sychelne, Polhora, Antiqua Rapca, Rapca mater, Orawka, Jablonka, Pekelnik. Zubrica inf., Lipnica sup. et major, Namesto, Klin, Zubrohlava, Bobrow, Slanica, Wawrečka, Jasenica, Zubrica sup., Sub Wilk (tótul Podvilik), Sarna, Arkabus (tótul Harkabuz), Bukovica, Pozkle. — In *Scopusio FRANKOWA, Kacvin, OSTURNIA, Rilov, Lendak, KREMPACH, Nedecze, Haligowecz, Lipnik, FOLWARK, Livo, MATISZFALVA, Viskocz.*

Az ismeretlen nevű pap, a kinek ez a jegyzőkönyve Arva megyéből bukkant az évből napvilágra, a fenti községekben végeztet missziókat, azaz prédikált, szentségeket kiszolgáltattott és katekizált. Hogy ennek megfelelhessen, mindenüvé magával hordozta agendás könyvét. Minthogy pedig ez három nemzetiségünk nyelvén majdnem ugyanazon szöveggel van szerkesztve, nyilván azt kell hinnünk, hogy a fenti helyekre — meg-lehetősen félre is estek — lengyel, tót és rutén telepések szállottak meg a XVIII. század közepén, a kiknek lelki gondozására misszió-pap vándorolgotott. Hogy pedig kinek-kinek a nyelvén katekizálhasson, mind a három nyelven írta össze a tudnivalókat. A telepések között nyilván ruténeknek is kellett lenniök: erre vallanak a rutén imádságok és hittan,

meg az Olsavszky katekizmus. A vastagbetűs községek ma is görög katolikus vallásúak és éppen a vitás tót-rutén nyelvhatárra esnek; rutén voltak tehát a XVIII. században kétségtelen. Hogy az árvamegyeiek közt melyekben laktak elszórt rutén telepesek, most már nem állapítható meg, de igen valószínű, hogy ott is voltak. A fenti szepességi községeket tehát latin szertartású pap adminisztrálta — bár rutén rítus szerint — a XVIII. században. Minthogy pedig ma mindnyájan a Munkács egyházmegyéből 1816-ban kiszakított eperjesi görög katolikus megyéhez tartoznak, világos dolog, hogy a XVIII. század közepén még nem tartoztak a munkácsihoz, mert hiszen latin pap adminisztrálta őket. Ez pedig azt jelenti végeredményképen, hogy a fenti községek a XVIII. század óta elruténeselek, nem hogy tótosodtak volna. A ma tapasztalható tótosodás nézetünk szerint a legújabb idők eredménye: 1868 óta a tótoknak szabadon fejlődő saját kultúrája, párosulva az Amerikában tett hódítással, lassan-lassan kezdi elborítani a teljesen kultúrátlan ruténeket. Úgy hogy ez az eltótosodás oda fog vezetni, hogy húsz év múlva Ung megye egészen tótos nyelvűvé válik s a majdan vitás nyelvhatár nem Zemplén és Ung között, hanem ettől keletre, Ung és Bereg között lesz.

A tót expanzív ereje 1848 előtt igen nagy volt, kivált a délibb falvakban. A tótosodást elősegítette a reformáció, a protestáns földesurak és a nyugoti (trencsényi, zólyomi) tót vidékről ide került prédikátorok és csehnyelvű könyveik. A népnyelvi megfigyeléseken kívül a görögkatolikus tót községek régi anyakönyveit is kellett volna nézegetniök a kutatóknak: az ezekben foglalt keresztnevek mind a keleti egyház kalendáriumjából valók, ma pedig ezeket már *nem* használják! Az 1806. évi lelkészi összeírásokban minden gazda név szerint szerepel s így ezek hasonlóan jól igazítanak útba abban, hogy e ma tótul beszélők tényleg rutének voltak. A községek határnevei szintén figyelembe veendőek.

A tót-rutén nyelvhatár megvonása tehát meglehetősen sikerült Tomašivskynak, bár egyben-másban ő maga is hiányosnak tartja azt. De megjegyezzük, hogy *Mnisek* (és nem *Mnisik*, a hogy T. írja) nem rutén község, hanem teljesen római katolikus vallású, *lengyel* nyelvű a lakossága. Toriszka erősen tótos, Oszturnya pedig erősen lengyeles nyelvű, úgy hogy rutén voltak igen kérdéses. *Hobgárt* nem rutén, hanem tiszta német (szász) falu, a hol a lakosság nagy része tótul se tud, nemhogy ruténul tudna. Ruténul csak egy-két, a szomszéd rutén falvakból ide beházasodott családban beszélnek, de akkor is csupán a családfő, a ki azonban annyira elsajátítja a német nyelvet, hogy nejevel és gyermekeivel *kizárólag* szászul beszél. Ezek ruténul abszolúte nem értenek. *Hobgárton* nincs is más görög katolikus vallású, mint a pár faluvégi cigány, de ruténul ezek se tudnak. *Kolacsó* tiszttára tótajkú község; lakosai nyelvén igen erősen érzik a lengyel hatást, ruténul azonban az egész faluban általában senki se beszél. Kaminkának helyes neve *Kamjunka*, Kisszebené pedig *Szobinov*. (Ked Sobinov mesto, to mucha ptak — a közmondás szerint is: azaz: ha Kisszeben város, akkor a légy is madár.) Pélig-meddig rutén még Benetine, Hlivišce, Baskócz, de erősen tótosodik, míg Váralja tiszta rutén. A 80-as években Jeszenő, Hunkócz, Németporuba még rutén volt. Oroszporuba nevű község sohasem létezett, csakis Ördögporuba. Ez pedig mindig is tót volt. Nem mondható azonban ilyen sikerültnek a magyar-rutén nyelvhatár megjelölése. Itt szerzőt csakugyan elhagyják az autopsziás megfigyelések, mert sem ő maga, sem forrásainak írói a közelmúltban érrefelé nem járogattak. Tisztán csak a magyar statisztika adataira kellett itten támaszkodnia, a melyek szerinte éppen ezen a vidéken nagyon megbízhatatlanok. A 17. lapon fel is sorol egy csomó községet, a melyeknek nyelve a statisztikában igen ingadozó. Így pl. Tekeházát Szirmay magyar-ruténnek jelzi, Fényes és Czoernig magyarnak, az 1869. évi népszámlálás magyar-ruténnek, az 1880-diki rutén-magyarnak, az 1890. és 1900. évi pedig magyar-ruténnek. Ennek az ingadozásnak pedig igen könnyen tudjuk okát adni, Az egész Alföld peremén a ruténség erősen magyarosodik. Megtanulja tökéletesen a magyar nyelvet, de a mellett ruténul is beszél. Az ilyen kétnyelvű népséget aztán nagyon könnyű hol magyarnak, hol ruténnek venni, mert hiszen bátran odaszámítható akárhová is. Ilyenek Ugocsában Tekeháza, Csepe, Botár, Fancsika, Karácsfalva; ellenben az utóbbi években teljesen elmagyarosodott Csedreg, Kőkényesd és Mátyfalva,

Csetfalva, Keresztúr, Kölcse, Ujhely. Már Szirma és Sásvár inkább rutének; Egres, Vérgárdó, Nagyszöllős, Veréce, F.-Ardó, Sósfalu, Csarnató, Szászfalu, Hömlőcz színtén rutének, bár nagy része magyarul is jól beszél. Tiszaújlak, Salánk, Királyháza, Hetény, Bökény már tiszta magyar. Szatmár vármegyében — saját tapasztalatunk szerint — már csak Penészeleken vannak magyarul is jól tudó rutének; éppen azért érthetetlen, miért tartja Tomašivskyj hihetetlennek, hogy a hivatalos statisztika csak 279 rutént mutat ki az egész vármegyében. Szerinte van legalább 1300! Ezt azonban mivel sem bizonyítja. Szabolcsra nézve szintén ilyen alaptalanul azt mondja, hogy a kimutatott 156 ruténél legalább ötször annyinak „kell ott lennie“. Honnan tudja?

Általában az elszórtan, 15—30 rutén lélekszámmal szereplő községekről azt hiszi Tomašivskyj, hogy ezek állandóan ott lakó rutének. Ez már aztán vastag tévedés! Igy rutén *lakosságot* talál 1900-ban Bihar, Borsod, Pozsony, de sőt Hunyad, B.-Naszód, Sz.-Doboka és Háromszék vármegyékben is. Bizonyynal nem tudta szerző azt, hogy a népszámláláskor kit-kit ott irtak be, a hol éppen tartózkodott. Már pedig az nyilvánvaló, hogy Hunyad vármegyébe csak Petrozsény és Lupény közsémbányái, Háromszékre pedig a Groedel-féle erdőmunkák (Kovászna) vonzzák a *kenyérkereső* ruténeket, a kik többnyire Máramarosból utaznak oda le; ha megkeresik az adóra valót, ismét haza utaznak, helyökbe pedig, ugyancsak máramarosi faluból való, másik kompánia vándorol ki 3—4 hónapi munkára. Magunknak is elégszer volt alkalmunk Kovásznán szoba állani ezekkel a rutén favágókkal, tehát egészen bizonyosra mondjuk, a mit állítunk. Az ilyen ingatag alapon álló számítások aztán nem csoda, hogy arra az eredményre vezetik Tomašivskyjt, hogy a hazai rutének összes száma, a hivatalos statisztikával ellentétben, *ötszázszor*. Maga is beismeri, hogy az eddigi vizsgálatok mind eltérő összegben mutatják ki a rutének számát s így az övé sem határozott szám. Ennek az állandó ingadozásnak okául nem akarja elhinni azt, hogy a rutének tótosodnak, meg magyarosodnak, hanem a következőket hozza fel: 1. az 1880 előtti statisztikák a gör. kat. tótokat rutének gyanánt szerepeltetik, 2. a magyar statisztika állandóan a valóságnál kisebb számmal jelöli meg a ruténeket, 3. egyes tanulmányírók a hivatalosan ruténeknek beírott egyének számát vették számba, mások ellenben ruténnek vettek minden lakost, a ki csak túlnyomóan ruténajkú községben lakott, 4. azok, a kik az egyházi névtárak alapján dolgoztak, a rutének számát túlnagyra tették a tótok és oláhok rovására s minden ok nélkül kirekesztették a római kat., protestáns és zsidó vallásúakat. Ezek miatt tehát nem hiszi Tomašivskyj, hogy a rutének száma — a tótok és magyarok javára — folytonosan fogyóban van. Szerinte *az egy tömegben lakó rutének területe 500 év óta majdnem semmit se változott, azelőtt pedig a mainál tán meg kisebb is lehetett*. Hogy ez mennyire téves állítás, nem kell sokat magyaroznunk: elég a hajdusági, szabolcsi görög katolikus magyarokra rámutatni, a kik között Sándor István és Jerney János tanúsága szerint 1820-ban még rutének valának; meg a határmenti, magas fekvésű községekre, a melyek jórésze alig 2—300 éves.

Végezetül pár szót a községnevekről is. Ezeket persze orosz-rutén körök izléséhez alkalmazkodva, Tomašivskyj ruténul adja. Semmi ellenvetésünk nem volna ezért, mert a magyarázat végén betűrendbe foglalja azokat rutén alakjuk szerint s mindegyik mellé odateszi a mai hivatalos, megmagyarosított nevüket is. A nemzeti követelményeket tehát nem ignorálja. Kifogásolható azonban az, hogy a rutén elnevezéseket sem adja vissza hiven. Ungvár nevét pl. Užhorod alakjában szerepelteti, holott senki ember fia — sem paraszt, sem úr — nem nevezi másként, mint Ungvárnak. Az Užhorod alak az 1860-as évek moszkofilizmusának irodalmi szüleménye, a melynek *néprajzi* térképen nem volna helye. Fenyvesvölgynek rutén neve nem Stavna, hanem *Stavnoje* (genit. Stavnoho). Ilyen Csontos — Kóstryny, Kiszolyva — Skotarskyj, Fancsika — Fančykóvo, Szemere — Simirj (iz Simere), Ilonok Onük — (gen. Onoku), Felsődomonya — Onókuvcí, Nyágó — csak Njágovo és nem Njágiv, mert az *ovo* végzet melléknévi alak, t. i. — ovo selo; Visóoroszi — Ruskovo; Husztnak Hustoje alakja képteleenség, helyesen Chust; Ignéc — Znjacjovo; Bičkiv és Bičkuv alakok nem léteznek, Byčkuv a helyes; Dombó — csak Dubovoje a helyes; Gánya neve nem Hanyé, hanem Ganyči; Szeklencének Sukyrnica alakja non

sens, épp így B.-Szentmiklós Cynadjiovec alakja is, a mely helyesen Cynadjijevo stb., stb. Egyébként ez a szláv onomasztika dolga. Mi csak éppen rámutattunk, hogy itt is hiányzik a szerző autopsiája, a ki azonban minden megelőző eddigi térképénél jobb munkával gyarapította a tudományt.

Dr. Sztripszky Hádor.

Szláv folyóiratok szemléje.

Etnograficeskoje Obozrjenije. Pod redakcijej V. F. Millera i K. A. Jančuka God 20-j. Moszkva, 1908.

Oroszország tömve tele van mindenféle nemzetiséggel. Képviseleve van közöttük a nyugoti műveltségtől kezdve le a primitivus népekgig mindenféle kultúra. E miatt aztán nem csoda, hogy az orosz ethnographiának bőséges a területe és fejlett is az irodalma. A míg nálunk a néprajzi tudományt jórészt magánemberek buzgósága teremtette meg s az állam csupán közvetve vesz abban részt múzeumi útján, addig Oroszországban az állam csinálja az ethnographiát. A mikor Nagy Péter és Katalin európaivá igyekeztek tenni országuk berendezését, nagyon meg voltak akadva az „alattvalók“ különfélesége miatt. A hány nyelv, annyi műveltségi állapot, a melyet egyfajtajú közigazgatás kalapja alá vonni nem lehetett. Az intézkedéseket mindegyiknek külön faji és műveltségi igényeihez külön kellett szabni. Ez okvetlenül arra vezette az orosz kormányt, hogy tarkabarka népségeit előbb kiismerje és csak azután, így hozzájuk igazodva, adja ki rendelkezéseit. Ennek az igyekezetnek aztán az lett az eredménye, hogy állami érdekből, közigazgatási célokra, hivatalból született meg az orosz ethnographia. És pedig már a XVIII. században, a mikor így, hivatalos megbízásból írták le a legjobb tudományos erők pl. Szibéria tömérdek primitivus társadalmának egy-egy darabját. Így pl. 1716-ban Messerschmidt, 1737-ben pedig id. Gmelin, Müller és Krašenninikov a kamasatkaiakat búvárolják át. Tehát már jóval a Cook—Forster-féle expedíciók előtt volt az oroszoknak néprajzi tudományuk. A tudományos működésnek ez a hivatalos iránya aztán a legújabb időkig is megmaradt az oroszoknál. Hogy pedig ez a jókor való kezdés nagyon is a maga idején volt, legjobban mutatja az, hogy a XVIII. században Szibériának még kőkorszakot élő népei valának, a Beer—Kavelin-éra alatt tudományosan megfigyelt livok és krevingek pedig azóta már tökéletesen kipusztultak s így pontos ismertetésük ma elsörendű érték.

Előbb önálló munkákban jelentek meg a néprajzi ismeretek, de 1845 óta ezek a földrajzi társulat néprajzi osztályának *Zapiski* cz. folyóiratában, 1887 óta a fenti című, 1890 óta pedig a *Živaja Starina* című önálló szaklapokban rakódtak le. Fentartjuk magunknak azt, hogy jövőre az Etn. Obozrjenije (Néprajzi Szemle) előző évfolyamait is bemutatthassuk; a jelen alkalommal azonban csak az 1908. évi kötet alapján kívánunk tájékoztatást adni az oroszok néprajzi munkásságáról.

A negyedévenként tíz ives füzetekben megjelenő kötet első része a gruzok jeles ethnographusa, Čavčavadze Illés grúz herceg emlékének van szentelve, a kit Miller, Chachanov, Žordanija és Arakčijev külön-külön cikkekben méltatnak. Az általános néprajzot is szolgálja Maksimov-nak speciális orosz tárgyú, terjedelmes összehasonlításon épült, 78 oldalas tanulmánya, a melyet *A házastársak egyikének a másik fél rokonságához való viszonyát szabályozó korlátozások* hosszú czímen írt. A primitivus társadalmak azon törvényszerű tálalmaít írja le és hasonlítja össze az egész földkerekségről vett példákkal, a melyek a férjnek és feleségnek a rokonsággal való társadalmi érintkezését szabályozzák. Az asszony eltakart orczával mutatkozik anyósa és apósa előtt az osztjákoknál, a férj titkon látogatja meg nejét a kirgizeknél, a nő elrejtőzik sógorai elől a karagaszoknál, nem szólítja őket nevükön a jakutoknál stb. stb. Az öskori házasságkötés és ősi élet számos e nemű primitivus emlékét mutatja ki a kalmykok, teleutok, baskirok, eseremiszek, mordvák stb. életéből. A nő tizenkilencz orosz földi ethnikai csoportban kerüli férje rokonságát, a férfi pedig viszont tizenegyben. Ennek földrajzi elterjedését az orosz földön kívül kimutatja mind az öt világrészről is. *Charuzin* a fetiszizmusról értekezik, hogy

annak lényegét különféle mellékértelmű használata mellett is megállapíthassa. A vegyesek rovatában nagyon érdekes *Divajev* közleménye arról, hogyan csitítják a kirgizek síró gyermekeiket. A második füzetet *Maksimov* tanulmánya vezeti be a *csoportházasságról*. A világirodalomból fölhozott példákat csukes, aleuta, konjag és egyéb eszkimóknál tett megfigyelésekkel veti össze. *Miller* dolgozata, a kazárnőről szóló bylina, irodalomtörténeti vonatkozású; tárgya a nővérnek bátyja által a tatár fogságból való megszabadítása. Sokkal érdekesebb ennél *Zelenin*-nak ismertetése a jekaterinburgi kerület baskirjainak *leviratusáról*. Az özvegy férjhez vételére elsősorban a boldogult öcscse, vagy bátyja jogosult, azután unokaöcscse. Ha ez is, meg a nagybácsi is pályázik, az özvegy szabadon választ közülök. Harmadsorban való jelölt a volt férj másodunokaöcscse. Leírja még szerző a baskiok házassági szokását, az ú. n. *tuj-t*, vagyis a lakodalmi menetet. A füzethen van még három rövidebb dolog: *T.* jegy alatt valaki kaukázusi paralelleket nyújt a *köböl (földből) való születés* frigiai legendájához, *Jekonskaja* pedig a kaluzsi oroszok fazekasságát és női ruházatát ismerteti. Az utolsó füzetet *Kuznecov* jeles dolgozata vezeti be *A cseremiszek kugu-sorta nevű szektájáról*, a mely valóságos méh- és gyertyakultuszt űz, a holt méhek mézét nem használja, az Istent feleséges embernek fogja fel. Vallásuk istenségei és elemei teljesen azonosak a görög Olympus alakjaival. Az állatalakos (medve, nyúl) tisztelet után a cseremiszek gazdasági életét, ruházatát írja le, úgy hogy e 60 oldalas dolgozathoz a folklór barátján kívül a tárgyi néprajz is okulhat. *Gordlevskij* a török költészetéről értekezik, a szociológus *Maksimov* pedig egy, a fentebbihez hasonló érdekes vonást közöl a primitívus népek házasságáról, az ú. n. *matató házasodásról*. A kaméadatok és korjások ugyanis keresztül-kasul bepólyálják a megkért leányt, úgy hogy a sok ruhától, rádobott hálótól mozdulni se bír, a kérőnek pedig az a feladata, hogy a nőnek genitális részeit ujjával megérintse. Valóságos küzdelem indul meg kettőjük között és ha ez, a nő rokonságának iszonyú püfölözése között, sikerül a férfinak, a házasság törvényessé válik. Ennek a primitívus házassági módnak analogiáját az amerikai eszkimók között és Brit-Columbiában mutatja ki, csak hogy itt elegendő a vagina érintése helyett a nő sarkának a megfogása is. Ebből is ethnikai egységre következtet a két világrész szomszédos népei között. A kötetet *Kostolovskij* ismertetése fejezi be a jarozlavi oroszok állatbabonáiról.

Dr. Sztripszky Hiaodor.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év első negyedében.

I. *Gyűjteménytárgy*. Az évnegyedi gyarapodás 2114 drb. Ebből vétel: 1686, ajándék: 428 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 637, fonás-szövési szerszám: 49, konyhaeszköz: 35, bútorzat: 13, használati tárgy: 67, pástoréleti tárgy: 78, mezőgazdasági tárgy: 65, vadászati tárgy: 9, kismesterségi tárgy: 10, keramikai tárgy: 82, kultusztárgy: 56, fegyver: 23, zenetárgy: 9, halászati tárgy: 20, házmodell: 1, fali festmény kartonja: 33, olajfestmény: 1, fénykép: 499.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Vaszkó Elek, Taraczuífalu, 4 fénykép; Miklós Árpád, Maroscsapó, 1 kolbászrosta; Badinyi Zoltán, Besztercebánya, 1—1 fölöző kanál, guzsaly, motolla, gatyamadzagbehúzó, örökmécs, fésűs fűrés, fényképkeret szaruból, szorító pofa (fésűs szerszám), fésűs ráspoly; Torday Emil, Budapest, 33 faedény, 4 fapohár, 2 vendégpohár, 5 faserleg, 4 olajtartó, 1 kapanyél, 4 klistér, 5 jóslószerszám, 10 kés, 4 fadugó, 1 tőkpalczk, 5 fésű, 10 füttyülő, 2 tűzvesző, 25 raphiaszövet, 1 gyékény, 1 edényfedő, 1 táncdob, 1 festéktartó, 2 pipa, 1 varázsló evező, 3

tánczesörgő, 8 tör és fahüvely, 6 harezi kés, 2 tánczkes, 1 szemvédő, 1 kalaptű, 5 hajttű, 4 szőnyeg próbaminta, 6 álarcz, 2 lukete sapka, 1 heroldsapka, 1 majombőr, 6 festék, 15 hímzett szövet, 10 hímzéminta, 1 bungató, 2 díszruha, 1 kéregszövet, 1 elamba posztó, 2 raphia szál, 1 sapka, 2 boggyógyöngy, 1 varázsszer, 1 amulette, 1 dísztárgy, 2 halcsapda, 3 kosár fedővel, 1 kosárfedő, 1 kosáralj, 1 kosároidalfal, 1 fejdísz, 1 skatulya fedővel, 3 dobozfedő, 1 famozsár, 1 kutyakolomp, 1 fababa, 1 füstölő, 1 egéresapda, 1 kolomopálcza, 1 táblajáték, 1 agyagedény, 3 fejsze, 2 dob, 1 xylophon, 4 házi ereklye, 7 esörgő, 1 koczkázó kosár és játékgombok, 10 nyakdísz, 6 öv, 2 paróka, 1 kézikosár, 1 varsa, 1 varázsló ruha, 2 tánczbóbita, 4 férfiruha, 1 halottas pokrócz, 17 nyíl, 2 orrsíp, 2 sip, 2 metallofon, 7 főnöki díszbot, 1 fakancsócska, 1 fatányér, 1 edényvájó kapocs, 1 kardbuzogány, 1 íjj, 3 kard hüvelyestül, 1 szövőszék, 1 összetűző tű, 4 karperecz, 1 dörzsölő dob, 1 gong, 8 hímzett szövetszegély, 1 himzöttű, 1 pokrócz, 1 sópéncz, 1 szövetpéncz, 1 kalap, 2 persely, 9 kosár, 2 puzdra nyilcsomóval, 6 kézj, 4 nyilcsomó, 2 nyíl, 3 puzdra, 2 lándzsa, 1 kardpenge, 2 csengetyű, 1 okarina, 4 fejbóbita, 1 pálmalevél bóbita, 1 női ruha, 1 nyaklánc, 1 kötélgombolyag, 1 kanál, 1 kampó, 1 játékpuska, 3 varázsfaragvány, 1 bűgőcsiga, 1 fogkefe, 1 kapa, 1 nyakszirtzsámoly, 2 bálvány, 1 bunkósbot, 11 kagylópéncz, 1 tollbóbita, 4 fűszoknya, 2 paizs, 1 tüsző, puskapor- és patronartartóval; Réthly Antal, Budapest, 1 faragott szobadísz; Csiky Viktorné, Menyháza, 1 turka; Vojnich Oszkár, Budapest, 1 kard, 1 villa (emberevéshez), 1 tör, 1 lándzsahegytartó, 1 „je sina” szőnyeg, 2 tánczgolyó, 1 fésű, 1 főnöki légyhajtó, 1 halászhorog, 1 piper methysticum gyökere, 1 hánes, 1 tál, 1 kókuszcedény, 1 kis kosár, 1 fabuzogány, 1 szallag magvakból, 1 gyöngyláncz, 1 vánkostartó; Ernyey József, Budapest, 2 fénykép.

Ebből a negyedévi szaporulatból 1303 hazai tárggyal szemben 811 külföldről származik és pedig Oroszországból 285, Romániából 2, Szerbiából 2, Törökországból 1, Ázsiából 112, Afrikából 397, Ausztráliából 12.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Alsófehérre 20, Aradra 2, Baranyára 4, Barsra 18, Beregre 3, Besztercze-Naszódra 32, Borsodra 1, Brassóra 14, Csikre 7, Esztergomra 4, Győrre 2, Háromszékre 2, Hevesre 31, Hontra 11, Hunyadra 219, Kisküküllő 9, Kolozsra 63, Komáromra 16, Krassószörényre 15, Liptóra 3, Máramarosra 32, Marostordára 52, Nagyüküllőre 6, Nyitrára 114, Pestre 38, Pozsonyra 49, Sárosra 1, Somogyra 33, Sopronra 8, Szatmárra 1, Szebenre 6, Szepesre 3, Szilágyra 68, Szolnokdobokara 4, Tolnára 82, Tordaaranyosra 10, Trencsénre 2, Ungra 36, Vasra 4, Verőczére 89, Veszprémre 17, Zólyomra 150, Közélebbi meghatározás nélkül: Mezősége 30 drb.

II. *Könyvtár.* A gyarapodás összesen 79 munka. Ebből vétel: 45 új és 10 folyóajándék: 1 új és 7 folyó-csere: 1 új és 15 folyómunka.

a) Ajándékoztak: dr. Kohlbach Bertalan, Budapest, 1 új, dr. Semayer Vilibáld, dr. Beluleszko Sándor, Szalay Imre, a Magy. Földrajzi Társaság, a M. N. Múzeum Széchenyi könyvtára, a Magyar Néprajzi Társaság, mindannyi Budapestről és a Slovenské Pohľady szerkesztősége Túróczszenntmárton 1—1 tolyómunkát.

b) Cserébe küldtek: az Anthropologische Gesellschaft Wien, a Bukowiner Landesmuseum Czernowitz, a Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, a Mährische Museumsgesellschaft Brünn, a Polska Sztuka Stosowana Kraków, Verein für Österreichische Volkskunde Wien, a Musealverein für Krain Laibach, az Antiquarian Society Cambridge, a Sbornik Národopisn. Musea Českoslov. Praha, a Ferdinandeum Innsbruck, a Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi Stockholm 1—1 folyó-, a Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Washington 2 folyó-, a Finnische Altertums-gesellschaft Helsingfors 1 új és 2 folyómunkát.

III. *Felszerelési tárgy.*

IV. *Végzett munkálatok.* Az idei enyhe tél lehetővé tette, hogy gyűjteménytárgyaink megóvása és hozzáférhetősége szempontjából egyaránt fontos és sürgető legfőbb munkánkat, a raktárrendezést megszakítás nélkül folytathattuk és a befejezéshez közelíthettük. Az előző negyedévben tett jelentésemet tehát kiegészíthetem avval, hogy a pásztoréleti gyűjtemény megvékszerinti elosztása befejezést nyert. Ugyanez történt a szoba- és konyha-

berendezési tárgyakkal is. A magyar gyűjteménycsoport raktári anyagának elrendezése emígyen végre van hajtvva a himzések, fehérneműek és ruhák kivételével, a melyeknek már elkezdett csoportosítását egyelőre felfüggesztettük a nemzetközi raktáryanag elrendezésének kedvéért. Az elv itt ugyanaz volt, mit a magyar csoportban követtünk. A ládák-ból való kicsomagolás után a földrajzi hovatarozóság szerint és a tárgyak többé-kevésbé kényes természetéhez képest azokat szekrényekbe, hol a czélnak megfelelőleg adaptált ládákbba csoportok szerint hozzáférhető és egyszeriben áttekinthető módon helyeztük el. Igen jó hasznát vettük ekkor azoknak a hatalmas szekrényeknek, a melyeket Horváth Géza, nemz. múz. állattári igazgató úr jóakarátának köszönhetünk. A munkával az egész személyzet beállítása folytán annyira haladtunk, hogy annak közvetlen befejezése előtt állunk.

Kiindulva abból az elvből, hogy gyűjteményeink folyton szaporodó anyagát, a mely természet szerint állandó kiállításunkba nem iktatható be egyre-másra, mégis kötelességünk közönségünknek bemutatni, meg fogjuk valósítani egy régi elhatározásunkat és gyűjteményeinknek a nagyközönség számára való küszöbön álló tavaszi megnyitására lehetőleg egy időben az utolsó három esztendő szaporulati anyagát külön kiállítás keretében fogjuk bemutatni. Tartozunk vele azon jóakaró pártfogóinknak is, a kik nagybecsű ajándékokkal gazdagították törzsanyagunkat és a kik joggal elvárhatják, hogy gyűjteményeiket közszemlére tesszük.

Gyűjtési munkásságunkat egyrészt az otthoni elfoglaltságunk, főleg azonban anyagi eszközeinknek a közismert politikai viszonyok folytán elkövetkezett erős megszorítása befolyásolta kedvezőtlen módon. A téli népviselet gyűjtését így mindössze egy országos vásáron folytathattuk. Dr. Mészáros Gyula és Györfly István gyakornokok jártak az egri vásáron jan. 9—11-ig. A mult évről visszamaradt és előző jelentésemben említett hátraléket feldolgoztuk és remélem, hogy a tisztviselői létszámnak végre-valahára megtörtént kiegészítése folytán a beérkező gyűjteményanyagot mindenkor rendben és idejében feldolgozhatjuk.

Örömmel jelenthetem, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr közvetlenül az évnegyed lejártá előtt dr. Sztripszky Hiador máramarosvármegyei s-tanfelügyelőt és dr. Mészáros Gyula osztálybeli gyakornokot osztályunkhoz m. n. múzeumi segédörökké, Ernyey Józsefet pedig az osztálynak régtől fogva gyakornokát ideigl. minőségű fizetéstelen segédörre nevezte ki. Az osztályhoz osztatott be szolgálattételre Bíró Lajos tiszteletbeli múzeumi ör is, avval a feladattal, hogy nagyértékű harmadik újguineai és csendestengeri gyűjteményeit oly módon dolgozza fel, a mint az a régebbi berlinhafeni és astrolabeöbölgyűjtésekkel bíró katalógusaink I. és III. kötetében megtörtént.

V. *Látogató.* A gyűjtemény 1909 november 1. óta zárva.

Budapest, 1910. április 1.

Dr. Semayer Vilibáld

m. n. múz. igazgató-ör, a néprajzi osztály vezetője.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év második negyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* Az évnegyedi gyarapodás 820 drb. Ebből vétel: 664, ajándék: 127 és csere: 29 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat és női kézimunka: 74, bútortat: 1, konyhaeszköz: 2, pástoréleti tárgy: 14, mezőgazdasági tárgy: 44, keramikai tárgy: 3, kismesterségi tárgy: 4, kultusztárgy: 5, halászati tárgy: 5, különböző modell: 7, üveggép: 71, olajfestmény: 1, festett karton: 10, fénykép 423 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 2 képes levelezőlap, 3 fénykép, ifj. Ugron Gáborné, Marosvásárhely, himes tojás, dr. Sztripszky Hiador, Budapest, 2 fárafestett szentkép, Spitzer Mór, Budapest,

2 csehpimaszsütő esérépből, báró Nyáry Albert, Budapest, 3 aquarell, 1 faragott gyufatartó, 1 időjóslo barát, 6 fénykép, Torday Emil, London, 82 fénykép, Bartók Béláné, Budapest, 1 himzett párnacsup, Gazdik János, Körmöczbánya, 3 patikai edény, Haas Lajos, Garamszentkereszt, 1 meritőedény, Ismeretlen, Kalocsa, 2 szabadalmi levél könyv-alakban, az Osztály fölvétele, 1 fénykép, Ernyey József, Budapest, 1 fénykép, Vojnich Oszkár, Budapest, 1 görög női fejkendő, 1 görög női díszruha, 1 görög női díszing, 1 görög női díszkabát, 4 fénykép.

C) Csere: báró Nyáry Alberttől, Budapest, 9 czeruzarajz, 1 fénykép, 1 óntálcza, 1 czezhkorsó ónból, 2 esztergályozott fadoboz, 1 patikai edény, 5 könyomatú kép, 1 fadoboz, 2 czezhláda, 3 koponya, 2 czezhkancsó, 1 tányéros pipa.

E negyedévi szaporulatból 617 hazai tárgygyal szemben 203 külföldről származik és pedig Olaszországból 2, Görögországból 8, Angliából 1, Hercegovinából 13, Oroszországból 71, Déleuropából 1, Japánból 2, Szibériából 1, Ázsiából 16, Kongó-államból 82, Afrikából 4, Amerikából, 1 Ausztráliából 1.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Alsófehérre 4, Baranyára 12, Barsra 12, Beszterezenaszódra 1, Borsodra 3, Csikre 30, Csongrádra 88, Esztergomra 8, Fejérre 27, Gömörre 8, Hajdura 1, Hontra 20, Hunyadra 5, Kolozsra 10, Komáromra 8, Liptóra 10, Máramarosra 18, Marostordára 8, Nógrádra 10, Nyitrára 2, Pestre 44, Pozsonyra 3, Sárosra 1, Somogyra 34, Szepesre 4, Tolnára 40, Tordaaranyosra 1, Torontálra 10, Trencsénre 2, Veszprémre 4, Zalára 3, Zólyomra 18, Szerémre 52, Verőczésre 54.

Közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre 3, az Alföldre 4, a Felvidékre 1, Magyarországra 30, Horvátországra 19 és Szlavóniára 5.

II. *Könyvtár.* A gyarapodás összesen 76 munka. Ebből vétel: 22 új, 27 folyó-, ajándék: 7 új, 2 folyó-, csere: 3 új és 15 folyómunka.

a) Ajándékoztak: a Deutsches Museum, München, 1 új, dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 3 új, a Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1 folyó-, dr. Bátky Zsigmond, Budapest, 1 új és 1 folyó-, dr. Sztripszky Hiador, Budapest, 1 új, dr. Mészáros Gyula, Budapest, 1 új munkát.

b) Cserébe küldtek: a Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1 folyó-, a Societé Finno-Ougrienne, Helsingfors, 1 új, a Pécs-Baranyamegyei Múzeum-Egyesület, Pécs, 1 új, a Royal Anthropol. Institute of Great Britain and Ireland, London, 1 folyó-, a Vlast. Spolek Muzejni, Olmütz, 1 folyó-, a Museum, Tromsø, 2 folyó-, az Egyet. Könyvtár, Upsala, 1 folyó-, a Museum, Bergen, 1 folyó-, a Museum Francisco-Carolinum Linz, 1 folyó-, a Český Lid szerk., Prága, 1 folyó-, az Imperatorszkaj akademii nauk Sz. Pétervár, 1 új, a Muz. antropol. i etnogr. imien. imperatora Petra Velikago, Sz. Pétervár, 1 folyó-, a Musée du Congo, Bruxelles, 1 folyó-, a Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 1 folyó-, a Museum voor land en volkenkunde en maritiem museum „Prins Hendrik“, Rotterdam, 1 folyó-, a Societé Italiana d'antropologia, Firenze, 1 folyó-, a Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, 1 folyómunkát.

III. *Felszerelési tárgy.*

IV. *Végzett munkálatok.* Az előző negyedévről tett jelentésben jelzett munkálatokat befejeztük. Így elrendeztetett a nemzetközi raktári anyag teljes egészében, újból rendezés alá került és felállított az osztály fényképgyűjteménye és a fonogramgyűjtemény.

Igéretünkhöz híven hozzáfogtunk az utolsó három évben felszaporodott gyűjteményanyag felállításához, m. p. az anyag nagyságára való tekintettel két egymástól elválasztott helyen. A kisebb helyiséget a nemzetközi anyag foglalja el, a hol dr. Mészáros Gyula, B. Balogh Benedek, dr. Princz Gyula, Báthori Ferencz gyűjtéseit, azután Torday Emil és Vojnich Oszkár ajándékgyűjteményeit helyeztük el, míg a nagyobb helyiséget a gyűjteményszaporulat hazai része tölti meg, közte Spitzer Mór nagyértékű, főleg tót kézimunkából álló ajándéka. Ez az új felállítás befejezése előtt áll, úgy hogy július hó közepén megnyílhatik a nagyközönség számára.

Ez az otthoni elfoglaltság, valamint dotáczióink felhasználhatóságának a rendetlen

politikai viszonyok folytán való bizonytalansága, gyűjtési munkásságunkat a jövő negyed-évre szorította.

V. *Látogató.* 14,826 személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei: a IX. ker. gyáli-úti el. isk. V., VI. oszt. 16 növendéke, a VI. ker. lőportárdülői fiúisk. III/b oszt. 41 növendéke, a VI. ker. nagymező-utcai polg. fiúisk. 250 növendéke, az V. ker. sziget-utcai el. isk. III. és IV. fiúoszt. 60 növendéke, az I. ker. fehérsas-téri közs. polg. fiúisk. III/a, b és IV/a, b oszt. növendékei, a Rottenbiller-utcai polg. fiúisk. II. és IV. oszt. 140 növendéke, a VI. ker. bajnok-utcai el. isk. IV/a és IV/b fiúoszt. 90 növendéke, a VII. ker. aréna-úti polg. leányisk. 150 növendéke, a szegei kir. kath. tanítóképző 25 növendéke, a VII. ker. Peterdy-utcai polg. leányisk. II/b és II/c oszt. növendékei, a budapesti máv. áll. el. isk. IV. oszt. 64 növendéke, a pesti izr. hitközs. el. isk. III/a és IV/a oszt. 85 növendéke, a VI. ker. áll. tanítónőképző gyakorló 25 növendéke, VII. ker. Peterdy-utcai polg. isk. IV/b oszt. 30 növendéke és a Mosonyi-utcai áll. kisegítő isk. 49 növendéke.

Budapest, 1910 júl. 1.

Dr. Semayer Vilibáld

m. n. múz igazgató-őr, a népr. oszt. vezetője.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év harmadik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* Az évnegyedi gyarapodás 840 drb. Ebből vétel: 794, ajándék: 46 darab.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 417, konyhaeszköz: 19, bútortárgy: 4, Szövésfonási szerszám: 11, használati tárgy: 40, mezőgazdasági tárgy: 9, pásztoréleti tárgy: 1, halászati tárgy: 1, vadászati tárgy: 4, kismesterségi tárgy: 6, keramikai tárgy: 12, kultusztárgy: 54, zenetárgy: 9, gyermekjáték: 10. gipszfigurina: 1, olajfestmény: 3, czeruzarajz ill. aquarell: 45, fénykép: 148 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: dr. Sztripszky Híador, Budapest, 3 fára festett templomi kép, dr. Rónagy Kálmán, Pécs, 4 fénykép, Maurice Pery, 2 puská, Vojnich Oszkár, Budapest, 2 pipa, 6 férfi karperecz, 4 férfi nyakék, 4 deréköv, 2 lándzsa. Kézdi Vásárhelyi Dezső, Budapest, 1 arató koszorú. Hajnal Ignác, Csacza, 5 kova és tapló, 1 kéregkürt, 1 ördögbiblia, 1 rézgyűrű, 1 rézlánc, 2 óngomb, 1 kereplő, 1 ólomolvasztó kanál, 1 löporszaru, cseréppipa, 1 sárgarézgomb, dr. Szilády Zoltán, Nagyenyed, 3 fénykép, Hathalmi Gabnay Ferencz Budapest, zsinigre fűzött bükk-falapocskák (tűzijátékhoz). Csányi Károly, Budapest, 1 cserébutélia.

E negyedévi szaporulatból 687 hazai tárgygyal szemben 153 külföldről származik és pedig Tibetből 28, Sziámból 13, Nepalból 2, Hátsó-Indiából 2, Kelet-Indiából 1, Khinából 2, Szachalin-szigetről 84, Uj-Zeelandból 2, Uj-Guineából 1 és Szudánból 18 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Alsóféhérré 14, Baranyára 4, Barsra 49, Békésre 1, Beszterczenaszódra 2, Csikre 19, Fejérré 1, Győrré 1, Hajdúra 1, Háromszékre 3, Hevesre 2, Hunyadra 8, Kolozsra 27, Máramarosra 31, Marostordára 9, Nagyküküllőre 20, Nógrádra 7, Nyitrára 101, Pestre 2, Pozsonyra 25, Sopronra 23, Szolnokdobokára 9, Tolnára 1, Tordaaranyosra 54, Trencsénre 30, Ugocsára 1, Ungra 43, Veszprémre 2, Zalára 1, Zólyomra 183 drb. Közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre 11 és a Mezőségre 2 drb.

II. *Könyvtár.* A gyarapodás összesen 53 munka. Ebből vétel: 7 új, 18 folyó-, ajándék: 1 új, 1 folyó-, csere: 10 új és 16 folyómunka.

a) Ajándékozta: a M. N. Múzeum igazgatósága, Budapest, 1 folyó-, Axel O. Heikel, Helsingfors, 1 új munkát.

b) Cserébe küldtek: a Finnische Altertums-gesellschaft, Helsingfors, 1 folyó-, dr. R. Karutz, Lübeck, 1 új, a Norsk Folkemuseum, Kristiania, 1 új, a Polska Sztuka Stosowana, Kraków, 1 folyó-, a Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Washington, 1 új és 1 folyó-, a Städt. Völker-Museum, Frankfurt a. M., 1 folyó-, a Schweizer.

Landesmuseum, Zürich, 1 folyó-, dr. E. Langer, Braunau, 1 folyó-, a Naturforschende Gesellschaft, Basel, 2 folyó-, a Rijks Ethnographisch Museum, Leiden, 1 új és 1 folyó-, a Jugoslavenska Akademija, Zágráb, 1 folyó-, dr. Szima Trojanovič, Belgrád, 2 új, a Nordiska Museet, Stockholm, 1 folyó-, a Museum für Völkerkunde, Lübeck, 1 folyó-, a Siebenbürg. Karpathenverein, Nagyszeben, 2 folyó-, a Matice Moravská, Brünn, 1 folyó-, a Hessische Vereinigung für Volkskunde, Giessen, 1 új, a Museum, Malmö, 1 folyó-, az University of California, Berkeley 1 új, az American Museum of Natural History, New-York, 1 új munkát.

III. *Felszerelési tárgy.* A gyarapodás 65 drb. Ebből 52 vétel útján került az osztályba, 13 pedig ajándék az állattartól.

IV. *Végzett munkálatok.* A végzett munkálatokat illetőleg a következőket jelentem. A negyedév első hónapjában, az egész személyzet karöltött munkájával, két új termet rendeztünk be, az egyikben a múlt évek rokonsági és exotikus szaporulatát, a másikban pedig a magyar és magyarországi szaporulatot. Ez követőleg azzal voltunk elfoglalva, hogy az osztály tudományos gyűjteményét, azaz a raktáron lévő anyagot, az állattartól kapott szekrényekbe raktuk át, a mely munkával előreláthatólag e hónap végéig el is készülünk. A mi gyűjtési munkásságunkat illeti, az osztály tisztviselői közül dr. Beluleszko Sándor s.őr szept 10—17-ig a türei oláh fatemplom megszerzése ügyében járt a helyszínén és Kolozsvártt. Erre a körülbelül 200 éves és úgy szerkezeti, mint belső díszítési tekintetben valóságos népi műemlékszámú menő templomra figyelmünket a Műemlékek Orsz. Bizottsága hívta fel. Dr. Sztripszky Hiador s.őr augusztus havában két hetet töltött az Ung m. felső részén lakó rutenség körében. Dr. Györffy István gyakornok pedig aug. 25-től fogva csekély megszakítással az évnegyed végéig egész Hont megyére kiterjedő gyűjtést végzett az ipolysági gazdasági kiállítás részére, a melynek néprajzi osztályát alulírott osztályvezetővel együtt be is rendezte. Ez a kiállítási anyag is osztályunkba fog kerülni, Györffy pedig gyűjtését folytatni fogja.

V. *Látogató.* 21,183 személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei: a nagykörösi iparos- és keresk. isk. 41 növendéke, a VI. ker. áll. tanítónőképző-intézet 140 növendéke, a II. ker. áll. el. tanítónő- és nevelőnőképző-intézet IV/a és IV/b oszt. 60 növendéke, a VII. ker. m. kir. áll. főgimn. III/a és V/a oszt. 99 növendéke, az Erzsébet női-iskola tanítónőképző-intézet 60 növendéke, az I. ker. áll. gyakorl. polg. isk. I., II., III., IV., oszt. 77 növendéke, a Naschitz-féle magyar leánylyceum 17 növendéke, a VIII. ker. német-utcai polg. fiúisk. III/b oszt. 52, II/b oszt. 57, III/c oszt. 54, I/a oszt. 58, C/II. oszt. 58, D/I. oszt. 58, A/II. oszt. 62, B/I. oszt. 67 növendéke, a Deák-téri ág. ev. polg. leányisk. III és IV. oszt. 86 növendéke, a VIII. ker. homok-utcai polg. fiúisk. I., II., III., IV. oszt. 335 növendéke, a központi papnövelde 7 növendéke, a budapesti máv. áll. el. népisk. IV. oszt. 45 növendéke, a VII. ker. murányi-utcai el. leányisk. III/a és c oszt. 88 növendéke, a VI. ker. felsőerdősori közs. el. isk. VI. oszt. 50 növendéke.

Budapest, 1910 okt. 1.

Dr. Semayer Vilibáld

m. n. múz. igazgató-őr, a népr. oszt. vezetője.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK
ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

XI. ÉVFOLYAM. 1910.
(ÚJ FOLYAM: VI.)

---

1 SZÍNES, 8 FEKETE TÁBLÁVAL ÉS 138 SZÖVEGÁBRÁVAL.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.

1910.

Magyarország
Nemzeti Könyvtára

1919

1919

1919

1919

1919

1919

1919

1919

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Ács Lipót</i> : Tolnamegyei kanászkiirt. (4 ábrával)	218—220
<i>Bartucz Lajos dr.</i> : Adatok a nagy magyar Alföld népies építkezéséhez. (19 ábr.)	32—55
— — Pár szó az alföldi magyarság anthropológiájáról	246—253
<i>Báthori Ferencz</i> : A nomád lappok életéből. (4 ábrával)	254—260
<i>Beluleszko Sándor dr.</i> : Erdőhátsági oláh ruhaékszerek. (1 táblával)	98—102
— — <i>Bátky Zsigmond dr.</i> : A magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképe. (Ism.)	117—119
— — <i>M. von Kimakowicz—Winnicki</i> : Spinn- und Webwerkzeuge. (Ism.)	262—263
— — <i>Dr. Ed. Hahn</i> : Die Entstehung der Pflugkultur. (Ism.)	263—264
<i>Csippék János</i> : Sáfrányosok a Felvidéken	226—242
<i>Deák Geyza</i> : Az ungvármegyei „Tiszahát“ népi építkezése és művészete. (14 ábr.)	185—199
<i>Ernyey József és Hajnal Ignác</i> : Legénybiróságok a Körmöczbányát környező német falvakban. (5 ábrával)	67—97
<i>Ernyey József</i> : Szláv folyóiratok szemléje. (Ism.)	123—126
<i>Fábián Gyula</i> : Sikdiszítő művészet az Ipoly mentén. (24 ábr., 1 színes táblával)	161—185
<i>H. Gabnay Ferencz</i> : Sunnawend	224—226
<i>Gönczi Ferencz</i> : A göcseji s hetési népviselet. (15 ábrával)	200—217
<i>Győrffy István</i> : A tőzegvetés. (7 ábrával)	55—59
— — A nagykún tanya. (13 ábrával)	129—148
— — <i>Simkó Gyula</i> : Nyiregyháza és tanyáinak települése. (Ism.)	260—262
<i>Hajnal Ignác és Ernyey József</i> : Legénybiróságok a Körmöczbányát környező német falvakban. (5 ábrával)	67—97
<i>Kiss Lajos</i> : A csiholó aczélakról. (6 ábrával)	63—67
<i>Novák József Lajos</i> : A temetők népi művészete. (1 táblával és 16 ábr.) 1—27,	149—161
<i>Schmidt Tibolt</i> : A turkajárás Hunyadmegyében. (7 ábrával)	102—117
— — <i>Al. Tzigara-Samurcaş</i> : Muzeul Neamului Românesc (ism.)	119—121
<i>Semayer Vilibald dr.</i> : Wörter und Sachen. I. köt. (1 ábr.) (ism.)	121—123
<i>Semayer Vilibald dr.</i> : Jelentés a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1909. év IV. negyedében	127—128
— — Jelentés a M. Memzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év I. negyedében	271—273
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év II. negyedében	273—275
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1910. év III. negyedében	275—276
<i>Szilády Zoltán dr.</i> : Nyárs, ponk, tüzi kutya	61—63
<i>Szinte Gábor</i> : A kapu a Székelyföldön. (Befejező közlemény.) (6 táblával)	27—31
<i>Sztripszky Híador dr.</i> : Tomašivskij István: A magyarországi ruténség néprajzi térképe. (Ism.)	264—270
— — Szláv folyóiratok szemléje. (Ism.)	270—271
<i>Téglás István</i> : Építő áldozat emléke Tordán. (1 ábrával)	60—61
— — A goczoj. (1 ábrával)	243—246
<i>Viski Károly</i> : Mi a kopjafa? (1 ábrával)	221—224

Utalványcím : Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

• 3019. cheque-számlájára. •

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyűjtés. Rendkívül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállítású, névre szóló tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállításért járó 6 K. díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV. Ferencziek-tere) kaphatók :

I. Magyar Néprajzi Könyvtár :

- I. kötet : *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet : *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet : *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek :

1. szám : *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám : *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám : *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám : *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám : *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám : *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám : *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám : *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám : *Galgóczy János*, Ujabb sumir szöszedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Katona Lajos dr. †
(II. Krisztina-körút 33.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VII. Zugló-utca 16. II.)

Pénztáros :

Kövecsesi Dancs Árpád
(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Ellenőr :

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

Alexics György dr.
Almásy György dr.
Asbóth János
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Bán Aladár dr.
Barátosi Balogh Benedek
Bátky Zsigmond dr.
Beluleszko Sándor dr.
Borovszky Samu dr.
Erdélyi Lajos dr.
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.

Feichtinger Győző
Galgóczy János
Goldziher Ignác dr.
Giesswein Sándor dr.
Gróh István
Herrmann Antal dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Kúnos Ignác dr.
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró dr.

Réthy László dr.
Strausz Adolf
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Szily Kálmán dr.
Szinyei József dr.
Szinte Gábor
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály

b) Vidékiek :

Baróti Lajos dr.
Bellosics Bálint
Erdélyi Pál dr.

Gönczi Ferencz
Istvánffy Gyula
Kada Elek
Karácsonyi János dr.

Kálmány Lajos
Lehoczky Tivadar
Posta Béla dr.